

KORUNK

A POLITIKUS ADY ■ GUEVARA
BOLÍVIAI NAPLÓJA • JELZÉSEK A
VILÁGÚRBÓL • EMBER-LÉT PROB-
LÉMÁK ÉS „SCIENCE FICTION“ •
A TANULÁS DINAMIKÁJA • IS-
MERETHALMAZT VAGY ÖNÁLLÓ
GONDOLKODÁST? • EGY ÚJÍTÓ
JEGYZETEI • HA A TUDÓSOK
MINDENHATÓK... • HUMÁN ÖKO-
LÓGIA ÉS KÖZEGÉSZSÉG • EM-
LÉKEZÉS ARADI VIKTORRA • A
„SORSPROBLÉMÁS“ IRODALOM •

1969 | 1

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Apostol, Pavel
Aszódy János
Beke György
Bodor Pál
Hervay Gizella

Déva

Génád Henrik

Kolozsvár

Aluș, Ion
Balogh Edgár
Bódi Sándor
Bodor András
Culcer, Dan
Demény Dezső
Farkas László
Gáll Ernő
Kántor Lajos
Máté Gábor
Mózes Huba
Szabó Zsolt

Kovászna

Fábián Ernő

Marosvásárhely

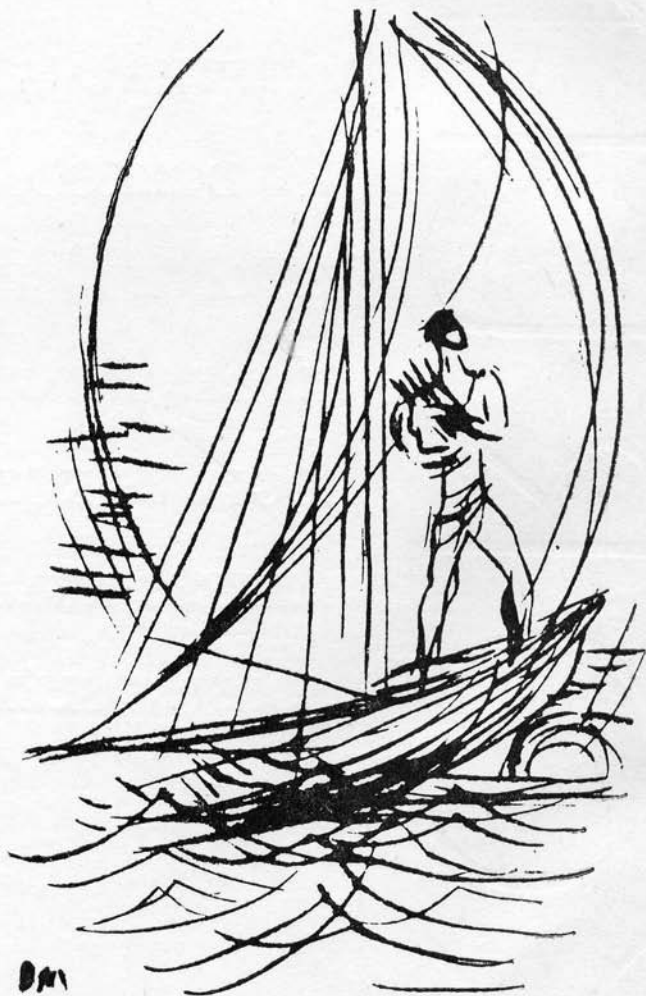
Dankanits Ádám
Fuchs Simon
Steinmetz József

Nagyenyed

Vita Zsigmond

Külföldi szerzők

Becky Andor
Leach, Edmund R.

Borsos Miklós: Új vizeken járok (Ady-illusztráció)

KORUNK

havi szemle

BALOGH EDGÁR	A politikus Ady	3
PAVEL APOSTOL	Választás, döntés, magány és a közösség újjáépítése	11
BÓDI SÁNDOR	Jelzések a világuőrből	18
DAN CULCER	Az ember-lét problémái és a tudományos- fantasztikus irodalom	23
HERVAY GIZELLA	Az idő körei (versek)	29
STEINMETZ JÓZSEF	Humán ökológia és közegészség	33
BODOR PÁL	Profán tünődés Che Guevarához (vers)	38
ERNESTO CHE GUEVARA	Nap'ójából	41

HAZAI TÜKÖR

GENÁD HENRIK	Egy újító jegyzeteiből	60
--------------	------------------------	----

NEMZETKÖZI ÉLET

FARKAS LÁSZLÓ	Pragmatisták négy esztendeje	69
EDMUND R. LEACH	... a tudósok mindenhatók...	73

JEGYZETEK

	* Mókus József köszöntése	80
DANKANITS ÁDÁM	* * Kedvenc és mostoha műzsák	80

IFJUSÁG — NEVELE

DEMÉNY DEZSÓ	A tanulás dinamikája	83
FÁBIÁN ERNŐ	Emberethalmozta vagy önálló gondolkodást?	90

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

FUCHS SIMON	Meg akartam ismerni azt a népet...	96
BECSKY ANDOR	Emlékezés Aradi Viktorra	101
ASZÓDY JÁNOS	A szovjet hata'mak katonai vereségének előestéje	104

DOMUMENTUMOK

MÓZES HUBA	Bárd Oszkár és Tompa László a versírás műhelyproblémáiról	110
------------	--	-----

TUDOMÁNYOS SZEMLE

GÁLL ERNŐ	Szilveszteri párbeszéd (A dialógus jegyében)	112
ION ALUĂȘ	A szociológiáról és történetéről	115
BODOR ANDRÁS	Bibliotheca Corviniana	119

IRODALOM — MŰVÉSZET

KÁNTOR LAJOS	Történelmi tudat — „sorsproblémás“ iro- dalom (Kövek)	127
MÁTÉ GÁBOR	Tertulian esszéi	132
VITA ZSIGMOND	Riedl Frigyes Ady-értékelése	133
BEKE GYÖRGY	Anton Straka idézése	136
SZABÓ ZSOLT	Hét bemutatkozás	138

KRÓNIKA, TÉKA, TALLÓZÁS

*Borsós Miklós Ady-illusztrációja, Papp Zoltán, Paulovics László, Szabó Zoltán,
D. Varga Katalin grafikái, Kozma Jolán fémdomborítása, Váro Márton szobra
és Gazda József művészfotója*

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4–5, Republica Socialistă România
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő
(főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkár), Lázár
József, Szabó Sándor, Weizsmann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.
Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

A politikus Ady

Kilencvenegy esztendővel ezelőtt született Ermsindszenten, a kicsiny szilágy-sági faluban, ahol Kós Károlyék az ötvenedik évfordulóra emléktáblát helyeztek el, s melyet a nyolcvanadik évforduló óta Adyfalvának neveznek. És ötven esztendővel ezelőtt halt meg, két forradalom — az 1918-as és az 1919-es — intervallumában. Mivel ünnepeljük most, a röplő idő újabb állomásán? Termékeny zavarba hoz a kérdés, mert csak úgy rajzik a sok gondolat és mondandó, sikolt minden, ahogy az Ady-témához érünk.

Ha mindössze az irodalomtörténet egy dátumáról volna szó, akkor is ellentmondást jelezne ez a nem is költős költőügy. Avagy nem maga Ady Endre jajongja *Poéta és publikum* című — nálunk politikai írásgyűjteményének is nevet adó — 1909-es felolvasásában, hogy „... a poéta-mesterség isteniségével, gyönyörűségeivel éppen tele vagyok, torkig vagyok, s jaj volna nékem, ha csakugyan úgy volna, hogy poéta vagyok s ezzel vége. Nem, nem, s úgy gondolom, s ez az egy éltet, valaki és valami más is volnék, s ha egyéb nem, de emberi és kiváltképpen magyar értelmek... nyugtalanítója, gyűjtogatója.“ Lírikust ünnepelünk, hogyne, verseit szedjük ma elő könyvespolcra és emlékezetből, idézzük, szavaljuk, énekeljük az esztétikum örömeivel és fennkölt gondolatisággal (nálunk fogalmazták meg már 1911-ben brassói szász hívei, hogy költészete „tulajdonképp gondolati líra“), de ebből a költészetből is közügy csordul elő, s mementóként hat mindmáig.

Ezért kérjük: nem kötelező-e végre a közéleti személyiség méltánylása és megünneplése?

Terjedő felismerés már, még ha megint csak irodalomtörténeti keretben is, hogy egy-olvasatban értékelendő a költő és annyi meg annyi novella írója a publicistával. Megnőtt életünk egészére látunk, ha betekintünk harcos jóslásaiba, akár

vezércikkben, akár tárcában, akár versek jelképrendszerével fejezte ki magát. És itt nemcsak a tankönyvekbe került plebejus forradalmárra gondolunk, aki a feltörekvő munkásosztály történelmi hivatását hirdette, s halált gajdolt minden óságra, úri és polgári dekadenciára, hanem hivatkozunk mindarra is, amire szocializmusunk mai fokán figyelünk fel, amikor sajátos földrajzi-népi helyzetekre alkalmazzuk egy általános forradalmi tudomány tételeit. Ezeknél a konkretizálásoknál válik újra meg újra időszerűvé a maga válságos korában a honiség törvényeire rádöbbent Ady. A dolgok bonyolult forgásában ez a paraszti úrfi, ez a demokrata nemesivadék felfedezte a humánus idő- és térbeli meghatározhatóságát, az adott történelmi keretben és helyzetben mindig-egy lehetséges legjobbat, s nem is lényeges, különben is holtig vitatható, vajon döntésre alkalmas ítélőképeségében a zseni-ösztönösség avagy inkább (s mi erre felé hajtunk) a felvilágosult értelem, a politológus műveltség játszott-e elsődleges szerepet.

A költőt és novellistát egybevetve a publicistával, valóban eljutunk a politikushoz. S ebben az áramlásban akarva, nem akarva áttörjük az irodalomtörténet kereteit. Ady Endrével mint közéleti személyiséggel foglalkozni, ez még járatlan út, kidolgozatlan diszciplína, s egyelőre nem is vállalkozhatunk másra, csak egy kutatói lehetőség felvázolására.

*

Ady politikai színopsziséért nem kell messzire elkalandoznunk, benne foglaltatik ez mint a költő magatartásrajza minden életösszefoglalásban, a kortárs és barát Bölöni György Ady-monográfiájától a legfiatalabb Varga József Ady-pályaképig. Sőt, találkozunk olyan összehasonlításokkal is, amelyekben Ady alakja egy-egy kifejezetten közéleti személyiséggel, a politikai szféra ismert és számontartott képviselőjével kerül szembe vagy párosul. Bölöni az első világháborút megelőző világ „hármás inkarnációjá”-ról beszél Ady Endre, Károlyi Mihály és Tisza István személyében, Szekfű Gyula, a Horthy-korszak történetíró-ügyvédője, Tisza államférfiúi és Ady költői balsorsát foglalja ellentét-párba egy „hanyatló kor” jellemzéseként, Révai József pedig, a kommunista irodalompolitikus, Adyra alkalmazza Lenin meghatározását a forradalmi demokratáról, s egybeveti a kettőjük forradalmi érzelmével járó nemzeti büszkeséget. Az ilyen paradigmák — bizonyító minták — a közügyi magatartáson túl már a közügy formálóját, a politikust is sejtetik.

Mielőtt szembenéznénk a politikussal, elégedjünk meg a költő-publicista szokásos behelyezésével kora társadalmi és pártharcai közé, s húzzuk meg ismert viszonyulásaik eredőjét. Az Osztrák—Magyar Monarchia mesterkéltszerű szervezeteivel szemben Ady visszamenőleg 1848-as és előrelátólag 1918-as, de semmi sem áll tőle távolabb, mint a „függetlenségi és 48-as” politika sovén dzsentri-nacionalizmusa. A polgári radikálisokat támogatja, de túllát a tőkés-praktikákon, s amikor Jászi Oszkárak a német Mitteleuropa-tervezethez közelednek, felháborodottan kiáltja oda: „Él Kossuth Lajos még mindig, s Nyugattól tanulva én mégis csak Bizánc felé kedvelek fordulni.” Nyilvánvalóan a legközelebb áll Ady a szociáldemokrata mozgalomhoz, de politikai felfogásban élesen különbözik azoktól a vezetőktől, akik csak-a-munkásságba-néző (Lenin írásaiban oly határozottan elítélt) egyoldalúságuk folytán sem a parasztkérdésben, sem a nemzeti kérdésben nem találnak a forradalom fővonalára, s elkeddenek a proletariátus vezető szerepét a demokratikus követelésekért vívott küzdelemben. Ady tehát kívül áll a hivatalos és hivatásos politikai kereteken. Bizonyos politikai helyzetekben alkalmaslag közeledik egy-egy politikai személyiséghez, de csak addig, amíg az a haladásért ví-

vott harc élén szerepel. Végül Ady magára marad a politikai erők világháborús örvényében, s közügye a forradalom-örzés jelképévé emelt En. A történelmi csoportmozgások dialektikájában Ady magatartásbeli láncreakciója mindvégig politikai: a feltörekvő munkásság és parasztság, a népehez hű igazi értelmiség új társadalomigényét fejezi ki vagy helyettesíti be önmagával, töretlen harcban minden feudális és kapitalista osztályerővel, konzervatív, klerikális és reakciós klikkel és ideológiával vagy akár a nép érdekeit rosszul képviselő szektás szűkítésekkel, kicsinyes opportunizmussal, gyávasággal, tétlenséggel, árulással. S mindezt az akkori ország központi problémájává emelt magyar sorsproblémán belül.

Amiről nagy vonalakban szövelünk, még mindig lehet pusztán költői attitűd, a szebbre-jobbra váró lírikus eszmei hozzájárulása különféle történelmi erők és politikai alakzatok túlekedéséhez, de amilyen mértékben túl tudunk jutni Ady csak-költőiségén, s behatolunk lírájánál egyáltalán nem alábbvaló — terjedelemben pedig tízszeres — publicisztikájába, ebbe a közelet minden kérdésére kiterjedő, gazdag politikai irodalomba, akkor érezzük csak, hogy túl a lelkiismereti magatartáson cselekvő közeletbeli részvételtől is szó van. Nem tagságról itt vagy ott, Ady nincs benn semmiféle elnökségben vagy vezetőségben, még csak bizottságban sem. No de ez volna a politikus kritériuma? Jókai és Mikszáth az országgyűlésben sem volt politikus, Ady az volt a parlamenten kívül is. Miért? Mert erkölcsi álláspontjáról, mely különben költői magatartásával mindig azonos, elméleti-stratégiai és gyakorlati-taktikai közharcot vívott, s kellő helyzetekben közvéleményt is teremtett maga köré, innen és túl a szokványos kotériákon.

Éppen az a tény, hogy pártokat, csoportokat, személyeket Ady csak esetenként támogatót, amikor is azok a tömegek történelmi érdekét fejezték ki, de mentem konfliktusba került mindnyájukkal, amint a népi irányvonalról letértek, eléggé kifejezi, hogy itt politikai mértékről van szó, a mindennapi feladatok politikai számbavételéről egy ország, egy birodalom, egész Európa s a nagyvilág méreteiben. Ha — mondjuk (elképzelni is kínos) — Ady nem írt volna verset, s közírásában csak egyetlen egy irányzat szószólója, s ezért egy csoporton belül, annak szervezeti életében, sajtójában, esetleg megszerzett társadalmi funkcióiban (mint képviselő, főszerkesztő, titkár, miniszter, diplomata vagy politikai üldözött) a fordulatok geometriája szerint „hivatalosan” is élre kerülhetett vagy legalábbis tárgyaló fél lett volna, akkor bizonyára kijárna neki a politikusi disztinkció. Amiért költő is volt, méghozzá korában a legnagyobb, s nem csatlakozott le sehová, hanem megőrizte a maga független (felreértői szerint „individualista”) ítélőképességét, s ezen az alapon valóságos tengelyévé vált a történelmileg esedékes forradalom elvi előtörténetének, azért már zavarban vagyunk a politikai minősítést illetően? Ha így van, nem Adynál hiányzik valami, hanem mi nem tisztáztuk még eléggé világosan sem a politikus-volt mibenlétét, sem Ady legigazibb arcát.

*

A ma már vége-hossza-nincs Ady-filológia anyagának politika-centrikus átdobására egy röptanulmányban aligha vállalkozhatunk, de összpontosíthatjuk figyelmünket egy-egy részletre, s Ady politológiai értékeléséhez máris feltűnő indítékokat kapunk.

Itt van például a legismertebb hajlás a polgári radikálisok és intellektuális csoportjaik felé, vagy az együttmenés a szociáldemokratákkal, a *Népszava* és Ady pro és kontra viszonya. Töméntelen vonatkozás tisztázott s köztudomású, hogy hol társult, hol nem társult a költő-publicista ezekkel a — módjával — forradalom fele tendáló mozgalmakkal. Nos, ha pontosan kiszámítanók cikkről cikkekre (sőt vers-

ról versre is) az összefüggéseket és összetűzéseket, az egyezéseket és ellentéteket, akkor a fennmaradó különbözőzet nemcsak Ady sajátos politikumát, hanem e politikum maradandó — az egykorú tényekkel szemben felsőbbrendű — értékeit, Ady politikai jelentőségének történelmi rangját adná. Ami a döntő különbség Ady és Jászi Oszkár, Ady és Garami Ernő, vagy akár Ady és Szabó Ervin, Ady és Alpári Gyula között, az elsősorban a bevett politikusokból akkoriban hiányzó — de íme, Adyban mégis fellelhető — lenini vonal, mely a polgári demokratikus forradalom vezetését a proletariátusra bízta, a paraszti és kispolgári rétegek élén, a teljes nemzeti szabadságukért küzdő nemzetekkel és nemzetiségekkel szövetségben. Az ösztöpi forradalom konkrétan honi vonala.

A politikus Ady kibontását a történelemből Révai József vitte a legtovább, amikor élesen szembeállította „a magyar burzsoázia züllöttségét, kulturális ürességét és léhaságát, politikai gerinctelenségét“ azzal a forradalmi demokratizmussal, melyet Ady képviselt, mihelyt álmainak megvalósításáért a szocialista munkásmozgalom felé fordult. Kérdés azonban, vajon igazat adhatunk-e Révainak akkor, amikor értékeléseiben a fele úton megáll, s azt írja Adyról, hogy „egész lényével átadja magát a proletárszocializmus varázsának, de nem adja fel önmagát, megmarad annak, aki: a forradalmi polgári kultúra vallójának és költőjének“. Szerinte Ady észreveszi és látja ugyan „több, mint pusztán ösztönös megérzésével és megértésével“ a szociáldemokrata párt ideológiai válságát, s elítéli az opportunista álmarxizmust, de nem ismerheti meg a leninizmust, Nyugatra néz, nem Keletre, nem értékelni eléggé az 1905-ös oroszországi forradalmat, s ezért dekadens polgári pesszimizmusának egy válfaja „a hitetlenség a szocializmusban“. Ahány állítás, annyi az ellenérvünk, no de éppen az Ady-politológusok feladata rendre kimutatni Ady egyáltalán nem Nyugatnak aláfekvő, hanem „Nyugat ellen Nyugatot“ hozó felfogását, az 1905-ös forradalom lenini „két taktikájának“ helyes felismerését, s egyáltalán nem dekadens polgári pesszimizmusát, hanem állandó utalását arra, hogy a jövő elképzelt pesszimista vagy optimista változata végeredményben tőlünk függ... Révai 1949-es Ady-képe az újabb Ady-bibliográfiában részben már kellő korrekciót kapott, s így inkább az a fontos, ami tévedései ellenére is kiviláglik írásaiból: Ady politikumának a régibb esztétizáló felfogásokon, irodalom-centrikus beállításokon túlmenő — bár még mindig jellegzetesen irodalomtörténeti — megítélése és értékelése.

Maradjunk a munkásosztály történelmi szerepének kérdésénél. Garami Ernő, a „jobboldali“ szociáldemokrata politikus *Forrongó Magyarország* című, az emigrációban megjelent emlékezései során így látta: „... lehetetlen, hogy Magyarország a feudális kormányzat világából egyszerre, átugorva minden közbeeső fejlődési fokozatot, olyan társadalmi és állami berendezkedéshez juthasson, amelyben az aránylag amúgy is kisszámú ipari munkásság osztályérdeke és akarata legyen döntő.“ Ez a felfogás 1922-ben is az 1905-ös orosz forradalom mensevikjeinek taktikai vonalát reprodukálta, s valójában a magyar ellenforradalom malmára hajtotta a vizet. S ha a másik szárnyat nézzük, Aranyossi Magdával együtt kell megállapítanunk, hogy Alpári Gyula, aki — Szabó Ervinnel — a baloldali ellenzék exponense, 1910-es hibáival a II. Internacionálé német balszárnyának tévedéseit követte, s így „(ő) sem tudta kellőképpen hasznosítani az 1905-ös orosz forradalom tanulságait“. Elvetette a nemzetek önrendelkezési jogát, tagadta a parasztság forradalmi szerepét, a proletárforradalom kitörését egy ütemben várta minden országban, vagy legalábbis a legfejlettebb országokban, s nem volt tekintettel honi sajátosságokra.

A két szárny között ott a „költő“, aki ugyan nem politikus (legalábbis így még nem aposztrofálja semmiféle politikai történet), mégis ő az, aki már 1905-

ben, *Földindulás* című — sokszor idézett — cikkében így teszi le a garast: „...él és eszmél a nép. A lebecsült és lenyomorított csöcselék. Oroszország pedig egyszerre csinál meg két forradalmat. A régit, melyen Európa már tülesett, s az újat, mely Oroszországban kivételesen és minden Marxok ellenére, vérrel dolgozik... Így csinál forradalmat a nép. Ha megindul, az földindulás. És csak a nép tud forradalmat csinálni. És megváltás csak a néptől jöhet...“ Ady „ösztönös“ leninizmusa (túljutása az elmaradt „Marxok“ — a Garamiak — nézetein) félreérthetetlen, ha folytatólagos életművének kontextusában olvassuk az 1905-ös tanulságokat. Ezek adták számára a támpontot harcaihoz, vágyaihoz és várakozásaihoz holtáig. A megalkuvó szociáldemokrata vezetőkkel ellentétben hitt a munkásosztály ösztönei szerepében, a dogmatikus balszárnytól pedig abban különbözött, hogy a honi forradalomhoz ragaszkodott, ahhoz a konkrét történelmiséghez, mely a kis számú, de erős proletáriátust az elégedetlen parasztság és az elnyomott szlovák, rutén, román, szerb, horvát szabadságtörekvések szövetségesévé, szószólójává, energiáik társadalmi felszabadítójává teszi.

Akár már e példa nyomán megkérdendők, nem ért-e fel Ady 1905 és 1914 között (csucsai emigrációjáig) időszerűségben, tömeghatásban és előrelátásban nem egy magyar „politikussal“? Sőt, a történelmi eredményesség tekintetében is... Bölöni György, aki pedig a költő politikai jelentőségéről igen, politikai szerepéről nem beszél, *Az igazi Ady* polémikus emlékezései közt így fogalmaz: „Ezernyolcszáznegyvennyolc a Petőfi és ezerkilencszáztizennyolc az Ady beteljesülése volt.“

*

Egyáltalán: jegyzőkönyvekkel és jelenléti naplókkal, szervezeti szabályok betartásával mérendő-e a politikus-volt? S akcióprogramokkal? Ady mindenestre kimaradt ilyesmikből vagy éppenséggel áttört rajtuk, hiszen az ő jelenléte és programja olyan egyetemes, hogy konkrétan mindené és mindenkié, s időjátékot is megenged, mert mondandója mindmáig visszatér. A honi forradalmat ki tudta magában szélesíteni általános emberséggé, s ezt az egyetemességet várta a forradalom egyetlen lehetséges közegétől: a néptől. Emberséget az embertől, mely nem áll meg a szűk formáknál, hanem minden létezőre és elgondolhatóra kiterjed, szerelemre, családra, nemzetiségre, munkaviszonyokra, közigazgatásra, tudományra és művészetre, a Föld boldog birtoklására. Éppen itt, a forradalom e teljes értelmezésében, jelent számunkra ma is oly sokat (nemcsak emlékezést és dokumentációt) az Ady-politikum, ma, amikor a megmaradt polgári világ liberalizmusa falaz mindannak a vésznek, mellyel Ady nálunk szembeszállt, míg a szocialista világnak a demokratizálódás tökéletesebbé tételével kell népi eszméjét igazolnia, felszámolva a szűkösségeket, a harmadik világ pedig, a gyarmati mélyből feltörő új nemzetek tábora, a maga méreteiben, lényegileg az Osztrák—Magyar Monarchia szétfeszítését, a népek forradalmi testvériségét ismételi.

Nem elég Ady költészetét adni a világnak. Ady publicisztikája, mi több: politikai tanítása is minden nyelvekre vár.

Elsősorban is itt Kelet-Európában.

Mert a szláv—magyar—román együttthaladásnak, a nemzeti szuverenitásoknak és a bennük-velük élő nemzetköziségnek (itt, e századokon át annyi baj látta tájon, ahol be kellett hozni a nyugati civilizációt, de sajátos emberségünkkel egy elüzletiesedett, elmechanizált imperialista világ nyavalyái nélkül), város és falu viszonyának, a közös múlt és az eljövendő történelem konkrét táji megismerésének, a szabad egyéniség és a felemelő közület harmóniájának Ady-mondta ígéit még akkor is felhasználhatjuk szocializmusunk dúsítására, árnyaltabb értelmezésére és

továbbvitelére, ha tételeit versek és cikkek bibliás szimbolikájából kell kifejtenünk. Ez a költői szimbolika is politikai érből vérző, valójában mélyebb realizmus a napi beszédnél, s ösztönné feszülve tartalmazza a tudományos felismeréseket. Egy konkrét kelet-európai logika, a dolgok itt szükséges menete sulykolódott itt be a politikai zseni számítógép-precizitásába, s tegyünk bár fel neki bármily kérdést, pontosan kikopogja nekünk a — különben közvetlenül is felfedezendő — legjobb választ.

Eppen ott, ahol a kelet-európai dolgok felméréséről van szó, nézhetünk szembe legkonkrétabban Ady egyes magyar politikusokkal való szembehelyezésével vagy párosításával, feltéve a kérdést, vajon a „költő“ ezektől a vele egyenlősített „politikusk“-tól miben is különbözik?

Lássuk hát Tiszát és Adyt! A Szekfü-féle egymás mellé helyezés megtisztelő bár, de gondoljuk csak el, mivé is torzul itt Ady az összehasonlíthatóság kedvéért. „Adynak politikai műveltsége és belátása sokkal gyarlóbb volt, semhogy tapasztalati úton, az események értékelése által ismerhette volna fel a nemzet kóros állapotát“ — írja 1934-ben Szekfü. Ezzel a beállítással, melynek minden szava mai ismeretanyagunk szerint a neveltségességig hamis (több ezer cikk tanúsága szerint Adynak rendkívül árnyalt a politikai műveltsége, az eseményeket állandóan tapasztalati úton, gyakorlatilag értékelte), a *Három nemzedék és ami utána következik* szerzője eljut a maga önkényes parabolájáig: „Míg Ady lelkében egyedül a legbensőbb zug, az ösztönök, a faji összetartozás helye maradt tiszta és magyar, addig Tiszának egydarabból öntött egyénisége sikerrel állott ellent a kor támadásainak.“ Ady „ösztönösségét“ persze más oldalról is halljuk emlegetni, a Tiszapoteozis azonban megint csodálkozó mosolyra késztet: hát nem az ő úri világa s ő maga ment rá e „siker“-re? A Szekfü-féle bizarrul reakciós gondolkodás titkait kortársa és népi ellenfele, Németh László oldotta meg, amikor történelem-pályáját „a Habsburg-eszményben harmonikusan összekapcsolt hűségpár“ — a német és a katolikus hűség — okozta belső drámával magyarázza. Nekünk Ady torzképe csak arra volt jó, hogy a szellemtudományi ellenfél oldaláról is felmutassuk a komparációs készséget.

Szekfü „Erdély-izonyával“ (ez is Németh László telitalálata), vagyis Keletellenességével, Bécs-barátságával szemben az Adyhoz hasonlóan erdélyi látású, a magyar problémákat valódi beágyazottságukban érzékelő Bölöni egyáltalán nem kapcsolja, hanem ellenkezőleg, élesen — a tényeknek megfelelően — polarizálja Adyt Tiszával. Nem is ítéli el, nem sajnálja és át sem hidalja, mint Szekfü, hanem a történelmi ellentétekből magyarázza kettőjük személyig menő harcát.

Mégis, még ezzel a jogos ellen-párosítással szemben is, melynek tárgyi bizonyítékait számos Ady-vers erős kitételeiből éppen úgy ismerjük, mint Tisza gróf „Rusticus“ álnéven írt Ady-ellenes kirohanásából, bennünk feszeng a kérdés: nem az alkalomból adódó felületesség-e a két név sarkítása? A megbukott kiskaliberű dzsentri-politikus semmi esetre sem méltó párja a maradandó-öröknek teremtett népharcosnak. Ha már szembe akarunk állítani két végletes nagyot, akkor sokkal találóbb volna „a vad, geszti bolondot“ félreszorítva Andrassy Gyulával mérni Adyt. Nem a kis utódra gondolunk, a koalíciós kormány esendő-belligyminiszterére, aki még a monarchia összeomlása után is királypuccsban kísérti vissza a dualista politika korlátoltságát, hanem a hatalmas apára, az idősebb Andrassyra, aki tulajdonképpen az osztrák—magyar birodalom megteremtője, és oly tragikus sikerrel hozzákötötte országa történetét Bismarck nagynémet koncepciójához, egy szláv-és románellenes, Balkán-hódító kalandorsághoz. Ady politikai álma, Kelet-Európa

társadalmi és történelmi emancipációja, nem csupán a Tisza-féle választási trükkök és zsandár-akciók dekadenciájával, hanem az eredendő bűnnel is, a Kossuthot eláruló „szép akasztott” — a Habsburgok akasztófájától a Burg megmentőjéig avanszált külügyminiszter — kétségtelenül hatalmas életművével áll szemben és magasodik fel.

Az öreg gróf, Berlin ránszabadítója, még él, amikor Zilahról a kis Ady elindul, hogy a baljós német esatlós-koncepció legkeményebb és legtartósabb politikai ellenlábasa legyen. 1918 nem is az árnyék-Tiszára, hanem a fél századra világló Bismarck-Andrássyra vágott vissza.

*

Böloni azonban nemcsak kiélez, hanem rokonít is, amikor kijelenti: „A reakció diktatórikus és látható vezére, gróf Tisza István, éppen e két egyéniségben: a költő Adyban és a politikus Károlyiban találja két legkérelmeltebbellenfelet.” A képletben egymás mellé került „költő” és „politikus” esetében sem riadunk vissza attól a — szónokinak szánt — kérdéstől, vajon csupán mint lírikus került-e Ady Tiszával szembe és Károlyi mellé? Böloni nyilvánvalóan a politikás versek írójára koncentrál, aki saját vallomása szerint (a szegedi ügyészséggel szemben védve egyik „bűnös” versét) a politikai versírásról mint „nobilis, de muszáj adó”-ról beszél, no de politikumát mindenkor cikkeivel s a publicisztikáját jellemző konkrét közügyi állásfoglalásokkal támasztja alá. Nemcsak politikai líráról van tehát szó, hanem politikai irodalomról, kimondottan olyan írásokról is, melyek a parlament, a napi sajtó, a közélet témáiba nem kevesebb elemző erővel, de bizonyára még szclesebb hatással is szólnak bele, mint akár éppen Károlyi beszédei.

Ady igazán nemcsak „költő”, amikor a sorsdöntő 1914-es esztendő elején a radikális ifjúság lapjában üdvözli Károlyi Mihály tervbe vett szentpétervári utazását. Varga József kétszer is, *Károlyi Mihály útja* című Kortárs-cikkében és az Ady-pályaképben. rávilágít erre a különösen mély politikai konkordanciára, mely a függetlenségiak balszárnyának vezére és Ady között felvillan. „Mérhetetlen szlávellenesség és kritikátlan germánbarátság: ez a magyar uralkodó osztály külpolitikájának irányvonala” — írja Varga, s hozzáteszi: „S ezt a bűvös kört csak a magyar úri politikától egyre inkább elszakadó s más felé tájékozódó Károlyi Mihály próbálja áttörni. Ady, aki végzetesnek tartotta az úri Magyarország egyoldalú német orientációját, rögtön felfigyelt erre is...” Károlyit az események megakadályozták ugyan terve végrehajtásában (végül is Amerikába ment), Ady szimpátiája azonban tüzet fogott, s újra fellángolt az 1918-as polgári demokratikus forradalom szakaszában, amikor is mindkettő a közélet élére kerülnek: a köztársasági elnök is, a szellemi megújulás góciává vált Vörösmarty Akadémia elnöke is, akit csak betegsége és halála akadályozott meg abban, hogy forradalomföltését a kommün felé sodró erők fegyverévé ne tegye.

Iktassam ide ifjúságom Ady-élményét és a vele kapcsolatos Károlyi-élméket. A két világháború közt több országban is Adyból indult az új magyar értelmiség, mely a Horthy-féle ellenforradalom gyűlölködő revanspolitikájával, újra szláv- és románellenes, Kelet-Európával szembeszálló kalandorságával ellentétben a dunai békét és megegyezést, a társadalmi és nemzeti felemelkedést s mindezeket át a szocialista orientációt sürgette. Nem esztétikai kérdés volt Ady számunkra, hanem a paraszti tömegek felszabadulását a munkásszféra oldalán kereső, az emberiség sorsproblémáit a nemzeti létformákon át és az együttélés nemzetköziségével megközelíteni és megoldani akaró eszmélkedés politikai forrása. Küzdelmeinkben azonban nemcsak a magyar reakcióba ütköztünk, hanem abba a polgári és

jobboldali szociáldemokrata emigrációba is, mely egyfelől a népi-nemzeti öntudattól, másfelől a keleti betájolódástól akart elriasztani minket szabadkőműves-liberális és kozmopolita jelszavakkal. Minek kerülgessem: személyi vitába keveredtünk Kéri Pállal, Szende Pállal, Jászi Oszkárrel, akik nem ismerték fel mozgalmainkban saját ifjú- és legjava férfikori radikalizmusuk, szociológiai szemléletük újraéledését (hiszen Adyval mondtuk hosszú ideig: „A Jásziság én akart ideálom“), nem érzékelték sem saját sorsunk iránt érzett felelősségünket az adott helyzetekben, sem ellenszenvünket a nyugati imperialista szándékokkal, a francia—angol hatalmi politikával és a készülődő új nagynémet Drang nach Ostennel szemben. Egyszerűen nem fogták fel bennünk egykori szövetségésüket: Adyt, Adyt a teljességében és folytatódásában. A csehszlovák polgári-szociáldemokrata koalíciós kormány oldalán vonultak fel érveikkel, s kínunkban, kiábrándultságunkban levelet írtunk a Szovjetunióból akkorra már Párizsba érkezett Károlyi Mihályhoz. Válasza megjelent, s legnagyobb megelégedésünkre és elégtételünkre elhatárolta magát az „áloktobrizmus“-tól, vagyis az 1918-as októberi forradalom szocialista továbbvitelével szembe fordult, a kommunizmust megtagadó s imperialista táborokhoz csatlakozó emigráns frakcióktól... Mozgalmaink e bátorítás nyomán jutottak előbbre s találkoztak a fejlődésünk fővonalát kritikailag támogató és tudatosító Barta Lajossal, Fábry Zoltánnal, Gaál Gáborral: a régi Korunk-gárda nagyjaival.

Irodalmi befolyással, a művészetben át társadalmi serkentő hatással sokan voltak ránk, de most közvetlenül politikai genezisünkről vallottam, s íme: utóéletében is találkozok itt Ady Károlyival. Mondjam csak ki: az Ady-irányzat, Ady politikai hagyatéka segített a marxi—lenini tudományos világnézethez való eljutásunkban, egyengette utunkat a proletariátus forradalmi pártjáig, amely problémáinkkal együtt fogadott soraiba.

*

És a levélváltások — barátilag és szemrehányóan — Octavian Gogával? A barátkozás Emil Isac és Ady között? A versajánlás Áchim Andrásához és a *Vendég-ség Bottyán vezérnél* ezzel a jelszóval: „Justh Gyulának, egy bomlott korszak bomlasztójának és hősének, a második Bocskaynak“? És a francia, a német, az orosz, a japán vagy indiai körütekintés és állásfoglalás a világpolitika aktualitásai közepe? Végtelenül sok fűzés, kapcsolás, kifejtés és értelmező összeadás vár itt a politikai történezsre, aki az egykori monarchia és a nagyvilág korrelációiban a káosz mögött értelmet, előrelátást, igazi politikai nagyvonalúságot keres, és meg is kaphatja magyarul Adyban. Az én soraim mindezt a munkát nem helyettesíthetik, legfeljebb jelzik a feltárandó mélységeket és magasságokat, szívesen nézve elébe minden hasznos és becsületes polémiának.

Egy vonatkozással én sem jöttem még tisztába. Ady sohasem volt hatalmon, és nem tartozott hatalmon levő vagy hatalomra törekvő szervezethez. Egymaga — mint teljes politikai arzenál — állt ki, agitált, bíralt, buzdított, szövetkezett a népért, az emberségért (mert úgy tudott magyar lenni, hogy a maga érzelmeinek és hagyományainak, álmainak és terveinek kútjából a legtöbb humánusmot adta mindenkinek). Mármost: I lehetséges-e valaki hatalmon, szervezeti kereten kívül is politikus? Nevezzük talán Adyt a nép-ügy virtuális politikusának? Avagy a politikai partizán rangját-jelentőségét érdemelte-e ki? Avagy utólagosan (előrelátása, egészséges jóslatai, terveinek, koncepciójának — igazának — beválása alapján) lehet és kell politikusnak elismernünk?

Ha majd vitafeleim sarokba szorítanak, talán beleegyezem ebbe a megfogalmazásba is: Ady a legnagyobb magyar politikus *post mortem*.

Választás, döntés, magány és a közösség újjáépítése

A tudományos-műszaki forradalom lényegében változtatja meg az emberiség ontológiai helyzetét. Ez a kijelentés nem technológiai fatalizmusból fakad: a technikai fejlődés nem önmagától, nem automatikusan és nem egyértelműen meghatározott módon járul hozzá az ember létfeltételeinek javulásához (vagy rosszabbodásához). Technika és tudomány a maga eredményeinek emberi, tehát társadalmi felhasználása révén avatkozik be döntő módon az emberek — mint egyének, társadalmi csoportok, osztályok vagy strukturált közösségek — sorsába. Tehát a tevékenység közvetítésén keresztül.

A tevékenység elemzése az alfája és omegája bármely, az emberi sorsra vonatkozó, tudományosan megalapozott filozófiai elmélkedésnek. A marxista filozófiát a gyakorlat, az emberre s a csak rá jellemző létfeltételeket kiaknázó és az azokat elsajátító társadalmi tevékenység filozófiájaként felfogva Antonio Gramscinak sikerült egyértelműen kihangsúlyoznia Marx gondolkodásának legyőzhetetlen eredetiségét: az emberre vonatkozó összes kérdéseknek csak azért van értelmük és megoldási esélyük, mert megragadják és elemzik azokat a „tevékenység-megismerési” és „gyakorlati-átalakító” mozzanatokot, a maguk szétszakíthatatlan egységében, amelyek révén az ember — a közösségben élő egyén — alakítja létét, magához közelíti a feltárt világot, amelyben él. Korunk marxista filozófiájának további fejlesztése főleg a tevékenység általános elmélete igazolásának terén lehetséges és szükséges. Az emberi tevékenység alapvető formájával, a munkával kapcsolatos marxi elemzésből kiindulva ennek az elméletnek magába kell olvasztania a tevékenység egzakt kutatásának adatait és legjobb megszervezésének módszerét. (A sajtó alatt álló *Kibernetika, tevékenység és megismerés* című munkánkban kísérletet tettünk az általánosított operacionális kutatás feltételeinek megvilágítására filozófiai szempontból.)

A marxista filozófiát több szempontból, éppen a dogmatikus és didakticista egyszerűsítések útján hamisították meg. Ez a magyarázata annak, hogy azok, akik közvetett úton szegényes és iskolás jellegű előadásokon találkoztak a marxi gondolattal, tagadják azt a tényt, hogy a tudományos kommunizmus elmélete megalapításának pillanatától — tehát jóval Husserl, Heidegger és Nikolai Hartmann előtt — már tartalmazta az emberinek olyan egzisztenciális elemzését, „regionális ontológiáját”, amely a jelenkori filozófiai elmélkedés legkifinomultabb igényeit is kielégíti, s amely egybeesik a társadalomtudományok utólagos fejlődési irányával. Nem a marxizmus igényli a szubjektivitás elemzésének segítségével történő „kiegészítés” értelmében felfogott reformot — ahogy azt többek között Roger Garaudy is állítja —, hanem éppen annak a leegyszerűsített képnek a felülvizsgálatára van szükség, amelyet több marxista és nem marxista kialakított Marx tudományos felfogásáról. Ez a leegyszerűsítés teljesen új távlatokba helyezte az emberi létet, olyanba, amelyet a tények kényszerítő hatására — rendszerint a Marxra való hivatkozás nélkül — korunk tudata is magáévá tett.

Napjaink embere elutasítja azt — a felvilágosodás korára jellemző — előítéletet, amely szerint minden, ami újkeletű, a történelem egymásutániságában utolsó, egyszerűsödőbb emberibb is az előbbinél, s a szabadság, vagyis az emberi lét alapvető meghatározottsága számára kedvezőbb. Korunk szellemiségére, annak fő ideológiai irányzataira éppen az a jellemző, hogy kétségbe vonják a történelmi fejlődés közvetlen, abszolút és teljes egybeesését a humanitásban, ésszerűségben és szabadságban bekövetkezett haladással.

A történelmi fejlődésben és a humanitásban kibontakozó haladás egybeesésének eszméje egyike volt a „felvilágosodás“ és az enciklopédisták legvirágzóbb ideológiai mítoszainak, s két ellentétes, de az említett kérdést illetően azonos nézetben csúcsosodott ki: a hegelianizmusban és a comte-i pozitívizmusban.

A szövegben forgó előítélet kétségbevonásának egyik történelmi gyökerét Marxnál találjuk meg, jöhet a felvilágosodás elméletét bíráló filozófiai rendszerek a marxi értelmezésből csupán a történelmi folyamat, valamint az ember és létfeltételeinek automatikus humanizálása közötti egybeesés eszméjére vonatkozó tagadás elemeit fogadták el. Marx a kérdést teljes bonyolultságában és kibontakozásában vizsgálta. A haladás megvalósulásának szakaszait és módozatait elemezve — különös tekintettel a feudalizmusról (vagy a korban annak megfelelő amerikai, afrikai és ázsiai társadalmakról) a kapitalizmusra való átmenetben megtestesülő haladásra —, Marx feltárta azt a társadalmi mechanizmust is, amelynek révén a környezetet (természetet és társadalmat egyaránt) megismerő és uraló emberi fellépés a szabadság érvényesülési körülményeit közelítő (elsajátító) cselekvésből éppen az általa létrehozott feltételeknek alárendelt tevékenységé alakulhat.

A munka volt az a tényező, amely felszabadította az embert a természettől való teljes, állati függősége alól, aminek következtében most már egy saját természetet és lényezetet, egy sajátos létformát tett magáévá. A kizsákmányolási viszonyok körülményei között azonban a munka egyben az ember kiszolgáltatottságát: saját termékeinek, a társadalmi viszonyok „világának“, a maga alkotta intézményeknek, strukturáknak és általa kiváltott folyamatoknak való kiszolgáltatottságát is kifejezte. Feltételeit és módozatait alkotta annak a folyamatnak, amelyben az ember magához hasonlította a természetet és — hogy egy Teilhard de Chardin-i fogalommal éljünk — saját „hominitását“. A munka elidegenülése nem egyéb, mint a munka ellentmondásos jellegének a kizsákmányolás viszonyai között megvalósult kifejezése. Az emberi létezés dialektikája abban áll, hogy a környezetnek és saját lényegének közelítését szolgáló emberi tevékenység az emberi erő és képesség megvalósítását feltételezi alkotásokban (tárgyasult termékek, viszonyok, folyamatok, közlések), strukturákban, amelyek az őket létrehozó tevékenységgel és annak célszerűségével szemben önállóságra törekednek. (Itt nem vizsgálhatjuk meg részletesen azt a mechanizmust, amelynek következtében a tevékenység tudatosult céljain kívül más, nem tudatos célok elérését is eredményezi.)

A tárgyasulás tartalmazza tehát az elidegenedés lehetőségét.

Marxnál az elidegenedés nem a tárgyasulás vagy külső megnyilvánulás elkerülhetetlen következménye, nem is „eredendő bűn“, mint Hegelnél. Nála az elidegenedés „történetiesített“, azaz a konkrét, társadalmi-történelmi helyzet meghatározta emberi tevékenység területére visszavezetett.

Ugyanis a természet közelítése átalakulhat ugyan saját dialektikus ellentétébe, az elidegenedésbe, de csak konkrét, jól meghatározott feltételek között. Ezeket a feltételeket Marx és Engels már *A német ideológiában* (1845) pontosan megfogalmazta: „A társadalmi tevékenységnek ez a megrögződése, az, hogy saját termékünk do-

logi hatalommá szilárdul felettünk, kinő ellenőrzésünk alól, keresztülhúzza várakozásainkat, semmivé teszi számításainkat — ez az egyik fő mozzanat az eddigi történelmi fejlődésben... A társadalmi hatalom, vagyis a megsokszorozott termelőerő, amely a különböző egyéneknek a munka megosztásában megszabott együttműködés által létrejön, ezen egyének számára — minthogy az együttműködés maga nem önkéntes, hanem természetadta — nem mint saját, egyesült hatalmuk jelenik meg, hanem mint idegen, rajtuk kívül álló erő, amelyről nem tudják, honnan és hova tart, amelyen tehát nem lehetnek már úrrá, amely most ellenkezőleg, sajátos, az emberek akarásától és megfutasától független, sőt ezt az akarást és megfutasást éppen irányító szakaszok és fejlődési fokok sorozatán megy át“ (Marx—Engels *Művei* 3. 1960. 34—35). Hasonlóképpen ír Marx *A tőkében* is: „A munka manufaktúraszzerű megosztásának egyik eredménye az, hogy az anyagi termelési folyamat *szellemi potenciáit* mint *idegen tulajdont* és mint *rajtuk uralkodó hatalmat* szembeállítja a részmunkásokkal“ (*A tőke*, 1961. 39).

Azért idéztük ezeket a szövegeket, mert az elidegenedéssel kapcsolatos mai véleménycserék során gyakran — akarva-akaratlanul — elvész a fogalom eredeti értelme. Márpedig — amint az idézett szövegekből is kiderül — Marxnál az elidegenedés: a) egy objektív társadalmi folyamatot jelent: vagyis a termelőknak, általában a társadalmi tevékenység tényezőinek munkájuk eredményétől (termék), a munka vezetésétől, szervezésétől, valamint a tevékenység céljainak, eszközeinek és megvalósítási feltételeinek meghatározásához szükséges szabadságuktól való megfosztását; b) ez az objektív társadalmi folyamat ugyanakkor szoros kapcsolatban, kölcsönös feltételezettségi viszonyban áll az emberi tevékenység természetének, céljainak és feltételeinek misztifikált tudatosulási folyamatával.

A tudatnak ezt a misztifikálását a következő okok határozzák meg: 1. a társadalmi viszonyok fetiszizálásának (adott körülmények között az emberek akaratától ténylegesen független erőkké való átalakítása) objektív folyamata; 2. egyes kizsákmányoló és elnyomó osztályok (rétegek) érdekeinek az egész nép, a termelők érdekeiként való feltüntetése mint objektív folyamat (=kizsákmányolás); és 3. a társadalmi viszonyok, folyamatok mellőzésének, meg nem értésének szubjektív folyamata.

Az első folyamat az árugazdálkodáshoz kapcsolódik, és csak annak eltűnésével együtt szűnik meg. Következésképpen a szocializmusban is hat (a kommunizmusban viszont már nem).

A második folyamat a kizsákmányolással együtt tűnik el, azonban elszigetelten a szocializmusban is megnyilvánulhat olyan esetekben, amikor bizonyos struktúrák (például a bürokrácia) ellenszegülnek az alapvető társadalmi kérdések kollektív ellenőrzésének vagy eldöntésének. Úgy gondolom, hogy éppen az ilyen esetekre utal Nicolae Ceaușescu elvtárs is, amikor kijelenti: „Figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy ha nem oldódnak meg idejében a szocialista rend társadalmi fejlődési folyamatában megjelenő egyes ellentmondások, azok antagonistá jelleget kaphatnak, nyugtalanságot és megrázkódtatásokat válthatnak ki a társadalom keretében“ (*A párt vezető szerepe a szocializmus építése kiteljesítésének szakaszában*. Bukarest, 1967. 34—35).

A harmadik folyamat a tudományos megismerés fejlődésével történelmileg megoldható.

A társadalmi folyamatok bonyolultsága korunkban, amelyben megvalósul a kapitalizmusról a szocializmusra való áttérés, az átmenet útjainak megválasztásában, az új társadalom építésében megnyilvánuló változatosság, valamint a tudományos-műszaki forradalom következményei (a társadalmi fejlődés gyorsuló üteme,

az információ mennyiségének állandó növekedése, az automatizálás és így tovább) gyarapították az elidegenedés újabb formáinak megjelenési lehetőségeit, ugyanakkor fokozták e formák behatolását és elterjedését a társadalmi életben.

A társadalmi tevékenység és a társadalmi folyamatok technicizálása következtében az elidegenedés súlyosabb formái jönnek létre. Ezek megjelölésére H. Freyer szociológus a „túl-elidegenedés“ kifejezést javasolja. Az elidegenedés említett formáival foglalkozik — napjaink irodalmával és művészetével teljes összhangban — a sokoldalú struktúráktól és a túlzott technicizálástól megrémült egész mai történelemfilozófia is. Úgy tűnik számára, hogy ezek a formák az embert a dolog létezése szintjére csökkentik. Marcuse egy új fogalmat is kitalált, az egysíkú ember fogalmát; ezen az anyagi javak, ideológiai mítoszok és a társadalom kikényszerítette magatartásbeli formák passzív fogyasztóját érti.

E bonyolult helyzetet — Marxszal ellentétben — gyakran az egyéni pszichológia szellemében írják le. A struktúrák eldologiasodása (például Kafkánál az emberi viszonyok és a mítoszok eldologiasodása, vagy Joyce esetében) az egyénben valóban a magány érzését kelti. Életének kibontakozása e struktúrákon belül, amelyekre — úgy tűnik — képtelen átépítő módon hatni az általa kiválasztott és akart kritériumok alapján végzett tevékenységgel, a látszólag atomizált emberi közösségeken belüli szükségszerű elkülönültség érzését alakítja ki az individuumban. Még erősíti ezt az érzést a társadalmi tevékenység megszervezésének és vezetésének egyre fokozódó technicizálása nyomán jelentkező elidegenedés hangulata is. Ebből fakad az adminisztrátorok és robotok apokaliptikus korszakára való hivatkozás.

A társadalmi élet és a tudomány technicizálása lehetővé tette az egzisztencialista filozófia számára (kezdve Heideggertől Jaspersig és az úgynevezett „abszurd-filozófiá“-ig), hogy az ember feltárta és létrehozta világban megnyilvánuló magány érzését az emberi lét immanens és intellektuális elidegenedéseként, a sokféle lehetőség egyetlen lehetőségre való csökkenéseként, vagyis az emberi lénynek a semmibe, az egyéni és kollektív halálba való kivetítéseként értékkelje.

Úgy tűnik, mintha a lehetőségek sokfélesége e gyökeres elidegenedés világában a választást és döntést egy abszurd, objektíve megalapozatlan tett jellegzetességeivel ruházná fel.

Később döntő módon járult mindehhez „az információ paradoxonjának“ nevezett jelenség tudatosulása: a dokumentálódáshoz szükséges idő (az információ megtalálása, kiválasztása és feldolgozása) — napjaink bonyolult feltételei között — meghaladja az operatív, hathatós és tárgyilagos döntés kialakításához szükséges keretet.

Ilyen körülmények között nyomatékosan kérdésesnek tűnhet az elidegenedés megszüntetésével kapcsolatos marxí javaslat: a kommunizmus mint a tömegek önkormányzata. Valóban, milyen esélyei lehetnének egy kollektív és hathatós önkormányzat megvalósulásának akkor, amikor az információ paradoxonja szerint egy adekvát, az adott helyzettel kapcsolatos összes adatok figyelembevételén alapuló döntés és vezetés elvileg lehetetlen? Vajon a kommunista társadalom elkerülheti-e majd az elidegenedést, ha figyelembe vesszük, hogy 1. a hathatós döntés lehetősége itt is az információ kezelésére szakosított „adminisztrátorok“, technokraták kiváltása lesz és 2. a döntéseket többé-kevésbé önkényesen hozzák, mert az információ paradoxonja mindig akkor kényszeríti ki őket, amikor még nem állnak rendelkezésükre az összes lehetséges adatok?

Zaklató kérdések ezek, amelyekre a marxista gondolkodók egy része, köztük Adam Schaff is, úgy válaszol, hogy elismeri az elidegenedés részleges fennmaradását

nemcsak a szocializmusban, hanem a kommunizmusban is azzal — a szerintünk hibás — indokolással, hogy a szocializmus kezdeti szakaszát végigkísérő negatív jelenségeket (a bürokratizálódás, a struktúrák merevsége) maga a rendszer termelte ki. Ez az álláspont számomra nem tűnik eléggé megalapozottnak.

Elsősorban azért, mert nem számol az elidegenedés felszámolásának azon tényezőivel, amelyeket a szocializmus és főleg a kommunizmus mint a bőség kollektivistá társadalma („mindenkinek szüksége szerint“) felszínre hoz. Másodsor, nem veszi figyelembe az elidegenedés felszámolásának azokat a tényezőit sem, amelyeket a tudományos-műszaki forradalom — mindenekelőtt pedig a kibernetikai és információs automatizálás — kiterjedése hív életre.

Jelen cikkben nem térhetünk ki az elidegenedés felszámolásával kapcsolatos tényezők hatásának részletes ismertetésére. Csupán vázlatos ismertetésükre szorítokunk, de egyszerű felsorolásuk is nyilvánvalóvá teszi hatásukat.

Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy az elidegenedést mint társadalmi folyamatot nem szubjektívizálhatjuk, és nem egyszerűsíthetjük le az elkülönült egyén elidegenedési érzésére, ahogy azt rendszerint az egzisztencializmus teszi. Igaz ugyan például, hogy egy vidéki közösséghez tartozó egyén elidegenedettnek érezheti magát, amikor városi környezetbe kerül. Azonban a gyökértelenségnek, a depaysemant-nak ez az érzése csak abban az esetben alakul át az elidegenedés társadalmi jelenségévé, ha objektív struktúrákat tükröz, ha ezt a falu és város közötti ellentmondásos, antagonista jellegű (a kapitalizmusra jellemző) társadalmi munkamegosztás szüli és táplálja. Hasonlóképpen bizonyos emberek közötti kapcsolatok alakulása társadalmi okainak és következményeinek egy adott egyén részéről jelentkező mellőzése önmagában még nem válik az elidegenedés társadalmi folyamatává. Ez utóbbi esetben is csak akkor beszélhetünk elidegenedésről, ha ezt a mellőzést az adott társadalmi rendszer szerkezete váltja ki és tartja fenn.

Az elidegenedés tényleges folyamatáról csak a következő szükségszerű feltételek jelenléte esetében beszélhetünk: a) a társadalmi tevékenység szereplőinek általános megfosztása e tevékenység eredményeitől, a szervezésben és irányításban való részvétel lehetőségeitől; b) a társadalmi tevékenység tényezői tudatának általános misztifikálása, amely 1. a társadalmi viszonyok, folyamatok, struktúrák fetiszizálása, dologiasulása; 2. az általános érdekeknek a csoport érdekeivel való helyettesítése és 3. a társadalmi valóságot meghatározó tényezők — vagy ezek hatás-körének — mellőzése alapján bontakozik ki.

A szocializmusban és kommunizmusban meghatározott objektív feltételek között és főleg a következetes, tudatos kollektív erőfeszítés következtében bizonyos területeken (gazdaság) általában csökken és megszűnik az elidegenedés „bővített újratermelésének“ lehetősége. Az elidegenedést felszámoló tényezők hatása — amely az emberek tudatos cselekvése következtében egyre nagyobb jelentőségre tesz szert — a szocializmusban és a kommunizmusban az imént elemzett összes szinteken megnyilvánul. Vagyis: a) a társadalmi tevékenység tényezői — a társadalmi szempontból aktív termelőtömegek — felszabadulnak a kizsákmányolás következményei alól, s a gazdasági demokrácia (azaz a társadalmi termék feletti rendelkezés jogában, a gazdasági tevékenység szervezési és vezetési jogában — előbb a munka, majd egyre inkább a szükségletek mértékében — való részvétel), a társadalmi demokrácia (azaz mindennemű kiváltságos helyzet megszüntetése), valamint a politikai demokrácia (azaz a társadalom önkormányzása, a nép többségének különböző szinten megvalósuló, közvetlen részvétele a politikai intézmények vezetésében) alapján valójában a hatalom birtokosai a szocialista közösségben; b) ezzel egyidejűleg végbe-

megy a társadalmi tevékenység tényezői tudatának misztifikálását megszüntető általános folyamat is. Ez mindenekeelőtt a társadalmi viszonyok és folyamatok fétis-jellegétől való megfosztásában nyilvánul meg.

A szocializmus mai történetének menete felszínre hozta a társadalmi folyamatok és struktúrák fétis-jellegét megszüntető folyamat elkerülhetetlen, objektív és feltartóztatathatlan előretörését. Ugyanakkor azt is bebizonyította, hogy a tudatosan tevékenykedő emberek felé, az azokon túlra helyezett „társadalmi szükségszerűség” és az ennek „titkait” kizárólagosan birtokló egyes személyek vagy csoportok mítosza nemcsak abszurd, de egyben veszélyes illúzió is. A társadalmi szükségszerűség az emberek tudatos, akaratlagos tevékenységében van, ezen át és nem ennek ellenére nyilvánul meg. A folyamatok, viszonyok, struktúrák csak annyiban szükségszerűek, amennyiben elősegítik az ember ontológiai helyzetének széles körű és a lehető legjobb újratermelését. Annak az embernek, akinek alapvető meghatározottsága — amint láttuk — a marxi értelemben felfogott szabadság, vagyis „... az emberi erő kifejtés, amely öncél” (Marx: *A tőke* III. 1961. 786. A szerző kiemelése). Ez a tudatosan megvalósított és állandóan kiszélesített szabadság az új társadalom gazdasági, politikai és kulturális építésének lényege. Ez a szabadság késleltethető, időlegesen megállítható, a rugalmas, lényegénél fogva tökéletesíthető és szakadatlan kitejjesedési képességet magában hordozó szocialista viszonyok, struktúrák és intézmények felfedezésének és megvalósításának folyamata mindenképpen utat tör magának. A szocializmus és kapitalizmus versengésének könyörtelen törvényei is ebben az irányban hatnak.

A szocializmust a fejlett és nagyon fejlett tőkés országokkal való időleges (de lehet, hogy viszonylag hosszas) történelmi koegzisztenciájának feltételei arra kötelezik, hogy állandóan új, az eddig ismerteknél magasabb rendű viszonyokat és struktúrákat fedezzen fel. A néptömegek szabadságának állandó szélesítése, a kollektív alkotás kibontakozásának *conditio sine qua non*-ja. Örökre letűntek azok az idők, amelyekben a gazdasági, technikai és társadalom-politikai szférákban az alkotás egy kisebbség előjoga lehetett. A szocialista forradalom, a tudományos-műszaki forradalom politikai téren is kötelezővé tette az alkotás társadalmisítását, amelyet Lenin már annak idején oly nagy buzgalommal hirdetett. A néptömegek szabad és akadálymentes történelmi kezdeményezése — Lenin felfogásában — a szocializmus és a kommunizmus lényegét alkotja, s egyben a tudat misztifikálását megszüntető döntő tényező is. Másodszor, a szocializmusban megvalósuló haladás, a bőség kollektivistá társadalmi, a kommunizmus felé való tudatos és akaratlagos közeledés ellenállhatatlan, a tudatmisztifikálást megszüntető erővel leplezi le az általános (a társadalom, államközösségek) és egyéni érdekek automatikus egybeesésének mítoszáit. Ez az egybeesés természetesen lehetséges a szocializmusban, de csak akkor és abban az esetben valósul meg, ha biztosítják e két érdekkategória bonyolult és ellentmondásos összekapcsolási folyamatának gyakorlati megvalósítása felett a társadalom ellenőrzését.

Végül pedig elsődrendű misztifikálást megszüntető hatása van a társadalmi valóság egyre adekvátabb megismerésének is. Ebbe az irányba hat a Marx által előre látott folyamat is, amely szerint a termelés automatizálása a tudományos és műszaki ismeretek egyre nagyobb mennyiségének a tevékenység által való bekebelezését tételezi fel. A tapasztalat azt mutatja, hogy a termelőtevékenység, de általában bármilyen tevékenység annál eredményesebb, minél nagyobb mennyiségű társadalmilag kidolgozott információt képes bekebelezni. A hatékony tevékenység törvényei az információ termelését és a meglévő, a társadalmilag kidolgozott egész információs anyag minél szélesebb körű terjesztését, forgalmát és alkalmazását

követelik meg. Ez a követelmény eddig megvalósíthatatlannak látszott: ugyanis az „információ paradoxonja“ a fenti kritérium betartásának elvi lehetetlenségét mutatta. Az „információ paradoxonja“ azonban technikai szempontból jelenleg már megoldottnak tekinthető.

Ma olyan elektronikus számítógépeket szerkeszthetünk, amelyek 10^{12} bit információs anyagmennyiség raktározására és kezelésére képesek. Ha abból indulunk ki, hogy a Föld összes tudományos és technikai könyvtárában található információ összegét 10^{15} bit-re becsülték, akkor ezer hasonló számítógép — minden további technikai tökéletesítés nélkül — az eddig társadalmilag kidolgozott egész információs anyag teljes birtoklását és maximális gyorsasággal való felhasználását biztosíthatná számunkra. A számítógépek számának további növelése pedig lehetővé tenné a kidolgozás alatt levő vagy a jövőben felfedezendő információs anyagok el-sajátítását is. Következésképpen az automatizálás perspektivikusan megnyitja az emberiség rendelkezésére álló egész információs anyag teljes felhasználásának lehetőségét (természetesen itt nem a világegyetemmel kapcsolatban lehetséges összes információs anyagok felhasználásáról van szó). Ennek nyomán létrejönnek a meglévő információs anyag ismeretének hiányából és nem teljes felhasználásából következő misztifikálás megszűntetésének kedvező feltételei.

Az „információs paradoxon“ megoldása minőségileg új helyzetet teremtett az emberiség ontológiai helyzetében. (Más vonatkozásban már rámutattam arra — *Románia liberă*, XXVI. évf. 7400. —, hogy egy ilyen bonyolult számítógép-rendszerhez szükséges óriási befektetések a nagyhatalmak nemzetközi monopóliumának, a fejlődő országok információs függőségének veszélyét idézi fel. Itt azonban nem térhetünk ki e kérdés elemzésére.)

Tehát a társadalmi tevékenység minden területének „tudományosítása“ és „technikizálása“, valamint a kutatások és döntések „iparosítása“ a szocializmusban megteremtí a tudat misztifikálásának még következetesebb megszüntetéséhez szükséges feltételeket.

A szemlélődő ember még képes volt hinni egzisztenciális magányának illúziójában. Az aktív ember, korunk aktív embere ezzel szemben fokozatosan arra kényszerül, hogy minél nagyobb mennyiségű társadalmilag kidolgozott információs anyagot használjon fel, egyre bonyolultabb, kollektív cselekvést fejtsen ki. Így a társadalmi tevékenység mind a gyakorlati megvalósulás, mind pedig a választás és döntés szempontjából egyre kollektívebbé válik.

A kommunizmus az ember társadalmi természetének felfedezése alapján jelent meg. Napjainkban a „társadalmisítást“ még a teológia is — például Teilhard de Chardin — kénytelen az emberi alapvető meghatározottságaként elismerni.

A jelenkori gondolkodás ellentétes pólusán, a tudományos és technikai forradalom jövőjét kutató szociológia a kibernetika századában az emberi tevékenység és ontológiai helyzet „közösségi“ (kommunitaris) vagy — hogy McLuhan alapján egy nem szabatos kifejezéssel éljünk — „törzsi“ jellegének megnyilatkozását látja.

Az ontológiai helyzetünket meghatározó feltételekből eredő választások és döntések ma és holnap nemesak a magány meghaladásának lehetőségét és szükségességét hozzák létre, hanem a kollektivizmus mint az elidegenedéstől mentes egyedüli létezési mód egzisztenciális igényét is. Ez lehetővé teszi az emberi lény szabad, külső kényszertől mentes társadalmisítását: a választást, döntést, az emberi megvalósulást. A kommunizmus — ebben az értelemben — lehetővé teszi az ember ismételt beépülését ontológiai helyzetébe. Hominizálás annyi, mint szabadság, a szabadságban való társadalmisítás.

A sajtóban szinte naponta jelennek meg érdekes hírek a világűrben érkező különféle jelzésekről vagy titokzatos, esetleg kozmikus eredetűnek vélt repülő tárgyakról. E rövid írásban nem mint fizikus, hanem mint újságíró szeretném össze foglalni véleményemet a Földön kívüli civilizációkkal való kapcsolataink lehetőségéről. Gondolatok ezek, elsősorban a magam számára, de talán másoknak sem lesz mindez egészen érdektelen.

Mint kísérleti fizikus nem foglalkozhatom érdemben a Földön kívül létező civilizációk kérdésével, egyrészt azért, mert nem tartozik a szűkebb értelemben vett szakmámhoz, s így az ez irányú bizonyítékokat nem tanulmányoztam, másrészt a folyóiratok cikkei alapján az a véleményem, hogy eddig még nem rendelkezünk egyetlen megdönthetetlen bizonyítékkal sem, mely feljogosítana annak kijelentésére, hogy sikerült világűrbeli értelmes lényekről tudomást szerezniük.

Ez természetesen nem egyenértékű azzal az állítással, hogy a Földön levő embereken kívül nem léteznek más értelmes lények. A Föld határain kívül létező civilizációk valószínűségét a világmindenségből kiindulva és a nagy számok törvényét felhasználva szeretném alátámasztani.

Földünk a Naprendszer többi bolygójával egyetemben egy „Nap”-nak nevezett központi csillag körül kering. Központi csillagunk mind méreteit, mind helyzetét tekintve közönséges átlag csillagként vesz részt 100 milliárd társával egyetemben a Tejútban (vagy Galaxiában) nevezett csillagtömegben (csillaghalmaz) mozgásában. Galaxiánk alakja diszkoszhoz hasonlít, 100 000 fényév átmérővel, illetve 1500 fényév magassággal (egy fényév kb. $10\,000\,000\,000\,000 = 10^{13}$ km).

A mi csillaghalmazunk azonban csak egyike a világegyetemet alkotó számtalan galaxiának, melyek közül közvetlen szomszédaink az egészen közel (csak 200 000 fényévnnyire) levő Magellan és a nem sokkal messzebb fekvő Androméda nevet viselő halmazok. Miként a többi halmazok, ezek is több milliárd csillagból állanak. Habár a világegyetem végtelenségéből csak közvetlen környezetünket ismerjük (száz fényév sugarú gömbben kb. 10 000 csillag van), az itt megismert törvényszerűségek érvényességét a világ anyagi egysége tényének alapján kiterjeszthetjük az általunk nem vagy csak igen kis mértékben ismert részekre is.

Az élet megjelenése a központi csillagjától jól meghatározott távolságra keringő szilárd kérgű bolygó létezéséhez kötött. A Naprendszer környezetében eddig már sikerült néhány más bolygórendszer létezését közvetlenül bizonyítani. A megvizsgált térrész adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a bolygóval vagy a bolygórendszerrel rendelkező csillag igen ritkán fordul elő. Tudva azt, hogy Napunk közönséges polgár a csillagok társadalmában, tudományos érvényességgel kijelenthetjük, hogy az általunk nem tanulmányozható térrészben a bolygórendszerek gyakorisága kb. akkora, mint az általunk ismert részben. Mivel a csillagok sokasága megszámlálhatatlan, még ha aránylag kevésnek is van bolygója, a létező bolygók száma igen nagy. A létező bolygók között csak kevés olyan akad, amelyen az élet feltételei is megvannak. De ezek közül is csak egyeseken van meg a magasfokú élet kifejlődéséhez szükséges feltételek összessége, és még ezek közül is csak nagyon kevésen jutott el az élet a civilizált társadalom fokáig. A csillagok

nagy száma miatt ez a kis arány is még hatalmas számot képvisel. Szkolovszkij csillagász becslései szerint a lakott bolygók száma milliárd nagyságrendű. Még ha ezt a becslést esetleg túl optimistának is tartanók, és a bolygók számát néhány nagyságrenddel kisebbre becsülnők, akkor is elég nagy számot kapnánk.

Ismerve az élet sokrétű formáit a Földön, szinte elképzelhetetlenek azok a formavariációs lehetőségek, amelyek ilyen nagy számú bolygó esetén megvalósulhatnak.

Nem logikus azt feltételezni, hogy az ilyen nagyszámú civilizáció között a miénk a legfejlettebbek közé tartozik. Sokkal valószínűbb, hogy a földi civilizáció a közepesen fejlettek közé tartozik. Az is valószínű, hogy nálunk előrehaladottabb bolygók már korábban is keresték a kapcsolatot a hozzájuk hasonló fejlett lényekkel. Most, hogy mi is elérkeztünk a fejlődésnek arra a fokára, hogy embereket küldhetünk a szomszédos égitestekre, az eddig csak fantázia szüleményének tartott társkeresési gondolatok a tudomány területére tevődtek át. Hozzákezdünk a más bolygók értelmes lényeivel való kapcsolat felvételének megvalósításához. Ilyen irányú kísérletek már évek óta folynak.

De ha igen nagy a lakott bolygók száma, és keressük is velük a kapcsolatot, miért nem sikerült ez eddig? Hogy erre válaszolhassunk, vizsgáljuk meg, milyen távközlési lehetőségekkel rendelkezünk. A csillagászok optikai, rádiótechnikai módszerekkel azt már kiderítették, hogy a Naprendszer többi bolygóján nem létezhet a földihez hasonló, magas szervezettségű élet. Kapcsolatkeresésünkben tehát a Naprendszeren túli térrészeket kell számításba vennünk. A legközelebbi bolygórendszer körülbelül 10 fényév távolságra van. Ilyen távolságra csak olyan optikai fényforrás képes még észrevehetően elvilágítani, amelynek a sugárnyalábja nem terjed széjjel. Klasszikus fényforrásaink divergens sugárnyalábjaik miatt már a szomszédos (néhány fényperc távolságra levő) bolygókról sem észlelhetők. Egyedül a laserek képesek megfelelő párhuzamos sugárnyaláb kibocsátására. Ha feltételezzük, hogy egy megfelelő erősségű laser-sugarat bocsátunk ki egy tőlünk 10 fényév távolságra levő bolygó felé, a bolygón levő esetleges megfigyelők a Napunk erősebb sugárzása miatt nem észlelhetnék teleszkópjaikban ezt a sugarat. Színkép-elemzéssel azonban kimutatható lenne egy igen erős monokromatikus komponens a Nap színképének összetevői között. Ez az egyik lehetősége a kapcsolatlétesítésnek.

Egy másik lehetőséget a rádióhullámok nyújtanak. Ahhoz azonban, hogy több fényév távolságra a csillagközi elektromágneses alappajzból még kivehető jeleket küldhessünk, olyan nagy teljesítményű rádióadóra van szükség, amely teljes energiáját, párhuzamos sugárnyaláb formájában, pontosan a kijelölt célpontra tudja összpontosítani. Az olyan sugárnyalábok létrehozásához, melyek a párhuzamostól a szögmásodperc alig néhány századával hajolhatnak csak el, a parabolikus antennák a legmegfelelőbbek. Fizikai törvényszerűség, hogy egy parabolikus antenna sugárnyalábjának a szélessége a hullámhosszal egyenesen és az antenna átmérőjével fordítottan arányos. Ez a törvény igen rövid — néhány cm hullámhosszok és óriásantennák használatát teszi szükségessé. (Az arecibói kihűlt vulkán kráterében felépített antenna átmérője 300 m.) Az igen nagyméretű antennák azonban nem vagy csak nehezen mozgathatók, és így velük egyáltalán nem vagy csak igen pontatlanul lehet célozni. Ebből és még más okokból is kiindulva nem jelek adására, hanem rendszerint inkább a kívülről jövő, esetleg minket kereső jelek vételére használják őket. Évek óta nagyszámú olyan rádioteleszkóp figyeli az eget, amely a maser-erősítőket is felhasználva, több tíz fényév távolságból képes jeleket felfogni.

Arra az érdekes problémára, milyen is legyen a közlendő jelek szerkezete, tartalma ahhoz, hogy az adott lehetőségek mellett a lehető legtöbb információt tartalmazza, és azt a tőlünk esetleg lényegesen elűtő lények is megérthessék, jelen cikkünkben nem térhetünk ki.

Egy civilizációk közötti kapcsolat lehetőségének a valóra váltásához több nagyon kis valószínűségű feltétel együttes fellelésének kell bekövetkeznie. (Az egyes feltételek valószínűségét igen kis számmal fejezhetjük ki. Az összes feltételek együttes jelenlétének a valószínűségét a részvalószínűségeket kifejező számok szorzása révén kapjuk meg. Mivel az egyes tényezők egynél jóval kisebbek, szorzatuk még kisebb számot eredményez.) A szükséges feltételek ugyanazok, akár a jelek vételéről, akár a jelek adásáról van szó.

A kapcsolatlétesítés egyik feltétele az, hogy az úrbeli lények keskeny sugáryalábjukat pontosan Földünk felé irányítsák. Ha a világmindenség égitestjeinek nagy számára gondolunk, belátjuk, hogy ennek a valószínűsége nagyon kicsi, mivel bolygórendszerünk létezése csak nagyon közelről (néhány fényév) vehető észre, Napunkra egy távoli megfigyelő figyelmét semmi sem hívja fel. Vevőantennánk irányja ugyanakkor a megfelelő légrész felé kell hogy mutasson.

E térbeli feltétel mellett még teljesülnie kell egy időfeltételnek is. A valamikor kibocsátott üzenet ezer, esetleg százezer éves utazás után pontosan abban a korszakban kell érkezzen a Földre, amikor már képesek vagyunk annak vételére, és a vétel történetesen folyik is. Az Ember csak néhány évtizede képes világuurbeli jelek vételére. Ez az időtartam végtelenül kicsi, még akkor is, ha nem a Föld életkorával, hanem „csak“ az Ember életkorával hasonlítjuk össze. Nem várható, hogy hallgatózásunknak mindjárt az első másodpercben sikere legyen. A siker valószínűsége a hallgatózás időtartamával egyenes arányban nő. Ez viszont azt jelenti, hogy a pillanatnyi sikertelenségnek nem szabad eltávolítania bennünket a kísérlet folytatásától.

Harmadsorban még az is szükséges, hogy a mi készülékeink ugyanolyan jellegűek legyenek, mint azok, amelyekkel a jeleket leadták, és mindemellett még a kiválasztott frekvenciasáv is közös legyen.

Ezen tényezők számbavétele talán elfogadhatóan megmagyarázza, hogy miért nem bővelkedünk világuurbeli jelekben.

Meg kell jegyeznem, hogy a *Nature* című tekintélyes angol szaklapban egy angol tudóscsoport olyan jelzésekről adott hírt, amelyek természetes eredetére nem található magyarázat és ugyanakkor kimerítik az értelmes üzenet feltételeit is. Megfejtésük, ami egyben döntő bizonyíték is lehetne, tudomásom szerint eddig, sajnos, nem sikerült.

Mivel egy üzenet a legkedvezőbb esetben is több tíz év alatt teszi meg az utat a címzetthez, egy kozmikus üzenetváltáshoz nagy türelemre van szükség. Emiatt aztán felmerül az egész üzenetváltás célszerűségének, illetve hasznosságának a kérdése is.

Végeredményben leszögezhetjük, hogy a magas civilizációjú bolygók nagy számának ellenére, nagyon csekély annak a lehetősége, hogy világuurből érkező jeleket fogjunk fel; vagy hogy jeleinket mások észrevegyék.

Ha a jelzések érkezésének ilyen kicsi a valószínűsége, mit mondhatunk a világuurbeli tárgyak érkezésének a valószínűségéről?

Vizsgáljuk meg röviden ezt a kérdést is.

Jelenlegi ismereteink szerint bármilyen fizikai mozgás számára létezik egy felső, áthághatatlan sebességhatár. A fény terjedési sebességénél (300 000 km/sec) nem lehet nagyobb sebességet elérni. Minden reményeségünk az, hogy majdan a

mi úrhajóink is meg fogják közelíteni ezt a sebességet. Még ha fel is tételezzük, hogy partnereink úrhajói már megközelítették ezt a sebességet, a legközelebbi naprendszeren kívüli bolygók lakóinak is több évtizedes utazásra kell felkészülniük ahhoz, hogy meglátogassanak bennünket. Egy ilyen űrutazás szinte megoldhatatlannak tűnő műszaki és biológiai problémákat vet fel. Egyáltalán nem valószínű, hogy a hozzánk legközelebb eső bolygókon legyen meg az életnek ezen problémák megoldásához elengedhetetlenül szükséges magas szervezetségű formája. Így aztán egy ilyen utazás időtartamát legalábbis évezredekben kell számolnunk. Az is nyilvánvaló, hogy az időtartammal együtt a nehézségek hatványozottan nőnek.

Ha mindezeket logikusan számba vesszük, nem csodálkozhatunk azon, hogy a szakemberek nagy része hitetlenkedve fogadja az ismeretlen eredetű tárgyakra vonatkozó híreket és feltételezéseket.

Mindezek ellenére az eddig még fel nem derített eredetű repülő tárgyak létezése objektív ténynek tekinthető.

Véleményemet az eddig megjelent újságcikkek alapján alakítottam ki. A bizonyító újságcikkek sorából óvatosságból kihagyom a bizonyos nyugati lapokban megjelent vagy az onnan átvett cikkeket. Ezek esetében ugyanis nem mindig lehet elég pontosan különválasztani a szigorú tényanyagot a szenzációhajhászásból mellétálatl körítéstől. A hazai sajtóban megjelent cikkek közül csak az itthoni szemtanúk nyilatkozataira hivatkozom, akik között meteorológusok, radar-szakos katonatisztek, fizikusok, pilóták is szerepelnek. Ezeknek az embereknek a szakképzése nagymértékben kizárja annak a tévedésnek a lehetőségét, hogy esetleg ritka, de ismert jelenséget vagy tárgyat nézzenek ismeretlennek. Nyilatkozataik alapján, melyeket tudományos pontosság és szigorú szerénység jellemez, olyan tárgyak felbukknásáról szerezhetünk tudomást, amelyek rendkívüli tulajdonságokkal rendelkeznek. Sebességük olykor eléri az óránkénti 10 000—50 000 km értéket. Irányváltásaik meglepőek, igen sokszor éles szögűek és előre nem láthatóak. Néha hosszú ideig a Föld egy pontja felett lebegnek. Saját, változó színű fényük van és így tovább. Méreteik néhány méter nagyságrendűek.

Eredetükre vonatkozólag vegyük számba az összes lehetőségeket.

Ha e tárgyak földi eredetét tételezzük fel, akkor vagy természeti jelenségnek, vagy mesterséges alkotásnak kell tekintenünk őket. Olyan természetes jelenség, amely az észlelteket teljes egészében megmagyarázná, nem ismeretes. Legközelebb áll hozzá, legalábbis bizonyos tünetekben, egy ionizált gázfelhő viselkedése. Erre utalnak azok a laboratóriumi kísérletek, melyekről ugyancsak a sajtóból szerezünk tudomást. E gázfelhők természetes létrejöttére, hosszú élettartamára, valamint szabályos geometriai alakjára nincs eléggé kielégítő magyarázat. Ha viszont azt a véleményt fogadjuk el, hogy valamilyen, eddig még nem ismert természeti jelenséggel van dolgunk (ami nem látszik valószínűnek), kötelességünk lenne tüzetesebben tanulmányozni. Megérdemelné, mert sok új alapvető dolgot világíthatna meg a fizikusok számára.

E tárgyak földi mesterséges eredetének valószínűsége talán ugyanolyan kicsi, mint a természetes eredetéé. A technika jelenlegi fejlettsége alapján kijelenthető, hogy nem tudunk olyan tárgyat készíteni, amely a jelzett mozgásokat végre tudná hajtani. A közeljövőben nem is várható ennek a fejlettségi foknak az elérése. (A jelenlegi plazmamotorokban a kiáramló gázsugár és nem magának a motornak az utazó sebessége éri el a tárgyak sebességét.) Ha mégis feltételezzük a mesterséges eredetét, azt is fel kell tételeznünk, hogy egy nagyhatalom legalábbis évtizedekkel túlhaladta a földi technikát. A tudomány legújabb, esetleg titkos vívmányainak a

felfedezésétől alig néhány év telik el a közkinccsé válásig. Ugyanis a tudományok fejlődése kollektív erőfeszítés eredménye, és ha egy felfedezés néhány technikai részlete bizonyos ideig titokban is maradhat, az alkalmazott elv nem maradhat sokáig titok. Ezt tudva, nem foglalhatunk állást teljes bizonyossággal a földi mesterséges eredet mellett sem.

Vizsgáljuk meg, mit mondhatunk a Földön kívüli eredetről.

Mint már említettük a Naprendszer bolygói nem jöhetnek e tekintetben számításba. Még a Földhöz leginkább hasonló Marson és Venuson sem lehetséges e tárgyak előállításához szükséges magas fejlettségű élet.

A Földön kívüli eredet fenntartása esetén az egyetlen lehetséges magyarázat a Naprendszeren kívüli eredet. E magyarázat helyességének a valószínűsége a már előbb leírtak alapján jóval kisebb, mint a földi eredet: majdnem zérusnak vehető.

Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy e tárgyak a galaxiából jönnek, akkor ebből világosan következik: mesterséges eredetűek, egy, a miénknél jóval fejlettebb olyan civilizáció hírnökei, amely általunk tudományosan még csak el sem képzelt fizikai, kémiai, biológiai és egyéb ismeretek halmazának a birtokában van.

A nagy távolságok miatt még ilyen fejlettséget feltételezve sem tekinthető logikusnak ezen tárgyak nagy száma, illetve gyakorisága. Mind gyakoriságuk, mind a kapcsolatterjesztés hiánya a Földön kívüli eredet ellen szól. (Ez utóbbi ellenvetéseket kiküszöbölni látszik az a feltevés, hogy egy a Naprendszerbe érkezett s valahol máshol székelő expedíció felderítő szondáival van dolgunk.)

A titokzatos repülő tárgyak eredetét tehát még nem sikerült tisztázni. A sok lehetőség közül az űrbeli eredet a legkevésbé valószínű. De ez a lehetőség is fennáll. Nem hunyhatjuk be azonban a szemünket e tárgyak (vagy jelenség) létezésének a ténye előtt.

Általunk nem ismert jelenségek és törvényszerűségek létezése nem szabad, hogy meglepjen bennünket. A mindenki által tapasztalt tömegvonzás lényegéről például és arról, hogy ez a hatás, milyen sebességgel terjed, még ma sem sokat tudnak a fizikusok. Nem magyarázhatók meg a fizika jelenleg ismert törvényszerűségeivel a gondolatátvitel létezését tudományosan bebizonyító kísérletek sem. (Még munkahipotézisünk sincs a jelenségcsoport magyarázatára.) De a példák számát a végtelenségig lehetne szaporítani.

Ha visszapillantunk az emberiség történelmére, rögtön szemünkbe tűnik, hogy tudományunk még csak zsenge palánta, és természetes, hogy még vannak nem ismert vagy még nem magyarázott dolgok.

Ha tudományunk állása szerint mind biológiai, mind technikai okokból kivi-
hetetlen is az ember számára egy Naprendszeren kívüli utazás, még akkor is, ha ezt nem most, hanem a távoli jövőben képzeljük el, nincs jogunkban kijelenteni, hogy ez sohasem lesz lehetséges. Optimizmusunk alátámasztására elegendő a tudomány egyre meredekebben felfelé ívelő görbéjére hivatkoznunk. Eddigi eredményeinkre jogosan lehetünk büszkéek, de ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy fejlődésünknek még csak a kezdetén tartunk. A távolabbi jövő a tudománynak sok, általunk még nem is sejtett fejezetét tartogatja a számunkra. Ha mi nem is ismerjük még ezeket a fejezeteket, nem jelenti azt, hogy más bolygók lakói sem ismerhetik. Ha mi még jó ideig nem is tudjuk legyőzni a Naprendszer korlátait, ez nem jelenti, hogy ez elvben lehetetlen.

Az út nemcsak tőlünk, hanem más civilizált bolygókról is a Kozmosz felé vezet. Lehetségesek találkozások, de a lehetőség valóra váltásáig esetleg csillagászati időegységekben mérve is hosszú időre van szükség.

Az ember-lét problémái és a tudományos- fantasztikus irodalom

Pascal, ha a mi korunkban él, minden bizonnyal szenvedélyes olvasója lett volna a tudományos-fantasztikus irodalomnak.

JEAN-LOUIS CURTIS

Ha magyarázatot akarunk találni annak bizonyítására, mennyire szükség-szerű egy új irodalmi formának, a mi esetünkben a „tudományos-fantasztikus“ irodalomnak a megjelenése (e megnevezést csak jobb híján használjuk), szinte maguktól kínálkoznak fel Pascal szavai, s úgy érezzük, mintha épp a mi számunkra vetette volna papírra őket: „...mert az ember legfőbb betegsége a nyugtalan kíváncsiság olyan dolgok iránt, amelyeket nem ismerhet meg“ (*Gondolatok*, 18). Ez a „nyugtalan kíváncsiság“ olyan kérdések felvetésében nyilvánul meg, amelyekre az úgynevezett „komoly irodalom“, elenyésző kivételektől eltekintve, egyáltalán nem felel, vagy igyekszik nem felelni. Olyan kérdések ezek, amelyekben át az ember a jövő kapuit feszegeti, ez a jövő ugyanis az embert ma sokkal inkább foglalkoztatja, mint bármikor bolygónk gondolkodó lényének történelme folyamán. Észre kell vennünk azt is, hogy ama kérdések sorában, amelyek bárkit valaha is foglalkoztattak, nincs olyan, amelyre ne adtak volna már előlegezett vagy ideiglenes feleletet, s ezek a feleletek ne valamiféle intuitív magból sarjadtak volna ki.

Noha e kérdések és az ember-lét velük összefüggő problémái csupán századunkban öltöttek önálló irodalmi alakot s teremtettek irodalmi formát olyan írók egymást követő hódításai révén, mint Edgar Allan Poe, Jules Verne, H. G. Wells, mégis megtalálhatók az emberi kultúra egész folyamán: megőrizték őket a mítoszok, az indiai Védák, ott rejtőznek egyes filozófusok gondolatai közt, akiknek sorában előkelő helyet foglal el a kiindulópontunkat szolgáló Pascal, továbbá Voltaire, Fontenelle, és ha a felsorolást folytatnók, nem lenne szabad megfeledkeznünk a Biblia hatalmas könyvéről sem. De nem szeretnénk sokak hibájába esni, akik próbálták megtalálni e forma gyökereit, így akarva tekintélyt és jogot biztosítani arra, hogy helyet foglalhasson az irodalomtörténeti kézikönyvekben; nem fogjuk azt bizonygatni, hogy bizonyos szövegek, amelyekben e kérdések és az ember-lét problémái megjelennek, e forma antologikus darabjai is lehetnének. Ellenkezőleg, azt szeretnők bizonyítani, hogy bár ez az érdeklődés, ez a kérdésfeltevés megelőzőleg is létezett, csak akkor ölthetett életképes irodalmi formát, amikor — századunkban — a felelet parancsoló szükségszerűsége s az emberiségben jövőjére gondolva feltámadó bizonyos fajta állapot körülményei között egy ilyen tudományos-fantasztikus irodalomnak már lehetetlen volt meg nem jelennie.

Mindezek előrebocsátása után említsük meg az ember-lét néhány olyan problémáját, amely gyötrőre, sőt ma is gyötri az emberiséget, s amelyek közül — te-

kintve a világegyetem végtelenségét — a legnyugtalanítóbb az a gondolat, hogy élő és gondolkodó lényekként nem vagyunk egymagunkban. Talán Pascal volt az első „gondolkodó nádszál“, aki felvetette magában ezt a kérdést, s aki a végtelenség remületét átélte. „Ha látom, hogy elmerül az én kis életem a múlt és a jövő végtelenségében, hogy milyen kis teret töltök be a végtelen, beláthatatlan térben, mely nem ismer engem, és amelyet én sem ismerek, megrettenek és elcsodálkozom, hogy miért vagyok itt és nem másutt, hiszen semmi ok sincs rá, hogy itt legyek és ne másutt, hogy most éljek és ne máskor“ (*Gondolatok*, 80).

„E végtelen terek örök némasága“ (*Gondolatok*, 81) megborzaszt, de ezt a némaságot a XX. század tudósai már rendszeresen kutatja, mivelhogy csaloéka némaság az. Ausztráliában vagy bárhol másutt égneek fordított rádióteleszkópok próbálnak racionális értelmet kihámozni a világegyetem hozzánk küldött megszámlálhatatlan üzenetéből. És talán még megérjük azt a szédítő pillanatot, amikor sikerül felfognunk ilyen üzenetet, s az kétségbevonhatatlan bizonyítékkal szolgálhat majd arra nézve, hogy nem vagyunk egymagunkban, hogy élnek még értelmes lények mondjuk a Lant csillagképének valamelyik naprendszerében. Ameddig az ember önmagát egy istenség egyedüli és megismételhetetlen alkotásának tekintette, és egocentrikus módon, egy neki alárendelt, az ő hasznára teremtett világegyetemmel vette körül magát, lehetetlenség volt olyan kérdést feltenni, amely egyedülvalóságunk tételét vonta volna kétségbe. Ez csupán akkor vált lehetségessé, amikor egy Pascal így kiáltott fei: „Mennyi ország nem tud rólunk!“ (*Gondolatok*, 81).

A más égitesteken feltalálható élőlények létezéséről való elképzelés különben nem is a világosság századának kiváltsága, amint hiszik, bár e század vitte azt be a köztudatba; megtalálható az indiai Védákban, Lucretius római költőnél, Plutarkhosznál és Giordano Brunónál is. John Wilkins már 1638-ban, vagyis néhány évvel Pascal születése (1623) után, könyvet adott ki Londonban ezzel a címmel: *Egy új világ felfedezése, avagy előadások a Holdon levő másik lakott világ létezésének lehetőségéről*. Franciaországban Gassendi, Cyrano de Bergerac tanára szintén azt hirdette, hogy léteznek értelmes lények a Holdon, sőt ezt a tételét más égitestekre is kiterjesztette, 1647-ben pedig Pierre Borel, a király háziorvosa írt egy könyvet, amelynek címe: *Új argumentumok, bizonyítékául a Világok pluralitásának: hogy a Csillagok lakott földek és a Föld egy csillag, amely a Világon kívül, a harmadik égben helyezkedik el, és a Nap előtt forog; valamint bizonyítékául más, rendkívül csodálatos dolgoknak*.

A század végén (1686) Bernard Le Bovier de Fontenelle fejtegeti majd ugyanezt a gondolatot *Beszélgetések a világok pluralitásáról* című művében, amely hatással volt Voltaire *Micromegas*ára is, és noha Voltaire, iróniájának nyílvaival nem kímélte a *Beszélgetések* cífrázatos stílusát, ismert bölcséleti elbeszélése második fejezetében ezzel összefüggésben vetette fel a mindenhol fellelhető értelmes lények egységének és sokféleségének dialektikus gondolatát. „...Minden gondolkodó lény különbözik s voltaképpen mind hasonló egymáshoz, mert megajándékozták a gondolattal és a vággyal. Az anyagnak mindenütt van kiterjedése, de minden csillagon más tulajdonságai vannak.“ A tudományos-fantasztikus irodalom klasszikusainál újra találkozunk majd ezzel a problémával — nyilván irodalmilag magasabb szinten —, így az idősebb Rosny és Wells műveiben. Íme tehát, megelevenítve, az egyedüllét gyötrelmének ellenállni képtelen modern emberiség kényszerképzeete, amelynek legyőzésére megteremti a valószínűség szerint helyes választ: nem vagyunk egymagunkban.

Ez az egész termés, amelynek mítoszi gyökerezettségét lehetetlen kétségbe

vonnunk, irodalmi formában fejezi ki az ember soha el nem múló vágyát léte szűkreszabott határainak kitágítására. Hiszen mi más volna minden régi és modern utópia, mint örökös reinkarnációja az emberi és társadalmi tökéletesség szükségérzetének. És midőn a reneszánsz irodalma olyannyira dicsőíti az utazást mint a kaland és tapasztalatszerzés lehetőségét, mi más ez, mint egy már-már emberfeletti lendület és vakmerőség kifejeződése? Ez a törekvés konkrét tartalmat nyer a földrajzi felfedezések századában, s egyúttal új irodalmi struktúrákat is hoz magával. Legújabbban ezt a kérdést Edgar Papu *Călătorie Renașterii și noi structuri literare* című könyvében vizsgálta.

Hogy e mohó kíváncsiságra feleletet adjon, a népköltészetnek is szüksége volt arra, hogy Földön kívüli tájakat teremtsen magának. „Az egyszerű ember (a folklór embere), ama földrajzilag és emberileg körülhatárolható vidékeken túl, amelyek felől bizonyossága volt, egy másik, hasonló világot keresett magának, túl a csillagokon és túl a föld mélységein” — mondja Ovidiu Papadima *O viziune românească a lumii* című munkájában. Tagadhatatlan, hogy a modern ember lelkében ott él a világmindenségben való magányosságának tragikus gondolata, amelyet a tudomány plántált beléje, de ezt a gondolatot ugyancsak a tudomány próbálja eloszlatni, midőn erőfeszítéseket tesz arra, hogy másutt is fellelje az emberi élethez vagy legalábbis magához az élethez szükséges feltételeket. A népköltő azonban el tudta kerülni ezt a súlyos teherként ráknehezedő kozmikus magány-érzést azzal, hogy megteremtette a maga számára egy hasonló, föld alatti világ létezésének bizonyosságát. Ez a „hasonló“, amelyet alá kell húznunk, azzal magyarázható, hogy

a népköltészetből hiányzik a tulajdonképpeni fantasztikum, s ehelyett nem történik más, mint „földi voltunk“ két ellentétes irányba mutató, égi és földi megtoldása (Ov. Papadima). A népköltői képzelet szerint ettől az égi és föld alatti világtól bennünket nem a távolság vagy az alkati különbség választ el, hanem a nagyobbnál nagyobb fizikai akadályok. Megoldása tehát, amit kérdésünkre ad, különbözik attól, amelyet a tudományos-fantasztikus irodalom kínál, hasonló viszont

Szabó Zoltán: Ósállapot

ama túlradó antropocentrizmusához, amely mindenütt embermódra viselkedő lényeket észlel, s amelyet a tudományos-fantasztikus irodalom új formájának egyes alkotásaiból is kiérzünk.

A földi emberlétünk korlátainak átlépésére irányuló erőfeszítések más vonatkozásokban is megfigyelhetők: nemcsak a népköltészet őrizte meg őket, hanem behatoltak, főként a romantikus fantasztikum útján, az irodalomba is, s a századunkban már elengedhetetlen „tudományos“ magyarázatokkal megtámogatottan, átvette őket a science-fiction is. A mindenütt-jelenvalóság, a láthatatlanság, a múltban vagy jövőben élés adottsága utáni vágy az irodalmat is megtermékenyítette, s bár az néha szatirikus következményeiket is kamatoztatta, jelenlétük mégis arról árulkodik, hogy olyan vágyakkal van dolgunk, amelyek nem hagyják nyugodni az embert. Itt ismét példákra van szükségünk, de ezek közül most csak az egyiket említsük: az utazást az időben. Valószínűleg ezt a témát az irodalomban Louis Sebastian Mercier műve *A kétezer-négyszáz-negyvenedik év, avagy egy álom, amely nem tudni, volt-e* (1770) vetette fel először. A szerző nem tesz különösebb erőfeszítést arra, hogy magyarázatot adjon a megoldásra, egyszerűen elaltatja, majd nyolc évszázad múlva újra felébreszti hősét (éppen úgy, mint Wells *Midőn az alvó felébred* című művében, vagy még őt is megelőzve Washington Irving a *Rip van Vinkle*-ben), de a választott témának létjogosultságot ad az ember örök vágya: megismerni az emberi létezés határain kívüleső múltat és jövőt, sőt mi több, legyőzni magát az időt, a halált.

A román népköltészetben e hiábavaló vágy talán legszebb művészi példája a *Soha el nem múltó ifjúság, élet, amely nem ér véget* címen ismert népmese. A történet jelképes tartalmát az időn kívül élés emberileg lehetetlen volta s e hiábavaló kísérlet láttán érzett szomorúság is a halhatatlan költészet magaslatára emeli. Az új formában írók seregét vagy az ő előttük évszázadokon át jelentkezőket azonban mindez nem akadályozza meg abban, hogy újra ne tárgyalják a hipotézist, s hogy meg ne találják annak különböző, lírai vagy tudományos-fantasztikus előrelátásra alapozott megoldásait. Így bukkan fel aztán gyógyírként az élet meghosszabbításának vagy az időben teendő utazásnak az elképzelése. A legismertebb példa bizonyára Wells *Időgép*, de említést érdemel mellette az olasz Dino Buzzatti egy karcolata is — ahol azonban a hangvétel, s maguk a következmények is, nyilvánvalóan és túlnyomóan szatirikusak —, vagy akár Jorge Luis Borges *Halhatatlan* című elbeszélése.

Ami a térbeli utazások konkrét lehetőségeit illeti: a föld vonzáskörén kívüli világűrutazásokat, kozmikus kalandokat — a megoldások évszázadról évszázadra változtak, kezdve a népi mesemondók csodáin és a Rabelais-féle varázsfüvön, el egészen az óriási és képtelen foton-rakétáig, amelyeket egyes tudományos-fantasztikus regények írói elképzelték, mintha minden további kérdésfelvetést félretéve, siettek volna más csillagzatokra sodorni az embert. Kétségtelen azonban, hogy ha ez az álom elvben meg is valósítható, mai körülményeink között még nem nyílt meg az ember előtt a többi naprendszerhez vezető út, és hogy oda egyelőre csak üzeneteit továbbíthatja. Egy ilyen utazás valóra váltásához olyan felfedezésre van szükség, amely természetesen nem borítja fel a természet törvényeit, de forradalmasítani fogja e törvényekről mindmáig meglévő ismereteinket.

Mindössze egy összefüggést jelzünk, amelyet érdemes tanulmányozni: az irodalmi és a tudományos jövőelképzelés közötti összefüggést. Mindkettő az előrelátás ugyanazon törvényeinek van alávetve, bizonyítva, mennyire helytálló az az igazság, hogy „megismerni annyit jelent, mint előre látni“, mégis, egymáshoz viszo-

nyitva függő viszonyban vannak, a kettőjük közül a tudományos előrelátás nyilván mindig is megőrzi elsőbbségét. Nem állítjuk azt, hogy a tudományos-fantasztikus irodalomban nem lehet feltevéseket megkockáztatni, hogy nem lehet, olykor a legapróbb részletekig menően is, leírni olyan technikai alkotásokat, amelyeket a tudomány majd csak azután konkretizál, de leszögezve az említett alapelvet, meg kell állapítanunk, hogy az ember rendszerint még képzeletben sem kockáztatja meg a korabeli technikában teljességgel ismeretlen dolgok feltételezését, hanem inkább a legjobban kitaposott úton halad: az ismert módszerek és eljárások eltűlésének útján.

Ezt az eljárást nagyszerűen érzékletessé teszik a mítoszok és a mesék. Hélios, a régi görögök Napistene kocsin száguldott az égbolton, amelyet nagyszerű lovak húztak. A lovak kitűnőek voltak, rendkívüli sebességgel vágattak, s hogy még könnyebb legyen a dolguk, néha szárnyuk is volt. A legendabeli Ikarosz tollakból szerkesztett madárszárnyakon repült. Mindezekben a mítoszokban semmi új „technikai ötletet“ nem találunk. A görögök mesebeli lovakról álmodtak, de nem álmodták meg a gőzgépet. Jules Verne ágyúgolyóba bújtatva küldte hőseit a Holdra, míg manapság egy ilyen utazás a vegyi reakcióra épülő rakétaelven alapul. És ha az ember valaha eljut a csillagokra, ez az utazás oly módon valósul meg, amelyet ma el sem tudunk képzelni, ezt a módot pedig a tudomány bocsátja majd rendelkezésünkre, ama bizonyos Ismeretlen, amelyben századunk embere hisz.

Mondottam, hogy a science-fiction olyan irodalmi forma, amely fejlődése révén bizonyos szükségleteket elégít ki. Hosszú időn át csupán a fantasztikus vagy kalandregény függőlegét látták benne, napjainkban azonban rendkívül széles körre terjed kedvelőinek serege, amelyben sok, szigorú intellektuális fegyelemhez szokott elmét is találunk. Legsikerültebb termékeire nem is annyira a tudományosság vagy a fantasztikum jellemző, inkább „filozófiai hipotézisek“ ezek, amint az egyik szerző, Jean-Louis Curtis nevezi őket: új látomások természetünkről, erőnkről és helyünkről a világegyetemben, fejlődésünkről és céljainkról. „Olyan korban, amikor a hivatalos irodalom — mondja szintén Jean-Louis Curtis, nyilván a nyugati irodalomra gondolva — eltávolodik az időszerű kérdésektől, az eseményektől, s esztétikai módszerkeresések és formalista célok kedvéért közömbössé válik az emberi kaland szemből, a science-fiction az az egyedüli irodalmi talaj, amelyen sokszor csodálatra méltó szenvedélyességgel fejeződik ki a mai világ egyes vonatkozásainak elutasítása (az ember elidegenedése a közhatalomtól, a gépek világtól, a technikatól, a propagandától, a reklám-nyilvánosságtól), a szabadság kikövetelése, az öntudat lázadása mindama dolgok ellen, amelyek le akarják őt igázni. Ezért és ezáltal teljességgel modern ez az irodalom.“ Meg kell jegyeznünk, hogy a szocialista országok irodalmát illetően ennek funkciója inkább serkentő, mint kritikai, de megmarad bölcséleti sugallatként a dialektikus materializmus mozgásban lévő és egyáltalán nem lezárt filozófiája keretében.

Kikristályosodott formájában a tudományos-fantasztikus irodalom jól elhatárolható a fantasztikustól, ugyanis arra törekszik, hogy — ha áltudományos vagy még nem egészen tudományos alapon is — magyarázatot, racionális magyarázatot adjon minden tényre, annak ellenére, hogy szerkezetében megőrzött valamit a tiszta fantasztikum sajátos vonását képező titok- és rejtély-technikából; annak ellenére, hogy sok mindent átvett a kaland- vagy detektívregények eljárásaiból.

Azonosítjuk magunkat — bár ezzel kockáztatjuk, hogy kizárólagossággal vádolhatnak meg — Robert A. Heinlein nézetével, aki maga is kitűnő regényíró e műfajban, s aki szerint a tudományos-fantasztikus irodalom „a fikciónak az az

egyedüli formája, amely tükrözni képes korunk szellemét“, ugyanis közérthető formában veti fel korunk civilizációjának és kultúrájának tendenciáit. Vádolják ezt az irodalmat azzal, hogy megfutamodik a társadalom problematikája elől, holott az általa felvetett — korunkra nagyon is jellemző, de ugyanakkor általános emberi — kérdések jelzik, hogy szükségletből fakad, és éppoly kevésbé tekinthető megfutamodónak, mint a *Gulliver utazásai* vagy a *Robinson Crusoe*. Ami pedig a formát illeti, amelyet azért öltött magára, hogy korunkban a tanítóese szerepét tölthesse be, ez a forma mindössze egy a sok irodalmi konvenció közül, ámde olyan, amely megfelel a század szellemének. Bírál és megoldásokat javasol, s ezek — noha közvetlenül utópisztikusak is — nehezen kétségbe vonható cselekvő szerepet töltenek be. Ez alól nem kivételek még az úgynevezett pesszimista utópiák sem, ha őket „memento“-ként értelmezzük.

Ahol mindenki állandókat lát, ott ez az irodalom változókra mutat; nem tévózik a nagy kérdések előtt, még ha egyszerűsítőek is a rájuk adott válaszai; és az alapja egy olyan intellektuális magatartás, amely kísérletet tesz időben még távol álló új problémák megfogalmazására ahelyett, hogy a már meglévőket próbálná — ki tudja, hányadszor — újrafogalmazni. Ezzel biztosítja saját jövőjét, s járul hozzá a mi jövőnk intuitív előrevetítéséhez.

A logikai formák segítségével az emberi megismerésben minőségi ugrás következik be, átlépés a közvetlen jövő előremegsejtésétől a végtelen jövő megsejtésének területére. Ezt az előremegsejtő tükrözést, amely csupán az élő anyag szintjén kezdődik, folyamatként kell felfognunk. Ezért nem érdekelt bennünket a tudományos-fantasztikus irodalomban lépten-nyomon megtalálható számtalan jóslás, ezért nem foglalkoztunk egyikük vagy másikuk előzményeinek kutatásával, hanem ezek helyett inkább a kérdésfeltevés folyamata s a megválaszolásra irányuló kísérlet érdekelt, s ezt az emberi művelődés hosszú röppályáján helyeztük el. Gondolatmenetünket lezárva, az irodalom e fajtájára vonatkozólag találónak érezzük Michel Butor meghatározását: „...olyan irodalom ez, amely a tudomány megengedte lehetőségek között kiaknázza a lehetségség területét, s amely szabályszerű formája korunk mitológiájának“.

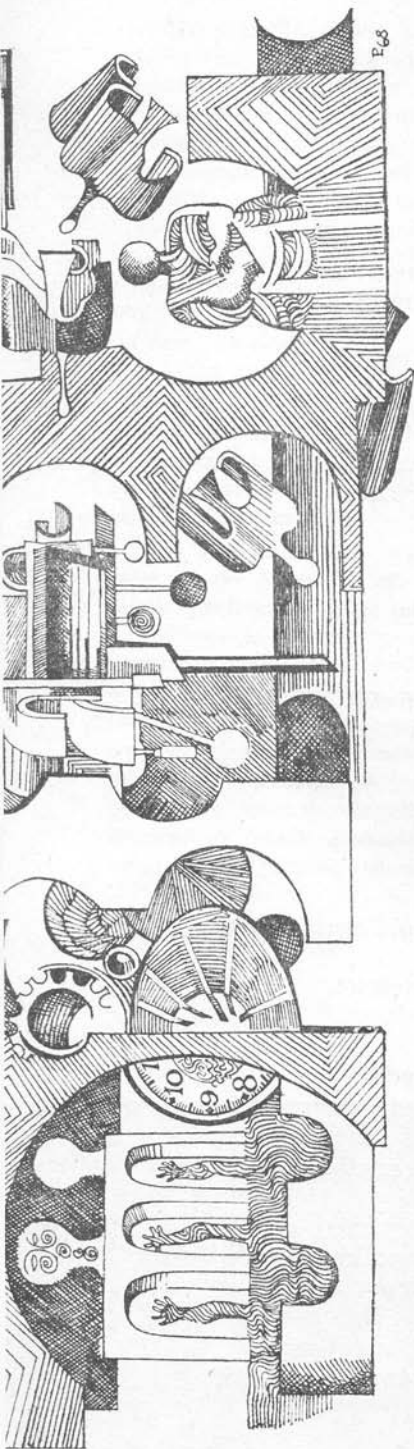
Váro Márton:
Anyja gyermekével

Az idő körei

ELLEN-IMA A JÖVŐHÖZ

Mert nem tudlak megszólítani,
mert nem tudok szólni a döbbenettől,
hogy ami bennünk kimondhatatlan,
abból leszel . . .
Mi teremtünk, vagy te téteted velünk azt,
amivé lenni igyekszel?
Miért arra emlékezünk mindig,
ami már az arcod lehetne?
Mért emlékezünk rád, még-nemlétezőre,
micsoda kényszer mondatja ki velünk
kimondhatatlan szavaidat?
Életünk sohasem lehet teljes,
akik emlékezni fognak ránk,
azokkal a szavakkal emlékeznek majd,
amiket velük mondat a jövő.
Jövő, te örökké készülő,
benned ismerhetünk csak magunkra.
Távolodó, végtelen-léptekkel közelítsz,
itt benn, s ahol felismerünk,
ott életünk a végtelenbe vész.

Ismerni akarlak, kezed fején az ereket,
arcodon a felindulás foltjait,
hangodban hangunk emlékeit,
tudni akarom, mit csinálsz reggel hattól nyolcig,
hova sietsz,
végig tudod-e gondolni sejtelmeimet,
ülj le ide, hogy elképzelhesselek.
Mondd, leszel-e?
Tudunk-e arcot teremteni neked?
Lesz-e konyhaasztalod, írógéped,
játékos, reggelid, vacsorád?
Úgy veszed majd a poharat a kezedbe,
ahogy mi sohasé tudtuk,
mert ujjaink emlékeztek a rettegésre,
kezünkben atomaira bomlott a pohár,
lesz-e poharad, emlékezni fogsz-e
a mozdulatra,
ahogy mi sose tudtuk megfogni a poharat?
Emlékezni fogsz-e arra, ami kimondhatatlan?
Szólsz-e majd hozzánk,
megszólítsz-e majd?

Lehet, hogy valahol hátrál az idő,
visszafelé épít az emlékezet,
lehet, hogy valahol egyszerűsödésre törekszenek
a sejtek,
lehet, hogy valahol a kezdetekig
hátrál az anyag?

Valaki azokat a hangokat hallja meg,
amiket mi nem hallhatunk,
s a jövőből érti meg a múltat?

*

Mire készülünk?
Milyen jövőt tervezünk meg képzeletünkkel?

Mit tud a testépítő sejt a testről?
Mit tud a máj a gondolatainkról,
mit tudnak gondolataink az időről,
amiben valóságos lesz a képzelet
s az eszmélet végtelenje?

*

Amit elképzelsz az ember,
élt már, vagy élni fog
valahol a világon.

Hány világ szívverését
hallja egy vers ritmus-sora?

Az időtlen képzelet
éppúgy épít múltat, mint jövőt,
mintha a végtelen teremtés
arcát rajzolná szakadatlan...

Paulovics László: Az idő körei

ELSŐ MEGKÖZELÍTÉS

Szemünkön át csak a látható világ,
fülünkön át csak a hallható világ,
érzékeinken át csak az egysíkú idő...

Az idő Möbius-szalaga önmagába fordulva
folytatódik végtelenül;
hiába vagdaljuk szét
jelenné, jövővé, múlttá,

körei egymásba kapcsolódnak.
Az idő egyetlen végtelen felületén,
jelen—jövő—múlt egymásbaszalad,
csak az élet szelektál magának
véges időt,
csak a halál szakítja meg
az idő végtelenjét,
csak az élet és a halál.
Az élet éppúgy megszakítja az idő végtelenségét,
mint a halál.
A halál is csupán megszakítja
az idő végtelenségét,
mint az élet.
De az idő meg nem szakad,
áramlik tovább Möbius-szalagként
előre-hátra,
csak érzéseinkben, csak tudatunkban,
csak megszakítottnak tudjuk,
csak az élet maga időszelekció ...
Ó, időküszöb-alatti létünk!
El kellene tudnunk képzelni a végtelent,
de még a felfogható idő is
csak képzeletünkben emberi.

MÁSODIK MEGKÖZELÍTÉS

Anyám tudja, hogy a lámpaernyőn
madarak röppültek körbe, mozdulatlanul.
Tudom én is, de a madarak nyaka
megnyúlt azóta az iszonyattól,
csőrük előremered,
és szárnyuk lassan végtelenné nő,
ahogy az idő visszaáramlik
életemből a múltba,
ahogy fájdalmaim
a gyermekkorra rakódnak,
ahogy a lámpaernyő lassan emelkedni kezd,
a madarak az égbe vájják csőrüket,
nyakuk kiduggják egemen,
és repülnek az idő Möbius-szalagán
körbe mozdulatlanul.
Könnyebb elképzelnem
a végtelen szárnyú madarakat,
mint jelen lennem ebben a pillanatban.
Mért kell rögzítenem a jelent,
mért kell úgy emlékezni rájuk,
mért kell a lámpa madarait elfelednem,
ahogy akkor láttam őket,
mért nem repülhetnek körbe

az idő Möbius-szalagán,
 végtelenné nőtt szárnyal,
 mért nem vághatják csőrük egembe,
 mért akarom visszaforgatni az időt,
 mért akarom az idő csőrét a múltba vágni,
 mért hiszem azt, hogy megragadhatom az időt?
 Mért kell megragadnom a megragadhatatlant,
 mért úsznak végtelen szárnyakkal madaraim,
 tótágast állva visszafelé,
 mért nem tudom megragadni ezt a percet,
 mért verik be végtelen eget
 a múlt madarai?
 El kellene tudnom képzelní a végtelent,
 hogy megragadhassam ezt a percet,
 de még képzeletemben
 sem emberi az idő.

Ez a pillanat meggyészínű,
 de túlcsondulóan édes és émelító,
 mint rothadt falevél íze.
 Ez a pillanat átszíróg a fogunk rései közt,
 íze elillan,
 s az emlék levél-íze megkeseredik,
 és a pillanat íze holnapután
 az emlék levél-ízétől megkeseredik,
 mert felfoghatatlan az idő végtelensége
 mert a felfogható időt sem tettük emberivé —

a képzelet végtelensége akárcsak az idő
 végtelensége ...

HARMADIK MEGKÖZELÍTÉS

Különös régi költők,
 kik úgy bíztak szemükben,
 mint mi a komputerekben,
 különös régi költők,
 kik látták gondolataikat,
 testtelenül elgondolni se tudták őket,
 képleteinket meg se értenék.

Képletekre bontott gondolat!
 Ki ölte meg a felfedezés mámorát?
 A képzeletet ki úzte ki
 a gondolatok közül?
 Ki hagyta magára a gondolatot?
 Micsoda magányra kényszerült,
 micsoda sivár képlet-tengődésre!
 Ki szakította ki a szemét?

A régiek látták gondolataikat,
 nekünk látnunk kell gondolatainkkal.
 Vissza kell perelniük szeméit,
 vissza kell adni a gondolatnak a képzeletet,
 a felfedezés örömét,
 a gondolat örömét,
 a létezés örömét,
 hogy láthassunk gondolatainkkal.

Humán ökológia és közegészség

A környezet nélkülözhetetlen létfeltétele minden élőlénynek, mert nélküle elképzelhetetlen az élet. Az élő szervezetek és környezetük egymásra ható kölcsönviszonyban fejlődtek. Nemcsak a környezet hatott az élőlények fejlődésére, hanem az élővilág is olyan mélyreható változásokat idézett elő a környezetben, amelyekhez vagy képes volt alkalmazkodni, vagy elpusztult. Ugyanakkor a környezet mint a természeti folyamatok terméke megszabja a kölcsönhatás határait, mert minden életfolyamat csak bizonyos természeti korlátokon belül képzelhető el.

A modern, fejlődő ipari társadalmakra jellemző a technikai haladás vívmányainak és a műszaki újításoknak gyors elterjedése, ami már nem hagy elegendő időt az újraalkalmazkodásra. Az ember szembeütközik környezetének számos változásával, és közöttük olyanokkal is, amelyeket saját maga idézett elő. Ezek között találkozik kedvező hatásokkal is, de még inkább olyanokkal, amelyek egészségét veszélyeztetik. Sokszor nehezen határozható meg e változások hatása az emberre, és még kevésbé ismerjük az emberi szervezet válaszát ezekre.

Világos, hogy az ember és környezete kölcsönhatásának tanulmányozása új szakaszba érkezett, s ez a környezethatás kérdéseinek újrafeltevését eredményezi, és megköveteli a humán ökológia és a közegészség egységes szemléletének kidolgozását.

Az emberiség kérdései vizsgálatának ökológiai szemlélete eddig nagymértékben vonzotta a szociológusokat, antropológusokat, földrajztudósokat és biológusokat. Újabban csatlakoznak ezek táborához a közegészségügyi szakértők, orvos kutatók is.

Az elmúlt évtizedben a közegészségügyi szakértők meglehetősen egyszerűen közelítették meg a humán ökológia területét. Egyesek úgy tekintették, mint „az ember és környezete közti viszony tanulmányozását, olyan mértékben, ahogy az egyik megváltoztatja a másikat, illetve a második visszahat az előbbire“ (Rogers, 1960). Mások szerint a „humán ökológia, az ember szerves (biotikus) és szervetlen (abiotikus) környezete közötti kölcsönhatások, az ember alkalmazkodó képessége és létért való küzdelmének tudománya“ (Francis, 1959). Korábban egyes szociológusok a földrajzot tekintették humán ökológiának, abból kiindulva, hogy a fizikai-földrajzi tényezők hogyan befolyásolják az ember jólétét. Az antropogeográfiát (emberföldrajz) is úgy tekintették, mint a társadalom ökológiai tanulmányozását. Ennek a felfogásnak nyomai fejeződnek ki abban, hogy az „orvosi földrajz“ fogalmát a „betegség-ökológiá“-val is helyettesítik (May).

E meghatározások eléggé leszűkítve vizsgálják a kérdést. Világos, hogy a humán ökológiai szemlélet a lehető legszélesebb áttekintést követeli meg az emberről, figyelembe véve a biológiai, társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális miliójét és ezek dinamikus kölcsönhatását. Minden, amit az ember tesz vagy gondol, ahogyan embertársa akcióira vagy természetes vagy mesterséges körülményekre reagál, ahogyan egy embercsoport él vagy ahogy más embercsoportokkal szemben viselkedik, ahogyan minden gondolat, érzelem, szokás visszatükröződik az emberi tevékenységben, és ahogy az emberi alkotóerő fejlődik vagy hanyatlik, mindeme folyamatok összessége alkotja a humán ökológia bonyolult szövetekét.

Tehát végső fokon a humán ökológia a szociológia azon ága, amely az emberi közösség és környezete közti kölcsönhatást vizsgálja. Célja az emberek és gazdasági, társadalmi, politikai szervezethezük közti térbeli és időbeni kölcsönhatások tanulmányozása.

Ez az „operatív“ definíció inkább azt fejezi ki számunkra, hogy mit tegyünk, mint azt, hogy mit mondjunk. és felismerhetőbbé teszi számunkra a dolgokat, tényeket, tapasztalatokat és azt a módot, ahogy ezek a valóságban kapcsolódnak. Ez a definíció lehetővé teszi számunkra egy dinamikus fogalom kialakítását. Abból indulhatunk ki, hogy humán ökológiai vonatkozásban a kölcsönhatások összessége magába foglalja mind a természetes, mind az ember által kialakított környezetet. De vigyáznunk kell, mert ezen az úton sok buktatóval találkozhatunk. A legfőbb nehézség az állat-ökológiai kategóriák átvitele a humán ökológia területére. Mai felfogás szerint a feladat az, hogy a különböző ökológiai fogalmakat olyan ökológiai törvényszerűségek rendszerébe foglalják, amelyek átfogják az összes életfolyamatokat, amelyekben élő szervezetek vagy csoportok, emberek, állatok, növények és élősdiek vesznek részt. Ez az egységesítő felfogás magában hordja annak veszélyét, hogy összekeverjük az embert a többi élőlényvel, az „általános ökológiai törvények“ rendszerében.

Az ellentmondás abból a körülményből ered, hogy az ember egyben a természet része, de ugyanakkor bizonyos mértékben felette is áll. Ezt az úgynevezett „ökológiai dilemmá“-t először a szociál-darwinizmus organicista iskolája vetette fel a XIX. században, mikor a darwini fejlődésmélelet biológiai törvényeit mechanikusan alkalmazni az emberi társadalom viszonyaira. De még ma is néha felüti a fejét ez a téves elmélet. Joggal mondják egyesek: az ilyenszerű írásokat olvasva az ember kénytelen arra gondolni, hogy a szerzők összetévesztik a biológiai fejlődést a kulturálissal, mikor csak zoológiai szempontból tanulmányozzák az embert, és magatartásának állati aspektusait emelik ki.

De ugyanilyen téves az úgynevezett antropomorfi nézőpont, amikor mindenáron egyes állatok vagy állatcsoportok életmódjában „emberi“ vonásokat akarnak felfedezni, aminek eredményeképpen olyan tárgyú tanulmányok jelennek meg, mint például „A Ratus norvegicus (patkány) pszichoszociológiája“.

Ezért nagyon fontos elhatárolni az ökológiai elvek és módszerek alkalmazását egyes biológiai és biotechnikai kérdések megoldására, azoktól a módszerektől, melyekkel az emberi közösségek kérdéseit tanulmányozzák. A szociológus számára az ökológia egyike ama tudományágaknak, amelyeket a természettudomány „kölcsonzött“ a társadalomtudománynak, de évvel a „kölcsonnel“ nagyon óvatosan kell gazdálkodnia.

Ezzel szemben az ökológiai módszerek alkalmazása igen hasznos lehet a fokozatosan pusztuló bioszféra természeti kincseinek konzerválásában. Az ökológusok hozzájárulhatnak az állattelepítés, erdőültetés, folyóvíz-szennyeződés és haltelepítés, növényvédőszeres felvetette kérdésének megoldásához.

Környezetegészségügy

A közegészségtan, járványtan és társadalmegészségtan eddig elég bizonytalan útmutatást adott a humán ökológia és a közegészség összefüggéseiről, holott az egészség tudomány a humán ökológia szerves részeként is felfogható. Bár elég gyakran találkozunk olyan fogalmakkal, mint: orvosi ökológia, betegségökölógia, orvosi földrajz, földrajzi patológia, az egészség epidemiológiája vagy orvosi szociológia, ezek tartalma nem eléggé körvonalazott. Az epidemiológusok, ökológusok vagy szociológusok külön-külön dolgozták ki elgondolásaikat és módszertanukat, melyek egyfor-

mán fontosak mindnyájunk számára, anélkül, hogy megteremtették volna e tudományágak művelői között a kielégítő együttműködést, sőt egyesek ki is jelentik, hogy az orvosi ökológiát a jelenkori járványtan szinonimájának tekintik.

Claude Bernard óta az orvosok sok figyelmet szenteltek az anyagcsere, növekedés, gyulladás vagy a humorális homeosztázis folyamatainak, hogy könnyebben tudják felderíteni és orvosolni a szervezetben beálló zavarokat. Nekünk már többet kell foglalkoznunk avval a környezettel, amelyben szervezetünk él, és amelynek tényezői meghatározzák létünket. Szembe kell néznünk azokkal a közegészségügyi kérdéskomplexumokkal, amelyeket a városi és város környéki lakosság állandó növekedése, az ipar automatizálása, az ember létrehozta új kórokok (radioaktív sugárzás, a mezőgazdaság kemizálása, levegőszennyeződés) vagy akár az ideg- és elmebetegségek növekvő gyakorisága vetettek fel.

A múltban a nagy járványok fellángolását könnyen kapcsolni lehetett egy bizonyos, a természetben előforduló kórokhöz (baktérium, vírus). A modern civilizált társadalom tömegeket érintő betegségeinek számos kórokozó tényezője viszont magához a környezeti viszonyokhoz kötött, és ezen belül a társadalmi és gazdasági környezet döntő lehet.

A közegészségügy fő gondja ma — és még az elkövetkező években is — a környezetegészségügy lesz. Még ha egyes országokban számosan úgy tekintik a fertőző betegségeket, mint a múlt történelmi kategóriáit, a tények azt bizonyítják, hogy a streptococcus és staphylococcus okozta gennyes fertőzések, a tuberkulózis, a vérhas, a nemi betegségek még a legjobb egészségügyi helyzetű államokban is nagy gondokat okoznak az egészségügyi hatóságoknak. A vírus-betegségek egyre nagyobb számban terjednek, és leküzdésükkel kb. ott tartunk, mint a bakteriális betegségek elleni harccal a 30-as évek elején, mert most kezdenek feltűnni a vírusellenes kemoterápiás gyógyszerek. Igaz, hogy a tömeg-immunizáció, az antibiotikum-terápia és a hatékony profilaxis sok esetben meghozta már gyümölcsét, és lehetővé tette ama fertőző betegségek felszámolását, amelyek a rossz egészségügyi viszonyok vagy a csökkent egyéni védelem egyenes függvényei voltak, mint például a kiütéses tifusz, gyermekparalízis, malária, diftéria vagy tetanusz. Az is igaz, hogy számos bakteriális fertőző betegséget elnyomtak ezek az intézkedések, de a kórokozók még ott lappanganak a környezetben, és ahogy az ellenőrzés lazul, a betegség újra fellángol, mint ahogy ez a kórházi staphylococcus-fertőzések esetében történik.

A krónikus betegségek vagy a pszichés zavarok azonban kevésbé befolyásolhatók a klasszikus járványtan ellenőrzési és leküzdési módszereivel. Ezért sok országban az egészségügyi hatóságok azt ajánlják, hogy meg kell változtatni a korszerű közegészségügy irányító módszereit. A változtatások lényege az lenne, hogy az egyén közreműködésének felkeltésére sokkal nagyobb hangsúlyt helyeznének, amü viszont jóval fokozottabb és hatékonyabb egészségügyi felvilágosítást igényel. Például rákos betegség esetén a felvilágosított és magasabb egészségügyi kultúrájú beteg előnyösebb helyzetben van, mert sokkal korábban fordul orvoshoz segítségért, nagymértékben javítva ezzel saját gyógyulási lehetőségeit és esélyeit.

De a rák megelőzése nemcsak a beteg egyéntől függ, mivel a soktényezős etiológia megköveteli, hogy a társadalom nagy anyagi áldozatokkal támogassa a rák-kezelés megoldását célzó tudományos kutatást. Még abban az esetben is, ha sikerül egy többé-kevésbé elfogadható okozati összefüggést feltárni — mint ahogy az a dohányzás és tüdőrák kapcsolata esetén történt —, a szükséges megelőző intézkedések a társadalom egyes rétegeinek ellenállásába ütköztek. Azok, akik a dohányiparban és elosztásban érdekeltek, világszerte akadályozzák a megelőző intézkedések és

korlátozások valóra váltását, és evvel szemben az egyén tehetetlen. De az egyén szubjektív magatartása, illetve a dohányzáshoz való ragaszkodása sem könnyíti meg a helyzetet. Ez a kérdés igen jó példája a közegészségvédelem humán ökológiai vonatkozásainak.

A nemi betegségek leküzdése területén a társadalmi vonatkozások figyelembevétele kötelező az orvos számára, de nem minden orvos veszi magának azt a fát, hogy ezeket felderítse, és úgy véli, hogy elég, ha ő meggyógyítja a beteget, a többi a járványtanász feladata. Az Egyesült Államokban — még 1963-ban is — a magánorvosok által felderített és kezelt szifilisz-esetek közül csak minden tizediket jelentették be, a többieknél nem végezték el a társadalomegészségügyi kivizsgálást, és így a fertőzés forrása és láncolata felderítetlen maradt. Még az amerikai higiénikusok is, mint Kartman Hinkle és mások, azon a véleményen vannak, hogy az orvos és beteg közti kapcsolatot titkosságát fenntartani ilyen esetekben túlhaldott álláspontra tekinthető.

Az új erőforrások megjelenése és újabb és újabb anyagok előállítása lényegesen megváltoztatták az ember környezetét. Napról napra új helyzetekkel kell szembenéznünk, amelyek ismeretlenek még a kollektív tapasztalat számára is, továbbá előre meg nem jósolható új körülményekkel és új hatásokkal.

Alig szükséges részletezni azt az óriási veszedelmet, amelyet a nukleáris energia ellenőrizetlen felszabadítása jelent. Ez az egyik legdrámaibb, legerőteljesebb, egyben legvilágosabb bizonyítéka annak, milyen mélyreható zavarok szakíthatják meg a haladás eddig aránylag simán felfelé ivelő görbáját.

Az új anyagok közül sokat írtak az utóbbi években a növényvédő szerek veszélyéről. Sokan feleslegesnek tartják, hogy állandóan hangsúlyozzuk ezek egészségkárosító hatását, de az óvatosság nagyon is indokolt, mert a gyermekkori halálos mérgezések okai között a növényvédőszerek, sajnos, előkelő helyet foglalnak el. De az új anyagok káros hatása legjobban az iparban jelentkezik, ahol a munkások korábban és sokkal magasabb töménységgel kerülnek érintkezésbe velük, mint a lakosság többi része. Évente kb. 500-ra becsülik az iparban bevezetett olyan új anyagok számát, amelyek mérgező hatásúak. Annak ellenére, hogy számos anyag mérgező hatását biztos módszerekkel ellenőrizhetjük, mégis sokszor észlelnek olyan egészségkárosodást az ilyen anyaggal dolgozóknál, amely a szokásos toxikológiai vizsgálatok segítségével nem volt felderíthető.

Az iparban bevezetett új anyagok mellett számításba kell vennünk azokat is, amelyekkel az átlagpolgár érintkezésbe kerül mindennap (levegőszennyeződés vagy a műanyagok tömkelege).

A levegőszennyeződés az adott ipari és technológiai fejlettség függvénye. A kérdés megoldásához szükség van a társadalmi környezet módosítására is. Viszont a levegőszennyeződés és a többi környezetegészségügyi kérdés (ivóvíz-készleteink vésszes csökkenése és a radioaktív lecsapódások állandó emelkedése) megoldása csak akkor lehetséges, ha a fokozott urbanizáció teljesen társadalmi ellenőrzés alá kerül. Még az Egyesült Államokban is kezd kialakulni az a vélemény, hogy az emberi települések addig nem képesek megoldani a környezetegészségügyi problémákat, amíg az ezeket előidéző döntések joga magánkézben van, kívül minden társadalmi ellenőrzésen (Rosen, 1964).

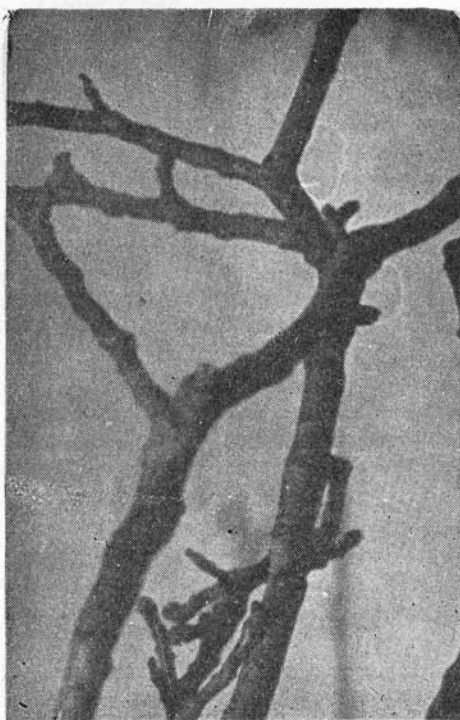
Aktív környezetváltoztatás

Törekednünk kell fenntartani környezetünk egységét és összetartozását, anélkül, hogy korlátoznók fejlődési lehetőségeit, és úgy kell továbbra is biztosítanunk a kör-

nyezet integrációját, hogy közben ne veszítsük el szabad mozgási lehetőségeinket. Ez teszi szükségsszerűvé a környezetegészségügy további fejlesztését. A nagy átfogó tájrendezési tervek elkészítése során egyre inkább felmerül a humán ökológiai szemlélet szükségessége.

A humán ökológiát éppen aktív jellege különbözteti meg a főleg passzív, leíró jellegű állatökológiától. Az ember az állatökológiában tanulmányozhatja a rajta kívül álló élővilágot. De a humán ökológia alapvető sajátossága, hogy az ember arra a világra összpontosítja figyelmét, melynek maga is tagja, de egyben terméke is.

A szociológia és az antropológia tanulmányozza az embert, kultúráját és társadalmát. A humán ökológia csak helyettesítő fogalom marad mindaddig, amíg nem hoz új tartalmat és módszereket az emberi környezet tanulmányozására. Ez az új tartalom csak az aktív, tudományos alapokon történő környezetváltoztatás folyamata lehet, ami nem jelent kevesebbet, mint a biofizikai és mesterséges környezet káros és kórokozó körülményeinek felszámolását. Ezen a területen a humán ökológia és a közegészségügy egybefolyik, és elveik gyakorlati tennivalókká válnak. Az orvos nem mellőzheti betegének ökológiai kapcsolatait, ha betegének teljes gyógyulását igyekszik elérni.

Gazda József: Ketten (művészfotó)

BODOR PÁL Profán tünődés Che Guevarához

BEVEZETŐŰL: a versnek ezt a részletét azon az éjszakán írtam, az Úr 1967. esztendejében, amikor halálhírért az összes baráti és ellenséges hullámhosszokon bementék az összes szpikerek, csicsergő női szopránhangok szó-kén és könnyű-pikáns kölnivizeket idézően, és szekszepiles althangok meg férfias baritonok, és mindenféle nyelvek, melyek magukhoz idomították, lágyítva avagy érdesítve a halott fiatal orvos nevét, mely egészen másképp hangzott a svédek, az albánok, a franciák, az arabok, az izraeliek, oroszok, kínaiak és magyarok ajkán, éppúgy, ahogy egészen másképp ejtik a világ minden nyelvén Jézus Krisztus nevét a gyönyörű és mégis megbukott keresztény internacionáléban. Azon az éjszakán még nem tudhattam, hogy ez a szenvedélyes, okos, felnőtt kamasz rövidesen politikai vallásalapítónak számít sokak szemében; de a nosztalgia kamasz-múltunk iránt, amikor — — — — —

Mind ritkábban papírra vetett gondolatjelekkel szakítom félbe magam: mert egy bevezetőben nem mondom el sem azt, amit még meg kell írni, sem azt, ami megfogalmazhatatlan, és még kevésbé azt, amit felesleges szavakba önteni.

Részlet tehát az alábbi vers-főljegyzés — talán könyv lesz belőle.

*Könnyű nekem papolni, Che,
bevettem már az altatót —
egy óra múlva
mít nekem a Te örök halálod,
ha nyolc órára elalhatom
a kerek altató
fehér holdja alatt?*

*Könnyű nekem papolni, Che Guevara,
itt, fele úton a Perzsa-öböl
és az Északi-sark között,
ahol középtermetűek az emberek,
közepesek a nyarak, az esők,
és kötélbáncomat e középben nyugodtan végigjárom:
egyensúlyozó rudam egyik végén a Hold,
másikon a Nap —*

*könnyű nekem papolni, Che Guevara,
nem is tudom, mikor járt utoljára
revolver vasa a kezemben —
az is közepes kozák forgópisztoly volt tkp —
és egész életemben három golyóm volt hozzá
három világhoz —*

Mondd, Che, mi a halottak véleménye rólunk?
Mondd, Che, ki küldött Téged oda fel, fel:
forradalmat szervezni mennyben és pokolban;
Mondd Che Guevara, most odafent
a Nirvanától kissé balra
az Úristen szakállá fölött
hány embered áll már mindenre készen?

Ugye, Che, lejössz majd torzonborz, szakállas
angyalokkal,

ugye, Che
géppisztolyt is a kezükbe nyomtál már
(micsoda célkarikák a glóriák, apám!)
ugye, Che
az angyalok belédszerettek,
és ropog a puska
a trónus körül?

Könnyű nekem papolni, Che Guevara,
velem szemben lila orgonák vigyorognak
egy ronda képen,
a lezárt tv vakon hallgatózik,
s a papucsom az ágy előtt vár ...

Ugye, Che?
Nézd, néha azt hittem, az asszonyok elől
menekültél a fegyverhez, veszélyhez,
menekültél föl a miniszteri székbe
és vissza a dzsungelbe,
mert mi mind előlük vagy utánuk futunk, Che,
ha nők szeme nem lenne rajtunk,
nem lennénk sem hősök, sem csibészek,
sem banditák, sem istenek, te Che,

de vannak, Che, be jó, hogy vannak mégis,
ha nem lennének, sosem mozdulnánk.

Che, meg kell tanulnom spanyolul,
és meg kell tanulnom Argentínát, Bolíviát, Kubát,
és látnom kell Anyád s asszonyaid,
és meg kell írnom (egyszer majd) e század
legütölső hőseposzát.

Ó, anakronisztikus fegyveres Krisztus, te,
fehércsempés fürdőszobák korában
és Rolls-Royce-ok és divatbemutatók
és zümmögő, finom gépagyak
meg 250 000 tonnás tankhajók korában,
Ernesto Che Guevara
a kubai proletárbank állami elnöke

te konok gyerek-Hemingway,
te,
Ernesto Che Garibaldi — — —
könnyű nekem papolni, ágyam előtt vár a paplan,
a föld alatt a bérelt helyem,
az égben a halálom,
az ágyban asszonyom,
elsején a fizetésem,
Ernesto Che,
olyan gyönyörűen komoly voltál,
mint mi 16 éves korunkban,
és úgy nézek fel rád,
mint az élő a halálra.

Amikor Nicolas Guillénnel beszélgettem
reggeltől estig,
egy szénselyem hajú lány,
Haydé Boud
nézett gépfegyver-szemével;
amikor Raffael Albertit hallgattam,
öreg mosolya mellől
furcsa leánya figyelt rám;
amikor Rád gondolok,
Jordant látom magam előtt
az ösvényen,
és vöröshangú, kemény harangok szólnak:

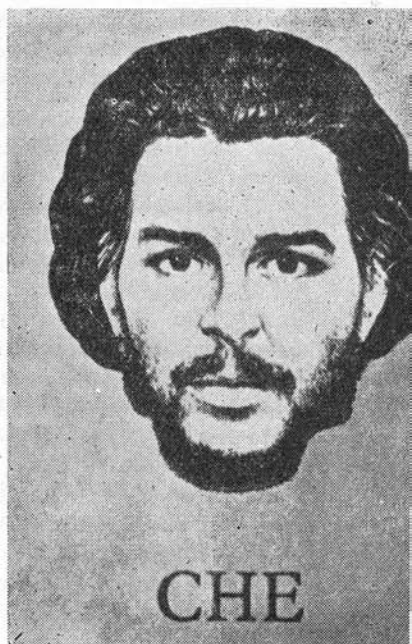
Che! Che! Che!

CHE GUEVARA NAPLÓJÁBÓL

„A Guevara-ügy lezárult. A Guevara-probléma nyitva marad” — egy évvel ezelőtt e szavakkal fejeződött be lapunk egyik cikke a legendássá vált forradalmárról (1968. 2.). Azóta a Guevara-kép újabb vonásokkal gazdagodott: előkerült a bolíviai gerillaharcok idején írt naplója (számos amerikai és európai országban jelent már meg nyomtatásban), amellyel kapcsolatban a világsajtóban a legellentmondóbb híresztelések és értékelések láttak napvilágot, akárcsak azelőtt, Guevara Kubából való eltűnése, bolíviai felbukkanása, ottani tevékenysége és halála körül. Ma már tudjuk, hogy miután a bolíviai hadsereg egyesült államokbeli hírszerzők segítségével osztagát felmorzsolta, és 1967. október 8-án őt magát is elfogta, az higuerasi iskola épületében a sebesült Guevarát és három társát egy altiszt lőtte le. A nála talált napló, amelynek közlését a bolíviai vezető körök megakarták akadályozni, a külföldre menekült — azóta természetesen leváltott — belügyminiszter, Argüedas útján eljutott Kubába, ahol verifikálták (azóta a bolíviai kormány is kénytelen volt elismerni hitelességét).

A napló nem irodalmi igényű és stílusú mű, hanem naptárlapokra írt rövid feljegyzések sorozata; mintegy emlékeztető egy később megírandó könyvhöz, amely azonban már nem készülhetett el. A feljegyzésekből kitűnik, hogyan próbálta Guevara megvalósítani nagy tervét: Latin-Amerika legszegényebb, de eléggé központi fekvésű országában, Bolíviában egy maroknyi internacionalista harcos körül kiépíti a gerillamozgalmat, sikerre viszi a felkelést, és a szomszédos államokban is felgyújtja a forradalom tüzét. Ezért hatolt be álnéven, elváltoztatott külsővel, néhány kubai bajtársa kíséretében a Nacahuazu folyó gyéren lakott vidékére, ahol az egyikük nevére megvásárolt tanya körül kiépítik táborhelyüket, hónapokig ismerkednek a tereppel, kiképzési gyakorlatokat folytatnak. A fegyveres összeütközések megindulását a bolíviai katonákkal a „háború” kezdeteként üdvözlik. Az előkészületek és a csatározások közel egy évet tartanak. A nélkülözések és súlyos megpróbáltatások alig csökkentik a lelkesedést, de az elszigeteltség tragikussá válik.

A „kontinentális forradalom“ álmát Guevara nem valósította meg. Feljegyzései hitelesen tükrözik az önfeláldozó, elszánt forradalmár vívódásait, s a bonyolult problémát, amelynek alaposabb elemzése még bizonyára sok meglepetéssel szolgál majd.

A naplójegyzetekből kitűnik: 1966. november 7-én érkezett meg Che a Nacahuazu folyóhoz (Kelet-Bolívia), olyan terepre, mely a teljesen járhatatlan őserdő és az ország lakott részének határán van. A hely kiválasztás indoklására vonatkozólag a napló nem tartalmaz semmit. Argañaraz, a szomszéd gazda úgy tudta, kokain-készítők. Novemberben itt összegyűlt a tervezett létszám fele, főleg tapasztalt kubai gerillaharcosok, de néhány bolíviai is. Novemberi összefoglalója szerint Che jókedvű és bizakodó. A tanyáról kiindulva azonnal megkezdték a folyó mentén, az erdőben a bázisok kiépítését, táborhelyeket rendeztek be, barlangokat vájtak. Decemberben Che találkozott Mario Monjével, a Bolíviai Kommunista Párt első titkárával, de a találkozó eredménytelenül végződött, Monje elment, és ettől kezdve lényegében szakadás történt a bolíviai párt és a Che Guevara vezette gerillamozgalom között, bár a fegyveres csapatban három bolíviai párttag maradt. Januárban az Argañaraz-tanya veszélyessé vált, így aztán végleg kiköltöztek az erdőbe. Ekkor csatlakozott a csapathoz a bolíviai Moisés Guevara (Chenek csak névrokona), aki már kezdeményezett volt helyi gerillaharcot a bányavidéken; ő embereivel együtt csatlakozott. Február 1-én Che gyakorló portyára indult a csapattal; másfél hónap embertelen szenvedések közepette, járhatatlan terepen, ismeretlen erdők, sziklacsúcsok, vízmósások között telik el, két ember már a gyakorlaton odaveszett, még mielőtt harcba bocsátkoztak volna. Időközben érkezett meg a bázisra a futárként felhasznált „gerilla-Tánja“, a csoport egyetlen nőtagja, az argentinai összekötő, Bustos (Pelado) és „a francia“, Régis Debray, akit Che Dantonnak nevez, és aki mindenáron a csapatban akart maradni, de Chétől azt a parancsot kapta, hogy térjen vissza Európába, és itt szervezze meg a bolíviai gerilla támogatását. Megérkezett továbbá a perui Chino néhány emberével. Ezalatt a kormánycsapatok már megjelentek a vidéken, repülőgépekkel. A gerilla indulólétszáma 47 volt.

Március 23-án megtörtént az első összecsapás, Che Guevaráék számára teljes sikerrel; erről ki is adták az első hadijelentést, és fölvtették a Bolíviai Felszabadító Hadsereg nevet. Áprilisban megindul a komoly fegyveres portya, azzal a céllal, hogy a hadsereggel való összetűzések harcra mozgósítsák a lakosságot. Mindjárt április 13-án megtörténik az a két végzetes esemény, mely voltaképpen már a vereség kezdetét jelenti (bár Che akkor ezt még nem látta): Debray-t és az argentin összekötőt letartóztatják (La Paz felé indultukban), ezt követi nemsokára a La Paz-i illegális szervezet felgöngyölítése, ami tragikusan hiábavalóvá teszi Che nagy elaborátumát, az „instrukciókat a városi káderek részére“. A nagyobb mozgékonyág kedvéért Che kétfelé osztja a csapatot; az egyiknek a parancsnoka ő maga, a másiké egy Joaquin nevű régi Sierra Maestra-i harcos. Az ismeretlen terepen azonban nem tudják tartani az összeköttetést, ettől kezdve soha többé nem találkoznak, akcióikat nem tudják összehangolni, és ütőerejük katasztrófálisan lecsökken.

A Yuro vízmósásában bekerítik őket, megpróbálnak kicsúszni a gyűrűből, de az árokfőnél a kormánycsapatok meglepik őket. Október 7-ről szól az

utolsó feljegyzés: 17 órakor indultak fölfelé, de éjjel kettőkor meg kellett állniuk, nem bírták tovább a nehéz éjszakai menetet. Szint: 2000 méter.

Ami október 8-án történt, Fidel Castro beszéli el a bevezetőben, az életben maradtak elbeszélése alapján:

„Október 7-én vetette papírra Che utolsó sorait. Másnap, 13 órakor, egy szűk vízmósásban, ahol szándékában volt az éjszakát megvárni, hogy kitörjön a gyűrűből, nagylétszámú ellenséges alakulat vette föl velük a harci érintkezést. Az a megfogatkozott csoport ember, aki azon a napon a csapatot alkotta, estig hősiesen küzdött lövészeknöiben, melyek a vízmósás ágyába és felső peremébe voltak vájva, a katonák tömege ellen, mely körülvette és támadta őket. Senki sem maradt életben azok közül, akik a Chéhez legközelebb eső állásokban harcoltak. Mellette volt az orvos, Moro, akinek súlyos egészségi állapotáról már beszámolt volt, és egy perui gerillaharcos, ugyancsak rossz fizikai állapotban, és ez arra mutat, hogy Che mindent megtett, hogy fedezze eme bajtársak visszavonulását biztosabb helyre, amíg sebesülten le nem hanyatlott. Moro nem ebben az ütközetben halt meg, hanem néhány nappal később, a Yuro-medertől nem messze. A meredek, sziklás és szabálytalan terep nagyon megnehezítette a gerillák látásviszonyait és érintkezését. Akik a vízmósás másik bejáratánál, Chétől néhány száz méternyire védtek az állást, köztük Inti Peredo, sötétedésig ellenálltak a támadásnak, amikor is sikerült elszakadniuk az ellenségtől és megindulniuk az előre megállapított gyülekezőhely felé.

Megállapítható, hogy Che sebesülten harcolt, amíg M-2-es puskájának csövét el nem találta egy ellenséges lövedék, és teljesen használhatatlanná nem vált. Pisztoljának nem volt tára. Ezek a hihetetlen körülmények magyarázzák, hogy éive tudták elfogni. Lábsebei miatt csak segítséggel járhatott, de a sebek nem voltak halálosak.

Miután átszállították Higuera községbe, még körülbelül huszonnégy óra hosszát életben volt. Egyetlen szóval sem válaszolt foglyul ejtőinek és egy ittas tiszt, aki sértegetni próbálta, kapott tőle egy pofont.

La Pazban mindjárt összeült Barrientos, Ovando és még néhány katonai főnök, és hidegen elhatározták, hogy meggyilkolják. A részletek ismeretesekek. Az higuera iskolában Miguel Ayoroa őrnagy és Andrés Selnich ezredes, jenki kiképezte rangerek, utasították Mario Terán tiszthelyettest, hogy hajtsa végre a gyilkosságot. Amikor ez, főkrészen, behatolt az elkerített területre, Che — aki hallotta a lövéseket, melyek éppen akkor végeztek egy bolíviai és egy perui bajtársával — látva, hogy a hóhér habozik, nyugodtan, önfegyelemmel így szólt hozzá: »Lőjön! Ne féljen!« Ez kirohant és feljebbvalói, Ayoroa és Selnich kénytelenek voltak ismét kiadni a parancsot; akkor végrehajtotta, övtől lefelé eresztett bele egy géppisztolysorozat. Már kiadták volt a jelentést, miszerint Che az ütközet után néhány órával halt meg, ezért a végrehajtóknak azt a parancsot adták, hogy ne lőjék mellbe, se föbbe, nehogy azonnali halált okozó sebeket produkáljanak. Ez kegyetlenül megnyújtotta Che agóniáját, míg aztán egy őrmester, talán az is részegen, bal bordái közé irányított pisztollyal meg nem adta neki a kegyelemlovést. Ez az eljárás durva ellentétben áll avval a tisztelettel, mellyel Che kivétel nélkül viseltetett a bolíviai hadsereg sok tisztjének és katonájának élete iránt, akiket foglyul ejtett.“

1966

November 7. Ma új szakasz kezdődik. Éjszaka megérkeztünk a birtokra. Utunk eléggé eredményes volt. Pachungo¹ és én megfelelően álcázva eljutottunk Cocha-bambába, felvettük a kapcsolatot, és tovább indultunk. Két napig utaztunk, két gépkocsival.

A tanya közelében álltunk meg; csak az egyik gép hajtott be az udvarba, hogy ne keltsük fel a szomszéd figyelmét, aki azt hiszi, hogy kokain-gyártással akarunk foglalkozni.

A második forduló alatt, a birtok felé vezető úton Bigotes², amikor megtudta, ki vagyok, szinte behajtott egy szakadékba. A féloldalára fordult dzsip úgy maradt függve a meredek szélén. Vagy húsz kilométert mentünk a tanyáig, ahol három pártmunkás tartózkodik.

November 8. Az egész napot az erdő sűrűjében töltöttük, 100 méternyire a háztól, a patak mellett. Apró legyek hada tört ránk; nem csípnek, de nagyon szemtelenek...

Azt terveztem, hogy leírom utazásom minden viszonyosságát, de elhalasztottam a következő hétre, mert akkorra várjuk a második csoport érkezését.

November 10. Pachungo és Pombo bolíviai társunkkal, Serafinnal elmentek felderíteni a környeket. Rátaláltak a patak egy elágazására, és felfedeztek egy kis barlangot, amely alkalmas lenne tábornak. Visszafelé jövet megfélekedtek az óvatosságról és Argañaraznak, a szomszédos tanya tulajdonosának a sofőrje, aki bevásárolni vitte embereiket, meglátta őket. Nagyon megszidtam Pombóékat, és úgy határoztunk, hogy már holnap bevezessük magunkat a sűrűbe, és ott állítjuk fel a tábort.

November 11. Semmi új. A napot az új táborban, a ház túlsó felén töltöttük. Ott is éjszakáztunk. A rendkívül kellemetlen rovarok felhői ellen csak moszkítóhálóval felszerelt függőágy nyújt menedéket (ilyen hálóm csak nekem van). Tümaini elment Argañarazhoz, és vásárolt tőle egyet-mást: tyúkot, pulykát. Úgy látszik, egyelőre még nem keltették fel gyanúját.

November 12. Ez a nap nem hozott semmi újat. Miután hazajöttünk egy kisebb felderítésből, amelynek során helyet kerestünk az új tábornak, megérkezett hat ember a második csoportból. A hajam nő, bár elég gyéren, „öszülő halántékom” sötétedik, a festék fokozatosan leprik, és szakállam is kiütözközik már. Két hónap múlva újra magamra ismerem.

November 13. Szállásunkra átjött néhány vadász-béres Argañaraz birtokáról. Mind hegyvidékiek, fiatalok, nőtlenek, ideális jóvendő gerillák. Gazdájukat mélységesen gyűlölik.

November 17. La Pazból³ semmi hír nem érkezett. A mieink beszédbe elegyedtek Argañarazzal: élelmeszert vásároltak tőle, és ő újra macacsul kérte, hogy vonjuk be a kokain-gyártásba.

November 20. Délben megjött Marcos és Rolando. Most már hatan vagyunk. Az érkezők elmesélték, milyen kalandokon estek át útjuk során. Azért nem jöhettek hamarabb, mert csak egy hete kapták meg az értesítést. A legrövidebb idő alatt utaztak ide, São Paulón (Brazília) keresztül.

Velük jött Rodolfo. Jó benyomást tett rám. Azt hiszem, határozottabb, mint Bigote, és kész mindennel szakítani. Papi⁴ mesélt neki és Cocónak rólam, megsértve ezzel az utasításokat. Szerintem ez tipikus esete a túlzott tekintélyféltésnek. Írtam Manilába⁵, több javaslatot tettem.

November 24. Pacho és Rolando elmentek felkutatni a patak környékét. Holnap kell visszatérniük...

Aliusha⁶ születésnapja.

November 25. A megfigyelőállásról hírrül adták egy dzsip megjelenését két vagy három utassal. Kiderült, hogy a malária elleni akció emberei. Vért vettek, utána mindjárt továbbmentek.

November 27. Jorge még nem tért vissza. Parancsot adtam, hogy az embereim egész éjjel álljanak őréséget, de 9 órakor megjött az első dzsip La Pazból. Cocóval együtt megérkezett Joaquin⁷, Urbano és még egy bolíviai, egy Ernesto nevű orvostanhallgató, aki úgy döntött, hogy csatlakozik hozzánk. Coco másodszor is útnak indult, és elhozta Ricardót, Braulót, Miguel és még egy bolíviait, Intit, aki szintén velünk akar harcolni. Most már 12-en vagyunk felkelők, és velünk van a tanya gazdájának szerepét játszó Jorge. Ricardo kellemetlen hírt hozott: Chino Bolíviában van, 20 embert szándékszik hozzám küldeni, és találkozni akar velem. Ez bonyolítja a dolgot, mert így internacionalizáljuk a harcot, még mielőtt velünk lenne Estanislao⁸.

Este összehívtam a bolíviaiak csoportját, és közöltem velük a perui elvtársak kérését, hogy 20 embert küldhessenek hozzánk. Mind egyetértettünk abban, hogy küldjék őket, de nem most, hanem csak az akció megkezdése után.

A HÓNAP MÉRLEGE

Minden elég jól sikerült: én bonyoldalmak nélkül ideértem, az emberek fele már itt van, ők is simán jutottak ide, bár kissé megkésve. A helyzet kedvezően alakul ezen az isten háta mögötti vidéken, ahol minden arra vall, hogy addig maradhatunk, ameddig szükségesnek tartjuk. Tervünk a következő: bevárjuk a többiek érkezését, legalább húszra kell növelni a bolíviaiak számát, és megindítjuk a hadműveleteket. Meg kell még tudnunk, hogyan viszonyul hozzánk Monje, és majd kiderül, hogyan válnak be Guevara⁹ emberei.

December 2. Korán reggel megjött Chino. Egész nap beszélgettünk. A következőkben állapodtunk meg: ő Kubába utazik és személyesen meséli el az itteni helyzetet; két hónap múlva, vagyis miután mi már megkezdjük a fegyveres harcot, 5 perui fog hozzánk csatlakozni; egyelőre 2 peruit kapunk, egy rádiótechnikust és egy orvost, s ők egy ideig velünk maradnak...

Cocót megbíztam, hogy vegye fel a kapcsolatot Sanchezzel (én később fogok találkozni vele), valamint az elnöki iroda mellett működő információs osztály főnökével, Inti sógorával, aki beleegyezett, hogy értesülésekkel lát el minket. A hálózat még kezdetleges.

December 4. Semmi újság. Körülöttünk nagy a nyugalom a vasárnapra való tekintettel. Arról beszéltem az embereknek, hogy milyen magatartást kell majd tanúsítanunk, ha bolíviaiak fognak hozzánk csatlakozni, és ha megkezdődik a háború.

December 6. Inti és Urbano vadászatra indult, szeretnének egy szarvart löni, mert kevés az ételmünk — csak péntekig fog kitartani.

December 7. Miguel és Apollinar¹⁰ kikerestek egy megfelelő helyet, és megkezdték az alagútást. Rosszul állunk szerszámok dolgában. Inti és Urbano zsákmány nélkül tértek vissza, de estefelé Urbano lőtt egy vad pulykát...

December 10. Ez a nap események nélkül telt el, hacsak az első, magunk sütöt- te kenyeret nem számítjuk...

December 11. Papi elutazott La Pazba. Veszélyes dolog történt: egy vadász meglátta egyikünk lábnyomát, aztán úgy lát- szik, észrevett valakit közlünk, és megtalálta Pombo elvesztett kesztyűjét. Mindez terveink megváltoztatására készítet. Nagyon elővigyázatosnak kell len- nünk. Holnap a vadász megmutatja An-

toniónak, hol állította fel tapírcsapdáit. Inti elmondta nekem aggodalmát egy Carlos nevű diákkal kapcsolatban, aki ideutazása előtt vitát provokált a kubai- ak részvételéről a mozgalomban, koráb- ban meg kijelentette, hogy nem fog fegy- vert a párt határozata nélkül...

December 12. Beszéltem a csoportom- mal, „elodást” tartottam az emberek- nek a háború nehézségeiről. Hangsúlyoz- tam a parancsnoki tekintély és a fegyve- lem jelentőségét, és felhívtam a bolíviai- ak figyelmét arra a felelősségre, amit ma- gukra vállalnak, amikor áthágják párt- juk fegyelmét, és más álláspontra he- lyeznek.

December 17. Moro¹¹ és Inti lőttek még egy vadpulykát. Én Tumaini és Rolando társaságában a tartalékveremmel foglal- koztam, holnapra befejezzük. Arturo és Pombo helyet kerestek a rádióállomás felállításához, aztán nekifogtak megjaví- tani az oda vezető utat, mert az most eléggé nehezen járható. Éjszaka megeredt az eső, megállás nélkül zuhogott regge- lig.

December 20. Elhatároztuk, hogy meg- gyorsítjuk a kapcsolat felvételét az in- formációs osztályon dolgozó emberrel, akit Coco elszalasztott, és azt fogjuk ajánlani Mejíának, hogy legyen az ösz- szekötő Ivan és az információs osztály vezetője között. Ivan tartja majd a kap- csolatot Mejíával, Sanchezzel, Tánjával és a párt képviselőjével, akit még nem jelöltek ki.

Távíratot kaptunk Manilából, amely- ben jelzik Monje érkezését dél felől. Éj- jel egy óraker La Pazból közölni fogják, elmentek-e Monje fogadására.

Ivan foglalkozhatna a beszerzéssel, de akadályozza hamis útlevele; a legközeleb- bi feladat — biztonságosabb okmányokat szerezni. Írnia kell Manilába és kéri, hogy az iratokat mielőbb küldjék el bar- ráink útján.

December 21. Lore nem hagyott nekem térképeket, és most nem tudom, merre juthatunk el a Yaquihoz. Reggel elindul- tunk, és zavartalanul haladtunk. A fel- adat, hogy 24-éig mind összegyűljünk itt. Akkor aztán ünnepelünk.

Befejeztük az ételmiszer tárolására szánt rejtékely elkészítését. Holnap el- kezdjük építeni a fedezéket a rádióállom- másnak.

December 22. Nekifogtunk a fedezék- ásásnak. Elhozták a készülékeket. Elég nehezek. Kipróbálni nem tudtuk, mert nem volt benzinünk.

December 24. Egész nap készülődtünk a karácsonyestire. Egyesek két utat is megtettek, és későn értek haza. De a végén mind összegyűltünk, és az ünnepet jó hangulatban ültük meg.

December 25. Visszatérek a munkához. Az első táborunkba nem mentem el többé...

December 26. Inti és Carlos elindultak, hogy felderítsék a környéket egészen addig a pontig, ahol a térképen a Yaquit jelölik. Számításaink szerint az útra két napot kell szánni. Rolando, Alejandro és Pombo tovább folytatták a fedezék-ásást. A talaj rendkívül kemény. Pachóval megnéztem a Miguel ásta bejáratot. Agyonvertünk néhány kígyót, kettőt ma, egyet a tegnapi. Úgy látszik vannak bőven errefelé.

December 31. Fél nyolckor megjött a Doktor azzal a hírrel, hogy megérkezett Monje. Inti, Tuma, Urbano és Arturo kíséretében én is odamentem. Találkozásunk szívélyes, de feszült hangulatban folyt le. A levegőben lógott a kérdés: „Merre hajlasz?“. Monjé egy Pan Dinó-nak¹² nevezett önkéntes kísérete, valamint Tanja, aki utasításokért jött, és Ricardo; ő velünk marad.

Beszélgetésünk általánosságokkal kezdődött, de rövidesen rátértünk a lényegre. Monje következő három feltételét közzölte velünk:

1. Ő lemond a párt vezetéséről, de igyekszik elérni, hogy pártja legalábbis semleges álláspontot foglaljon el, és a párttagok közül is toborozni fog harcosokat a gerillamozgalom számára.

2. A harc politikai és katonai vezetését ő veszi kézbe, amíg a forradalom bolíviai keretek között zajlik.

3. Magára vállalja a kapcsolat egyengetését a többi dél-amerikai párttal, és törekedni fog rábírni őket, hogy térjenek át a fegyveres felszabadító mozgalmak támogatásának politikájára.

Én azt feleltem neki, hogy az első pontot a belátására bízom, mivel ő a párt első titkára, bár állásfoglalását hibásnak tartom, mert ingadozó, elvtelen, és azokat az embereket hivatott a történelem előtt igazolni, akiket el kell ítélnünk oportunistáink miatt. Az idő majd bebizonyítja igazamat.

Ami a harmadik pontot illeti: nem vagyok ellene, hogy mindezt megkísérelje, de terveik kudarcra ítélek.

A második ponttal semmiképpen sem érhetek egyet. A katonai vezető én maradok, és ebben a vonatkozásban semmi-

lyen kombinációba nem megyek bele. E kérdés körül a vita fellángolt, de aztán holtpontra jutott, mert hasztalanul próbáltuk meggyőzni egymást.

Éjfélkor köszöntőt mondtunk. Monje hangsúlyozta a nap történelmi jelentőségét, Szavaira hivatkozva azt mondtam, hogy ezt a pillanatot úgy kell felfognunk, mint Murillo újabb felhívását a kontinentális forradalomra, és hozzátettem: a mi életünk semmit sem számít a forradalomhoz mérten. Fidel üdvözetét küldtem nekem...

A HÓNAP MÉRLEGE

A kubai csoport kiegészítése nagyon eredményesen folyt. Az emberek hangulata jó, de akadnak kisebb nehézségek. A bolíviaiak rendszeren viselkednek, de kevesen vannak...

1967

Január 1. Reggel nem folytattuk a vitát, de Monje kijelentette, hogy ő most elmegy, és január 8-tól lemond a párt vezetői tisztségéről. Észrevételem szerint, amikor Cocótól megtudta, hogy a stratégiai kérdésekben nem vagyok hajlandó engedni, ebbe kötött bele, hogy gyorsítsa a szakítást, mivel érveit nem tudta meggyőzően alátámasztani.

Este összegyűjtöttem az embereket, és tisztáztam előttük Monje álláspontját, mondván, hogy mi mindenkivel együtt fogunk működni, aki forradalmat akar, és megígíjoltam, hogy a bolíviaiakra még nagy nehézségek és súlyos válságok korszaka vár...

Január 2. A reggeli órákat a jelentés rejtjelezése töltötte ki. Sanchez, Coco és Tanja még az este elmentek, amikor befejeződött Fidel beszéde (Kuba nemzeti ünnepe alkalmából). Rólunk szóló szavai még többre köteleznek bennünket.

Kiképzés után igyekeztem tudatosítani embereimben a partizánháború sajátosságát és a fegyelem megerősítésének szükségességét; megmagyaráztam, hogy feladataink közé tartozik egyebek között egy mintaképnek tekinthető mag megmentése. Felhívtam figyelmüket a tanulás elengedhetetlen szükségességére. Aztán kijelöltem a vezetőket: Joaquint, Marcost, Alejandrót, Intit, Rolandót, Pombót, a Doktort, Natót és Ricardót, majd megmagyaráztam, hogy helyettesemnek Joaquint nevezem ki, mert Marcos több hibát követett el, és egyre megismétli őket. Megbíráltam Joaquint is, mert újévkor összetűzött Miguellel, aztán tisztáztam,

milyen feladatokat kell megoldanunk, hogy szervezetünket megjavítsuk.

Január 10. Üzenet érkezett Havannából, amelyben közlik, hogy Chino elsőjén indul hozzánk egy orvossal és egy rádióssal, Rea pedig 14-én kel útra. Semmit sem mondtak a másik két elvtársunkról.

Január 11. Antonio, Carlos és Arturo elmentek egy közeli patak felderítésére. Alejandro és Pombo térképek készítésével foglalkoztak Arturo fedezékében. Visszatérésük után elmondták, hogy a könyveim eláztak, több könyv szétmállott, a rádióadók pedig átmedvesedtek és bezrosdásodtak. Ha ehhez még hozzáteszem, hogy mindkét rádiókészülék el is tört, teljessé válik Arturo képességeinek siralmas képe.

Január 12. Útnak indítottunk egy „gondolat”¹³ a hátramaradt holmik után. Loro még mindig nem tért vissza. Joaquín elmondta, hogy Marcost nagyon bántja a gyűlésen kapott bírálat. Beszélnem kell vele.

Január 13. Beszéltem Marcossal. Azért elégedetlen, mert a bolíviaiak előtt bíráltam. Érvélese alaptalan. Érzékenységgel a jövőben számolnunk kell, különben a dolognak nincs jelentősége.

Január 15. A táborban maradtam, hogy utasításokat írjak a városban levő embereimnek.

Január 16. Folytattuk a lövészárkok kiépítését. Alejandrón a malária tünetei jelentkeznek.

Január 17. Ma kevés mozgás volt. Befejztük az első vonal árkait és a fedezéket.

Megérkezett Loro, és mesélt az útról. Mikor megkérdeztem, miért ment el, azt felelte, hogy elutazását magától értetődőnek tartotta, majd beismerte, hogy egy nőismerőst akarta meglátogatni.

Január 18. Zuhogó esőben megjelent Loro. Beszámolója szerint Argañaraz olyanokat mondott Antoniónak, hogy ő sokat tud, és kérte, vegyük be részesztársnak. Hajlandó kokainnal vagy bármi mással foglalkozni. Érezte, hogy e „bármilyen más” mögött valami komolyabb dolgot ért. Azt tanácsoltam Lorónak, ígérjen neki valamit, nem túlságosan sokat, csak annyit, hogy fizetünk neki a dzsipje használatáért, és fenyegetse meg, hogy halál fia, ha elárul bennünket.

Január 19. A nap a szokásos módon telt. Munkánk az erődítmények és a tábor megerősítése körül folyt. Miguel betegállományba került, a nagy láz és egyéb

tünetek maláriára vallanak. Nekem is egész nap szaggatott a testem, de a betegségem nem vert le.

Délután 4 óra körül, amikor Rubio és Pedro elmentek a másik táborba az őrköt leváltani, megjött a Doktor, és azt mondta, hogy a tanyán rendőrök jártak. Fernandéz hadnagy vezetésével négy polgári ruhás ügynök jelent meg egy bérelt dzsippen, a kokain-gyártó üzemet keresték. Csak a házban kutattak. Figyelmüket nem kerülte el néhány szokatlanabb dolog, mint például a tartalékkarbid a lámpáink számára, amit nem rejtettünk a verembe. Elvették Loro géppisztolyát, de nála hagyták a mauser és egy kiskaliberű revolvert. Megtévesztésül Argañaraz géppisztolyát is elkobozták és megmutatták Lorónak. A rendőrök elmenetelük előtt figyelmeztettek, hogy mindenről tudnak, és hogy őket is számításba kell venni...

Január 21. Gyakorlatozás közben azt tapasztaltuk, hogy még sok fogyatékoságunk van, de általában az emberek megfelelő felkészültségről tesznek tanúságot. Ki kell dolgoznunk a visszavonulás módszerét — ez gyenge pontunk. Pacho felment a csúcsra, hogy kipróbálja a rádióállomást, Marcos és Aniceto pedig kerestek egy olyan helyet, ahonnan megfelelő módon megfigyelhetjük Argañaraz lépéseit... A próbavételek jónak bizonyultak. Az esős déli órákban megérkezett Pedro, vele Coco és három újonc: Benjamín, Eusebio és Walter. Az első Kubából jött, tudja kezelni a fegyvert; őt az elővédbe osztottuk be; a másik kető a hátvédbe került.

Január 22. Jelentést írok Fidelnek, és utasításokat a városban levő embereimnek. Miguel jobban van, de most Carlos betegedett meg, magas lázzal fekszik...

Január 24. Egy 7 tagú „gondola” element, de hamar vissza is tért, kukoricával és lőszerrel megvakodva. Ez alkalommal Joaquín megfürdött a folyóban...

Január 26. ...Aniceto és Benjamín elindultak a táborból, hogy a magaslaton, ahova odalátszik Argañaraz háza, kipróbálják a rádiót, de eltévesztették az irányt, és nem sikerült megteremtteni a kapcsolatot. A kísérlet meg kell ismételnünk. Megkezdtük egy új rejtékhely ásását személyi dolgainknak. Loro visszajött és elfoglalta helyét az elővédben. Beszéltem Argañarazzal és megmondtam neki mindent, amit tanácsoltam. Argañaraz elismerte, hogy egy vadászt megbízott a megfigyelésünkkel, de tagadta, hogy jelentett volna bennünket.

Január 26. Aig fogtunk neki az ásásnak, értesítettek, hogy megérkezett Guevara Loyolával. Kimentünk a táborból, és 12-kor már a találkozó helyén voltunk.

Elmondtam Guevarának a feltételeimet: szétszórjuk a csoportot, mellőzünk minden rangot, egyelőre semmiféle politikai szervezetet sem létesítünk, és kerüljük a vitát a nemzetközi és belpolitikai nézeteltérések kérdésében. Ő mindent a legtermészetesebben fogadott; a hívős kezdet után kapcsolataim a bolíviaiakkal szívélyessé váltak...

Január 28. Egy „gondola” kiűríti a régi táborn. Értesítést kaptam, hogy elfogtak egy vadászt, amint a kukoricásból titokban figyelte a mieinket, de aztán sikerült eltűnnie. Minden arra mutat, hogy közeledik a döntő pillanat a tanyával kapcsolatban.

Január 30. Egy 12 tagú „gondola” átszállította az élelem nagy részét. A hátramaradt lőszert 5 ember elhozhatja. A vadászat eredménytelen volt. Elkészült a verem a személyi holmik elrejtésére, de nem tartjuk eléggé sikerültnek.

Január 31. Az utolsó nap a táborban. A „gondola” kiűrítette a régi táborn, és az őrség elhagyta az eddigi helyét. Antonio, Nato, Camba és Arturo hátramaradtak. Utasításaim a következők: nem szabad gyakrabban találkozunk, mint háromnaponként; ha egy csoportban négyen vannak, ketten feltétlenül legyenek felfegyverkezve; aki őrséget áll, minden pillanatban legyen résen; az újoncokat az általános előírásoknak megfelelően képezzük ki, de nem kell többet tudniok, mint amennyi okvetlenül szükséges. A táborn minden fölösleges tárgytól megtisztítjuk, a fegyvert vízhatlan ponyvába csavarjuk, és elrejtjük a hegyekben. Pénzünk mindig a táborban lesz, valaki az osztagból állandóan magánál tartja. Csak a kitapasztalt utakon és a szomszédos patatok mentén közlekedünk.

A HÓNAP MÉRLEGE

A párt már ellenünk fordította a fegyvert. Nem tudom, milyen messzire fog elmenni, de ez minket nem állíthat meg, és végül még javunkra is fog válni (ebben szinte biztos vagyok).

Guevara egyelőre előnyösen mutatkozik be. Meglátjuk, hogy ő és emberei hogyan viselkednek majd a jövőben. Tánja elutazott, de sem ő, sem az argentinok nem adnak életjelt magukról. Csak most kezdődik tulajdonképpen a partizán-szakasz, és az emberek meg fogják mutatni, hogyan áll-

ják meg a helyüket. Az idő majd eldönti, milyenek a bolíviai forradalom távlatai. Mindabból, amit elterveztünk, a leglassabban a bolíviai harcok csatlakozása valósul meg.

Február 1. Befejeződött az első szakasz. Az emberek eléggé elfáradtak, de általában kiállták a próbát. Kidolgoztunk egy riadórendszert, egy palackot használtunk fel hozzá, amelyet az út mentén a bokrokban rejtünk el.

Február 2. Nyugalmas munkanap. A Doktor kissé visszatartja az embereket a mozgásban, pedig az általános ütem anélkül is lassú. 4 órakor eljutottunk az utolsó kúthoz, és ott pihenőt tartottunk.

Február 4. Reggeltől 4 óráig menetelünk, délben 2 órás ebédszünetet tartottunk. Utunk a Nacahuazu mentén vezet. Nem rossz út, csak tönkreteszi a lábbelit, és néhány társunk már szinte meztláb maradt.

Az osztag kimerült, de mind túrhetően érzik magukat. Én 15 fontnyi holmit eldobtam: a járás könnyebb, de a fájdalom a vállamban időnként elviselhetetlen.

Február 6. A pihenés és erőgyűjtés napja.

Február 7. Marcos vezetése alatt tutajt ácsoltunk. Nagyon ormótlanra sikerült, és nehezen volt irányítható. Fél kettőkor kezdtünk gyülekezni, és fél háromkor megindult az átkelés. Az elővéd 2 részletben átjutott a túlsó partra, harmadszorra átvitték a középcapat felét és az én ruhaneműmet, a hátizsák kivételével. Amikor visszatértek a többiek után, Rubio rosszul számította ki a távolságot, és a víz elsodorta a tutajt. Nem sikerült elkapni, és darabokra hullott...

Február 10. Társul szegődtem Intihez, hogy szőba elegendjek a paraszttal, de nem sok sikerrel: beszélgető társam túl zárkózott volt. Tipikus parasztnak bizonyult, aki nem tud segíteni nekünk, de arra is képtelen, hogy belássa, milyen veszélyek fenyegetik, ezért potenciálisan veszélyes számunkra. A Doktor ezalatt kúrálta a gyerekeit — az egyiket meg-rúgta a ló, a többit bőr alatti paraziták kínozták, — aztán búcsút vettünk. Az estét és az éjszakát uminta¹⁴ sütéssel töltöttük, de nem valami jól sikerült.

Február 11. Apám születésnapja — 67 éves.

Eleinte a folyóparton jól kitaposott ösvényen mentünk, de aztán lehetetlenné vált a továbbhaladás. Látszott, hogy rég-

óta senki sem járt erre felé. Délre egy nagy folyóhoz értünk, és az ösvény végleg elveszett... A folyót Massicurinak nevezik, de az első gázló, mint kiderült, jóval lennebb van. Messziről megfigyeltünk néhány parasztot, amint lovon szállítottak valamit. Valószínű, hogy észrevették a nyomainkat. Még tovább kell fokoznunk az óvatosságot.

Február 15. Ildita születésnapja (11 éves)¹².

Egész nap egyenletesen meneteltünk. Dél előtt 10 órakerültünk az azt a helyet, ameddig a felderítők is eljutottak. De aztán alig tudtunk továbbhaladni. 5 órakerültünk, hogy az elővéd egy megmúvelt mezőhöz ért... Odaküldtem Intit, Lorót és Anicetót, hogy beszéljenek a

tett eredményre. Egész nap vártunk rájuk. Visszatérésük után elmondták, hogy arrafelé ugyanolyan meredek sziklák vannak, lehetetlen megmászni őket...

Február 23. Keserves nap a számomra. Utolsó erőmből is kifogytam, teljesen kimerültem. Reggel Marcos, Braullo és Tumainj elmentek utat keresni, mi addig a táborban várakoztunk. Megfejtettünk egy rejtjeles választ a „francia postaláda” útján küldött üzenetemre. 12-kor útnak indultunk. Sütött a nap, a sziklák homályosan visszaverték a sugarakat. Nemsokára feljutottunk a legmagasabb hegyre; én gyenge szédülést éreztem, és ettől a perctől fogva alig tudtam emelni a lábam. A legmagasabb csúcs erre felé 1420 méter. Innen messzire el lehet látni —

gazdával. Miguel Péreznek hívják, szegényparaszt, akit a bátyja, Nicolás kizsákmányol. Pérez segítőkésznek mutatkozott. Nagyon későre járt, s vacsora nélkül kellett lefeküdnünk.

Február 19. Elveszett nap. Leeszerkedtünk a magaslatról, elértünk egy patakhoz, s szerettünk volna medre mentén a következő hegyre felkapaszkodni, de kiderült, hogy az a rész járhatatlan. Miguel és Anicetót elküldtem, próbáljanak meg egy másik hegynyúlványon átjutni a gerinc túlsó oldalára, de ez sem veze-

a szemhatár szélén felfedeztük a Río Grande vizét, a Nacahuazu torkolatát és a Rosita egy részét. A vidék egyáltalán nem hasonlít arra, amit a térkép mutat: a sziklák meredek, és aztán 8—10 km szélességű erdős fennsík-féleségbe mennek át, amelynek a szélén a Rosita folyik. Azon túl újabb hegytömeg az itteniekhez hasonló csúcsokkal, és még arrébb egy völgy látható.

Hallottam, amint a tegnap reggel Marcos egyik, napközben pedig másik tár-

sunkat a pokolba küldte. Beszélnem kell vele.

Február 24. Ernestico¹⁶ születésnapja (2 éves).

Kellemetlen, sok vesződéssel járó nap. Nagyon rövid utat tettünk meg. Vizünk nincs, mert a patak, amelynek mentén haladunk, kiszáradt.

Február 25. Fekete nap. Nagyon lassan jutunk előre. Ráadásul Marcos letért az útról, és a reggeli órák elvesztek. 12 óra-
kor értesített erről, és friss erőket kért. Braullo, Tumaini és Pacho elmentek felváltani őket. 2 óra-
kor Pacho visszajött, és elmondta, hogy Marcos visszaküldte, mert ő nem engedelmesskedett neki. Fél ótkor elküldtem Benignót, mondja meg Marcosnak, hogy ha 6 óráig nem találja meg a folyót, akkor térjen vissza. Mikor Benigno elment, Pacho félrehívott, és elmesélte összetűzését Marcossal, aki rákiabált, machetéjével¹⁷ megfenyegette, és a markolattal arcul ütötte.

Az ügy komoly volt, ezért magamhoz hívtam Intit és Rolandót. Ők megerősítették, hogy az elővédben egészségtelen légkör alakult ki Marcos nehéz természete miatt, de ugyanakkor azt is elmondták, hogy Pacho is hibás, mert arcátlanul viselkedett.

Február 27. Egy kimerítő nap után... elértük a Rositát. Megettük az utolsó élelmiszer-tartalékainkat. Semmi jelét sem láttuk annak, hogy rövidesen házak közelébe érnének, bár a folyó mentén lakott településeknek és utaknak kell lenniök.

A HÓNAP MÉRLEGE

Habár nem tudom, mi a helyzet a táborban, aránylag minden jól megy, néhány kivételtől eltekintve, amelyek azonban a mi körülményeink között végzetessé válhatnak.

A külső világgal nincs kapcsolatunk, és semmi hírt nem kaptunk arról a két elvtársról, akiknek utánunk kellett érkezniök a csoport kiegészítésére... A menetelés elég jól sikerült, de történt egy szerencsétlenség, ami Benjamín életébe került. Az emberek még mindig gyengék, és nem mindegyik bolíviai elég kitartó. Az utóbbi napokban az éhezés kissé lelohasztotta a lelkesedést, s a nyomott hangulat a csoport kettősöttszottsága miatt még fokozódott.

A kubaik közül a kevesebb tapasztalattal rendelkező Pacho és Rubio még nem mutatta meg képességeit, de Alejandro sikerrel megálta a helyét a

megpróbáltatásokban. Az öregek közül Marcos egyre több főfájást okoz nekem, Ricardo pedig nem mindig találja fel magát. A többiekkel minden rendben van.

A következő szakasz a mindent eldöntő harcok ideje lesz.

Március 7. Eltelt 4 hónap. Az emberek napról napra csüggedtebbek, mert látják, hogy az élelem fogyóban, az utak pedig járhatatlanok...

Március 16. Úgy döntöttünk, hogy megesszük az egyik lovat, mert több társunknak fenyegető daganatai támadtak. Miguelen, Intín, Urbanón, Alejandrón különböző betegségek tünetei jelentkeznek. Én szörnyen legyengültem...

Március 17. Újra tragédiára került sor, még mielőtt a harc megkezdődött volna. Reggel megjelent Joaquin. Miguel és Tumaini utánaindultak, nagy adag hústartalékkal felszerelve. Komoly katasztrófa történt: a Nacahuazun elvesztették uralmukat a tutaj fölött, amely elragadta őket, örvénybe sodródott és felborult; mint később elmondták, a víz többször is megforgatta. Az eredmény: elveszett néhány hátizsák, majdnem az összes patronunk, 6 puská, és elpusztult egy ember — Carlos...

Március 18. Korán útra keltünk... Valóságos küzdelmet kellett folytatnom azért, hogy egy kis húst megőrizzünk tartalékul, mert mind azt akarták, hogy az egészket ott helyben együk meg...

Március 19. Reggel jó ütemben haladtunk, és 11 óra-
kor pihenőt tartottunk. Elhatároztam, hogy mindenáron el kell jutnunk egy patakig, de fejünk felett körözött egy repülőgép, ami semmi jót nem ígért, és azonkívül az is nyugtalanított, hogy a támaszponton nem érkezett hír. Azt hittem, jóval hosszabb ideig kell majd menetelnünk, de az emberek fáradtsága ellenére fél hatkor megérkeztünk. Ott várt bennünket egy perui orvos, Negro, aki Chino és a rádiós társaságban érkezett. Elmondta, hogy Benigno már előkészítette az élelmet, vár minket, és hogy Guevara csoportjából ketten dezertáltak, a rendőrség pedig rajtaütött a tanyán.

Március 20. Reggel 10-kor elindultunk, és jó ütemben haladtunk. 1 óra-
kor éppen hosszabb pihenőt tartottunk, amikor megjelent Pacho Marcos üzenetével, amely kiegészítette Benigno közlését, de most már az egész komolyabb színben tűnt fel. Arról van szó, hogy 60 gárdista¹⁸ lesben állt az ösvényen, amelyet egy vadász mutatott meg nekik, és elfogták Salustiót,

az összekötőnket, aki Guevarától útban volt hozzánk. Elvették egy öszvérünket és a dzsipet. A táborban a legnagyobb riadalom támadt... Szörnyű zűrzavar lett úrrá, senki sem tudja, mi a teendő.

Március 22. ( )¹⁰ elindultunk, elhagyva a ( ) tábort és hátrahagyva az élelemtartálékot, amit nem tudtunk elég biztonságosan elrejtetni a ( ). 12-kor leereszkedtünk a hegyről. Osztagunk 42 emberből állt, a vendégeket is beleértve.

Március 23. Harci tevékenység napja...

8 óraker Coco szaladt hozzánk, és jelentette, hogy a mieink rajtaütöttek egy szakasz katonán. A hirtelenjében felbecsült eredmény: három 60 milliméteres aknavető, 16 puska, 2 tankelhárító fegyver, 3 láda lőszer, két rádióállomás, lábbelik stb.; 7 halott, 14 egészséges fogoly és 4 sebesült, de élelmiszerük nem volt.

Március 24. ... Utasítottam Intit, hogy utoljára beszéljen a foglyokkal, és engedje őket szabadon, de előbb a tisztéken kívül mindenkítől vegye el azt a ruháneműt, amire szükségünk lehet. Repülőgépről bombáztak minket és nagy ijedséget okoztak. Két emberünk megsebesítette a támadást: Raul és Walter...

Március 27. Az összetűzés híre nagy port vert fel, megtöltötte az étert, és számtalan nyilatkozatot szült, egyebek között Barrientos²⁰ kénytelen volt sajtóértekezletet tartani. Hírt adtak egy külföldről, aki végzett magával, és közölték a partizánosztag összetételét. Nyilvánvaló, hogy a szökevények és a szabadon bocsátott foglyok meséltek rólunk, csak azt nem tudjuk, miket fecsegték össze...

Március 31. Nem történt semmi különös... de a rádió továbbra is zajong, és rendes adásait a harcokról szóló hivatalos közleményekkel váltogatja. Állásainkat teljes pontossággal megadják: a Yaqui és a Nacahuazu között. Félek, hogy valamiféle bekerítő manőverre készülnek...

A HÓNAP MÉRLEGE

Teli eseményekkel, de az általános képből kiemelkedik néhány jellemző vonás. A partizánosztag konszolidálódásának és megtisztításának szakasza teljes mértékben befejeződött; elég nehezen megy néhány Kubából érkezett elvtársunk bekapcsolódása, akik jó anyagot jelentenek. A Guevara küldte emberek színvonala általában alacsony

(ketten dezertáltak, egyikük fogságba esett és „beszédes“ volt, hármat kizártunk, kettő gyengének bizonyult). Megkezdődött a harci szakasz, amelynek során egy jól megszervezett, mintaszerről támadást hajtottunk végre, de ugyanakkor a harc előtt és után bizonytalanok akcióink is voltak (Marcos visszavonulása, Braulio viselkedése). Megkezdődött az ellenség ellentámadása is, amelyet a következő mozzanatok jellemeznek: a) kísérletek tartózkodási helyünk felfedezésére és elszigetelésünkre, b) jajveszékélések nemzeti és nemzetközi szinten, c) egyelőre teljes hatástalanság és d) a parasztok mozgósítása.

Világos, hogy előbb kell útra kelniünk, mint tervezttem, és menet közben hátra kell hagynunk egy csoportot, amelyben — teherértelként — ott kell lennie a négy lehetséges árulónak. Késerves helyzet, de most újabb megpróbáltatások várnak az osztagra, amelyek nagymértékben hasznára fognak válni, ha majd leküzdötte őket.

Április 10. Reggel Negro izgatottan jelentette, hogy a folyó partján 15 katona közeledik. Inti kiadta a parancsot Rolandónak, hogy csálja törbe őket. Nem tehattünk mást, mint hogy várjuk a fejleményeket, és mi vártunk. Odaküldtem Tumainit, hogy értesítsen mindenről. Rövidesen megjött a gyászos hír egy emberünk elvesztéséről: Rubio (Jesús Suárez Gayol) halálosan megsebesült. Mire a táborba értek vele, már nem lélegzett. A tűzharc alig néhány pillanatra tartott. A színhelyen holtan maradt egy altiszt, megsebesült három katona, és hatan fogságba estek.

A foglyok vallomásából megtudtuk, hogy Pincalában nagyobb erők vannak, Lagunillasban — vagy 30 ember. Kiszámítottam, hogy az elmenekült katonák már rövidesen visszaérkezhetnek egységükhöz, ezért úgy döntöttem, hogy az a csoport, amelyet Rolando 500 méterrel előreküldött, az egész előőrssel álljon leben. Előzőleg parancsot adtam a visszavonulásra, de most logikusabbnak láttam, ha kelepécét álltunk. Délután 5 óra körül egy nagy különítmény közeledtét jelezték. Vártunk Pombónak meghagytam, hogy tájékoztasson mindenről. Egy idő múlva elszórt lövések hallatszottak. Pombó visszatért, és elmondta, hogy a rajtaütés újra sikeres volt. Több katonát megöltünk, és elfogtunk egy őrnagyot.

Ez alkalommal az események a következőképpen alakultak: a katonák a folyó

partján zárt alakzatban, minden elővigyázatosságot mellőzve meneteltek, és a tűz teljesen váratlanul érte őket. Hétven meghaltak, ötven megsebesültek, és a foglyok száma 22-re emelkedett...

Április 11. Reggel nekifogtunk a holmink átszállításához. Rubiót csak egy vékony réteg földdel tudtuk betemetni, mert nem volt mivel mélyebb sírt ásni.

A rádió közölte az „újabb véres összecsapás” hírért, és megnevezte a veszteségeket: kilenc elesett katona és „megerősített hírek szerint” négy partizán.

Egy chilei újságíró részletekbe menő beszámolót írt táborunkról. Megtalálta a fényképet, amely szakáll nélkül, pipával a fogam között ábrázol. Nincs bizonyítékunk arra, hogy a felső rejtékhelyet felfedezték volna, de néhány jel erre mutat.

Április 16. Bevonultunk egy Bella Vista nevű kis településre. Pontosabban négy parasztsalád lakik itt; krumplit, egy disznót és kukoricalisztet vásároltunk tőlük. Szegényparaszatok; a megjelenésünk nagyon megijesztette őket...

Április 19. Az egész napot egy helyben töltöttük, feltartóztatva a parasztokat, akik két, egymást keresztező úton egyik vagy másik irányban közlekedtek. Jó néhány foglyot összegyűjtöttünk. Déli egy órakor az örök szokatlan „ajándékkal” leptek meg: feltartóztattak egy Roth nevű angol újságíró, akit a gyerekek Laguillasból a mi nyomainkon vezettek ideig. Ő elmesélte, hogy járt a táborunkban, és ott megmutatták neki Braullo naplóját, amely élettörténetét és utazása leírását tartalmazza. Mindig egy és ugyanaz: fecsegés és felelőtlenség.

Április 22. A hibák sorozata már reggel megkezdődött. Rolando, Miguel és Antonio felderítésre mentek. Az volt a feladatuk, hogy a hegyekbe vonulásunk útján keressenek egy alkalmas helyet, ahonnan megleshetnének a közeledő katonákat. Észrevették, hogy egy ember kiszállt egy autóból, és a nyomainkat vizsgálgatta, miközben egy paraszt éjszakai látogatásunkat mesélte el neki.

Este 8-kor már útra készülődtünk, bár nyilvánvaló volt, hogy felfedeztek bennünket; ekkor rövid tűzharc keletkezett, és azt kiabálták felénk, hogy adjuk meg magunkat. Megzavarodtunk, és nem értettük, mi történt. Szerencsére a holmink és a vásárolt dolgok már az autóban voltak. Egyszerre minden elcsendesedett.

A történet mérlege siralmas. Egyrészt — fegyelmetlenség és vigyázatlanság, másrészt — egy ember eltűnése (bár, re-

mélem, csak egy időre); annak az árunak a hiánya, amelyért a pénz kifizettük, de már nem jutott időnk elszállítani, és végül egy dollárköteg elvesztése, ami Pombo táskájából kiesett, íme, az eredmény.

Április 25. Fekete nap. Délelőtt 10 óra körül Pombo leereszkedett a megfigyelőpontról, és közölte, hogy 30 gárdista közeledik a tanya felé. Miközben a fogadásukra készülődtünk, Antonio, aki előzőleg a magaslaton maradt, szintén lejött, de most már azzal a hírrel, hogy a gárdisták 60-an vannak, és mellettünk készülnek elvonulni. Elhatároztuk, hogy rögtönzött kelepécét állítunk nekik az úton, a tábor közelében. Gyorsan kiválasztottunk egy sima helyet a patak szélén. Egyenes vonalban 50 méternyire lehetett ellátni. Odaállítottam Urbanót és Miguel. Nálam egy automata puska volt. Rövidesen megjelent az ellenséges elővéd: egy katona három német farkaskutyával. A közelünkbe engedték őket, én megcéloztam az első kutyát, és elhibáztam. Amikor rá akartam löni a vezetőre, az „M-2”-be beszorult a töltényhüvely. Közben oldalról keresztűz zúdult a katonákra. Amikor lecsendesedett, utasítottam Urbanót, hogy adja ki a parancsot a visszavonulásra. Ő hozta a hírt, hogy Rolando megsebesült. Odahozták, de már annyi vért vesztett, hogy a vérátömlesztés közben meghalt...

Április 30. ... A *Siempre* című újság interjút közölt Barrientossal, aki többek között beismerte, hogy Bolíviában Jenki tanácsadók tartózkodnak, és hogy a partizánmozgalmat az országban uralkodó körülmények váltották ki.

A HÓNAP MÉRLEGE

Minden normálisan folyik, bár két fájdalmas veszteségünk van: Rubio és Rolando. Az utóbbi pusztulása különösen komoly csapás, mert őt akartam a létesítendő második vonal parancsnokának kinevezni. Még volt négy hadműveletünk. Általában sikeresek, az egyik nagyon jó eredményt hozott.

Más vonatkozások. Az elszigeteltség továbbra is teljes. A betegségek néhány elvtársunk egészségét aldásták, ami arra késztetett, hogy többfelé oszoljunk, ez pedig gyengítette az ütőképességünket. Még mindig nem sikerült kapcsolatot teremteni Joaquinnal. A parasztokat mint tömegbázist a mai napig nem használhattuk fel, bár azt hisszük, tervszerű terror útján sikerülni fog a

többség semlegességét biztosítani. A tá-
mogatásra majd azután kerül sor. Sen-
ki sem csatlakozik hozzánk. Az elesette-
ken kívül Lorót is elvesztettük, aki Ta-
perillasban eltűnt a csata után.

Az említettekkel kapcsolatban a ka-
tonai stratégiáról meg kell jegyeznem:
a) a csapatok felvonulásáról még min-
dig kevés az értesülésünk, ami nyug-
talanító, de nem akadályoz mozgásunk-
ban. Azonkívül az utóbbi rajtaütés,
amikor megtámadtuk a kutyás felderi-
tőket, arra enged következtetni, hogy
ezentúl őrizkedni fognak mélyebben
behatolni a hegyekbe; b) a hírérés
folytatódik mindkét oldalon, és cikkem
havannai közlése, gondolom, nem hagy
kétséget az iránt, hogy itt tartózkodunk.

Az amerikaiak most egész biztosan
jokozni fogják beavatkozásukat a bolí-
viai ügyekbe. Már küldözgetik a heli-
koptereket, és állítólag a „zöld sapká-
sokat”²¹ is, bár ők egyelőre még nem
láthatók.

Konklúzió: ebben a hónapban min-
den a rendes kerékvágásban ment, fi-
gyelembe véve a gerillaháború elke-
rülhetetlen véletleneit. Az összes har-
cosok morális állapota megfelelő és si-
kerral kiállták a partizánválasztás pró-
báját.

Május 2. Egész nap lassan haladtunk,
és nem tudtunk eligazodni a terepen.
Alig két órányi utat tettünk meg, mert
nehezen sikerült ösvényt vágni mache-
téink segítségével. A csúcsról felfedeztem
egy települést, nem messze a Nacahuazu-
tól, ami arra mutat, hogy jóval északab-
bra jutottunk, mint gondoltuk. Azonban
az Ikirinek nyoma sincs. Meghagytam
Miguelnek és Benignónak, vágják az utat
egész nap, hogy kiérjünk az Ikirizhez,
vagy legalább valamilyen vízhez jussunk,
mert már kifogytunk a tartalékokból. Az
ennivaló még 5 napig kitart, ha nagyon
kis adagokra osztjuk.

A havannai rádió továbbra is megtölti
az étert a Bolíviáról szóló hírekkel, ame-
lyek eléggé túlzók. Elértünk 1760 méter
magasra, 1730 méteren éjszakáztunk.

Május 12. Osztagunk lassan haladt. Ur-
bano és Benigno vágta az utat. Három
óra felé, 5 kilométernyire feltűnt egy la-
gúna, és kis idő múlva kiértünk egy ré-
gi ösvényhez. Nemsokára tőkkal és kuko-
ricával sűrűn beültetett mező terült el
előttünk, de vizet nem találtunk. Tököt
sütöttünk zsírban, a csövekről lefejtettük
a kukoricaszemeket, és azokat is megsü-
töttük. Levágtunk egy nagy disznót, ri-
zeshúst főztünk és tököt ettünk hozzá.

Május 13. Egész nap hányás, csuklás,
hasmenés és szelek kinoztak mindnyá-
junkat. Az összes rádióállomások kitartó-
an ismételték a közleményt, hogy Ve-
nezuelában a kubaik partraszállása ku-
darcba fulladt, és Leoni²² bemutatót az
újságíróknak két embert, megnevezte
őket és rangjukat. Én egyiket sem ismer-
em, de mind azt mondják, hogy ott az
akció vereséget szenvedett.

Május 29. Vasárnap. Korán keltünk és
továbbmentünk. Másfél óra múlva feltűn-
tek a Caraguatarenda mezői. Benignót és
Cocót előreküldtem felderítésbe, de egy
paraszt meglátta őket, ezért feltartóztat-
ták. Rövid idő alatt nagy csoport foglyot
ejtettünk; nem látszott rajtuk, hogy kü-
lönösebben félnének tőlünk. Volt közöttük
egy asszony a gyermekeivel, aki meghall-
va a felszólítást a megállásra, elkezdett
jájongani, és se Pachónak, se Pablónak
nem volt elég lelki ereje, hogy vissza-
tartsa, ő pedig elszaladt a falu felé. Két
órákor elfoglaltuk a falut, mindkét kijá-
ratát lezártuk. Nemsokára megjelent egy
dzsip a bányából. Lefoglaltunk összesen
két dzsipet és két teherautót. Ettünk egy
keveset, kávét ittunk, és elindultunk Ipi-
tasito felé. Ott kinyitottunk egy raktárt,
elvittünk 500 peso értékű árut, és miután
komoly ceremóniával írásba vettünk min-
dent, amit elvettünk, két parasztot oda-
állítottunk őrségbe.

Május 31. A dzsip hűtőjében felforr-
t a vizeletünk és a kulacsnyi víz. Két ese-
mény történt, ami terveinket megváltoz-
tatta. Az észak felé vezető út véget ért,
ezért Miguel megállította az osztagot. Az
őrségből egy csoportunk az egyik mellék-
úton feltartóztatott egy Gregorio Vargas
nevű parasztot, aki kerékpárján indult
csapdákat állítani. Ez a foglalkozása. A
paraszt viselkedése elég gyanút keltő
volt, de fontos értesüléseket szereztünk
tőle a kutakról. Az egyik mellett már el-
haladtunk, és embereket küldtem oda,
hogy hozzanak vizet és készítsenek enni-
valót. Vargas megmutatta az utat. Ami-
kor már visszatérőben voltunk, feltűnt két
katonákkal telt teherkocsi, és mi gyorsan
tüzelni kezdtünk rájuk; úgy vettük
észre, két katonát megöltünk...

A HÓNAP MÉRLEGE

Katonai szempontból három újabb
csatározás —, amelyek során a had-
sereg jelentősebb veszteségeket szenved-
ett, mi pedig egy embert sem vesz-
tettünk — valamint behatolásunk a
Piririenda és a Caraguatarenda vidéké-
re jelentős siker.

A helyzet jellemző vonásai: a kapcsolat teljes hiánya Manilával, La Pazal és Joaquinnal, ami nem járul hozzá 25 tagú csoportunk növeléséhez. A pcrasztok egyáltalán nem csatlakoznak hozzánk, de félelmük elmúlt, és lelkesednek értünk. Ez lassú dolog, és türelmet kíván.

Június 12. Rádión közölték a partizánosztag összetételét: 17 kubai, 14 brazil, 4 argentin és 3 perui. A kubaiak és a peruiak száma megfelel a valóságnak.

már csak holnapra maradt. De reménykedünk, hogy hamarosan lakott helyre érünk.

Június 21. Anyám születésnapja. Két nap alatt tömeges foghúzást rendeztem, amiért a tanyák Foghúzó Fernandója névvel tiszteltek meg. Ma be kellett zárnom a rendelőmet, és este útra keltünk. Alig mentünk egy óránál többet. A háború kezdete óta először ültem öszvéren. Három foglyunkat egy órán át magunkkal vittük a Masquerába vezető úton, és

Csak azt nem tudjuk, ki adta meg nekik ezeket az adatokat.

Június 14. Selita²³ — (4 éves).

Megértem a 39 évet, és közeledik az a kor, amely rákényszerít, hogy gondolkodjam partizánjövöm felett. Egyelőre teljesen az ügynek élek.

Június 17. Öt és fél óra alatt 15 kilométert tettünk meg a Rosita partján, elhagyunk négy patakot, bár a térkép csak egyet, az Abopesitót tünteti fel. Körös-körül sok friss nyomot találtunk. Ricardo elejtett egy vízipatkányt, megéjtük ebédre, kukoricával. Kukoricánk

minden holmijukat elszedték, beleértve óráikat és lábbelijüket is.

Június 25. Az argentin rádió közli a veszteségeket, és megnevez 87 halottat. A bolíviai állomások („Siglo XX“) elhallgatják a számokat. Asztmám rosszabbodik, és akadályoz a rendszeres alvásban.

Június 26. Sötét nap. Úgy látszott minden rendben megy, és öten elmentek felváltani a Floridába vezető úton lesben álló gerillákat, amikor egyszerre lövések hallatszottak. A visszavonulás elhúzódott. Jelentették, hogy ketten megsebesültek: Pombo a lábán, és Tumaini haslövést ka-

pott. Mindkettőjüket gyorsan bevittük a házba, hogy a kéznél levő műszerekkel megoperáljuk őket. Pombo sebe sem veszélyes, csak fejfájást okoz, és feküdnie kell. Tutának a golyó átfúrta a máját... Műtét közben meghalt.

A HÓNAP MÉRLEGE

A helyzet negatív oldala a következő: sikertelen kísérletek a kapcsolat felvételére Joaquinnal, és több emberünk pusztulása. Egyetlen harcos elvesztése is soraink komoly gyengülését jelenti, bár a hadsereg nem tud róla. A hónap folyamán kisebb összetűzések során a csapatok, ha saját jelentéseiket vesszük alapul, 4 halottat és 3 sebesültet veszítettek.

A főbb jellemzők a következők:

1. Továbbra is a kapcsolat teljes hiánya, ami csökkenti létszámunkat. Most 24-en vagyunk, a sebesült és mozgásképtelen Pombót is beleszámítva.

2. Parasztok csatlakozásának teljes hiánya. Bűvös kör keletkezett: hogy elérjük a parasztok támogatását, állandó akciókra van szükség a lakott vidéken, ehhez viszont több ember kellene.

3. A partizánokról szóló legenda napról napra növekszik. Már legyőzhetetlen, emberfeletti lényekké váltunk.

Legsürgősebb feladataink: helyreállítani a kapcsolatot La Pazzal, fegyvert és gyógyszert szerezni, 50—100 emberrel a városból kiegészíteni az osztagot, még akkor is, ha a harcosok száma az akciók következtében 10—25 emberre csökken.

Július 6. Korán útra keltünk Peña Colorado felé, lakott övezeten át, ahol félnek tőlünk. Estére elértük az Alto de Palermót (1600 m magasságban), aztán leereszkedtünk egy faluba, amelynek kis boltjában ezt-azt vásároltunk.

Tervünk az volt, hogy megállítottunk egy Samaipatából jövő gépkocsit, kikérdeztük a sofőrt az ottani helyzetről, aztán vele együtt bemegyünk a városba, elfoglaljuk a kaszárnyát, szerzünk gyógyszert, átkutatjuk a kórházat, konzerveket és más cikkeket vásárolunk, aztán visszatérünk.

A tervet meg kellett változtatnunk, mert Samaipatából semmiféle gépkocsi nem jött. Megtudtuk, hogy itt általában nem állnak meg az autók, egyszóval komoly akadályba ütköztünk. Az akcióban Ricardo, Coco, Pacho, Aniceto, Julio és Chino vettek részt. Megállítottak egy Santa Cruz felől közeledő gépkocsit. Min-

den rendben ment, de ekkor egy másik autó közeledett, és azt is fel kellett tartóztatni. Szóváltás támadt a teherautón utazó señórával, aki nem akarta engedni, hogy a lánya kiszálljon. Ekkor megállt egy harmadik gépkocsi is, hogy a benne ülők megtudják, mi történt. Torlódás keletkezett. Egy negyedik kocsi is megállt, mert a sofőrije meglátta a zürzavart. Végül aztán minden rendbe jött. Mi mind beültünk az egyik gépkocsiba, beutaztunk Samaipatába, foglyul ejtettünk két csendőrt, majd az őrsparancsnokot, egy Vacciflora nevű hadnagyot, aztán egy őrmestertől megtudtuk a jelszót, és villámakcióval elfoglaltuk a kaszárnyát, ahol 10 katonát találtunk. Sikerült 5 puskát és egy tankelhárító fegyvert zsákmányolnunk. Tíz foglyot magunkkal vittünk, egy kilométernyire Samaipatától ruháikat elszedtük, és végül szabadon bocsátottuk őket.

Július 15. Barrientos bejelentette a „Sintia”-akció megindítását, amelynek során néhány óra alatt végezni fognak velünk.

Július 30. Az asztma szörnyen megkínzott, egész éjszaka nem aludtam. Reggel fél ötkor Moro, aki éppen kávéfőzött, észrevette, hogy emberek kelnek át a folyón, lámpással kezükben. Miguel sem aludt, éppen felváltani készült az örököt, így öt ketten elmentek a jövevények feltartóztatására. En a konyhában maradtam, és hallottam, amint egyikük oda kiáltott:

— Állj, ki vagy?

— A Trinidad-különmény — és mindjárt megkezdődött a tűzpárbaj.

Nemsokára Miguel elhozta egy sebesült katona puskáját és töltényövéit. Kiderült, hogy 21 katona van útban Abapo felé. Megtudtuk, hogy Morocóban 150 főnyi csapat állomásozik. A különménynek más veszteségei is voltak, de az általános zürzavarban semmit sem tudunk pontosan megállapítani. Túl sokáig elhúzódott a lovak befogása. Negro sokat bajlódott a zsákmányolt aknavetővel. Már 6 óra felé járt, és mi még mindig arra vesztegettük az időt, hogy összeszedjük az öszvérek hátáról útközben leesett málhákat. A vége az lett, hogy a katonák magukhoz tértek, és az utolsó útelágazásnál tűzbe kerültünk...

Még ki sem adhattam a parancsot, hogy az első megfelelő ponton helyezkedjünk tüzelő állásba, amikor megjelent Camba, és jelentette, hogy Ricardo és Aniceto megsebesült a folyón való átkeelés alkalmával. Urbanót és Natót Leónnal

együtt elküldtem, hogy üljenek lóra és keressék meg Miguelt és Juliót, Cocót pedig hagyják elől őrségen. Ők elmentek, anélkül, hogy utasításaimat megkapták volna. Nemsokára Camba újabb hírt hozott: a katonák váratlanul megtámadták őt, Miguelt és Juliót, amikor túlságosan előre merészkedtek. Miguel visszajött, és újabb parancsra vár. Megint hozzáküldtem Cambát Eustanióval együtt. Velem csak Inti, Pombo és Chino maradt. Egy óraker megparancsoltam, hogy keressék meg Miguelt, Julio maradjon az első vonalban, és én egy csoportnyi harcossal és a lovakkal megkezdtem a visszavonulást. Amikor felértünk a csúcsra, Coco őrhelyéhez, az életben maradtak mind csatlakoztak hozzánk. Raul elesett, Ricardo és Pacho megsebesült. Pacho sebe nem veszélyes... De Ricardo állapota nagyon súlyos volt, és az utolsó szérum Willy hátizsákjában maradt, amelyet elvesztettünk. Ricardo este 10-kor meghalt; a folyó partján, egy rejtett helyen temettük el, ahol a gárdisták nem találhatnak rá.

Július 31. Éjszaka megmagyaráztam az akció során elkövetett hibákat: 1. a tábor előnytelen elhelyezése, 2. a rendelkezésünkre álló idő rossz kihasználása, ami lehetővé tette a katonáknak, hogy ellentámadásba menjenek át, 3. felesleges magabiztosság, ami Ricardo, majd Raul halálához vezetett a sebesültek mentése közben, 4. késedelmeskedés a teher elszállítása során. Az utóbbi következtében elvesztett 11 hátizsák, bennük a gyógyszerek, távcsövek és más szükséges holmik, az a magnetofon is, amellyel a Manilából érkező üzeneteket szoktuk felvenni.

Ricardo a legfegyelmetlenebb volt a kubaiak közül, és a legnehezebben viselte el a mindennapi nehézségeket, de kiváló harcos és régi bajtársam volt még Kubában a második támadás kezdeti kudarcai idején, majd Kongóban és most itt.

A HÓNAP MÉRLEGE

A negatívumok most is ugyanazok, mint az előző hónapban, és pedig: Joaquinnal még mindig nincs kapcsolatunk, akárcsak a külső világgal, és most is vesztettünk embereinkből. Jelenleg 22-en vagyunk. Ebből három beteg, köztük én is, ami csökkenti mozgási lehetőségeinket. Három összezapásunk volt, a samaipatai rajtaütést is beleértve. A hadseregnek okozott veszteségek: 7 halott és 10 sebesült. Ezeket a számokat a za-

varos közleményekből hámoztuk ki. A mi veszteségeink: 2 halott és 1 sebesült.

A főbb vonások a következők:

Most is súlyosan érint a parasztok távolmaradása, bár van néhány reménykeltő jele a közeledésnek, abból ítélve, ahogy régebbi ismerőseink fogadnak bennünket.

A partizánokról szóló legendák kontinentális méreteket öltenek. Organia²⁴ lezárhatja a határokat, és Peru is óvintézkedéseket hoz.

A kormányban éleződik a politikai válság, az Egyesült Államok kisebb hiteleteket nyújt, amelyek azonban bolíviai méreteken hatalmas segítséget jelentenek, és ily módon fékezik az elégedetlenséget.

Augusztus 5. Benigno, Camba, Urbano és León két csoportra oszolva távoli felderítésre indulnak. A lóhúst mind meggettük. Holnap megpróbálunk halat fogni, holnapután pedig levágjuk a másik lovat. Holnap el akarunk jutni a következő kúthoz. Az asztma ma sem kímélt.

Augusztus 8. Körülbelül egy óra hosszát meneteltünk, ami nekem kettőnek tűnt. A kancám botladozott a fáradtságtól, s az egyik ilyen pillanatban késsémmel ráütöttem, és erősen felsértettem a nyakát. Az új tábor talán az utolsó lesz, ahol vizet találunk a Rositához vagy a Río Grandehoz vezető úton. A hadsereg közleményben adott hírt arról, hogy egyik táborunkban felfedeztek egy fegyverraktárt.

Éjjel összehívtam az embereket, és ezt mondtam nekik: nehéz helyzetbe kerülünk. Pacho egészsége kezd helyreállni, de én továbbra is alig vonszolom magam, és az eset a kancával azt mutatja, hogy egyes pillanatokban elvesztem az önuralmam. Ez múló dolog. De a helyzet súlyossága egyformán nehezedik mindenkire, és ha valaki úgy érzi, hogy nem képes a nehézségekkel tovább is megbirkózni, mondja meg egyenesen. Most olyan pillanatot élünk, amikor döntő elhatározásra kell jutnunk. A harcnak ez a formája lehetőséget nyújt számunkra, hogy forradalmárrá váljunk, és ezzel az emberi lét legmagasabb fokára emelkedjünk, de ugyanakkor megengedi, hogy pusztán csak emberek legyünk. Akinek nincs elég ereje a magas követelményeknek megfelelni, mondja meg, és hagyja abba a harcot.

Augusztus 14. Fekete nap. Fekete volt tevékenységünk szempontjából, és semmi újat nem ígért. Éjjel a rádió hírei között szerepelt egy tudósítás az egyik rejték-

hely felfedezéséről; olyan pontos részletekkel szolgáltak, hogy a hír valóságához semmi kétség nem férhet.

Most bizonytalan ideig szenvednem kell az asztmától. Különböző dokumentumok és fényképek is az ellenség kezére jutottak. Ez a legszörnyűbb csapás, amely valaha is sújtott minket. Valaki elárult bennünket. Csak tudnánk, ki lehetett?

Augusztus 18. Korábban útra keltünk, mint máskor. De négy gázlón kellett átkelnünk (egyikük elég mély volt), egyes helyeken nehezen találtuk meg az utat, és ezért csak délben 2 óraker értünk a patakhoz, halálosan kimerülve. Aznap már nem is mentünk tovább. Itt rovarok felhő szállnak körülöttünk, és éjszaka hideg van. Intí elmondta nekem, hogy Camba el akar menni az osztagból. Úgy érzi, nem bírja tovább, mert gyenge fizikumú, és különben is — nem látja a harc perspektíváit. Nyilvánvalóan a gyávaság tipikus esetéről van szó, és a közhangulat megjavítása érdekében jobb lenne, ha elengednénk, de nem most, amikor ismeri az utat, amelyen Joaquín osztagával akarunk egyesülni.

Augusztus 27. Egész nap megfeszítetten keresgéltek a kivezető utat, de még most sem világos, hogy mivel fog végződni mindez. A Río Grande közelében járunk. Már megkerültük a Yumónt, értesüléseink szerint ott nincsenek gázlók. Én nagyon jól érzem magam, de az orvos elég rosszul van. Vizünk elfogyott, éppen csak az ő számára maradt valamennyi.

Augusztus 30. A helyzet kezd nagyon komorrá válni. Miguel és Darío megitták a vizeletüket. Chino szintén. Az eredmény siralmas: hasmenés és görcsök.

A HÓNAP MÉRLEGE

Kétségkívül ez volt a legrosszabb hónap az egész háború folyamán. Az összes, dokumentumokat és gyógyszereket tartalmazó rejtékhelyek felfedezése kegyetlen csapás, különösen lélektani vonatkozásban. Két ember elvesztése a hónap végén és az azt követő menetelés, amelynek folyamán lóhússal táplálkoztunk; demoralizálta az osztagot és odavezetett, hogy Camba elsőként vetette fel az osztagból való távozás kérését.

A főbb vonások a következők:

Olyan pillanatot élünk, amikor megcappant a harci szellemünk és forradalmi dicsőségünk. Legsürgősebb feladataink ma is ugyanazok, mint az elő-

*ző hónapban: kapcsolatot teremteni, so-
rainkat kiegészíteni, gyógyszert és lő-
szert szerezni.*

Szeptember 10. Rossz nap. Jó előjellel kezdődött, de aztán a pocskék úton az állatok minden erejükből kifogytak, és mindennek tetejébe az egyik öszvér megmakacsolta magát, lemaradt, és a parton kellett hagyni. Coco jutott erre az elhatározásra, mert a megáradt folyó sodrása nagyon erős volt. De a túlsó parton még ottmaradt 4 puská, köztük a Moróé, és három lövedék Benigno tankelhárító fegyveréhez. Én az egyik öszvérrel átúsztam a folyót, és közben elvesztettem a lábbelimet, ami most nagyon hiányzik; szíjbocskorban járok.

Szeptember 25. Három tartomány érintkezési pontján vagyunk. Az öszvéreken utazás kezd veszélyessé válni, de igyekszem a lehetőségekhez mérten megkönynyíteni az utat a Doktor számára. Még túlságosan gyenge. A parasztok azt mondják, hogy az egész körzetben nem láttak katonát...

Szeptember 26. Vereség. Hajnalban bevonultunk Picachóba, ahol éppen ünnep volt. Ez a legmagasabb szint, ameddig eljutottunk — 2280 m. A parasztok nagyon jól fogadtak, és aggodalom nélkül mentünk tovább, bár Ovando tábornok megfogadta, hogy a legrövidebb időn belül rám teszi a kezét. Amikor Higuerasba értünk, már más kép fogadott bennünket: a férfiak eltűntek, csak néhány asszony maradt otthon.

Fél kettő körül, amikor elindultam a hegycsúcs felé, lövések hallatszottak. Az egész gerincről lőttek minket, ami arra mutatott, hogy rajtunk ütöttek. Megszerveztem a kis település védelmét, hogy ott várjuk be az életben maradtakat, és a visszavonuláshoz kijelöltem a Río Grande felé vezető utat. Nemsokára megjelent a sebesült Benigno, aztán Aniceto és Pablito, akinek erősen megsérült a lába. Miguel, Coco és Julio elesetek. Camba eldobta a hátizsákját és eltűnt.

Szeptember 28. Keserű nap. Egy alkalommal már azt hittük, hogy az utolsó lesz. 10 óraker közvetlenül előttünk elvonult 46 katona hátizsákkal felszerelve, és már úgy tűnt, hogy oszlopuk soha nem ér véget. 12 óraker újabb, 77 emberből álló oszlop jelent meg. A legalkalmatlanabb pillanatban váratlanul lővés hallatszott, és a katonák lehasaltak. Tisztjük megparancsolta, hogy ereszkedjenek le a szurdokba, s attól féltünk, hogy éppen oda jönnek, ahol mi rejtő-

zünk. De végül a tiszt beszélt valakivel rádión, nyilvánvalóan megnyugodott, és parancsot adott a továbbvonulásra. Menedékünk nem védett volna meg egy felülről jövő támadás ellen, és felfedeztetésünk esetén a visszavonulás meglehetősen bizonytalannak mutatkozott.

Éjszaka nem gyújtottunk tüzet. Nem szeretném újra hallani a lövéseket, amelyek rendszerint a szürkületet köszöntik. Holnap az egész napot a telephely környékének a felderítésére szánjuk. Könyvnyű eső áztatott bennünket, de azt hiszem, nem volt elég bőséges ahhoz, hogy elmossa a nyomainkat.

Szeptember 30. Még egy feszültséggel teli nap. Reggel a chilei Balmaseda-rádió közlése szerint a hadsereg legfelsőbb köreiben kijelentették, hogy Che Guevarát bekerítették egy erdős hegyszorosban. A helyi rádióállomások hallgatnak erről, de a hadsereg pontosan tudja, hogy itt tartózkodunk. Hamarosan megkezdődött a katonák vonulása az úton mindkét irányban. 12 órakor 40 katonát haladt arra, több oszlopban. A házhoz mentek, betelepítettek, öröket állítottak, és nagyon idegesen viselkedtek. Mindezt Aniceto és Pacho jelentette. Intí és Willy azzal a hírral jöttek, hogy a Río Grande egyenes vonalban 2 kilométernyire van tőlünk, a vízmosás felső részén három házat láttak, és egy jól elrejtett helyen pihenőt tarthatunk. Vízet kerestünk, majd este 10-kor megkezdtük a fásztó éjszakai menetelést, ami nagyon lassan ment Chino miatt, aki nehezen tájékozódik a sötétben. Benigno jól érzi magát, de a Doktor még mindig nem jött helyre.

A HÓNAP MÉRLEGE

Az erőgyűjtés hónapjának ígérkezett, és majdnem azzá is lett, de az az összeadás, amelyben Miguel, Coco és Julio életét vesztette, mindent elrontott. Aztán veszélyes helyzetbe kerültünk, és azonkívül eltűnt León. Camba elvesztése tiszta nyereség.

Kisebb csatározásokban megöltünk egy lovat, és harc képtelenné tettünk egy katonát. Urbano lövöldözésbe keveredett egy őrjáratral, és szerencsétlenségünkre rajtunk ütöttek Higuerasban. Lemondtunk az ösvéerekről, és azt hiszem, nem is fogunk többé hozzájuk folyamodni, hacsak újból le nem ver az asztma...

Érvényben maradnak a múlt hónap jellemző vonásai, de a kormánycsapatok fokozni kezdték akcióikat, a parasztok pedig egyáltalán nem segítenek nekünk, és árulóinkká válnak.

Október 3. Anélkül, hogy vízhez jutottunk volna, újra felkapaszkodtunk a gerincre, amely uralkodik az út felett, ahol a katonák járklának. A nap többi részét tökéletes nyugalomban töltöttük, este felé leereszkedtünk, és kávét főztünk, amelynek illata csodálatosnak tűnt, bár a víz keserű volt, és zsíros csajkában főtt. Aztán lisztből tésztát készítettünk, és megettük, az útra pedig rizset főztünk tapírhússal. 3 órákor előzetes felderítés után elindultunk, szerencsésen megkerültünk egy ültetvényt, és lementünk egy szakadékba, de ott sem találtunk vizet, a nyomok pedig arra utaltak, hogy katonák jártak arra.

Október 6. Felderítőink nem messze tőlünk egy házat fedeztek fel, és kicsit távolabb a mélyedésben vízre bukkantak. Arra indultunk, és egész nap ennivalót főztünk egy hatalmas szikla alatt, amely tetőként borult fölénk. Ez a nap nyugtalanító volt számomra: fényes nappal lakott vidéken jártunk, és egy katlanban telepedtünk meg.

A chilei rádió a cenzúra ellenére bemondta, hogy ebben az övezetben 1800 katonát vadászik ránk.

Október 7. 11 hónap telt el bukolikusan nyugalmas gerillaháborúnk megkezdése óta. Fél egykor egy kecskét legeltető öregasszony betévedt abba a szakadékba, ahol mi rejtőztünk, és fel kellett tartóztatnunk. Az asszony semmi érdekeset nem mondott a katonákról, minden kérdésünkre azt válaszolta, hogy semmit sem tud, és már rég nem volt sehol. Éppen csak a környékről mondott egyet-mást: szerinte egy mérföldnyire tőlünk van Higueras, ugyanannyira Jagüey és két mérföldnyire Pucara. Fél hatkor Intí, Aniceto és Pablito hazáig kísérték. Az asszonynak van egy gyenge, fejlődésben visszamaradt lánya. 50 pesót adtunk neki, és megkértük, hogy senkinek egy szót se rólunk, de kevés a reményünk, hogy betartja az ígéretét. 5 órákor sápadt holdvilágnál tovább indultunk. Az út nagyon fásztó volt, és annál az ároknál, ahol megálltunk, észrevehető nyomok húzódtak. A közelben nem láttunk lakóházat, de krumpliföldeket találtunk, amelyeket az ott folyó patak vizével öntöztek. Éjjel 2 órákor megpihentünk, értelmetlen

lett volna tovább menni. Az éjszakai me-
metelések idején Chino valóságos teherre
váltak.

A hadsereg egy furcsa közleményt adott
ki arról, hogy Serranóban 250 főnyi ka-

tonaság tartózkodik, amely nem engedi
ki a gyűrűből a 37 bekerített gerillát. A
helyet is megjelöli, ahol rejtőzünk — az
Azero és az Oro folyók között. Azt hi-
szem, ez a közlemény diverziós jellegű.

JEGYZETEK

1. A továbbiakban Guevara ezt a személyt hol Pachungónak, hol Pachónak nevezi.
2. Másol: Bigote, Loro és Jorge.
3. Bolívia fővárosa.
4. Másol: Papi, Ricardo és Chinchu.
5. Kuba.
6. Aliusha — Che Guevara leánya.
7. Másol: Joaquín és Vilo.
8. Mario Monje Molina, akkoriban Bolívia Kommunista Pártjának első titkára.
9. A bolíviai Moisés Rodríguezről van szó.
10. Másol: Apollinar és Polo.
11. Másol: Moro, Morogoro, Muganga és a Doktor.
12. A későbbiekben: Pedro.
13. Így nevezik Bolíviában az autóbust. Itt azt a csoportot jelzi, amely élelem szerzésére vagy más feladat teljesítésére indul.
14. Kukoricaliszból sült lepény.
15. Ildita — Che Guevara leánya.
16. Ernestico — Che Guevara fia.
17. Bozótvágó kés.
18. A nemzeti gárdának, a bolíviai rendőrség egyik szervezetének a katonái.
19. Ezek a zárójeltek az olvashatatlan vagy a Guevara által kihagyott szavakat jelölik.
20. René Barrientos Ortuño tábornok — Bolívia elnöke; a hatalmat katonai puccs útján ragadta magához.
21. A nemzeti felszabadító mozgalmak leverésére különlegesen kiképzett amerikai alakulatok.
22. Venezuela elnöke.
23. Selita — Che Guevara leánya.
24. Argentína elnöke.

A naplórészleteket — rövidítve — a szovjet újságíró-szövetség lapja, a *Za rubezsom* (1968. 42—43.) válogatása alapján közöljük.

Egy újító jegyzeteiből

Úgy véljük, hogy az alábbi jegyzetek közlésével felhívjuk a figyelmet azokra a nehézségekre és buktatókra, amelyek helyenként még fékezik az országosan kibontakozott és immár értékes eredményeket felmutató újtómozgalmat. Reméljük, hogy újítók, műszaki értelmiségiek hozzászólásukkal továbbgyűrűztetik a felvázolt problémakört, és más, technikai és etikai vonatkozásokkal is kiegészítik.

Szinte tíz évig mint villanszerelő dolgoztam a Vajdahunyadi Ércolvasztó Kombinát szerelő és javító osztályán. A kombinátban volt alkalmam megismerni a technikai újítás szenvedélyes híveit is. Egyik munkás például az újítók ülésén a következőket mondta: „Mi, újítók, nyugtalan emberek vagyunk. Nemcsak pénzért dolgozunk.“

Megismertem azonban az újtómozgalom elősdijeit is. Ezek tipikus példánya éppen akkori osztályvezetőnk, X mérnök volt. Saját bevallása szerint egyik évben hatvanöt ezer lejt vett fel újítási díjként. Az osztályvezető legtöbb „újítását“ a szakmunkások fölényesen megmosolyogták. Magam is nyomon követtem főnökünk tákolmányainak sorsát. Az első évben — amíg az újító köteles az újítás karbantartásáról gondoskodni — a prototípus használatlanul a műhelyben foglalta a helyét. A második évben a műhely mögé került, az ócskavas szomszédságába. A harmadik évben az ócskavashalmazra dobták. Egyszer elnéztem, amint egyik munkás, főnökünk valamelyik „újításának“ prototípusán dolgozott. Megkérdeztem: — Gondolja, hogy ezt használni fogják?

A munkásnak volt humorérzéke:

— Annak nincs semmi jelentősége. Az a fontos, hogy a főnök megkapja érte a pénzt.

X mérnököt egy idő múlva a kombinát más osztályára helyezték. Ott előlről kezdte beadni azokat az „újításokat“, amelyek a mi szekciónkban is használhatatlannak bizonyultak. Ismét felvette értük az újítási díjat. Később kiderült, hogy egyszerű sem használható „újításokért“ kétszer díjaztatta magát.

A szerelő és javító szekcióban a villamos hegesztőkészülékek karbantartása volt szolgálati kötelességem. A készülékek táblái túlhevülés miatt gyakran kiégtek. Elkészítettem egy készüléket, amely önműködően kikapcsolta az áramot, ha előállt a veszély, hogy a tábla kiéghet. Mivel a túlhevülés gyakran előfordult, a készülék elég gyakran kapcsolt ki. Ez zavarta a munkájukban a hegesztőket. Nekik

bizonyos munkamennyiséget kellett elvégezniük, de a készülékek megromlásáért senki nem vonta őket felelősségre. Emiatt újításom nem volt alkalmazható.

Még voltak újszerű technikai megoldásaim. Olyan élelmes ember, mint osztályfőnökünk, felvette volna értük az újítási díjat. Én jelentéktelennek ítéltém őket. Műhelytársaim tanácsára mégis egyik újításom dokumentációját benyújtottam X-nek véleményezés végett. A dolog nem volt nagy jelentőségű, magam is csak új-szerű munkamódszernek tekintettem. Főnökünk levágta a műszaki leírás alól alá-írásomat, és újításomat egy kedveltebb munkása neve alatt továbbította a technikai kabinethez. Ott elismerték újításnak. Ma is az én leírásommal és rajzommal van ott más néven bejegyezve.

1965-ben egy ipari méretű áramfeszültség-stabilizátorral kísérleteztem. Kísér-leteim feljogosítottak a siker reményére. Az ipari méretű áramfeszültség-stabilizá-tor a nemzetgazdaság szempontjából sokkal nagyobb jelentőségű lett volna, mint a boltozatvágó olló. Az áramfogyasztó készülékek — köztük drága motorok — kiégé-sét kellett volna megakadályoznia feszültségingadozás esetén. Olyan vidékeken, ahol az áramfogyasztás egyenetlen, a feszültségingadozás elég gyakori, s nagy károkat okoz a nemzetgazdaságnak.

Szekciónk munkásait azonban más megoldásra váró kérdés foglalkoztatta igen élénken: a Siemens-Martin kemencék boltozatának levágása a részleges javítások-kor. Ezt a munkát most is emberileg alig elviselhető körülmények közt végzik vi-lágszerte. A Siemens-Martin kemencék gyakran teljes kapacitással sem képesek az acélszükségletet fedezni. Érthető tehát, hogy javítás esetén — amely technikai okok-ból periodikusan elkerülhetetlen — minden perc drága, mert egészen vagy részben le kell vágni e kemencék boltozatát alkotó téglákat. Ezek 6—8 milliméter átmé-rőjű dróthorgokon függnék a kemence fölött. Egy kemence boltozata körülbelül hétezer ilyen horgon függ.

Az említett okok miatt azonban nincs idő a kemencék kihülésére. Amikor a hőség valamelyest elviselhető, a munkások hegesztőpisztollyal hozzáfognak a horgok vágásához. Vajdahunyadon egy egész boltozat vágását tizenhat óra alatt negyven ember végzi. Egyik csoport tíz percet dolgozik, azután a másik váltja fel, amely ez idő alatt a boltozattól távol hűsölt. Később megtudtam, hogy Resicán ezt a mun-kát, szintén tizenhat óra alatt, nyolevan ember végzi.

A boltozatvágáson dolgozókat ingerelte, hogy a szekció vezetősége nem tesz semmit a munka megkönnyítésére. A kombinát mintegy huszonöt Siemens-Martin kemencéje közül szinte kéthetenként valamelyik javításban volt. Egyik munkásnak — későbbi munkatársamnak szavá tettem, hogy ezt a kérdést meg lehetne oldani egy pneumatikus ollóval. E beszélgetés után vagy félórával az alapszervezet titkára elgondolásom iránt érdeklődött. Amikor ötletemet elmagyaráztam neki, megkért, hogy még aznap kezdjek megvalósításához.

Szabadkoztam. Elmondtam, hogy számítások és rajz nélkül nem kezdhetek munkához. Ettől eltekintve, az indítványt be kell jelentenem a technikai kabinetnek, nehogy úgy járjak, mint a másik újítással, amelyet még saját dokumentációm el-lenére is eltulajdonítottak.

A pneumatikus boltozatvágó olló működési elve — amit két változatban is si-került megvalósítanom — hasonlít a bányászatban és egyebütt használt légalapács-hoz. Eppen csak hogy ütés helyett drótot vág. Amíg a felfüggesztést nem oldom meg, elgondolásom szerint, kerekeken, vagy úgy, hogy két ellenkező irányból egy-egy ember kötélén oda-vissza húzza, az olló vízszintesen elhalad a horgok mellett. A függőleges drótok az ollón levő kampóba akadnak, az olló álló és mozgó kései

közé jutnak. A beléakadt dróttól a kampó megrándul, nyitja és csukja a csapatot, s ezeken keresztül a sűrített levegő a hengerbe be- és kiáramlik. Az ütések önműködően szabadulnak el, olyan gyorsan, ahogy a légkalapács vagy a gépfegyver működik. Feltételezhető tehát, hogy a boltozat levágásához szükséges hétezer ütés egy-két ember munkájának igénybevételével három óra alatt adja le. A munkásoknak pedig nem kell közvetlenül a boltozat fölött dolgozniuk.

Teljes automatizálás esetén a munkásoknak csak a készülék működésére kell felvigyázniuk. Ha tehát a mostani eljárás mellett a vajdahunyadi kombinátban egy boltozat levágásához, nagyon nehéz körülmények közt, körülbelül $40 \times 16 = 640$ munkaóra szükséges (Resicán ennek kétszerese), az ollóval ezt a munkát, emberséges körülmények között, jóval rövidebb idő alatt lehetne elvégezni. A munkatermelékenység tehát megsokszorozódna. A legnagyobb előny azonban az lenne, hogy a kemencék javítási ideje legalább 8—10 órát rövidülne.

Az alapszervezeti titkár ösztökélésére teljesen felkészületlenül kellett elgondolásum megvalósításához fognom. A feltaláló munkája — még ha kedvező körülmények közt végzi is — tele van meglepetésekkel. A sikerhez az út sok balsikeren át vezet. Amíg az első prototípust elkészítettem, számtalan technikai akadályt kellett legyőznom. Olyan aerodinamikai jelenségekbe ütköztem, amelyekről fogalmam sem volt, amelyekről egyetemi színvonalú szakkönyvekben sem olvastam és amelyeket nálam sokkal képzetesebb szakemberek sem ismertek. Sok kísérletet kellett elvégezniem. A feltalálómunka sajátosságához tartozik, hogy olyan izgalommal jár, mintha az ember élete függne tőle, minden balsikert megsemmisítő katasztrófának érez az ember. S bizony ritkán fordul elő, hogy az újítókollektíva ilyenkor bátorítást kapjon. Sőt gyakran a környezet mindent elkövet, hogy demoralizálja.

A technikai kabinetben három munkatársam volt bejelentve. Az egyik semmivel sem járult a munkához. Abban egyeztünk meg, hogy amennyire lehet, szolgálati feladataim egy részét ő végezze. Az illető el is felejtette, hogy munkatársként szerepel. A másik — egy lakatos — rajzaim alapján néha elvégzett egy-egy munkafázist. Dolgozott volna többet is, de amikor a bonyodalmak kezdődtek, féltette az állását. Harmadik munkatársam sokszor lopva esztergályozott. Mindketten néhány részlet-probléma megoldásával és megfigyelésekkel is hozzájárultak az újításhoz.

Az ollónak 6 és 8 milliméter átmérőjű drótokat kellett vágnia üzembiztosan. Az első prototípusnál elértem, hogy hat milliméteres drótot vágott. De a dugattyú mögött képződő nyomás a hasznos erő nagy részét megsemmisítette. Amikor már a nyolcmilliméteres drótot is vágta, a készülék túl terjedelmes és túl súlyos lett. Számos kísérlet után rájöttünk, hogy más technikai megoldásokkal a készülék lehet sokkal kisebb, könnyebb és erősebb. Így készítettük el később a végleges prototípust.

Újításomon a kombinát szerelő- és javítóműhelyében dolgoztam, amikor erre szolgálati kötelességeim időt engedtek, vagy munkaidő után. Egyik munkatársam, aki a műhely egyetlen esztergáján az esztergályos munkát végezte, szintén csak akkor dolgozhatott az újításon, ha a szokásos munkában nem állt be fennakadás. Amíg azt hittük, hogy gyors sikert érünk el, az esztergályos lelkesen dolgozott, jelentős erkölcsi és anyagi jutalomra számított. Amikor azonban nehézségekbe ütköztünk, az esztergályost azzal vádolták, hogy egy kétes kimenetelű vállalkozás kedvéért, egyéni érdekből, hátráltatja az osztály nagyfotosságú munkáit, amelyekről az egész kombinát jömenetele függ. Sokszor, amikor a kísérletek napokig-hetekig ká-

tyúba jutottak, az egész osztály személyzete gúnyolódott velünk. Ilyen körülmények közt az esztergályos csak lopva készítette el egy-egy alkatrészt. Megtörtént azonban, hogy az ilyen, nagy kockázatok árán végzett munka is hiábavaló volt.

Ezekben a válságos időkben szerencsém volt azzal, hogy osztályfőnökünk, aki X mérnök után került ebbe a beosztásba, megtekintette a prototípust, bízott a sikerben. Tudta, hogy a kísérletező munka kudarcokkal is jár. De egy idő múlva, mivel a kísérletek nagyon elhúzódtak, ő sem merte vállalni értük a felelősséget. Leállította a munkát.

Már egy év telt el azóta, hogy a kísérleteket abbahagytam. Nyugdíjazásomhoz közeledtem. Az akkori tartományi Szaktanácshoz fordultam. Közbelépése lehetővé tette, hogy folytassam a munkát. Egy ideig akadálytalanul ment is. Ezalatt — mivel az automatizált működéshez feltétlenül két olló kellett — elkészítettük a végleges prototípust. Az a korábbiaknál sokkal kisebb, erősebb és üzembiztosabb volt.

Míndegyik prototípuson sokat dolgoztam munkaidőm kívül, anélkül, hogy a kombinát egyetlen óráját is fizetett volna.

Amikor a tartományi Szaktanács közbelépett, kérték, hogy egészítsem ki a dokumentációt. Akkor már a technikai kabinetnek új főnöke volt. Ő a kiegészítést mint új javaslatot jegyezte be. A kabinet megvizsgálta a prototípust a tanulmányi és gépszerkesztési osztály vezetőmérnökével, akinek kedvező véleményezése alapján megrendelést bocsátott ki. Ebben az olló végleges prototípusának (amely kész volt) és a felfüggesztés prototípusának elkészítésére 8100 lej munkabért irányszott elő.

Szakmai tevékenységemtől bizonyos fokig független nyugdíjat kaptam, alapfizetésemnél szinte ezer lejjel nagyobbat, és nyugdíjaztatásom valamivel előbb következett be, két hónapra visszamenőleg szólt. E két hónap alatt azonban dolgoztam — ebben az időben már főképp az ollón és a törvényes munkanapnál sokkal többet. Tekintve, hogy erre az időre fizetést kaptam, megvonták e két hónapra a nyugdíjamat. Vagyis mivel az újításon teljes erőből dolgoztam, e két hónapra szinte kétezer lejjel kevesebbet kaptam, mintha semmit sem csináltam volna.

Gondolom, érthető okokból, megemlítettem a technikai kabinetben, hogy a dolgok ilyen rendje számomra előnytelen. De két hónap múlva, amikor az osztály vezetését egy másik mérnök vette át, még fizetés nélkül sem engedtek dolgozni. Ugyanis, amikor a kabinet rendelésében a prototípusok elkészítésére 8100 lejt irányoztak elő, erre a pénzre nagyon sok olyan igénylő akadt, akik az olló elkészítését csak akadályozták. Elsőnek a szakszervezeti elnökünk jelentkezett. Megkérdezte, nem venném-e be a kollektívába az egyik motorszerelőt. Az éppen jelen volt ennél a beszélgetésnél. Ő maga tiltakozott az ötlet ellen. Ott helyben kijelentette, hogy semmivel sem járult hozzá az újításhoz.

*

Az osztályfőnöktől egy bizonyítványt kellett volna kapnom, amelyben igazolja, hogy kollektívánk az olló prototípusának elkészítésén 900 órát dolgozott. E bizonyítvány alapján a technikai kabinetnek kellett volna fizetnie a hivatalos programon kívül dolgozott munkaidőt. Magam akkor már két hónapja teljesen fizetés nélkül, legkevesebb napi tizenkét óráat, de néha tizenhatot is dolgoztam. Emellett a fizetésnél nagyobb két havi nyugdíjamat megvonták tőlem, mivel az ollón dolgoztam. Ez magában legalább 1000 munkaóra díjával egyenlő. Az osztályvezető, mivel nem részesülhetett a munkadíjból, azt mondta, hogy az ollón nem dolgoztunk programon kívül, s a prototípus elkészítésére előirányzott összeget nem lehet kifizetni. Két munkatársam már magáénak érezte a pénzt. A hír, hogy nem kapják meg, elcsüg-

gesztette őket. Közben fölvetődött a kérdés, hogy ha már két hónapja nyugdíjaztatóm miatt fölbontották a munkaszerződésemet, milyen minőségben dolgozom a műhelyben? Erre megszereztem a személyzeti osztály engedélyét, hogy mint újító dolgozhassam. Ekkor az osztályfőnök egy nyilatkozatot követelt, hogy ha munka közben balesetet szenvednék, vállalom érte a felelősséget, vagyis lemondok a társadalombiztosítóval szemben támasztható igényeimről. Megadtam a nyilatkozatot. A főnök evvel sem elégedett meg. Megtiltotta, hogy munkatársaim, és különösen az esztergályos, munkaidő alatt az ollón dolgozzanak. Ez még akkor is tilos, ha az eszterga nincs elfoglalva a munkaprogram alatt. Az esztergát két műszakon üzemeltették, s programon kívül csak az éjjeli váltásban volt szabad. Munkatársam váltalta, hogy éjszaka esztergályoz, a másik pedig délután, programon kívül dolgozik. Erre az osztályfőnök tőlük is — noha megvolt alkalmazotti minőségük — nyilatkozatot követelt, hogy ha az ollón végzett munka közben balesetet szenvednek, lemondanak minden jogukról a társadalmi biztosítóval szemben.

Munkatársaim családos emberek voltak. Nem adhattak ilyen nyilatkozatot, mert az izzó kemencénél a baleset egyáltalán nem volt kizárva.

Ismét a Szaktanácshoz fordultam. Ennek kiküldöttje az osztályvezető előtt kifejtette, hogy követelése munkatársaimmal szemben törvénytelen. A főnök ez alkalommal is megígérte, hogy megadják a segítséget a munka folytatásához, de ígéretét azonnal megszegte. A kombinát szakszervezete nem volt képes jobb belátásra bírni.

Ezután a párt akkori Tartományi Bizottságához fordultam. Az első titkár személyesen ment el az ügyben Vajdahunyadra, megegyezett a kombinát igazgatóságával, hogy minden segítséget megadnak az újítás befejezéséhez. Így tovább dolgozhattunk, de körülményeink továbbra is igen rosszak maradtak. Egy szakképzett tervezőt is kijelöltek támogatásomra. A felfüggesztéssel kapcsolatos elgondolásaim is a vele folytatott megbeszélésekben tökéletesedtek.

A mozgóhidat és a teleszkopikus meghajtást elkészítettem és kipróbáltam. A teleszkopikus meghajtás bevált, pontosan az elgondolás szerint működött. Minden okom megvolt tehát remélni, hogy az összeszerelést és az egész találmány utolsó kísérletét is néhány napon belül elvégzem. Erre azonban adminisztratív okokból már nem kerülhetett sor.

A Tartományi Pártbizottság első titkárának közbelépésére a munkát rövid ideig engedték folytatni, de állandóan sürgették befejezését. Hogy a vezetőség türelmetlen kívánságát csillapítsam, hogy a prototípus máris jelentős hasznot hozzon, indítványoztam, hogy felfüggesztés nélkül próbáljuk ki az ollót a terepen. Értésemre adták, hogy e próba sikerétől függ az olló további sorsa. Úgy véltem, nincs mitől tartanom. Az olló csak a boltozat szűk hajlásaiban nem volt használható. Ez pedig az egész huszadrészt sem teszi ki. A tervező véleménye szerint ez olyan elhanyagolható mennyiség, hogy automatizált vágásra nem érdemes megoldást keresni.

A soron levő boltozatvágás csak részleges volt. A téglák éppen ott égtek ki, ahol az olló nem használható, másfél méterre tőle már lehetett volna vágni. De ebben az esetben jó téglák mentek volna tönkre, márpedig ezek nagyon drágák, alapos ok nélkül nem szabad levágni őket.

A kísérlet így nem sikerült. A kombinát vezetősége a munka folytatását az utolsó probléma megoldása előtt leállította, noha már előbb kijelenttem, hogy ha a szerkezet működése nem kifogástalan, lemondok a munkadíjról, ami a prototípus elkészítéséért még akkor is jár, ha — teljesen sikertelen.

*

Utóljára az oló működési elvét és rajzait a kolozsvári Politechnikai Intézet egyik katedrafőnökével beszéltem meg. A tervet jónak és megvalósíthatónak találta. Megbeszélés közben többször elismerően nyilatkozott: „Itt van fantázia!”

Jogosan felvetődhet a kérdés, hogy ha ennyi akadályba ütköztem, miért nem hagytam abba jószántamból az újítást. Egyszerűen nem voltam képes másra gondolni. Valamikor egy újítótól hallottam, hogy Edison szerint a találmány tíz százalék inspirációból és kilencven százalék transpirációból tevődik össze. Nem tudom, hogy ez a mondás valóban Edisontól származik-e, de tapasztalatom azt bizonyítja, hogy így van. Az újító kitartás nélkül nem sokra megy. Ezt a makacsságot, ha eredményeket akarunk elérni az újítómozgalomban, istápolni kell.

Az újításokkal kapcsolatban Lenin következő megállapítása jut eszembe: „A munka termelékenysége, ez végeredményben a legfontosabb, a legfőbb az új társadalmi rend győzelme szempontjából. A kapitalizmus a munka olyan termelékenységét hozta létre, amelyet a hűbériség nem ismert. A kapitalizmust azzal lehet véglegesen legyőzni és azzal fogjuk véglegesen legyőzni, hogy a szocializmus a munkának új, sokkal magasabb fokú termelékenységét hozta létre“ (Művei, 29. 35).

Kétség nem fér ahhoz, hogy Lenin ezt az új, sokkal magasabb munkatermelékenységet elsősorban új technikai felfedezésekkel és azok minél gyorsabb alkalmazásával gondolta elérni. Ezen az úton győzte le a tőkés termelési mód is az elévült hűbéri rendszert. A fejlődő tőkés termelőmód technikai forradalmat valósított meg. Az új, tőkés termelés úgy szívta fel a találmányokat, újításokat, mint a szomjas föld az esőt. Ebben a megvilágításban tehát a technikai újítások és találmányok minél gyorsabb megvalósítása és alkalmazása, az új társadalmi rend megszilárdításának, a régi fölött való végleges győzelmének egyik legfontosabb tényezője.

A IX. pártkongresszus határozatai szerint a termelés tudományos megszervezése gazdaságpolitikánk szerves része. Kétségkívül a termelés tudományos megszervezésének gondolata tökéletes összhangban áll az idézett lenini megállapítással. Közismert, hogy a tőkések milyen hajszát indítottak egy-egy használhatóbb találmány megszerzéséért. Nagy áldozatoktól, sőt bűncselekményektől sem riadtak vissza, ezért meglepő, hogy a vajdahunyadi kombinátnak szinte még ingyen sem kellene.

Jogosan felvetődhet a kérdés: vajon az én esetem nem egyedülálló? Bárki, aki az újítómozgalmat csak valamennyire is ismeri, tudja, hogy nem az.

Mi lehet az oka, hogy az újítások elkészítése annyi akadályba ütközik? E kérdéssel kapcsolatban, néhány évvel ezelőtt, az újítók ülésén a technikai kabinet akkori főnöke igen érdekes dolgokat mondott. Szerinte mind a vajdahunyadi kombinátnban, mind a resicaiban, abban az évben körülbelül ötszáz újítást valósítottak meg. Resica a vajdahunyadiak mintegy ötszáz újításából nem vett át egyet sem. A vajdahunyadiak bőkezűbbek voltak: átvettek a resicaikéből hármat.

Az érc és acél Vajdahunyadon és Resicán egyaránt ugyanazon fizikai törvények szerint olvad. Ha ugyanazon munka megkönnyítését szolgáló újítások nem kellene a másiknak, ennek szerintem csak kétféle magyarázata lehet.

Vagy az újítások jelentős része a valóságban nem könnyíti meg a munkát, értéktelen, amilyenek X mérnök tákalmányai voltak. Ez esetben miért adnak értük pénzt? Vagy az újítások termelékenyebbé teszik a munkát, értékesek. Akkor felvetődik a kérdés, hogy két azonos profilú gyár miért nem veszi át őket egymástól — még szinte ingyen sem? Tehát ha az újítások értékesek, s mégsem alkal-

mazzák, akkor nyilván hiányzik a kölcsönös műszaki tájékoztatás. Harmadik lehetőséget nem látok. Az a feltételezés, hogy a két gyár felszerelése annyira különbözik, hogy semmit sem vehetnek át egymástól, eleve kizárható.

Kiderült, hogy nemcsak a két gyár nem veszi át egymástól az újításokat, hanem ezek a vajdahunyadi kombinát egyik szekciójából sem kerülnek át a másikba. Amint a *Scinteia* 1968. szeptember 28-i számában rámutat, azóta nem sokat javult ezen a téren a helyzet. Nyilvánvaló, hogy ha az elkészült újítások és találmányok alkalmazása iránt olyan lanya az érdeklődés, az elkészítésükkel szemben — amely többnyire sokkal több bajjal jár — sokszor egyenesen ellenszenv nyilvánul meg.

Az igazgatóság többnyire hierarchikus úton értesül, hogy nagy általánosságban mire volna szükség. Különböző beosztású mérnökök tájékoztatják erről a kérdérről. Ezek közül sokan — amikor a műegyetemről kikerülnek — égnék a vágytól, hogy megszerzett tudásukat gyakorlatilag alkalmazzák. A gyárban azonban nem a technikai forradalom nagy elméleti kérdéseivel kerülnek szembe, hanem a termelés mindennapi, unalmas, szürke, gyakorlati aprómunkájával, amelyeknek az elvégzése azonban elsőrendűen fontos. De ez nem változtat azon a tényen, hogy a lelkesedést és a kezdeményezőerőt felőrli. Mire osztályvezető mérnökök lesznek, számos adminisztratív teendőtől terhelten elburokratizálódnak, a technika megújíthatóságát csak mint távoli, másodrendű problémát fogják fel. Innen ered az, hogy a kutatóintézetnek és a gyár hasonló természetű osztályainak részére kitűzött feladatok többnyire csak a legszembeszökőbb szükségletekre szorítkoznak. A technikai kabinetek évi tematikai programjai gyakran nagyon hézagosak, a legtávolabbról sem foglalják magukba a szükségessé vált és megvalósítható újításokat, sok esetben formálisak.

Véleményem szerint a mi körülményeink közt az újítókra az a társadalmi feladat hárul, hogy a termelés leglényegesebb részében a műszaki forradalmat a legperiferikusabb végletekig, vagyis a végső következményekig véghezvigyék. Vajon üzemeinkben megvannak-e a tömeges újítómozgalom nélkülözhetetlenül szükséges előfeltételei?

Az eddig elmondottakból az tűnhet ki, hogy az olló elkészítését kizárólag a vele szemben megnyilvánuló rosszakarat hiúsította meg. Kétségkívül megnyilvánult vele szemben alantas érdekből vagy vaskalaposságból fakadó rosszindulat is — az újítómozgalomnak ez sem elhanyagolható akadálya. De nem lehet minden rosszakaratot erre vezetni vissza. Megítélésem szerint ez a legjelentéktelenebb tényező. Amennyire meg tudom ítélni, az újítómozgalomnak jelenleg két nagy megoldásra váró feladata van. Az első a prototípusok elkészítésének megkönnyítése, a második az elkészült találmányok és újítások alkalmazásának ösztönzése. Ez utóbbi elsősorban gazdasági-műszaki probléma. A megoldást valószínűleg csak számos kísérlet után fogják megtalálni.

Az elsőre vonatkozólag: egy üzem osztályainak vagy műhelyeinek megvannak a tervben szigorúan meghatározott munkafadatai. A termelés vezetőjének elsősorban ezzel kell foglalkoznia. Ezek teljesítéséért az egység vezetője — bizonyos fokig a személyzete is — felel néha erkölcsileg, anyagilag, fegyelmileg. A termelőegységek nem kutatólaboratóriumok. Aki megpóálná azzá változtatni őket, súlyos megrázkódtatásoknak tenné ki a termelést. Ha egy kísérletezés hosszadalmas, bizonyos fokig mindig hátráltatja a műhely megszokott munkafadatainak teljesítését. Érthető, hogy azokban, akik valamilyen módon felelnek érte, idegenkedést szül. Bonyolultabb újítások pedig a legritkább esetben sikerülnek hosszabb kísérletezések nélkül. A kísérletezések zavarják a termelést. Mi lenne az-

zal az osztályvezetővel, aki az újítók buzdítása terén olyan szédületes eredményeket érte el, hogy például ötszáz munkása közül száz vagy éppen ötszáz újít. Sok esetben egyetlen újítóval is több a baj, mint az egész szekcióval. Velem is ez volt a helyzet. Az üzem osztályai, műhelyei alkalmasak arra, hogy megfigyeljük: a termelőfolyamat milyen újításokat kíván, és arra, hogy egyszerűbb újításokat elvégezzünk. De nagyon ritkán alkalmasak arra, hogy a kívánt nagyobb szabású újításokat ott végezzék el. Ezt a magam tapasztalatából is illusztrálhatom: gyakran öt-tíz perces esztergamunkára napokig, hetekig nem volt idő. Ezalatt kísérleteimmel nem juthattam előbbre. Megítélésem szerint az olló elkészítése, ami osztályunk műhelyében két évi nehéz harc után, talán bevégzése előtt néhány nappal félbeszakadt, *egy prototípus-műhelyben és olyan mérnökök segítségével, akik értékesíteni szeretnék a műegyetemen szerzett tudásukat, két hónap alatt könnyen megvalósulhatott volna.*

Eltvbén az üzembn működhetnek olyan műhelyek, ahol a műszaki kabinet elkészíteti vagy maga az újító összeállíthatja a prototípust. Ha az ország egyik legnagyobb és legfontosabb üzemében — a vajdahunyadi kombinátban — nincs ilyen, nem tudom, hogy a gyakorlatban hol van. Ha ezek a prototípus-műhelyek léteznének, értékes segítőtársakban sem volna hiány.

Műegyetemeinket évente ezerszámra hagyják el új mérnökök. Ezek szakismereitei még frissek. Sokan közülük avval a vágygal lépnek az üzembe, hogy a tudomány csúcsait ostromolják. Gyakornokoskodásuk alatt azonban gyakran nem osztják be őket jelentős munkára, a termelés körül lábatlankodnak. Ez az idő alkalmas arra, hogy demoralizálódjanak. Több olyan konkrét esetet ismerek, amikor a műegyetemről újonnan kikerült mérnökök kétségbe voltak esve, hogy a gyárban semmit sem használhatnak abból, amit tanultak. De fél év múlva már, amikor valamilyen elméleti kérdés elé kerültek, azt empirikus úton, úgy oldották meg, mint bármely közepes képzettségű szakmunkás. Ez bizonyos fokig érthető. A műegyetem diákja olyan nagy tudásanyagot sajátít el, hogy annak még csak töredékét sem próbálhatja ki a gyakorlatban. A termelésben a nagy kockázatok miatt bizonyos fokig fél a tudását alkalmazni, és erre a gyakornoki minőség nem is kötelezi.

Ha a fiatal mérnökök először magával a termeléssel ismerkednek, amelynek az első évben többnyire csak passzív szemlélői — sokszor hamis képet kapnak róla. A termelőfolyamatot bizonyos fokig úgy fogják fel, hogy az egyszer s mindenkorra adva van, amelyben a változás elhanyagolható. De ha a gyakornoki időt az újítómozgalomban töltenék, a termelést mint olyant ismernék meg, amelyet állandóan változtatni, tökéletesíteni kell, feltételezhető, hogy miután első éveiket újítómunkával töltötték, megszoknák a problémák mérnöki módon való megoldását. Így a termelésbe jutva igyekeznének megtörni a rutint. Ez a technikai gondolkodás színvonalának emelkedéséhez vezetne. S ami nagyon lényeges: az újítómozgalom prototípus-műhelyeiben a kísérletezés nem zavarná a termelés rendjét. A kezdő mérnökök sokkal kisebb kockázatokkal ellenőrizhetnék tudásukat. Ezzel az önbizalmuk nőne, és könnyebben vállalnák azt a felelősséget, amellyel a valóban mérnöki színvonalon álló munka jár.

Ez idő szerint a mérnökök jelentős része úgy véli, hogy a termelés holnap is mehet úgy, ahogyan tegnap ment. Az ő dolga, hogy vezesse és karbantartsa azt, ami már megvan. Ez elég gyakori felfogás, ezért sokaknak természetesnek tűnik. Mégis ez a mérnöki hivatás fogalmának az eltorzítása. Üzemet karbantartani, megszokott munkát vezetni az üzemvezető feladata. A mérnöknek azért van magasabb képzettsége, hogy *alkosson, tökéletesítsen*. Ha a mérnök az iskolából egyszerre a termelésbe jut, még túl tapasztalatlan ahhoz, hogy felfedezze a termelés megoldatlan problé-

máit. Az a képesség, hogy ezeket felfedezze, gyorsan fejlődne az újítómozgalomban, amely táplálná benne az elhivatottság érzését.

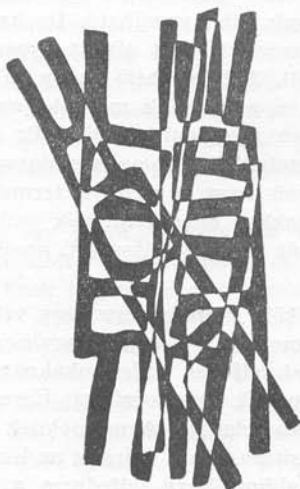
Az a segítség, amit az újító egy-egy jóindulatú mérnöktől kap, néha igen távol áll attól, amit tudományos hozzájárulásnak nevezhetnénk. Amíg nem lesznek a szocialista termelésben olyan mérnökök, akiknek elsődrendű problémája az újítás, véleményem szerint az újítómozgalom nem lehet olyan eredményes, mint amilyen lehetne. Ha a termelésben nélkülözhető gyakornok mérnököket a vállalatoknál létesítendő prototípus-műhelyek rendelkezésére bocsátanák, az elméleti ismeretek nélküli — sokszor tehetséges — újítók megkapnák a szükséges segítséget. A tettevágyó fiatal mérnököknek pedig tág terük nyílna arra, hogy a műegyetemen szerzett ismereteiket a gyakorlatban hasznosítsák. A mérnökökkel folytatott gyakori véleménycsere emelné az újítók szakmai színvonalát is. A prototípus-műhely arra szolgálhatna, hogy szervezeten összekösse a fiatal mérnököknél oly gyakran megnyilvánuló alkotási vágyat és tudást az újítókat jellemző kezdeményezőerővel, gyakorlati megfigyelésekkel és kitartással. Úgy gondolom, hogy az újítómozgalomban töltött gyakornoki év arra is alkalmas lenne, hogy ott kiválasztódjanak azok, akik a termelésben fontos posztokon alkalmazhatók.

*

Az újítókkal szemben megnyilvánuló ellenszenv néha bürokratikus jellegű, néha konzervativizmusból ered. De eredhet becsületes felelősségérzetből is, lehet teljesen indokolt. Gyakran az újítómozgalom számtalan cívősdije, a mostani körülmények között, nem veszélyeztetni annyira a tervfegyelmet, mint néhány becsületes újító. Ha velem egy időben még néhány olyan méretű újításon dolgoztak volna, mint az enyém, az osztályunk munkája és ennek következtében a kombináté is sokszor megbénult volna. Az újítómozgalom fejlődése és a tervfegyelem a mostani körülmények közt nagyon nehezen egyeztethetők össze. Ha a tervfegyelem és az újítómozgalom fejlődése közt kell választani, az elsőbbség a tervfegyelemé. A termelés — jóval lassabban —, de újítók nélkül is fejlődik.

Úgy gondolom, hogy az újítómozgalom egy jövőbeni országos értekezlete elháríthatná a fejlődés útjából a legsúlyosabb akadályokat.

GÉNÁD HENRIK

Pragmatisták négy esztendeje?

Harminchetedszer lát ilyen „csodát“ a világ, s mégis: az Egyesült Államok új elnökének megválasztásától beiktatásáig, ama bizonyos novemberei keddtől január 20-ig az idén is sokat foglalkoztatja a közvéleményt az egyik legfontosabb hatalom első emberének személyisége, várható kormányzási stílusa. Új elnök „trónralépésekor“ mindig „van valami a levegőben“ (az Egyesült Államok viszonylatában szinte bocsánatos képtelenség köztársasági elnök trónralépéséről szólni: hatalma sok abszolút monarchiánál nagyobb; Amerikát nemegyszer — tréfásan — „monarchikus köztársaság“-nak nevezték...).

Tartalmasabb világpolitikai pillanatok ezek. Ilyenkor jobban érzékelhető, hogy a személyiségnek igenis van történelmi szerepe. Látványosabb az unalmasnak amúgy sem mondható nemzetközi élet. Ki tudja, miket produkál majd a színre lépő új szereplő?

Valamiképpen még a megszokottnál is talányosabb az idei szerepcsere. Az új sztár ugyanis epizód-szerepben már fellépett: alelnöki beosztásban szolgált a tábornok, Eisenhower alatt. Csakhogy — s éppen ez a pikantéria —: egybehangzó vélemények szerint — ő már nem az, aki volt.

*

Főként várható stílusának a külügyekben megnyilvánuló jegyei érdekelnek, noha nem titok a fontos külpolitikai döntések finalitása, amelyek — nagyhatalmi meghatározottságaik folytán — nem sokat módosulhatnak a váltások idején; akkor sem, ha — mint jelen esetben — demokrata pártit republikánus követ. A világpolitika magas hőfokán azonban a stílusváltozás igenis jelentős lehet. Az elnök nemcsak az Egyesült Államok nagyhatalmi érdekeinek végrehajtója, hanem megfogalmazója is. Politikai jelenség, de egyben személyiség is.

Az egymást követő elnökök külpolitikai stílusának lehetnek megkülönböztető jegyei. A Kennedyére például azt tartják jellemzőnek, hogy — két döntés közötti szünetben — mindig igyekezett gondolkodási időt biztosítani az ellétfél számára.

Nixon elnőktől a külpolitikai pragmatizmusnak az eddigieknél is következetesebb érvényesítését várják. Ezzel összefüggésben nem a külpolitikai pragmatizmus elméleti értékelése foglalkoztatja a kommentátorokat (mivel — szerintük — nemcsak az eszmék makulátlanságában rejlik a jó gyakorlat biztosítója). Az Egyesült Államok külpolitikájában a pragmatizmus ellentétpárja a külpolitikai messianizmus, amely a következő képletbe gyömmöszölhető: minthogy az amerikai világ-

szemlélet moralizmusra épül, az amerikai külpolitikának és diplomáciának is a moralizmusra kell építenie... Ebből következően a messianisták diplomáciájukat amolyan új hajtásnak tekintik „a teológia zöld fáján“. A kontraszt-viszonyításból kiviláglik: a pragmatizmus ellentétpárjánál föltétlenül korszerűbb.

Pragmatistaként tartják számon Franklin Delano Rooseveltet és John F. Kennedyt is. Ebből látható, hogy a pragmatizmus nem a republikánusok sajátossága (odaát egyebekben sem lehet a hatalomért szüntelenül vetélkedő politikai pártok elméletiekben megnyilvánuló megkülönböztethetőségére számítani).

A külpolitikai pragmatisták szerint irreális arra építeni, hogy a jelenlegi nemzetközi helyzetben egyetemes érvényű absztrakt alapelvekből levezethető erkölcsös és ésszerű világpolitikai rend megvalósítható lenne. A világot helyesebb tehát olyannak elfogadni, amilyen, s tudomásul venni, hogy a világpolitika mozgótereje az állami, illetve nemzeti érdek! Továbbá: a nemzetközi élet a világpolitikai hatalomért folyó harc színtere. S — nyilván a messianizmussal való szembenállás megfogalmazásaként — a pragmatisták kimondják: a nemzetközi politika egyik jellemzője, hogy — noha a harc a hatalomért folyik — *megnyilvánulásai* olyanok, mintha nem hatalmi harcról, hanem etikai célokról lenne szó. Vagyis: a politika „reális természetű“ gyakran világnézeti maskarában lép színre. Azt tartják igaznak, ami hasznos. Ez nem mindenben fedi a finnyásabb etikai érzékűek igényeit; viszont az eszközt legalább olyan fontosnak tartják, mint a célt, ami a termonukleáris fegyverek korszakában nagyon is érthető külpolitikai elv.

Nem véletlen, hogy a pragmatista külpolitika lehetőségeinek mérlegelésekor minduntalan katonai szempontokra utalnak. A haditechnológia mai fejlettségi fokban a külpolitikai elvek kidolgozását nagymértékben befolyásolják az igencsak pragmatista katonai szempontok.

Ezzel összefüggésben is felmerül a személyiség szerepének növekvő fontossága. Ugyanis akárcsak a hadászatban, a külpolitikában is a nagyhorderejű döntéseket „az elégtelenségek jegyében“ szokták meghozni: nincs elegendő értesülés, adat és tapasztalat a megfelelő döntéshez, s a rendelkezésre álló kevés értesülés, adat és tapasztalat megfelelő felhasználásához kevés az idő. Minél megfelelőbb a legfőbb döntéseket hozó személy stílusa, annál nagyobb a lehetősége annak, hogy az elégtelenségek közepette is az optimálishoz legközelebb álló döntéscsket hoz. (Az Egyesült Államok elnöke egyben országa első diplomatája s a hadsereg legfőbb parancsnoka.)

Már a választási kampány idején ismeretes volt, hogy Walter Lippmann, ez a nagy tekintélyű külpolitikai közíró, Nixont támogatja. Nixon megválasztása után tehát nem is keltett olyan nagy meglepetést, hogy Rusk utódjaként a külügy élén Lippmann-t kezdték emlegetni. Végül is más került erre a jelentős posztra. De fontos tanulságokat rejteget az a tény, hogy a legjobban tájékozott washingtoni körök azt a Lippmann-t látták a legesélyesebbnek, akinek külpolitikai pragmatizmusa egy igen világos alaptétel körül gravitál: a világháború abszurdum, a világbéke a hatalmak érdekeinek realista egyeztetésével biztosítható. Feltehető, hogy az idős, s tekintélye tornyában tovább elméledő Lippmann távolmaradása semmiképpen sem annak tulajdonítható, hogy alapeszméi időszerűségüket veszítették volna.

De immár tény, Henry Kissinger, „az új Clausewitz“ beemelése tanácsadóként a legoperatívabb vezetógarnitúrába, amiből messzemenő következtetések lehetősége adódik a külpolitika—hadügy eszme körének kipuhatólására. Az utóbbi években sokat emlegetett s gyakran bíralt Kissingert a legjelentősebb nyugati katonai teoretikusok közé sorolják. Pragmatizmusa világosan kiolvasható alaptételeiből (egyik igy

hangzik: „semmi sem teszi tartósabbá a katonai elméletet, mint a győztes háború“); de sok vonatkozásban eltér a külpolitikai pragmatizmus más irányzatainak képviselőitől. Például Fulbright szenátortól, aki a „hidépítés“ stratégiáját (vagy: stratagémáját?) kidolgozta.

Kissinger külpolitikai-katonai nézetei az utóbbi években módosultak. Téziseinek belső logikájából következtetni lehet arra, hogy körülbelül milyen fogalmak szférájában közeledik az új garnitúra az alapvető stratégiai kérdésekhez.

Dialektikai érzékéről tanúskodik következő nézete: a stratégiai és politikai elgondolások tovább hatnak akkor is, amikor többé már nem hasznosak... A haszontalanok hatálytalanításával saját gondolatrendszerén belül is példát mutatott, mind a tömeges megtorlással való fenyegetőzés, mind a korlátozott háború doktrínájától való eltávolodással, s az ún. lokális védelem stratégiájának kidolgozásával (holott őt tekintik a korlátozott háborúk elmélete „klasszikusának“).

Kissinger stratégiájában a háború mint eshetőség központi helyen áll mind politikai, mind gazdasági vonatkozásban. A fegyveres konfliktusok számos fajtáját különbözteti meg, „normálisakat“ és abnormálisakat; de minden a konfliktusok körül forog. Valószínűleg azzal érdemelte ki „az új Clausewitz“ jelzőt, hogy — s ez fontos — a háborút a politika eszközeként tartja, tehát a diplomácia jelentőségét nem becsüli le. A különféle háborúknak — szerinte — különböző szakaszai vannak, s minden szakasznak megfelelő politikai célja; ennek elérhetősége megköveteli a diplomáciai kapcsolatok fenntartását. A hadviselő felek tartanak fenn a diplomáciai kapcsolatot egymással? Nem ilyen egyszerű a dolog. Ezzel összefüggésben nagy jelentőséget tulajdonít azoknak a háborúknak, amelyeket a nagyhatalmak közbeiktatott államokkal leplezett formában vívnak egymással. (Jellemző módon e stratégiái nézetekben „korlátozott“-nak neveznek minden háborút, amelyben a Szovjetunió és az Egyesült Államok nem közvetlenül harcolnak egymás ellen.)

Kissinger típusú stratégiák az Egyesült Államok műszaki teljesítőképeségének fenntartását összefüggésbe hozzák a konfliktusok lehetőségével. A hagyományos fegyverekre való visszatérés stratégiájának egyik haszna szerintük az ipari potenciál ösztönzése lehet. A legnagyobb ösztönző azonban továbbra is a nukleáris felkészültség fokozása, hiszen a klasszikus fegyverekkel vívott háborúk korlátozásának lehetősége a végletes („abnormális“) megtorlással való fenyegetésben rejlik. A fegyverkezési politikában az „ágyú vagy vaj“ dilemmát az „ágyú és vaj“ változatig fejlesztették, hogy azután az „ágyú nélkül nincs vaj“ paradoxonig feszítsék.

A hagyományos fegyverekkel vívható korlátozott háborúk lehetőségével, valamint a „lokális védelem“ stratégiájával kapcsolatos politikai megfontolások sem éppen érdektelenek. A stratégiák számolnak a nukleáris fegyverek betiltásáért folyó harc sikereivel, vagyis azzal, hogy az ilyen fegyverek alkalmazása olyan negatív (?) politikai következményekkel járhat, amelyek semlegesítik az esetleges stratégiai pozitívumokat (!). A „lokális védelem“ szintén hagyományos fegyverzetet követelő stratégiájában pedig az általuk „csetepaté-háborúnak“, „támadó gerillának“ nevezett harcmodorok elterjedésének lehetőségével is számolnak. (E lapszámunkban részleteket közlünk Che Guevara *Naplójából*; kiolvasható belőle, hogy milyen gondokkal küzd a gerilla, miközben a világ egyik leghatalmasabb apparátusa globális stratégiát dolgoz ki ellene.)

* *stratagéma* — *hadicsel*

A hangsúlyozottabbnak ígérkező külpolitikai pragmatizmus jellemzőivel kapcsolatban figyeljünk fel az ország számbelileg leggyorsabban növekvő rétege, az értelmiség, a fehérgallérosok magatartására is, amelynek az egyesült államokbeli politológusok mind nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. A személycserére ugyanis éppen akkor kerül sor, amikor e — befolyását leghatékonyabban érvényesítő — réteg érdeklődése a belpolitikai kérdésekről mindinkább áttevődik a külpolitikaiakra.

E nehezen körülírható réteg — szellemiségében — a szupervárosok szülötte, s — ismerői szerint — a megapolisok értékrendszerében is gondolkodik. Nincsenek politikai nosztalgiái (ami távolról sem azt jelenti, hogy nem hagyománytisztelő). A nehezebben manipulálható értelmiségek nagy összefüggéseiben gondolják át a háború és béke problematikáját. A közügyekkel politikai szinten való foglalkozás az értelmiségi minőség egyik kritériuma. (Az államapparátus dolgozóit bizonyos politológusok kirekesztenék az értelmiségi kategóriákból: mert a közügyekkel adminisztratív szinten foglalkoznak. Sőt, még egy kritériumot emlegetnek: a politikai és gazdasági hatalomtól való távolmaradását, az abból való kirekesztettséget, vagyis — az ellenzékiiséget.)

Senki sem állítja, hogy Nixon elnök ettől a rétegtől kapta mandátumát. Ám biztosra vehető, hogy az új elnök nem szigetelődhet el a korszak nagy gondolati erjedésétől. A legreakciósabb jelölt, Wallace jellegzetesen értelmiségi-ellenes populizmusa s vele együtt a provincializmus ismét csúfosan megbukott.

Ez az értelmiségi réteg feltehetően kevésbé hajlamos a konzervatív politikát jellemző türelmetlen egyszerűsítésekre.

Csakhogy a fehérgallérosok anti-konzervativizmusa nem mindenben következetes. Egy belpolitikai problémára utalunk: a katasztrófális közbiztonsági állapotokra. Összefüggésbe állítása külpolitikai tényezőkkel nem mesterkélte. A gyakorlatias Nixon elnök megválasztása után első interjújában így nyilatkozott: „Hangsúlyozni szeretném, hogy az utóbbi időben túlságosan törekedtünk a különböző nemzeti problémák egymástól való elszigetelésére; úgy igyekeztünk megoldani őket, mintha semmi közük nem lett volna egymáshoz. Már rég rájöttem arra, hogy a legmagasabb kormányzati szinten legsúlyosabb nemzeti problémáink összeolvadnak, egyiket sem lehet a többitől különválasztottan kezelni. Például: a hazánkban lezajlott agitáció és az erőszakos cselekmények világszinten ártottak Amerikának, viszont az a keserűség, amelyet a vietnami háborúval kapcsolatban éreztünk, gyakorlatilag minden jelentős területen súlyosbította belső problémáinkat. Éppen ezért, akármennyire szimplistának tűnnek, az a véleményem, hogy hiba lenne úgy kezelni belső problémáinkat, mintha semmi közük nem volna külső törekvéseinkhez, s fordítva.“

Nixon elnök politikai aktivizmusa ebben a kérdésben a tömegek támogatására s — meg kell mondani! — az értelmiségek jóváhagyására is számíthat. Nagyon megelégték már az emberek a közbiztonság tűrhetetlen állapotát.

A mód azonban, ahogyan Nixon elnök s alelnöke, Agnew megfogalmazta a közbiztonság helyreállítását célzó programját, kétségeket támaszt: a rossz közbiztonsági állapotokat nem bizonyos rétegek — viszonylagosan — mostohább életkörülményeinek, hanem a „gonosz embereknek“ tulajdonítják. S ennek megfelelően a mélyebben rejlő okok orvoslása előtt kívánják növelni a rendőrhatalóságok tekintélyt.

Ha ez a — pragmatizmustól egyébként sem távol álló — voluntarizmus általánosabb jellemzőjeként a belpolitika—külpolitika összhang égisze alatt nemzetközi viszonylatban is felszínre tör, akkor bizony még nehezebben érvényesülhetnek majd az amerikai haladó értelmiség egyebekben reményteljes pozitív tulajdonságai.

Farkas László

Ha a tudósok mindenhatók

A szerző a cambridge-i King's College provostja (igazgatója). Vitatható és vitatott cikke a nyugati tudományos etikában mutatkozó bizonytalankodások, útkeresések, egyben a fokozottabb felelősségvállalás szándékának tanúsága.

*A cikk megjelenése után, melyet egészében közlünk, az angol közvélemény egy része felhördült. Ezt bizonyítja a **The Times**ban (57 410—57 418) megjelent — a cikk után rövidítve közölt — levelek nagy száma. Egyesek — a többség — a régi, hagyományos eszmék megvédéséért szállnak síkra, s ezért elvi vita helyett gyakran sértegetéssel, formális tévedések felhánytorgatásával válaszolnak; mások elfogulatlanabbak, a tudományosság szempontjából bírálják a szerzőt, mert úgy vélik, hogy a cikk feltételezései nem mindig végig gondoltak, és írója nem veszi eléggé figyelembe a társadalmi realitásokat, s eltúlozza a tudósok hatáskörét.*

A halandó tudósok ma már képesek arra, hogy újratervezzék a Föld felszínét, és eldöntsék, milyen fajok maradjanak életben örökösökként. Hogy ezzel a rettenetes lehetőséggel miképpen élnek, az nem az észről, hanem az erkölcsi ítéletektől függ. De ki dönt, és hogyan fogunk ítélkezni? A válasz e kérdésre számomra visszaiaszító; de nyilvánvaló. Ezeknek az erkölcsi ítéleteknek nem lehet más forrása, csak maga a tudós. A hagyományos vallás erkölcséről vallott felfogása szerint az erkölcs Istentől származik, de egyedül Istent ruházták fel azzal a hatalommal, hogy megállapítsa és érvényre juttassa az erkölcsi szabályokat, mert neki tulajdonították a teremtés és a pusztítás természetfölötti erőit. Ezeket az erőket most az ember bitorolja, neki kell hát magára vállalnia a velük járó erkölcsi felelősséget is.

Isten-eszménk a történelem terméke. Hogy a természetfölöttiről most mit hiszünk, az abból következik, amire szüleink tanítottak, meg abból, amire őket tanították, és így tovább. De az ilyen nézeteket egyedül a hit igazolja, az ész sohasem; az igazhívótól elvárják, hogy hitéről ma is ugyanazokkal a verbális formulákkal tegyen vallomást, még ha a történelem haladása, a tudományos ismeretek gyarapodása ezeket a szavakat merő képtelenségekké tették. Ma már mindenki tudja, hogy az a kozmológia, amelyet a keresztény beszédmód feltételez, egyáltalán nem illik semmiféle tapasztalati valóságra. Ez az, amiért sok vallásos beállítottságú ember annyira irtózik az alapvető vallásos fogalmak jelentésének figyelmes megvizsgálásától.

De mit is értünk az Isten szón? A keresztény mitológia, amint azt a Biblia előadja, Istent számos szereppel, hatáskörrel ruházta fel. Ő az alkotó, aki először indította meg a kozmologikus órát, ő a törvényhozó, aki megállapítja az erkölcsi törvénykódex alapelveit; a bíró, aki megbünteti a bűnösöket, még akkor is, ha az emberi törvények ezt elmulasztják; ugyanakkor afféle fortélyoskodó is, aki önkényesen szól bele az emberi dolgokba, hogy próbára tegye az igazak hitét; végül közvetítő a bűnös ember és végzete között. De ő nemcsak bírása a bűnösöknek, hanem megváltása is. Az Istennek ezek a jelzői — a meghatározás szerint — „emberfelettiék”, noha lényegében ezek nagyon is emberi tulajdonságok. A zsidó-keresztény Isten minden vonatkozásában, akár mint a teremtő, bíró, fortélyoskodó vagy közvetítő, határozottan antropomorfikus, és ennek ellentéte is egyformán igaz; minden emberi lényben szükségképpen van valami isteni.

Az antropológusok, akik úgy vélik, hogy az ő feladatuk felfedezni, hogyan érzékelik az emberi lények a maguk és mások, valamint más természeti fajták közötti különbségeket, azt állítják: minden közösség magát páratlanul „humánusnak“ tartja. Az ember mindig úgy gondolkozott, hogy ez a „humanitás“ a civilizáció, a rend jellemző vonása, s részesei egyedül „mi“ vagyunk; „mások“, idegenek vagy állatok, alsóbbrendű fajták tagjai, és őket „vad“, „kegyetlen“, „törvényt nem ismerő“, „pogány“, „veszedelmes“, „kiismerhetetlen“ címekkel szoktuk jellemezni.

Paradoxon húzódik meg itten. Amikor azt állítjuk, hogy *mi* műveltek vagyunk, *mások* pedig vadak, másokkal szemben felsőbbrendűséget igényelünk magunknak. Ám a mitológia az ilyen felsőbbrendűség eredetét mindig egy Ádám és Éva típusú elbeszéléssel szokta magyarázni: „Kezdetben Isten teremtette a mi első őseinket és adott nekik erkölcsi szabályokat, amelyek a mai műveltségünk alapjai.“ De maga ez az „Isten“ a „mások“ kategóriájába tartozik. Ő nem emberi, a törvény fölött áll, veszedelmes és titokzatos; a kezdet előtt létezett, ő maga a természet. Tehát oda lyukadunk ki, hogy a vallási fogalmak szerint a kultúra — vagyis a civilizáció — különös ambivalens viszonyban áll azzal, ami nem kultúra — vagyis a természettel. Egyik szinten mi, a kultúra emberei uralkodunk a természetben, egy másik szinten azonban Isten és a természet egymásba olvad és uralkodik rajtunk.

Felfogásom szerint annak, hogy a tudósoknak joguk van Isten szerepét játszani, sokkal lényegesebb a jelentősége, mint amilyennek első pillanatra tűnik, mert a tudósok, akárcsak Isten, ma közvetítőkké lettek a kultúra és a természet között. A modern tudomány a középkori alkimiából fejlődött ki; az alkímisták kétségtelenül arra törekedtek, hogy olyasvalamit műveljenek, amit tökéletesen csak az istenek tudnak megtenni: átalakítani egyik elemet a másikká, felfedezni az örök élet elixírét. Ezeknek a forradalmi célkitűzéseknek a megvalósítását keresték egy nagyon konzervatív társadalom feltételei között. A hivatalos dogma azt tartotta, hogy a természet rendje a teremtés első hat napján egyszer s mindenkorra megállapított, és minden egyénnek az őt megillető állapotát és sorsát Isten előre elrendelte. Azért tekintették jogosan átkozott eretnekeknek az alkímistákat, mert megkísérelték, hogy belekontárkodjanak Isten dalgába, és azzal az igénnyel léptek fel, hogy emberi beavatkozással „a természet törvényei“ megváltoztathatók, és Isten szerepében tetszelegtek. Mi több, egyenesen a képzelet világában éltek. Az eretnek csodák, amelyekről azt állították, hogy maguk művelik, képzeletbeliek voltak.

A mai időben azonban a tudomány megszokott, mindennapi teljesítményei, melyeket mi magától értetődőnek tartunk, pontosan olyan jellegűek, amilyeneket középkori elődeink természetfelettinek tekintettek. Repülünk a levegőben, végignézzünk olyan eseményeket, amelyek a föld másik oldalán játszódnak le, holttestek szerveit élő testekbe ültetjük át, átváltoztatjuk az egyik elemet a másikká, sőt az élő szövet kémiai mását is létre tudjuk hozni.

Formális vélekedés

A hagyományos mitológiában a csodatevés csak egyik része (és lényegében kisebbik része) Isten hatáskörének. Isten jelentősebb szerepe erkölcsi vonatkozású — ő a szabályzatok forrása; bünteti (vagy megváltja) a gonoszt. A tudós ma már tudja játszani Istent, az ő csodatevő szerepében, de tudja-e — és szabad-e — játszania Istent, mint erkölcsbíró? Ha ezt a kérdést a mai tudósok bármilyen cso-

portjának feltesszük, a nagy többség a legkisebb habozás nélkül „nem“-mel válasszol, mert a modern tudomány egyik legszenvedélyesebben védett formális dogmája az, hogy a kutatás objektív és nem tendenciózus kell hogy legyen. A tudósnak arra kell törekednie, hogy az igazságot az igazság kedvéért állapítsa meg, és nem mint valamilyen hitvallás tagja. Ennek fényében válik magától értetődővé az alapelv: ha biztosítani akarjuk a tudomány tárgyilagosságát, akkor az erkölcsi elfogulatlanság, elkötelezetlenség teljes mértékben nélkülözhetetlen.

Am ez a felfogás is a történelem terméke. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a modern tudomány akkor kezdődött, amikor Kopernikusz és Galilei lerakta az új csillagászat sarkalatos alapjait. Hogy ezt megtehesék, erkölcsi el nem kötelezettségre, elfogulatlanságra kelleit szert tenniük, és tagadniuk kellett a ptolemaioszi kozmológia igazságát, amely abban az időben az egyház hivatalos szentesítését élvezte. Mivel mindketten jó katolikusok voltak, és több bíboros, beleszámítva Galilei pápáját is, kiváló tudós volt, az értékek összeütközése mindkét részen a legnagyobb belső megrázkódtatást okozta. És ez így folytatódott mind a mai napig. Az egyház vezetői időről időre kényszerítve érzik magukat annak kijelentésére, hogy bizonyos tudományos felfedezések, mint például a természetes kiválasztás evolúciója, az élet kémiai eredete vagy az emberi fajnak az a képessége, hogy az elemezési lehetőségek határain túl reprodukálja magát, ellentétben állanak a vallás tanításaival, és valóban követelték azoknak visszavonását. Ez ellen a kényszer ellen a tudósok felállították a maguk ellen-dogmáját: a tudományos igazság keresésének szabadnak kell lennie minden erkölcsi vagy vallásos korlátozástól.

Az erkölcsi el nem kötelezettség igénye azonban nem abszolút. A gyakorlatban minden tudós valahol meghúzza a maga vonalát, mégpedig rendszerint a kultúra és a természet között. Az erkölcsi korlátozástól mentes szabadság csak a természet tanulmányozására alkalmazható, de nem alkalmazható a kultúra tanulmányozására. Még a nemzetiszocialista kutatók sem akarták kétségbe vonni ezt a megkülönböztetést, pedig úgy kísérleteztek az emberi lényekkel, mint valami majmokkal, patkányokkal vagy tengerimalacokkal. Ők csupán más helyen húzták meg a határvonalat: az ő szempontjukból a zsidók nem voltak igazi emberi lények, hanem csupán egy rész a természetből.

Am az ilyen diszkrimináció nagyon istenellenes. Isten minden dolognak alkotója és védelmezője: nem pusztítja el teremtésének egyik felét csak azért, hogy kedvezményezzen a másiknak; a teremtés a teljességet jelenti, egyetlen és oszthatatlan. Ezzel szemben mi, emberi lények, rendszerint úgy cselekszünk, mintha minden más élő fajta, legyen az állat vagy növény, csak a mi kényelmünkért léteznék; úgy érezzük, hogy kényünk-kedvünk szerint szabadon kizsákmányolhatjuk vagy elpusztíthatjuk őket. Az is igaz viszont, hogy néhány szentimentális laikusnak morális okokból lelkiismeretfurdalása van a viviszekció miatt, de nincs egyetlen igazi tudós, aki a legkisebb mértékben haboznék olyan kísérletek elvégzésétől, amelyek „csupán állatokat“ igényelnek. Ennek ellenére mindig vannak olyan vonatkozású kísérletek, amelyeket valaki a kutató munkások közül nem volna hajlandó elvégezni. A gyakorlatban minden egyén „valahol meghúzza a vonalat“, úgyhogy felmerül a kérdés, nem vonhatná-e meg valahol máshol, nagyobb előnyökkel.

Azoknak az erkölcsi aggályoskodása, akik segítettek az első atombombák megtervezésében, közismertté vált, és ma már elkerülhetetlenül ezer és ezer jól képzett, különféle kémiai és biológiai terveken dolgozó tudós van, aki hasonló nehézségekkel áll szemben. Nem csupán arról van szó, hogy felmérve az emberi tudás-

ban elért bizonyos nyereség pozitív értékét, szembeállítsuk a katonai pusztítás erőinek negatív értékével; egész biológiai történetünk eredményei és hiányosságai fognak kockán. A tudós számára nem sokat ér annak feltételezése, hogy létezik valamilyen külső tekintély, aki el tudja dönteni, hogy kísérletei törvényesek-e vagy sem. Nincs semmi értelme, hogy az ördöggel szemben Istenhez forduljon: a tudós saját erkölcsiségének kell hogy forrása legyen.

Mivel a hagyomány szerint Istennek korlátlan hatalma van közbelépni és megváltoztatni az események természetes folyását, azért volt értelme annak, hogy úgy kezeljék őt, mint a legmagasabb erkölcsi tekintélyt. De manapság — amikor a molekuláris biológusok gyorsan felfedik minden élő dolog genetikus kémiáját, mialatt a csillagászok kibetűzik a kitérülő világegyetem programját — a teremtés összes csodái inkább mechanizmusoknak, mint titkoknak tűnnek. Mivel még az emberi agy sem más, mint végtelenül bonyolult számítógép, ezért működésének megmagyarázására nincs miért a metafizikához fordulnunk segítségért. Az így kibontakozó mechanisztikus világegyetemben mindaz, ami az isteni akaratból megmarad, nem egyéb, mint magának az embernek morális öntudatossága.

Következésképpen most meg kell tanulnunk az Istent játszani mind erkölcsi, mind alkotói, mind pedig rombolási értelemben. Hogy ezt megtehessek, gyermekeinket egészen más módon kell nevelnünk. A múltban a nevelést mindig úgy szervezték, hogy bizonyos tiszteletet ébresszen az idősebb nemzedék bölcsessége és tapasztalata iránt: e generációt a mindentudó Isten kívánságai intuitív megértőjének tekintették. Ebből a szempontból a vallás dogmái történelmi tapasztalataink összegét képviselik. Mindaddig, amíg úgy tűnt, hogy a „természeti törvény“ örökkévaló és megváltozhatatlan — kivéve Isten által —, igenis volt értelme, hogy a történelmet ennek megfelelően az erényre vezető kalauzként használják. Ám a mi megváltozott körülményeink között, amikor mi magunk meg tudjuk változtatni a játék valamennyi alapszabályát, a túlzó megnyugvás a tekintélyben könnyen a pusztulásra való felhívást jelentheti.

Erkölcsi paradoxon

Például mindaddig, míg az orvostudomány alapjában véve tehetetlen volt — mint ahogy e század elejéig az volt —, teljes mértékben érthető annak a hagyományos teológiai elvnek az elfogadása, mely szerint az élet megmentése — erény. Manapság azonban az orvosok, feltéve, hogy elegendő segédeszköz áll rendelkezésükre, életben tudják tartani a teljesen deformált csecsemőket, akárcsak a szenilis rokkantakat, akik pedig másképpen az események természetes folyása mellett már régen meghaltak volna. De a fogyatékos életék megtartásának árát végeredményben azok szenvedik meg, akik normálisak és egészségesek. Bizonyos fokon túl terhük elviselhetetlenné válik, az életmentés pedig erkölcsileg megszűnik erény lenni.

Amikor ilyen erkölcsi paradoxonokkal állunk szemben — és a tudomány mindennap újakat tár eléink —, nincs értelme konvencionális vallási formulákkal vigasztalnunk magunkat. Nekünk kell eldöntenünk, mi a bűn és mi az erény, és ezt modern tudományunk, nem pedig a hagyományos kategóriák alapján kell tennünk. Ez azonban azt is magában foglalja, hogy a részesevé a közvetlen kollektív felelősségből, bármilyen és bárki által végrehajtott cselekedetért valamiképpen mindannyiunknak vállalnunk kell. Lehet, hogy mindez úgy hangzik, mint egy égi manna-doktrína. De ha a következő nemzedék tagjait nem arra tanítjuk, hogy

csak akkor engedhetik meg maguknak az ateizmust, ha vállalják az Istennek tulajdonított erkölcsi felelősséget, akkor az emberi faj kilátásai határozottan sötétek.

Edmund R. Leach

Részletek a hozzászólásokból

Mint tudós szeretnék hozzászólni dr. Leach cikkéhez a tudós felelőségéről. A „tudomány” szót gyakran tág értelemben, két teljesen különböző formájú emberi törekvés kifejezésére használjuk.

A tudományos kutatás részint a természet mélyebb megismerését célozza. Az ilyen kutatásban nem lehet különbséget tenni a nemes célokat szolgáló tudomány és aközött, amely rosszra használható fel. Ez a megkülönböztetés értelmetlen; mindenestre még sejteni is igen nehéz, milyen célt szolgál majd az előrehaladott új és alapkutatás akkor, amikor befejeződik. A jövő sok meglepetést tartogathat.

A tudás tárházba kerül, amelyből az ipar annyi ismereti tételt választ ki, amennyire új technikai céljainak megvalósítására szüksége van. A „tudomány” szó ebben az utóbbi értelemben azokat a technikai eredményeket jelzi, amelyek az aipatudomány révén váltak lehetségessé, és azokat a természetet leigázó nagyobb erőket, amelyeket a teljesítmények nyújtanak. A tudomány nagymértékben bővítette az invenció erőit, melyeket az ember saját célkitűzéseinek eredményessé tételére alkalmazott. A tudósokra nagy felelősség hárul, nemcsak azért, hogy megmondják, „hogyan kell eljárni”, hanem azért is, mert ők — a lehető legjobban — előre látják azokat a veszedelmeket, melyeket ezen erők meggondolatlan kiaknázása felidézhet. De az a döntés, amely a megvalósítandó célokra vonatkozik, erkölcsi problémákat foglal magában; ezeket illetően a tudománynak nincs hatalma diktálni... és meg vagyok győződve, hogy felelős tudósok a maguk számára semmi ilyen hatáskört nem igényelnek.

Nem is olyan régen a tudomány meglepedéssel mutathatott rá azokra az előnyökre, amelyeket a kényelem, az egészségügy, az utazás megkönnyítése, a közlekedés és a kultúra kiteljesedésének terén teremtett. Mostani találmányai már távolról sem olyan biztatók. A technológia fejlődése zavarkeltően gyors volt, és annyi új, nehéz kérdést vetett fel, hogy szinte természetes, ha azon tűnődünk, hogy a kinyitott Pandora szelencéből előtűnő veszteségek nem múlják e felül a nyereségeket?

De vajon ez a felfogás nem túl rövideklátó-e? Az előjelek azt mutatják, hogy olyan korba lépünk, amikor az élet alapvetően megváltozik. Az utolsó nagy változást a földművelés bevezetése jelentette, ami lehetővé tette az ember számára, hogy megtelepült közösségekben éljen, és ilyen módon a vadság átalakult civilizációvá. A civilizáció alapja a természet nagyobb ellenőrzésére épült. Az új, az egész világot szorosan összefűző teljesítményeken alapuló „x”-ről csak halvány sejtelmek vannak, de nem látható előre, hogy ez az „x” a társadalmi integráció magasabb formája lesz-e, amely olyan kapcsolatba lép a civilizációval, mint amilyenel ez lépett a vadsággal.

Ez az a kihívás, amellyel ma szemben állunk; és az embernek meg kell kísérelnie, hogy lépteit nagy bölcsességgel irányítsa; e bölcsesség dimenzióinak meghatározására azonban a tudomány nem ismeri a léptéket.

SIR LAWRENCE BRAGG

Dr. Leachnek bizonyára nem azt kellene állítania, hogy mi isten vagyunk, hanem hogy mi vagy isten leszünk, vagy elpusztulunk.

Manapság rendelkezünk olyan erőkkel, amelyekről valamikor azt hitték, hogy az istenek részére vannak fenntartva, és ezeket az erőket tudatlanságunk olyan mértékben sokszorozza meg, hogy képesek minket elpusztítani. Valami olyasmire van szükségünk, mint az egykor Istennek tulajdonított mindentudás, hogy ezeket a rozoga erőket képesek legyünk végzetes pusztítás nélkül felhasználni.

A baj az, hogy amit mi önelégülten alkalmazott tudománynak nevezünk, az a tiszta igazság szerint jelfuvalkodottan alkalmazott tudatlanság. Például nem tudunk eleget bioszféránk ökológiájáról ahhoz, hogy megjósolhassuk a valamiféle rendszer részeibe való pillanatnyi helyi beavatkozás távoli következményeit. Ha dr. Leach feltételezi, hogy máris van annyi tudásunk, amennyivel ezt megtehetnők, akkor javíthatatlanul jelfuvalkodott.

Amikor például azt állítja, hogy a teremtés minden csodája inkább mechanizmus, mint titok, csak a lázas beteget idézi eszünkbe, akit az a felfedezés nyugtat meg, hogy ismeretlen eredetű betegségben szenved: ezek a feltételezett mechanizmusok ugyanis számunkra sokkal titokzatosabbak, mint a középkor egyszerű misztériumai. Vagy amikor azt állítja, hogy az emberi agy semmivel sem több, mint egy végtelenül bonyolult számítógép, és többé nincs szükség a metafizikához fordulni annak megmagyarázására, hogy miképpen működik, úgy tűnik, egyrészt ő jobban a hatása alatt van olyan kutatók, mint McCulloch és Wiener vázlatos automata-elméleteinek, mint szerzőik, másrészt nem vette észre, hogy maguk ezek az elméletek is metafizikusak.

Aki nem sajnálja a fáradságot, és elolvassa, miket írnak lapjainkban, vagy miket mondanak egymásnak a szimpozionokon a tudósok, szükségképpen ráébred: dr. Leach ostobaságokat hirdet, amikor megkísérli meggyőzni az egyszerű olvasót, hogy máris valóságos tudással rendelkezünk. Talán a szándékot téveszti össze a teljesítménnyel; talán azt hiszi, hogy saját érdekünkben félre kell vezetni minket.

A Collège de France-ban tartott megnyitó előadásán Claude Lévi-Strauss megjegyezte, hogy a „primitív” társadalmak, amelyeket tanulmányozott, legalább fennmaradtak, a mienk esetleg fenn sem marad. A filozófus Willard Quine az igazság kritériumairól írva azt mondja, hogy a tapasztalati értelem egysége a tudomány egésze. Talán ebből azt a következtetést vonhatnók le, hogy a tapasztalati értelem egysége a kultúra egésze és fennmaradásunk próbája. Bizonyos értelemben e próba alkalmazása a dolgok szabadjára engedését jelentené, és talán több, mint pusztán lehetőség, hogy az így nyert tudomány egyetlen haszonélvezői egy más csillagzat planétájának lakói lennének, ha volnának és véletlenül észrevénnék a kísérletet.

Ha nem tudjuk, hogy a pillanatnyi helyi cselekménynek milyen távoli következményei lehetnek, akkor talán annál jobb, minél kevesebbet teszünk. Éppen ebből az esetből az következik, hogy a tudományos vállalkozást valamilyen filozófiai ökológiára kell bízni: ennek feladata lenne biztosítani, hogy semmi sem tehető addig, amíg minden vitát kizáróan be nem bizonyosodott, hogy amit tenni akarunk, mindaddig, míg vitathatatlanul bebizonyosodik, hogy ez veszedelmes.

Grahame Leman

Vajon honnan szedhette eszméit a tudósokról dr. Edmund Leach? Első mondata, mely érvelésének alapja, merő képtelenség. A tudósoknak nincsen olyan ha-

talmuk, amelyet ő tulajdonít nekik. A tudósok csak meg tudják mutatni, hogyan kell valamit megcsinálni, ők maguk azonban képtelenek létrehozni azt a valamit.

Például egy egész fajtának a kipusztítása nemcsak annak ismeretét tételezi fel, hogy miképpen kell azt végrehajtani, hanem a végrehajtáshoz szükséges hatalmat is. Ez annyit jelent, mint termelési feltételeket teremteni, kormányhatározatokat hozni, eladni azoknak, akik felhasználják. Ezen intézkedések egyikében sincs szükség a tudósok döntésére. Mindezeket a döntéseket a laikusok is meghozhatják, és meg is hozzák.

Ugyanez vonatkozik minden másra, beleértve például az atombombát is, amelyért a tudósokra a szokásosnál nagyobb szégyen hárul. Talán azt sem szabad elfelejteni, hogy az új találmányokat már jóval a tudósok megjelenése előtt a népek legyilkolására használták. Klasszikus példa erre a vas. Nyilvánvaló, erkölcsileg vagy másképpen senki sem „hibáztatható“ a vas felfedezéséért, pedig először pusztító célokra használták.

Dr. Leach cikkét igen-igen érdekesnek találom, mert tanulságos abból a szempontból, hogyan vezethetik félre a laikusokat téves nézeteik a tudósokról.

W. A. WISEMANN

Ady-émlékek a kolozsvári
Emil Isac-múzeumban

Méliusz József köszöntése

Költői látomásai, kemény vitázómodora és esztétikai jegyzetei, kritikái egy töből fakadnak: alkotó szenvedélyességéből. Igaza is van, tévedhet is: szándékában mindig a romániai magyar irodalom fejlődésirányát szolgálja. A „kisebbségi humánnum” lelki mélységeiből szárnyalt fel avantgardista lírája, publicisztikájában a nemzeti egyenlőség és néptestvériség, az antifasizmus szószólója volt, s mint Gaál Gábor Korunkjának „utazó követé” ma is élő kapcsolatokat teremtett kiváló írókkal, Nyugat és Kelet szellemi élharcosaival. Ma, munkaerejének teljében — gondoljunk az Aréna nagy sikerére — az irodalmi és közéleti felelősség harmóniáját hívja, sürgeti, formázza meg. Hadakozik bűnökkel és marcangolja önmagát: a jobb, az igazabb, a teljesebb emberségért.

Most hatvanéves.

A felköszöntés meghatározottságában valljuk szívvél: a mienk.

KORUNK

Kedvenc és mostoha múzsák

Kultúránknak a lapok és könyvtermés sugallta képlete mintha ez lenne: művészetek és a többi. A kiadói vitában például sok szó esett arról, hogy klasszikus és modern, hazai és egyetemes szépirodalomnak mennyi jutott, mennyi jusson — nagyon kevés a szélesen értelmezett irodalom egyéb tartományairól. Elkerülhette volna az illetékesek figyelmét egy világjelenség, hogy ti. az olvasói érdeklődés az irodalom határterületei, mitöbb, a literatúrán

tüli — ha tetszik, inneni — olvasmányok felé toldik el? A jelenség miertjét találgatni lehet, de a tényt tudomásul kell venni.

Lapjainknál sem jobb a helyzet. Nénrég hirta fel egy fiatal szakiró a figyelmet arra, hogy az ismeretterjesztés, a tudománynépszerűsítés alig-alig hagy nyomot sajtónkon. Cserébe a nyájas olvasó megtudhatja, hogy ki mit ír vagy mit fog írni, melyik színészünk hova költözött, és mit akar játszani, azt, hogy ki kire haragszik, néha azt is, hogy miért?

Talán nem ártana gyakrabban feltenni a kérdést, kiadói és lapterv-készítés idején egyaránt: ki is az a nyájas olvasó? Úgy vélem, közvélemény-kutatás nélkül is tudjuk a választ: elsősorban a pedagógus. A pedagógus, akitől egyre több szó esik a nagyvilágban, lévén, hogy a nevelés egészen új, szokatlan helyzet előtt áll. Olyan világra, olyan életre kell előkészítenie gyermekeinket, ami alig körvonalazódik. Újfajta iskola szükségességéről beszélnek, olyanról, amely nem annyira pozitív tudásanyaggal, hanem érdeklődéssel és az önművelés készségeivel bocsátja útjára végzettjét. Érthetőnek látszik tehát, ha a nevelést egyre inkább úgy tekintik, mint a civilizációs haladás központi kérdését.

Lapjaink, könyvkiadóink — sajnos — nem a növekvő igényekhez mértén érdeklődnek a művelődésnek ezek iránt a mindennapibb szférái iránt. Nem foglalkoznak elég rendszeresen a neveléssel — a Korunk is több mint másfél ezer lapból mindössze félszázat szán rá, holott méltán várhatnók egy filozofikusabb hangvételű pedagógiai írás kezdeményezését rangos folyóiratunktól. Kiadói fronton végre nagy a sürgés-forgás az irodalmi lexikon körül, de egy szó sem esik arról, ami pedig nemcsak az iskola, hanem általában a művelődés mindennapi kenyere kellene hogy legyen, egy kis enciklopédiáról.

Mindez abból adódna, hogy nincs vagy nincs elég köziró, tudománynépszerűsítő? Lehet, valóban kevesebb, jóval kevesebb van a kelletténél. De ha nem várunk csodákra, akkor a szerkesztőségek kellene hogy megtegyék az első lépéseket. Adjanak teret a kibontakozásra, ösztönözzenek, kutassák fel azt, aki használható, egyszerűen szervezzenek. Szakítsanak azzal a gyakorlattal, hogy főleg a beérkezett kéziratok szabják meg a lap jellegét, s alkítsák a lapot az olvasók és a kor igényei szerint, inkább mint eddig.

Egyébként felénk, aki írni tud, az szépiró lesz. Az verset, novellát, regényt, drámát ír, jót-rosszat; napilapokban, folyóiratokban közölteti; méltatják, majd a kiadóhoz fordul kéziratával. Ezen a ponton többnyire az életből át is lép az irodalomba. Eltartja a család, és előbb-utóbb valamelyik szerkesztőség nyúl a hóna alá, beemelve egy redakciós szinekúrába, ahol azután már kizárólag a szépirodalomnak szenteli magát több-kevesebb buzgalommal és sikerrel.

Azt hiszem, mindennek, még a literatúrának is, csak jót tehetne, ha írói hajlamú fiatalok egy része, azt is megkockáztatnám: a zöme, tollát és elméjét az irodalom és a „többiek“ határterületei felé irányítaná.

Értékrendi zavarokban látom az egész kérdés-együttes mélyebben fekvő okát. Az irodalom — és általában a művészetek — primátusa, sőt, már-már kizárólagossága örökség is. Aki foglalkozott a kelet-európai népek művelődéstörténetével, az azt is tudja, hogy fejlődési zavarokból eredő örökség. Nos, ez a hagyaték nem érdekmentes kegyelettel ápoltan, szép koronát bontott. Kérlelhetetlen gyakorlatán kívül meg-megcsillanó teóriája is lett.

Mert így kell az embernek fogalmaznia, amikor például ilyet olvas: „Imposztorokon kíméletlenül el kell verni a port, művészek szép szót érde- melnek, még akkor is, ha szekundát kapnak!“ Más. Valaki megemlékezik egy jeles költőnkéről, aki népszerű tanár is volt, ahhoz, hogy elsajnálkozzék az előadásokba ölt idő felett. Érdekes, vannak európai rangú alkotók, akik más- képp látják ezt a dolgot. Németh László például így ír: „Középfokon tanító tanár nyoma az életben ha láthatatlan is, nem okvetlenül kisebb, mint egy »középfokú« íróé.“

A „kedvenc műzsák“ elméletével vele jár egy bűvös kör is. Az embe- rek mozgékonyabbja olyan foglalatosságok felé orientálódik, amelyek egye- bek mellett publicitást biztosítanak, ez az elvándorlás viszont más művelő- dési ágak elcsenevészésével jár. A „többiek“ vonzóereje még kisebb lett, még kevesebben vállalják — és így tovább. Remélnünk kell, hogy nem a végtelenségig.

A veszélyt elég nagyra látom. Ha az abszurdig akarom vinni a dolgot, egy fordított utópiát képezek el, mondjuk „Mandarinok“ cím alatt, egy egy- szeri városról, ahol mindenki felcsapott művészek vagy műkedvelőnek, és senki sem törődik egyébbel, a tenézéstől és a rá váró nehézségektől féltében.

Summa summarum, most amikor új lapok, új kiadói elképzelések és lehetőségek születnek, jó lenne újraértékelni művelődésünk értékrendjét is. Jó lenne tudomásul venni például, hogy nemcsak a művészet nélkülözhe- tetlen.

Dankanits Ádám

Borsos Miklós Ady-
illusztrációja
(Főszállott a páva)

A tanulás dinamikája

A tanulás dinamikája az iskola, a család és az élet alkalmában történő tanulás mikro- és makrovilágába vezet. Ebben a világban a tanuló ember gazdag arcképtárlata fogad, s a tekintetek mögött ősi emberi történések sejlnek fel: vágyak és erőfeszítések, bizonytalanságok és félelmek, megtorpanások és helytállások, leveretések és győzelmek, lankadság és célratörő akarat, egyszóval: birkózás önmagunkkal és másokkal, különállón és együtt a dolgozó, igaz és szabad emberért.

A tanulás dinamikai tényezőit sokféleképpen megfogalmazták. A neveléstörténet feltárja a kérdés főbb vonulatát hol a köznapis tapaszatlat, hol a pedagógiai gyakorlat szintjén, hol pedig irodalmi vagy filozófiai arccéllal. A pedagógia segédtudományai fejlődésüknek polgári fokán is értékes hipotéziseket és modelleket dolgoztak ki. Az élettani és pszichológiai értelmezések különböző folyamatok és mechanizmusok neve alatt szerepelnek (alkalmazkodás, ösztön, szükséglet, figyelem, érdeklődés, akarat, cél, magatartás, motiváció, aktiváció). A kortársi kutatások fiziológiai és lélektani, szociológiai és szociálpszichológiai, antropológiai, ergonómiai és gazdasági vonatkozásban mélyítik el a kérdést.

Koordináták, változók

A tanulás dinamikája a tanuló személynek és a feladatnak mint helyzetnek a koordinátaiban alakul.

A tanulási tevékenység változói tárgyi, személyi, illetve személyi közvetítésű környezeti eredetű okok, amelyek hatásukat mindig biológiai és társadalmi kontextusban érvényesítik, jobbra statisztikai jellegű értékelhetőséggel. Számuk rendkívül nagy hatásszintjük is változó. Így például tárgyi vonatkozásban a *tanulási feladatok* variálódhatnak típus szerint, a lecke célja, tartalma és terjedelme szerint, a probléma nehézségi foka szerint. Változik a teljesítmény a tanulási tevékenység szerveztségének, a tanulási szakaszok számának, halmozódásának, elosztásának, a tanulási helyzetek és alkalmak szociális és tárgyi légkörének, továbbá a tanulási információs anyag logikai elrendezettségének függvényében. *Személyi vonatkozásban* döntő lehet a tanulók kora, szervezeti, értelmi, érzelmi, akarat állapot, örökletesen és elsajátítás útján ható mechanizmusok (vérmérséklet, készségek, szokások, élmények, gátlások, traumák), a személy érdeklődése, tanulási kedve, igény szintje, eszményei és távlatai, feladat- és felelősség tudata, személyi értékrendje és meggyőződése, illetve világnézeti beágyazottsága. De befolyásolhatja a teljesítményt a külső utasi-

tás, segítség, vezetés vagy a tevékenységet, próbálkozást és felmondást követő mozzanat: jutalom, büntetés, siker és sikertelenség.

További csoportját alkotják a változóknak az olyan személyi közvetítéssel ható környezeti feltételek és helyzetek, mint a társadalmi rendszer és osztály, a család, baráti kör, az iskola, iskolai osztály és tanítási óra, a látens csoportok, illetve szubkultúrák mikrostruktúrája, a tanuló szerephelyzete a csoporton belül, a környező társadalom makrostrukturális képződményei vagy pedig a személyközi kommunikációban a különböző értéktartalmakat közvetítő jelrendszerek.

A tanulás dinamikája a tanulási tevékenység szerkezeti összetevőinek működése — a tevékenység indításától a teljesítmény kialakításáig. Ez a külső és belső viselkedés-modellek szerint történik. A külső viselkedés különböző helyváltoztatásokból, koordinált mozgásokból, látásos, hallásos és mozgásos történésekből áll. A külső viselkedésnek belső vezérlés felel meg, mely szerveződéseket mozgósít az információs anyag elsajátítására belső szükségletek, igények és külső elvárások és késztetések erőmezejében próbálgatásokon, sikereken és sikertelenségeken, megszakításokon, folytatásokon és ismétléseken keresztül. Más szóval a tanulás törekvés-mezőt hoz létre, melynek kifejelete, a teljesítmény belső és külső, szubjektív és objektív, tartalmi és formai, személyi és társadalmi mozzanatok függvényében jelenik meg tárgyi, illetve eszmei-nyelvi tevékenység formájában. A folyamatot általában a szükségelt idő lerövidülése, illetve az időegységre eső teljesítmény növekedése jellemzi, továbbá a teljesítmény minőségének javulása, a hibaszám, a személyi feszültség, a mozgások csökkenése s a végrehajtási módozatok tökéletesedése.

Itt jut érvényre a tanulási szokások jól vagy rosszul szervezett munkamenete, a ki nem alakult, illetve az elsajátított tanulási készség, tanulási magatartás és motiváció, hogy nyomukban előttünk álljon a tanuló egyéniségek gazdag változata: az öntudatos, a szorgalmas, az alapos tanuló vagy ezek ellentétei: a kényszeredett, a lusta, a felületes, a zavart s ezek átmeneteinek széles skálája.

Tanulási magatartás és motiváció

Ennek a két dinamikai változónak a szerepe a tanuláshelyzetekben sok tekintetben hasonló a termelési helyzetek munkamagatartásához és motivációjához: mindkettő lélektani-erkölcsi természetű, s kihatásaik a teljesítményt érintik. Gorkij szerint „az életben nincsen semmi fontosabb és érdekesebb az emberi cselekvés motívumainál“. Az emberi lélek mélységeinek nagy ismerője e sorokat bizonyára okkal vetette papírra. Meggyőződésünk, hogy kora zseniális megelevenítője művei alakjainak hiteles ábrázolását az emberi viselkedés motívumainak megfigyelése és sokrétű tanulmányozása alapján alkotta meg.

A tanulási tevékenység folyamán — tervszerű vagy alkalmi helyzetek során — a tanulás viselkedésrendszerének történései úgy alakulnak, hogy a tanulási feladatok (lecke, probléma) személyi beágyazottságot, *személyi értelmet* nyernek, illetve pozitív vagy negatív viszonyulás érvényesül irányukban. A beágyazódás lehet intellektuális, érzelmi és akarati fogantatású. Adott esetben például a számtan gyakorlati fontosságának felismerése indító oka lehet a matematika megkedvelésének. Más esetben a jól adagolt dicséret vagy feddés érzelmi alapból erősítheti fel a tanulási tevékenységet. A tanulási cél kitűzése és állhatatos fenntartása pedig minden elterelő és csábító körülmény ellenére ugyancsak alapja lehet egyéb feltételek fennállása esetén a jó hatásfokú tanulásnak.

A kortársi lélektan a tanulási indítékban a tanulási *tevékenység* során tudatosodott jelenségek szubjektív feldolgozását, személyi értelmét látja, mely a tanu-

lasi tevékenységet kiváltja, fenntartja és irányítja, a tanulási magatartáson pedig a tanuló és a tanulási feladat közötti cselekvéses *viszonyulási módot* érti. A két pszichológiai szféra összeműködő egységet alkot, melyben az egyetemes determinizmus pszichés változata tör felszínre.

A valóságban minden oktatási helyzet előzetesen, egyidejűleg és utólagosan ingerek sokaságával szólít fel tanulásra. Ebben a folyamatban jellegzetes körülmény, hogy a tanuló társadalmi feladattal áll szemben, s erre indítékaiban és magatartásilag is személyközi kapcsolatokban, tárgyi és eszmei tevékenységű közegben, nyelvi úton ráhangolódik. Statikus nézetben a tanulási magatartás és motívum sok változatot mutat. Az előbbi lehet például pozitív, elutasító, közömbös, kényszeredett, zavart és ezek kombinációi. Az utóbbira sokrétűség és fokozott dinamicitás jellemző, s ennek megfelelően lehet: öröklött, szerzett, külső, belső, értelmi, érzelmi és akarati, egyéni és társadalmi, aktuális és távlati, anyagi, tárgyi, személyi és eszmei, tudatos és nem tudatos, látszólagos és valós elemek szerveződése. Ez a szerveződés azonban mindig rangsorosan tagolt, a szervezet és környezet meghatározott erőitől függően. Legmagasabbrendű formáit a tudatosult érték és eszménybeli társadalmi jellegű elkötelezettségek alkotják. Ezek célratörő finom vezérlésként *kötelesség- és felelősségtudat*, illetve *lelkiismeretesség* alakjában a cél és az akarati elhatározás közé iktatódnak, s váltják erre vagy arra a sínré a cselekvést. Az indíték ebben a formájában a felismert szükségszerűség, mely a keretei között érvényesülhető szabadság tudatát is magába foglalja, s a cselekvést a *meggyőződésen alapuló magatartás szintjéről* vezérli.

Az indíték és magatartás nem egyszer s mindenkorra adott statikus szerveződés. A tanulási tevékenység folyamán sztereotipizálódott indítói, fenntartói és vezérlői ugyan a cselekvésnek, de a mindenkori tevékenységi változók függvényében alakulnak: felerősödnek, gyengülnek, átminősülnek, felcserélődnek, beszűkülnek vagy kikapcsolódnak.

A tanulási dinamika egyik legalapvetőbb kérdése, hogyan alakulnak át a szervezeti és környezeti determinánsok személyes lelki motívumokká, illetve magatartássokká. A kérdés megválaszolása tanulásszociológiai és pszichológiai megfontolások alapján közelíthető meg. A feladatokkal tárgyi és eszmei cselekvéses viszonyban álló magatartások és indítékok társadalmiasultságáról van szó, vagyis a külső környezet igényelte tanulás belső személyi síkon történő szükségszerűvé válásáról. Az átalakulás a társadalmiasulás folyamatában zajlik le, melynek eredményeképpen az egyén a társadalmi követelményt saját feladatának érzi. A nevelő gyakorlati munkájában a motiváció és magatartás társadalmiasultságának legalább két dimenzióját kell hogy ismerje: mélységét és terjedelmét. A mélység kezdő szakasza a kényszerjellegű feladatvégzés, legbensőbb rétege pedig a meggyőződéses tanulási feladattudat. A terjedelem a tanulási magatartást és indítékrendszerrel tápláló információs mezők (család, iskola) számának a függvénye. A tanuló cselekvéses viszony alapján kerül kapcsolatba családjával, iskolájával és egyéb társadalmi alakulatokkal. Ennek eredményeképpen az információs mezők részéről érkező és különböző jelzések által közvetített *értékfelhívások* és *elvárások* személyi motivációs és magatartásbeli beépülésük arányában a tanulót érzelmileg hozzákötik egy vagy több információs mezőhöz.

Jól motivált és beállított tanulási tevékenység jól motivált és beállított személyi viselkedésrendszert feltételez. Jelenti ez nem csupán a tanuló pillanatnyi kedvező hangulatát vagy serkentettségét aktuális külső vagy belső indítékok függvényében, hanem az egész motivációs és magatartásbeli rendszer optimális irányba

mélyülő, kiterjedő, illetve szilárduló tendenciáját szocialista eszményeink koordinátaiban. A gyermek az iskola hatósugarába sajátos indíték- és magatartásbeli rendszerrel lép, kezdeti munkáját a sikerre törekvés, a tetszés elnyerése, ismeretszerzési vágy, utánzás és más mechanizmusok egyéni szintje mozgatja. Ahhoz, hogy ezek és más motívumok ne maradjanak csupán külső kényszerjellegű késztetések, az szükséges, hogy a tanulóban a motiváció és magatartás önkéntes szándékkal célként jelentkezzen. Ehhez azonban megerősítések kellenek, sikerek és eredmények közönségi szinten. Mindez nagymértékben biztosítja a jobb teljesítmény vágyát.

Az elsős és másodikos tanulóknál már jelentkeznek a tanulás iránti kötelesség, összeszövődve az iskola, az oktató és a szülők iránti szeretet és tisztelet érzésével. Ez a kötelesség azonban kötelező magatartásként még nagyrészt külső indítású. A III—VII. osztályos gyermeknél indítékváltódás következik be, egyrészt a belső indítás erősödése, másrészt az alakuló objektív önértékelési készség (az osztályzat iránti érzékenység, a tanulói méltóságtudat) s az érdeklődés elmélyülése (kedvenc tantárgy) jegyében. Újabb átszerveződés mutatkozik a VIII. osztályos tanulóknál: a tanulási magatartás mindinkább távlati motívumok jegyében bontakozik ki (iskolaválasztási-pályaválasztási terv) az életfeladatok és köteleességek egyre fokozódó társadalmiasulásának kíséretében.

Az ifjú- és felnőttkorban a tanulási magatartás a szenvedélyig fokozódható tudásvágy, az önkifejtési, illetve önszituáló törekvések, a szakmai tökéletesedés, utód- és közszolgálat, építő és alkotói kedv mindegyre jelentkező lökései hatására alakul, hogy környezeti, távlati és a szervezet feltételeitől is függően az öregkorban a rendszerezett egyéni tudásanyag bölcsességben felerősödve továbbítódik, adott esetben pedig a tanulás dinamikai tényezőinek buktatói (elterelődés, szóródás, lemorzsolódás, kallódás) folytán fokozatosan bekövetkezzék a tanulási kedv lanygulása, beszűkülése, meddőülése, illetve a tanulási készség lebomlása.

Programozott tanulás és kiaknázatlan dinamikai tartalékok

A cselekvéseméleti és dinamikai fogantatású mai tanuláslélektani szempontok és eredmények hasznosítása tekintetében biztató az a körülmény, hogy a pedagógusok és pszichológusok sem polgári, sem szocialista keretben nem állnak meg hipotetikus elvontságoknál, hanem azokat ki is kísérlétezik és alkalmazza is a tanulás határfokának növelése végett. Bizonyíték erre századunk nagy oktatási kísérlete, a *programozott oktatás*, vagy a *programozott tárgyi modellek* alkalmazása.

Mindkét megoldás a tanulási tevékenység dinamikus tényezőivel (motiváció, magatartás, megerősítés, vezérlés, tárgyi-eszmei tevékenység, jelrendszer) kapcsolatos törvényszerűségek tudatos alkalmazásának az eredménye. Határfokban mutatkozó fölényük a klasszikus oktatási módszerekkel szemben ma már nagyrészt bizonyított tény. A programozott oktatás mindegyik válfaja s a programozott tárgyi modellek alkalmazói szigorú logikai rendszereikbe igyekeznek ugyan beszerkeszteni a tanulás aktivizáló erőit, azonban arra gondolva, hogy a tanuló mindkét megoldás tanulási helyzeteiben *önvezérlő* is, számolnunk kell zavarási, illetve bizonytalansági együttathatókkal. Ez más szavakkal a tanuló tanuláscelekvési dinamikája különböző mérvű **kiaknázatlanság**at jelent.

Egyébként is: a megtörtént értékelések alapján úgy tűnik, hogy a programozott oktatás szerepsávján kívül rengeteg olyan tanulásdinamikai probléma van, amit belátható időn belül kibernetikailag nem lehet megoldani. Ez ösztönöz arra, hogy megvizsgáljuk oktatómunkánk konkrét adottságait, fedezzük fel bennük tanulásdinamikai kiaknázatlanságukat, s az adott lehetőségek határain belül szervezzük **dinamikailag** előnyössé pedagógiai helyzetünket.

A tanítási óra nem a tanítással kezdődik, és nem is azzal fejeződik be. Előzményei és következményei, múltja és távlata van. Szereplői: tanuló és oktató múltjukból pozitív és negatív ráhatásokkal terhelten lépnek a pedagógiai aktus közvetlenségébe. A távlat kettős értelemben érinti a tanórai tanulást: a szereplők aktuális munkájának tartalmilag lemerített jövőbeni értéke tekintetében, s olyan módon, hogy az adott tanóra munkája megalapozója a következő lépcsőfoknak.

Tanulásdinamikailag alapvető sajátossága ennek a tanulásnak a *kettős vezérlés* és a *visszacsatolás*. A tanuló tanulását önmaga és az oktató is irányítja, s ugyanakkor az oktató állandóan tájékozódik a tanulónál az általa továbbított információs anyag átvételének eredményessége felől, a tanuló pedig ugyanezt végzi önmaga viszonylatában.

A tanítási óra az iskolai munka legdöntőbb láncszeme, ahol személyközi kooperációban társadalmilag szervezett, tervszerűsített és ellenőrzött körülmények között valósul meg a történelmileg felhalmozódott társadalmi tapasztalatok különböző szintű elsajátítása, illetve az iskolai tanulás által megvalósítható egyéni és társadalmi képességnövekedés.

A tanítási óra a tanuláért van. Sikere vagy sikertelensége nagyrésztben pedagógiai, szociológiai, személy- és szociálpszichológiai természetű változók függvényében valósul meg. A tanuló többfajta mikro- és makroszociális információs mező (társadalmi rendszer és osztály, család, iskolai osztály, szervezetek, spontán gyermekalakulatok, szubkultúrák) magatartás- és indítékformáló hatását aktualizálhatja tanórai tanulásban. Ezek lehetnek ellentétesek és összehangzók, pozitív vagy negatív hatásúak. Teljesítményalakító szerepük nagy felületen bizonyított.

A tanítási óra célja az elsajátítás, mely személyközi közlés, illetve kommunikáció útján jelrendszer segítségével történik csoportdinamikailag kialakult szerepkörökben. Ez a kapcsolat informatív, illetve formatív jellegű és a tanulási órán elsősorban nyelvi úton valósul meg. Az így értelmezett kommunikációt azonban ún. metakommunikáció kíséri (arcjáték, testtartás, mozdulatok, hanghordozások), ami jelezheti a kapcsolatban álló személyek kooperációjának jellegét, érzelmi viszonyát vagy értékelését. Mind a kommunikáció, mind pedig a metakommunikáció társadalmi normákhoz kötött. A metakommunikáció zavartsága esetén előállhat egyrészt a helyzetekhez nem illő metakommunikációs viselkedés, másrészt a másik fél metakommunikációjának hibás értékelése, félreértése.

Az oktató és a tanuló a tanítási óra szerkezetében elfoglalt státusuknak megfelelően szerephelyzetből kooperálnak. A szerepkörök viselkedésmoделleket előíró szabályrendszerrel foglalnak magukban. Mindezek a személy- és társaslélektani összefüggések jelentős tanulásdinamikai vonatkozásokat hordoznak. Gondoljunk a tanuló vagy oktatói szerepkör hivatásszerű betöltésére, illetve e szerepkörökből való kiesésre, elferdülésre, mozdulatok, tekintetek hibás értelmezésére, előírt metakommunikációs normák be nem tartására s az ezekből származó konfliktusokra, vagy az *anyanyelven történő információközlés magasfokú hatékonyságára*. Ugyancsak ebben az összefüggésben juthat érvényre a tanórai dinamika olyan komponense, mint az oktató egyénisége, a rokon- és ellenszenv, s nem utolsósorban a tanórai légkör.

Tengelykérdését alkotja az elsajátítás dinamikájának a tanulási óra optimális motiváltsági szintje. Sokrétű kérdés, melynek megközelítése rendkívül sok változó tekintetbevételétől függ. Az oktatónak gondoskodnia kell ilyen vonatkozásban mindenekelőtt a fejlődési törvényszerűségek szemmel tartása mellett az információadás, -vétel és -feldolgozás folyamatában a visszajelentések szemmel tartásáról, az érzelmi

ráhangelés, a hangulat, az érdeklődés és megfelelő munkalétkör megteremtéséről, a jutalmazás, az elismerés, az értékelés és egyéb megerősítések kellő alkalmazásáról, aktuális belső és távlati indítékok és magatartások betáplálásáról a tanuló cselekvő részvételének biztosítása során.

Terhelés és foglalkoztatás

Mindez kapcsolatban áll a tanulásdinamika egy másik arculatával, a terheléssel, illetve foglalkoztatással. A többi emberi tevékenységhez hasonlóan a tanulás is élettani és társadalmi kontextusba ágyazott történet. Teljesítményi szintje határok között mozog idegrendszeri-élettani, társadalmi és pszichikai változók függvényében. A tanulást dinamikai rendszerként értelmezve, terhelést jelent a tanuló idegrendszere és egész személyisége számára. Ez az összefüggés veti fel a *terhelhetőség és a foglalkoztatás* kérdését. A közérdeklődést ezzel kapcsolatban inkább a túlterhelés kérdése vonzza, jóllehet a jelenség tengelyében az optimális terhelés és a tanulási teljesítmény eredménye, a tudás, illetve a beépült optimális indíték és magatartásrendszer foglalkoztatásának kérdése áll. Itt vetődik fel a képességek és hajlamok függvényében a maximális és téves terhelések, illetve foglalkoztatások, a távlatok és eszmények függvényében a távlattalanodás, az eszménytelenedés, továbbá az üres terhelés folyamata s az igény szint alatti terhelés problémája. De szálak vezetnek innen olyan jelenségekhez is, mint a lemorzsolódás, beszűkülés, kallódás vagy a tanulóval szemben bekövetkezett elidegenedés és a meddőülés.

A korszerű indítású és beállítódású tanulás nem jelenthet konformista jellegű információszerezést az alkalmazkodás vegetatív szintjén. Szerepásvja kiszélesül és átfogja a tanulási tevékenység keretében egyrészt magának a tanulási készségnek a megtanulását, másrészt az alkalmazó, feltaláló, és felfedező, egyszóval: az *alkotó* készség elsajátítását is, ami alapvető biztosítéka lehet a műszaki, gazdasági és erkölcsi-politikai robbanásos megvalósításoknak az egyéni és kollektív cselekvések dinamikai alapját betápláló információs mezők függvényében.

Alapvető nevelésszociológiai terület a tanulási lehetőségek biztosításának s a tudás foglalkoztatásának összefüggése a társadalmi rendszerekkel s ezen belül a konkrét államhatalmi törekvésekkel.

A polgári fogantatású pedagógia híján van a tudományos lélektan, szociológia és szociálpolitika mögött felzárkózó pozitív társadalmi erőknél, s a tanulási dinamika tartalmi betáplálását és foglalkoztatását nem irányíthatja az igazságosság jegyében kialakított értékrend távlatában. Valós társadalmi helyzetre vonatkoztatva: a jogfosztott néger ifjú hiába motivált pozitívan a tanulás tekintetében (tudásvágy, tanulási kedv, építő közösségi szándék), az osztálykoriátokon kívül nemzeti diszkriminációs szempontok torzíthatják pozitív indítékú magatartása leterhelését: megalázzák, mellőzik, elveszik kedvét a tanulástól, esetleg társadalomellenes akciókba kényszerítik.

A szocializmusban elvileg eltűnnek a pedagógia útjából azok a torzító erők, amelyek szükségképpen akadályoznák az optimális magatartás és tudás pozitív foglalkoztatását a kommunista értékcszférák jegyében. Ez nem jelenti azt, hogy szocialista társadalmaink gyakorlatában ennek a kérdésnek minden vonatkozása súrlódásmentesen működő csapágyrendszeren mozog.

Ergonómiai és oktatásgazdaságtani megfontolások

Mezőgazdaságunkban ügyelünk minden búzaszemre, állatállományunk egészségét, táplálkozását és értékesítését a zootechnikusok népes tömege ésszerű eljárásokkal

irányítja, az ipar jó működtetése érdekében kutatóállomások gazdag hálózata buzgólkodik, a selejtet üzemgazdaságtanilag számon tartják, és miatta anyagi felelősséggel tartoznak. Az embert a legértékesebb tőkének nyilvánítottuk, de senki sem vonhatja kétségbe, hogy létét még mindig sok emberi eredetű ésszerűtlen, véletlen és megmondolatlan körülmény bizonytalanítja.

Napjainkban újabb tudományok kerültek az érdeklődés élvonalába. Szempontjaik hasznosíthatók a tanulási tevékenység megjavításában is. Az ergonómiáról és az oktatásgazdaságtanról van szó. Az ergonómiai szempont műszaki, gazdasági, szociológiai, biológiai, pszichológiai, egészségügyi és pedagógiai vonatkozások értékesítésével a tanuló munkájának tudományosabb megszervezését segítheti elő. A tanulást és oktatást, illetve ezek feltételeit funkcionális egységnek tekintve s a tanuló tanulási helyzetét mikro- és makroszociális környezetében biológiai, lélektani és társadalmi funkciók egységében elemezve, szempontokat nyerhetünk, hogy a tanulás tudományosabb vezérlésével a tanuló optimális terhelődése mellett fokozza tevékenységét. Ergonómiailag oldható meg ezek szerint a tanulás, a tanítás, a tanuló és oktató terhelése, a tanulás és pihenés arányosítása, a személyközi kapcsolatok s nem utolsósorban a tankönyvek, tanszerek s az egész tárgyi környezet kérdése.

Míg az ergonómiai megfontolás a tanulási munkában képességnövekedést eredményezhet, az oktatásgazdaságtan értékösszefüggést és távlati betájolódási kérdést világít meg. Az előbbi hangsúlyozza az oktató- és tanulási munka értéktermelő jellegét, gazdasági hatékonyságát és ennek keretében az optimális gazdasági hatékonyságot a költségráfordítások függvényében, az utóbbi pedig arra figyelmeztet, hogy oktatómunkánkat a pályairányítás tekintetében egyrészt a népgazdaság munkaerő-szükségletének, másrészt a szakmai ismeretek és képzettségi fok összefüggésében végezzük.

Kutató gyakorlat

Mindezek tájékozódást nyújtanak a tanulási dinamika elméleti kérdéseiben, érvelhetnek iskoláinkban a kérdéskör vizsgálatának fontossága mellett, és sok tekintetben képletként szolgálhatnak konkrét nevelői feladatok idevágó problémái számára. Egy dolog tény: a pedagógiának ezen a részlegén is el kellett kezdenie az elmélet alkotó alkalmazását s továbbmenően: a gyakorló nevelőnek is kötelessége az alkalmazott kutatás szintjén megoldania konkrét idevágó kérdéseit.

A tanulás dinamikája nem lehet közömbös kérdés. Nem lehet mindegy a nevelő, a nevelt, de a közösség számára sem, hogyan viszonyul tanulóink serege a tanuláshoz, s az sem, hogy miért viszonyul így vagy úgy. A kortársi vizsgálatok egyöntetűen kimutatták a kérdés fontosságát az oktatási folyamatban, s pedagógiánk értékesítheti is ezt a konklúziót.

Az UNESCO a nevelés, a tudomány és a kultúra korszerű tartalmait és az új oktatási eljárásokat értékesítendő, az igazságosság, a tolerancia és a béke összemberi értékei alapján kívánja csökkenteni a népek közötti társadalmi-történelmi és földrajzi okok miatt fennálló nívókülönbséget (René Maheu: *Civilizația universală*, București, 1968). A tanulás indítékainak világméretű dinamizálása van kibontakozóban. Új közoktatásügyi törvényünk, egyéb állami intézkedések s a pedagógiai közgondolkodásunk a felnőtt korosztályok vonatkozásában is a tanulás és oktatás hatásfokának növelésével egyöntetűen a hagyományozott, aktuális és távlati népi, nemzeti és összemberi pozitív művelődési értékek hatékonyabb birtokbavételére mozgósít.

A lélektani és pedagógiai technika kortársi szakaszában az új oktatási eljárások megfordíthatatlan fejlődése nem jelenti, hogy iskoláinkban és más művelődési helyzetekben a konkrét feltáró kutatásoknak nincs pedagógiai értékük. Ellenkezőleg, tájékoztatnak a soron levő problémákról, az oktatás iskolai és a tanulás egyéni vonatkozásában. A tanulmányi színvonal javításáért végzett munka számára a tanulási dinamikának a legkisebb iskolában is kiaknázatlan tartalékai vannak. Nem kétséges, hogy csökkent rendű színvonal esetén a tanulók és oktatók erkölcsi és pszichikai erőforrásainak lappangásáról, elterelődéséről, lemorzsolódásáról, közömbösödéséről vagy éppen kallódásáról is van szó. A nevelési és oktatási helyzetekben ennek az egyaránt fontos és érdekes kérdéskörnek konkrét feltárásával, negatívumainak és pozitívumainak korszerű kezelésével a szocialista értékrend vonzásában felgyorsíthatjuk tanuló ifjúságunk és dolgozó tömegeink integrálódását.

Demény Dezső

Ismerethalmazt vagy önálló gondolkodást?

Az oktatás vizsgálatokor lényegbevágóan csakis a társadalmi fejlődés és az ebből következő tudományos-kulturális változások követelményének a mércéjével lehet értékítéletet mondani. A lényeg-szemléletnek sajátos, objektív érték- és mértekkérendszere van, míg a mennyiségi szemlélet pusztán csak az ismeretek, a magatartás és cselekvés indítékok nélküli, statisztikai felmérésére törekszik. Nem jelentheti a valóság teljességét a modell sem. A vizsgálódás könnyebbik módja az egyszerű viszonyítás a modellhez; a valóságot szembesíteni azzal, aminek lennie kellene. Ez az eljárás sarkítaná a valóságot, de nem mérné fel. Hasznosabbnak tartom, ha a modell aspektusait a modellhez és a valósághoz tapadó kettős köztöttségükben tapintjuk ki, s így jelöljük ki a feladatokat, amelyek minden vizsgálódásból szükségképpen következnek.

A kovásznai líceumban felmérést végeztem, hogy megállapítsam: vajon a tudományos-műszaki forradalmat jellemző gyorsuló időben hogyan formálódik itt a tudományos igényű gondolkodás és ezzel összefüggésben a személyiség? Felhasznált eszközeim: interjúk, kérdőíves anket, szociográfiai-statisztikai vizsgálódások, a magatartás és cselekvés pszichés okainak keresése tesztekkel is.

A kutatásba 57 tanulót vontam be, de az általánosabb jellegű vizsgálódást kiterjesztettem tanulóink jelentős hányadára. Abból a szociológiai igazságból indultam ki, hogy a válasz azonos körülmények között mindig azokra az alternatívákra reagál, amelyeket a valóság állít fel számára. A modern élet követelményeinek megfelelően a következő kérdéscsoportokat alakítottam ki:

a) *világnézeti tájékozottság*, ennek keretében az emberiség feladatainak — a tanulók vélt feladatainak — felvázolása, mindennapjaink időszerű kérdései;

b) *az általános és alapismeretek felhasználása és hasznosítása önálló gondolkodással*, szoros összefüggésben a természeti és társadalmi környezet megítélésével; a modern tudomány és életforma vívmányainak emberi jelentése és az ezekről alkotott vélemény;

c) a *tájékozottság mértéke* a tudományban és kultúrában; a modern irodalom és művészet ismerete;

d) az *emberi létre adott gondolati-érzelmi válasz*, különös tekintettel a tanuló státusára (itt kíséreltem meg konkrét formában meghatározni az iskolában ható elidegenítő tényezőket és a diákok közérzetét);

e) *személyiség-vizsgálatok* azzal a szándékkal, hogy megállapítsam az azonosulás mértékét a társadalmi-természeti környezettel vagy az ettől eltávolító tényezők milyenségét.

A világnézeti problémakör

A kérdésekre adott válaszok a szocialista fejlődés és vívmányok értékeléséről tanúskodnak. Ezt a megállapítást különösképpen igazolják az emberiség feladataira adott válaszok; 57 tanuló közül 55 politikailag és világnézetiileg elfogadható választ adott.

Olvashatunk nagyon érdekes megfogalmazásokat is, amelyek mély erkölcsi tartásról vallanak. Az egyik kitűnő előmenetelű tanuló így fogalmazza meg véleményét: „Igazán emberré kell hogy váljon az emberiség. Tűnjön el a kétszínűség. Legyenek végre őszinték az emberek — le az álarcokkal, s főleg a gumipofákkal! Le a merev korlátokkal! Szellemi, lelki és testi bátorságot...”

Figyelemre méltó, hogy a tanuló ifjúság műveltebbjeit nem elégtik ki a szocializmus pusztán társadalmi-gazdasági megvalósításai; szükségesnek tartják a szocialista vívmányok *etikai elmélyítését*, mondhatnám így is: mindezek beépítését az emberbe, a szocialista erkölcs követelményei szerint.

A szocialista lét teljességének igénye érződik ezekben a sorokban; harc a nyárspolgári életforma maradványai ellen; az emberi kapcsolatokban még jelen levő alakoskodásokkal szemben. Ez a hang rokon fiatal költőinknek merev konvenciókat romboló, a régivel megbékülést nem tűró hangvételével. (Sajnos, vannak még pedagógusok, akik behunytt szemmel mennek el az őszinteség megnyilvánulásai mellett, vagy ami még rosszabb, dorgálással illetik az ilyen indítású ifjú törekvéseket.)

Más tanulók érzik, hogy a tudományos-műszaki forradalomban élnek, s ezért sokan a tudomány fejlesztésében és a tanulásban látják az emberiség feladatát. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy az ifjúság igényli a teljesebb erkölcsi tartást és cselekvést, akkor csak helyeselni tudjuk a feladatok távlati áttekintését.

A világnézeti nevelés eredményei tehát alapvonalakban megfelelnek a követelményeknek, a feladatok távlati szemlélése jelzi a korszerű tájékozódás igényét is. A gondolkodás, érzés világnézeti alaposottsága azonban önmagában nem elégítheti ki a modern ember-modell teljességéhez kapcsolódó elképzeléseinket.

A gondolati-érzelmi azonosulás a haladás irányába mutató társadalmi-gazdasági változásokkal — elsősorban *magatartás*. Ám az ember társadalmi léte nemcsak magatartás, hanem épp a lét teljessége meghatározta *cselekvés* is, a képességek, a szellemi tőke felhasználása és társadalmi síkú hasznosítása. Kérdés: a világnézetiileg helyesen látó tanulók — az iskola után — hogyan tudják cselekvően a haladás irányában tovább vinni a társadalmat; tudásbelileg, erkölcsileg eleget tesznek-e majd a politikai, tudományos-művelődési követelményeknek? Egyszerűbb szavakkal: mit tud ma a középiskolás? Tudása összhangban áll-e a tudomány fejlődésével?

A tudományos-műszaki forradalom több, mint egyszerű változás az ismeretek növekedésében és felhasználásában. Jelentőségét Snow angol író és tudós híres ta-

nulmányában így fogalmazta meg: „Ez a legeslegnagyobb forradalom, amelyet fajtánk ismer.” Az oktató számára tehát nem közömbös, hogy az iskolában tanult adatokat és ismereteket a tanulók hogyan használják fel önálló arcélú látásra, tájékozódásra, a szélszört ismeretek szintézisére. A kérdés, persze, nem egészen új, hiszen Konfucius már régen megfogalmazta a tanulás bölcsességét: „*Gondolkodás nélkül tanulni haszontalanság; tanulás nélkül gondolkozni — veszélyes.*“

A gondolkodás jelentőségét a tudományos-műszaki forradalom hatványozottan megnövelte. Az ismeretek és képességek már nem stabilak, a diploma már nem több évtizedre szóló belépőjegy a hasznos társadalmi gyakorlatba. Újabb és újabb belépőjegyeket kell váltani a növekvő tudáshalmaz megismeréséhez, felhasználásához. Ilyen meggondolások alapján célul tűztem ki azt is, hogy felmérjem az egy tanítási napra jutó tények és ismeretek mennyiségét. Az eredmény: egy tanulónak naponta 60—70 tényt és ismeretet kell elsajátítania, s emiatt inkább adatokat, ismereteket sajátít el — a gondolkodás rovására.

A kísérlet második felében olyan kérdéseket fogalmaztunk meg, amelyekre a tanulóknak az elsajátított tényekkel és ismeretekkel kapcsolatosan az összefüggések kimutatásával kellett volna válaszolniuk. Az eredmény: a tanulók nagy többsége nem tudott kielégítően válaszolni. A kísérlet módosított, többszöri megismétlése sem hozott jobb eredményt.

Mindebből az következik, hogy az elsajátított információk mennyisége nincs egyenes arányban a gondolkodás fejlődésével, ezért aztán nem alakulhat ki önálló látásmód és véleményalkotás. Az információk nagy tömege ránehezedik a gondolkodásra, bénítja a felhasználást. Ezt az érettségi vizsgák írásbeli dolgozatai is igazolják. Az írásbeli feladatok ugyanis szintetikus kérdések, s az információk logikus felhasználását, gondolkodást követelnek a tanulóól. Az általam ismert néhány más líceum tanulói sem értek el jobbat az ötös általánosnál a számtan-írásbelin; a dolgozatok jelentős része évről évre hármas és négyes.

A román és magyar írásbeli dolgozatok a tanult adatokat és ismereteket egyszerűen felsorolják, önálló stílus, logikus felépítés, sajátos véleményalkotás nélkül; még a hármas arany szabályt — bevezetés, tárgyalás, következtetés — sem igen veszik figyelembe. Iskolánkban keresni fogjuk a módját annak, hogy az információ tömegével egyenes arányban növeljük a tanulók gondolkodás-képességét.

A jelenségek okozati összefüggései

E kérdést vizsgálva, arra a megállapításra jutottunk, hogy az önálló gondolkodás fejlődését a tanítási óra hagyományos felépítése nagymértékben akadályozza. A tanítási órák szerkezete elsősorban az információk passzív asszimilációjának biztosít lehetőséget. Méréseket végeztünk, vajon a tanítási óra milyen mértékben ad lehetőséget az információk felhasználására. Harminchat tagú osztályt véve alapul, a következő eredményeket kaptuk:

— *idegen nyelvek* (oros, francia, német); a legjobb órán is a 36 tanuló közül 20—25-nek van alkalma két-három önálló mondat megfogalmazására;

— *számtan*: 8—10 tanuló gondolkoztatására van lehetőség (a feladatok megoldásába való bevonásukkal);

— *történelem, természetrajz, földrajz*: itt sem lehet bevonni 10—12 tanulónál többet.

Még gyengébb eredményt kapunk, ha az információk visszakapcsolását vizsgáljuk. Az elsajátítandó ismereteket évharmadonként csak kétszer-háromszor tud-

juk számon kérték, így aligha lehet alkalom az önálló gondolkodás gyakorlására. Ha ehhez még hozzáteszük, hogy a tanárok közül nagyon sokan megelégednek az információk egyszerű visszakérdezésével, akkor ne csodálkozzunk, hogy tanulóink szellemi profiljából sok tekintetben hiányzik a kor legfontosabb követelménye: a gondolkodás.

Az irodalmi és művészeti alkotások értelmezése is információ, mennyiségi jelleggel. Adatok, tények uralkodnak a mélyebb rétegű, átfogóbb élmények, lényeglátás helyett. Jellemző, hogy Szophoklész *Oidiposzából* vagy Shakespeare *Hamletjéből* a tanulók csak a cselekményt és a mű keletkezésének körülményeit ismerik; kizárólag adatokat rögzítenek, a lényeg elsikkad az ismeretek halmazában. Így aztán aligha tudják felismerni az expresszionista vagy szürrealista formát, avagy — ami az általános műveltségre jellemző —, a görögökről tanulnak, de egy görög kapu vagy oszlop megkülönböztetése, a műemlék jellemzése „megoldhatatlan nagy feladat”. Sok tanuló számára a művészet mint az emberiség öntudata, mint katarzis, érzelmi tisztulás, embernemesítés — még ismeretlen terület.

Bonyolultabb jelenségek felé is kiterjesztettük kérdőívünk anketunkat. A fiataloknak felelniük kellett — fizikai, kémiai, matematikai ismereteik birtokában — arra a kérdésre, hogyan képzelik el a fejlett élet más biológiai formáit a Világegyetemben. A tudomány jelenlegi fejlettségi színvonalán milyen információ-cserét lehetne lebonyolítani más naprendszerek értelmes lényeivel? A feleletek — egy-két kivétellel — az ismeretek ingatagságát, az alkalmazás-készség hiányát és a fantázia szegénységét tükrözik. A tanulók nem tudnak kilépni a fehérjékre és általában a szénvegyületekre alapozott élet ismeretköréből, nincs elképzelésük a híradástechnikai információ-cseréről.

Információ és egyéniség

Hogyan hat a tanuló egyéniségére az információ-halmaz felgyülemlése? Milyen mértékben károsítja érzelmi-gondolati világukat? Milyen tényezők idegenítik el a tanulókat az oktatástól és az iskolai élettől? Az 57 megkérdezett tanuló közül 30 úgy látja, hogy — általában — „bizonyos tényezők” taszítóan hatnak.

A lényegét a következő feleletek foglalják magukba: „a túl sok ismerethalmaz idegenít el az iskolától” — „idegenít iskolánkban a merev oktatásmód...” — „...a monoton egyhangúság, állandóan ugyanazt csinálni...” A tanítás szerkezetére vonatkozó megállapításaink tehát megegyeznek a tanulóknak tudatosult elidegenítő tényezőkkel. Ők érzik, hogy a középfokú oktatás bizonyos formái, módozatai nem felelnek meg a kor több igényű követelményének. Értelmük nem mindig képes átfogó módon tájékozódni a környezet bonyolult szövevényében, nem tudja önálló véleménnyel is tárgyilagosan értékelni a tapasztalatot; ahol az információk halmazá sűrűsödnek, a gondolkodás alárendelődik az információ tömegének. „Félelemérzetem van attól, amit nem ismerek” — „A huszadik század emberét saját ereje tartja félelemben — az atom” — „...nem tudom, hogyan fogok megfelelni az életben a növekvő követelményeknek.” Természetesen a tanulóknak nem egzisztencialista értelemben van félelemérzete; ez nem létszorongás, hanem az ismerethalmazok útvesztőiben eltévedt tudat szorongása, a mélyebb összefüggések megértésének hiányából eredő bizonytalanság. Mindezt csakis az *emberi integritás* teljesebb tudata és az alkotó gondolkodásmód, a gondolatiságra törekvő készség oldhatja fel, semlegesítheti.

E felmérés tanulságait a következőkben összegezhetem:

a) Iskolánkban sok tekintetben hiányzik az önálló látásmód, véleményalkotás; b) korunk összetett kérdéskörében felszínes, sematikus a tájékozottság; c) a tanulók nem tudják elfogadhatóan indokolni gondolataikat, érzelmeiket; d) az ismeretek elsajátításának van prioritása, nem a gondolkodás fejlesztésének.

A konzervativizmus egyfajta elszakadás is a fejlődő valóságtól, önmagunkra maradás. A régihez való ragaszkodás belenevelődhet a tanulóba merev gondolati és érzelmi struktúrák kialakításával is, és még rosszabb, ha maradi tanárok a hagyomány pózába merevedve végzik nevelőmunkájukat, elriasztva maguktól az ifjúságot. Az olyan iskolában, ahol a tanított ismeretet természete szerint befejezettek, a kutatások leszűrt konklúzióit pedig törvénynek tekintik, szülők és pedagógusok erkölcsi követelmény-rendszerét megváltozhatatlan normaként tüntetik fel, ott holmi zárt, befejezett világ megtévesztő képe alakul ki, amelybe kötelező a beilleszkedés. A zárt, befejezett világkép, előre gyártott tudományos igazság merev elfogadásához vezet, egyféle dogmatizmushoz.

Az iskolában a korszerű gondolkodásmód és cselekvő magatartás kialakításával segíthetjük hozzá a tanulókat a szellemi önállósághoz.

Snow szerint a „két kultúra“ megrontja a világról alkotott képünket, két külön szellemi világra darabolják: „Kulturánk megosztottsága korlátoltabbá tesz bennünket, mint amilyennel lennünk kellene.“ Az iskolák a humán és reál ismeretanyag éles megkülönböztetésével — véleményem szerint — tényésztelepei ennek a megosztott szemléletnek. A történelem egyetlen időszakában sem különült el ennyire a humán és reál műveltség. John Updike egyik elbeszélésében az azonos nyelvet beszélők sem értik egymást. Pedig a kultúrát és civilizációt valójában nem szakismeretek, hanem lényegbeli struktúrák alkotják: a kort jellemző gondolatiság, erkölcs, a bölcséletben, művészetben testet öltött öntudat. Ha a humán műveltségű ember nem ismeri a természettudományok eredményeit, a tudomány és művészet logikáját, akkor elidegenül a civilizáció lényegétől, beszűkül szakismereteinek béklyójába, a világot csak részleteiben fogja megismerni. Ez fordítva is igaz.

Az iskola Snow szerint a „két kultúra“ atmoszférájában tanít, és így bizonyos fokig gátolja az egységes világkép kialakítását, amikor kénytelen ezt a világképet humán és reál részekre bontani.

A tudományos-műszaki forradalom „információ-túltermelésről“, az „információ-robbanásról“ már többször írt a *Korunk*. A mai ember annyi változást ér meg élete folyamán, amennyit régebben sok-sok egymást váltó generáció tapasztalhatott. A tudósok és mérnökök ún. felezési ideje közel jár a 10 évhez; fele mindannak, amit az egyetemen tanultak, elavul, s annak felét, amire tíz év múlva lenne szükségük, még nem ismerik.

Allandóan visszatérő oktatási kérdés: vajon a tantervben előírt információ-mennyiség folytonos növekedésével az emberi agy befogadó képessége lépést tarthat-e? A növekvő információ-mennyiséggel csakis az ismerethalmazok zárt rendszereinek a feltörése révén küzdhetünk meg. A tudományos-műszaki forradalom pozitív hatása az oktatásra akkor kezd majd jelentkezni, amikor a lexikális tudás elsajátításának helyébe a *logikus gondolkodás, az árnyalt kifejezés mód, a lényegkeresés igénye* kerül. Hatékony, rugalmas, az újra természetesen reagáló oktatásra van szükség, amely tudja, hogy „a tanítvány nem edény, amelyet meg kell tölteni, hanem fátiya, amelyet meg kell gyújtani“ (Tamm). Annak az embertípusnak a kialakítására kell törekednünk, akinek személyiségétől az új iránti fogékonyság, az alkotókedv elválaszthatatlan. Avulásnak elsősorban azok a „túlzakosodók“ vannak kitéve, akiknek ismerete az alapozó diszciplínákban (matematika, fizika, kémia) nem

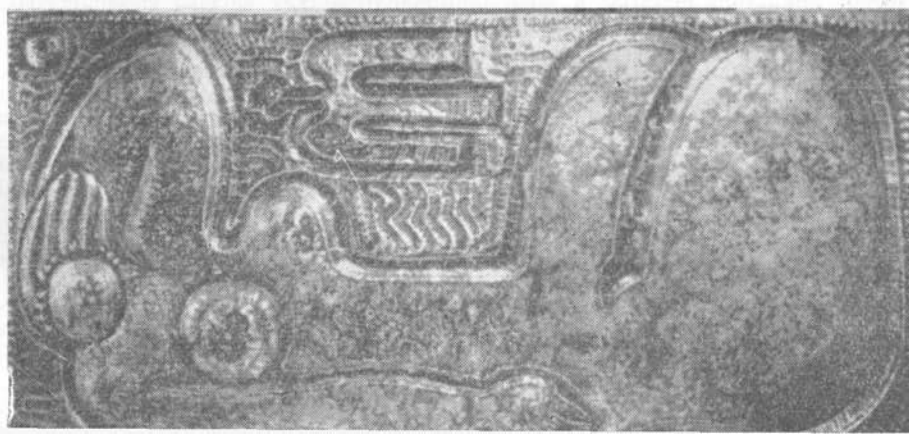
eléggé szilárd. A modern ipar fejlődésének belső dinamikája gyakran igényel szakmaváltoztatásokat, éppen ezért sokkal inkább univerzális szakemberekre van szükség, olyan alpműveltségű szellemi és fizikai dolgozókra, akik nem rekednek meg az egyszer megtanult tudásanyagnál, hanem kimunkálják magukban az új iránti képességet, és egész életükben tanulnak.

A tudományos-műszaki forradalom objektív körülményei új gondolkodásmódot igényelnek, ennek széles körű alkalmazását, többek között az oktatásban is. Az elemzés továbbra is módszere a természet és társadalom vizsgálatának, de nem felel meg teljesen a gyorsuló idő követelményeinek. Az elemzett részek objektív ma csak már összefüggésükben közelíthetik meg az egészet. A megismerés külterjessége bizonyos helyzetekben nem sok időt hagy az aprólékos elemzésre, s az ebből leszűrt következtetések csak a több síkban látó elmének árulják el az „egyetemes” titkokat. Kopernikusz világképe koncentrikusan rendezett világ volt, a William Harvey-é viszont olyan, mint a részeire szedett óra. Az oktatásnak középfokon is nyújtania kell azt a gondolkodásmódot, amely a tudományos-műszaki forradalom jellemzője, s amely föltétlenül a szintetizálásra, önálló kutatásra törekszik.

A modern élet munkaerkölcset természetesen nem lehet teológiával teremtéssé „nemesíteni”; az új munkamorált társadalmi rendszerünk, új létformánk emberi konklúzióiból kell kialakítanunk. Egyetlen lehetőségünk az Énért és Másért végzett összetett munka; a világ műhellyé alakítása, mert „nincs az az állás, helyzet, csapás, amelyből egy kutatáshoz szokott elme kutatóintézetet nem tud csinálni” (Németh László). Az iskolának ki kell alakítania a kísérletező ember típusát vagy legalábbis a kedvet a kísérletezésre, hogy közelebb hozzuk a tudományos-műszaki forradalom társadalmi, gazdasági, tudományos követelményei valóra váltásnak időszakát. A tanuló csakis egyéniséggé alakulásával válhat — társadalmi-természeti környezetünkhöz való alkalmazkodással — a valóság tudatos tényezőjévé.

Meggyőződésem, hogy a vázolt szociológiai mérések eredményei más iskolákban, többi kollégámat is meggondolkoztatják. És talán szélesebb körben is egyetértünk abban, hogy iskolánkban a gondolatosság hiányát nem lehet csak a szemléltetőeszközök folytonos növelésével, az óra módszertani tagolásával, rendtartó intézkedésekkel, szigorú viselkedési szabályokkal vagy új ismeretek tantervbe való iktatásával megoldani. Mindez segíthet ugyan az oktatás korszerűsítésében, de alapvető szerkezetj változást nem hozhat. Az önálló gondolkodásra, kutatásra nevelés nélkül a tölcser tölcser marad, amelyen át az ismereteket csak töltögetjük a tanuló fejébe. Természetes az is, hogy az alapvető módosítások sem érnek semmit a tanári munka megjavítása nélkül. Ehhez pedig az szükséges, hogy az oktató ne legyen pusztán „tanterv-lebonyolító automata”.

Fábián Ernő

Kozma István:
Fekvő akt
(fémdomborítás)

ELŐ TÖRTÉNELEM

Meg akartam ismerni azt a népet...

„En a követséget magamra vállalám — életemet kotzkára tevém s fel áldozám...” — idézi Aradi Viktor Varga Katalin börtönben írt sorait. Ő, a *Catarina Doamna Noastră* hőse, Aradi példaképe. Szívesen vállalta volna Varga Katalin sorát, s késői utódjának érezte magát. Catarina érchegységi bányászai és parasztjai között értette meg a román nép szabadságmozgalmát, s az Ady Endre, Szabó Ervin, Bartók Béla vágta csapáson indította el szenvedélyes küzdelmét a nacionalizmus ellen, a nemzeti kérdés demokratikus megoldásáért.

Vajdó korban élt. A századfordulótól az első világháború végéig a radikális értelmiségiek baloldali csoportjához tartozott. Mély rokonszenvvel feltárta a román nép nehéz életét és évszázados társadalmi harcát. A románok és magyarok sorsközöségének, testvéri egyetértésének következetes szószólója. A két világháború között Romániában telepedett le. Magáévá téve a munkásosztály világnézetét, lankadatlanul szolgálta a kommunista párt forradalmi, háborúellenes, antifasiszta küzdelmét, és jelentős szerepet töltött be a nemzetközi haladó szellemű irodalom hazai közvetítésében. Nagyszámú értelmiségit nyert meg a marxizmusnak és vont be a párt vezette akciókba. Írásait, tetteit az újságok, folyóiratok tömege, könyvek, periratok őrzik, és vagyunk még néhányan, akik személyes ismeretség alapján emlékezünk rá.

Nevéről, munkásságáról alig hallani, még az újabb történelmi művek, lexikonok sem említik. Alakját lappangó félreértés köde homályosítja el. Egyes vállalkozásait gyanúsításokkal illették. Volt, amire módjában állott a válaszadás, így például a *Hazaárulásom története* című, Marosvásárhelyen 1920-ban kiadott vitairatában — Erdélyi Viktor írói név alatt — tényekkel és a szatíra vitrioljával zúta szét a horthysta ügyészség vádját. Egyben válaszolt a Magyar Tanácsköztársaság bukása után a román hadsereggel való „kollaborálása” félremagyarázott és rosszhiszemű beállítására is. Volt, amikor nem állott módjában a védekezés, mert a megrágalmazás börtönben érte. Ez történt úgynevezett kémkedési ügyével kapcsolatban az 1930—1933 közötti időszakban. Felmentése után a Szovjetunióba emigrált. Ekkor az egyik polgári lap a provokátorság vádját hozta fel ellene. Nyilvánosan senki sem cáfolta meg a koholt állítást, és így az alaptalan gyanú légköre hosszú ideig megmaradt körülötte. Életének feltárásával olyan embert ismerhetünk meg, aki izzó lélekkel, lángolva küzdött igazáért. Gazdag és minden részletében még hiányosan felkutatott életútját a jelen tanulmányban csak az első világháború befejezéséig követjük.

Aradi Viktor az Arad megyei Pankotán született, 1883. február 22-én. Halálának éve valószínűleg 1937. A Szovjetunióban halt meg, a személyi kultusz törvénytelenégeinek esett áldozatául. Gyermekeveit Aradon töltötte. A család szabadságharcos, rebellis hagyományainak szellemében nevelkedett. Nagyapja, a német származású Landshut doktor az 1848-as forradalmat honvéd törzsorvosként harcolta végig a császári hadak ellen. Nevét a forradalom melletti hittevés jegyében 1849-ben változtatja Aradira. Anyai részről a szerb Spida-Joanovicsok tartoznak családfájához, akik között több szabadsághős volt. Vegyes lakosságú, román, magyar, német, szerb, zsidó környezetben nevelkedett. Aradi nemzeti hitvallását összegezve írja: „...honfitársaimnak csak a szenvedő és a progresszióért küzdő embereket

tekintem... és a küzdőket, akik oldala mellől el nem maradtam, el nem maradok soha. Ezek között nem néztem azt, hogy magyar-e az illető vagy román... Szenvedsz, úgy testvérek vagyunk. Küzdesz az emberi értékekért, úgy bajtársak vagyunk. A többi ellenségem, legyen az bármilyen nemzetiségű, legyen az véremből való vér" (*Hazaárulásom története*, 34—35).

Déván és Temesvárt a reálisokában végezte középfokú tanulmányait. A lükettető ipári és munkásmozgalmi város, Temesvár jelentősen befolyásolta világszemléletének kialakulását. Nemezszer szemben találta magát a nemzeti türelmetlenséggel, ami mélyen sértette emberi magatartásában, s hosszú időre a nemzeti kérdésre terelte figyelmét. A temesvári erőteljes munkásmozgalom szele is megérintette. Néha kezébe kerültek a szociáldemokrata párt lapjai — Temesvárt jelent meg a *Volkswille* —, s hallgatta az ez időben Temesvárt tanároskodó, később a szociáldemokrata párt vezérkarába kerülő Kunfi Zsigmond előadásait. Tanulmányait 1902 és 1905 között a budapesti egyetem természettudományi karán folytatta, geológia-szakon. Egyetemi hallgató korában kerül a radikális társadalmi mozgalmak áramlásába.

Az Osztrák—Magyar Monarchiát bomlasztó, kibékíthetetlen ellentétek talaján jön létre a szocialista munkásmozgalom mellett a haladó szellemű polgári értelmiségiek radikális mozgalma. Jászi Oszkár és a baloldali szocialista Szabó Ervin körül bontakozik ki a Társadalomtudományi Társaság és jelenik meg folyóirata, a *Huszadik Század*, bátor harcot folytatva a feudális maradványokat fenntartó reakciós nép- és nemzetelnyomó rendszer ellen, a demokratikus átalakulásért. A radikálisok a mesterségesen szított nacionalizmusban látják a nagybirtokos-dzsenti kormányzat politikai uralmának fő eszközét. A Társadalomtudományi Társaság taborának szemlélete nem volt egyöntetű, de idővel, a polgári jobboldal elszigetelődése után, Jászi irányzata kerül előtérbe. A Jászi vezette radikálisok sem ismerték fel a nemzeti kérdésben a történelmi fejlődésnek azt a tendenciáját, amely a dualista monarchia elnyomott nemzetekinek önálló nemzeti államisága felé mutatott. A nemzeti kérdés demokratikus megoldását s ezáltal Magyarország demokratizálását az ország határain belül vélték megoldhatónak. A szociáldemokrata párt — szocialista alapon — hasonló szemléletet vallott. Ennek ellenére mind a szociáldemokraták, mind a radikálisok felfogása, az adott valóság feltételei között, végeredményben a haladást képviselte. A Román Nemzeti Párt demokratikusan gondolkodó vezetői, főbbek között Ion Russ-Sirianu, Vasile Goldiş, Aurel Lazar, Roman Ciorgaru, Coriolan Bredeceanu, Valer Moldovan méltányolták felfogásukat, támogatták demokratikus küzdelmüket, amely elősegítette az elnyomott nemzetek törekvéseit, s ezekben a kérdésekben közös platform létrehozatalát tette lehetővé (I. D. Suciú: *Aspecte ale colaborării Partidului Național Român din Transilvania cu mișcarea socialistă. Studii*, 1968. I.).

Ády Endre, Szabó Ervin, Bartók Béla és az erdélyi szocialisták közül a radikálisokkal kapcsolatban álló Emil Isac és Rozvány Jenő Jásziék szemléletét túlhaladva tisztábban látták az Osztrák—Magyar Monarchia szétesésének és az elnyomott nemzetek felszabadulásának távlatait. Szabó Ervin már a század első éveiben az aikótó marxizmus módszerével elemezte az elnyomott nemzetek jövőjének a lehetőségeit. A munkásosztály győzelme egyik lényeges előfeltételének tekintette a nemzeti elnyomás felszámolását.

Aradi Viktor a társadalmi kérdésekkel geológiai kutatásai közben kerül életközébe, amikor megismerkedik a bányászat elmaradottságával és a bányászok nyomorgó, elsősorban román tömegeivel. Felmerül előtte a kérdés: Európa természeti kincsekben leggazdagabb földterületeinek egyikén, miért oly szegény, oly elmaradott a lakosság? Közgazdasági tárgyú cikkekben és önálló tanulmányban foglalkozott a kérdéssel, és támadta a kormányt a bányászat elmaradottságáért és a bányamunkásság helyzetéért (*Bányászati és Kohászati Lapok*. 1905—1910. Kötetben: *Bányászati kérdések*. Budapest, 1909). „Eközben — alapítja meg — egyre világosabbá lett előttem, hogy a baj gyökere sokkal mélyebben fekszik.“ Az okot a századok óta tartó rablogádzalkodásban és a nemzetiségeket elnyomó politikában találja meg. Nézetei a radikálisok bátor hangú lapjában, a *Világban* és a szociáldemokrata párt hivatalos orgánumban, a *Népszavában* talál-
nak közlési lehetőséget.

„Meg akartam ismerni azt a népet, amelynek ma hírért is alig halljuk, és amelyet valamikor néhány lelkes szóval csatasorba lehetett állítani“ — írja a *Catarina*

Doamna Noastră bevezető oldalain. — „Azt a népet, amely évszázadokon keresztül kolduséhesen, csontvelőig kiuzsorázva, a szabadság örült vágyától sarkallva küzdött a leggyalázatosabb faj- és osztályuralom ellen és időnként vérpatakokat ömlesztett végig a sziklás országrészen.“ Többszörösen bejárta az Erdélyi Ércheység bányavidékét és falvait, megszereti az itt élő mócokat, néha hónapokat tölt közöttük, és megnyeri bizalmukat. Kitérülködnek előtte, miként hajdanában Catarina Doamna Noastrăjuk előtt. Aradi egy életre azonosul sorsukkal és harcaik igazával. Írásaiban gyakran felcsendül a hegyi bányász lakossággal és a mócokkal való bensőséges kapcsolatának a hangja. Történelemtudományi munkáinak színhelye az Erdélyi Ércheység, a középkori parasztfelkelések és a negyvennyolcas forradalom általa vázolt eseményeiben a központi helyet e táj bányászai és parasztjai foglalják el.

Attól a vágytól hajtva, hogy a román népet jobban megismerje, Aradi 1906-ban Romániába utazik. Geológiai kutatásokat végez a Prahova völgyében, s közben az ország történelmét tanulmányozza és ismerkedik. Felkeresi a román tudományos és irodalmi élet kiválóságait. Kapcsolatai némelyikükkel tartósaknak bizonyultak, és a két világháború között is folytatódtak. Kutatásainak eredményéről a Román Akadémia tudományos szakosztályának 1906. március 2-án tartott ülésén számol be. Bevezetőjében kifejti, hogy közleménye a tudományos eredményeken kívül gyakorlati támogatást nyújthat a Prahova vidékén folyamatban levő nyersolaj-lelőhelyek feltárási munkálatainál. Tudományos közleményét az Akadémia évkönyvében megjelentették (*Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii științifice*. Seria II. Tomul XXVIII. 1905—1906. 395—403). A *Rumänische Industrieban* is ki nyomtatták tanulmányát.

Későbbi történelmi vonatkozású műveiből kitűnik, hogy alaposan megismerte a román történelemtudományi irodalmat. Gyakran idézi Slavici, Papiu-Ilarian, Densușianu, Barițiu, Hurmuzachi és mások munkáit.

Ó-Romániából visszatérve termékeny munkásságot fejt ki. Valósággal ontja a szak- és közgazdasági cikkeket, melyeket a magyar és német nyelvű bányászati és ipari szakajtó közöl. Írásaiban hovatovább mind nagyobb teret kapnak a társadalmi és politikai vonatkozások, annyira, hogy 1908—1909-től végleg a publicisztika, szociológia és a történelem felé fordul. Előszóval vallja foglalkozásának az újságírást, tudományának pedig a szociológiát. Ezekben az években újságolmán valamenyi budapesti haladó szellemű lapba ír. Cikkeit megtaláljuk a *Népszava*, *Világ*, *Budapesti Hírlap*, *Vasárnapi Ujság*, *Pesti Napló*, *Pesti Futár*, *Az Est*, *Renaissance*, *Pénzüvilág*, *Szabadgondolat*, *Huszadik Század*, valamint a moszkvai *Russzkoje Szlovo*, a prágai *Lidove Noviny* című lapokban. Írásainak bibliográfiáját még nem sikerült teljes egészében összeállítani.

Újságírásból él, de függetlenül, alkalmazás nélkül. A budapesti irodalmi kávéházak jellegzetes alakjai közé tartozik. Egy újságcikkből alkothatunk magunknak képet róla: „Kávéházakban szoktam látni — írja róla Nadas Sándor —, kisebb józsefvárosi kávéházakban sietve jelenik meg, kemény fekete kalapot és fekete gyásznyakkendőt hord nyáron is. Lehet, hogy az igazságot gyászolja ez a fanatikus, szomorú ember. Nincs miből élnie, pedig művelt és tehetséges ember, amellet egész nap dolgozik, kutat és adatok után szaladgál. Néha ír egy cikket, kap érte öt vagy tíz forintot, a pénzen jegyet vált és utazik... szárnyakon repül Zalatnára... Nem várja deputáció, de azért észreveszik, a rendőrség veszi észre és figyeli, lesi, megidézi, előállítja, egy-két estére le is tartóztatják, ráfogják, hogy szerb kém vagy orosz összeesküvő, valamint ráfognak...“ (*Pesti Futár*, 1914. március 28).

Járta a bányavidéket, és félelmetes felkutatója volt a hatalmi visszaéléseknek. A messze múltba nyúlt, és onnan vezette le a korabeli valóságot, amelyben — ha változott formában is — azonos tartalommal nyilvánult meg az önkény. Kíméletlenül feltárta az államhatalom és a vele összejáró bánya- és erdőipari nagytőke panamáit és visszaéléseit. Nem riad vissza, hogy akár a pénzügyminisztert, vagy a rendőrség főnökeit személy szerint állítsa pellengérré. Leleplezései valóságos szociológiai helyzetképek voltak, ahol a feltárt tények történelmi-társadalmi hátteret és előre mutató távlatot kaptak. Támadásait konok kitartással a végsőig feszítette. Nem egyezett bele, hogy a dolgok fölött egy-kettőre napirendre térjenek. Addig foglalkozott a kérdésekkel, amíg a kényelmes közvélemény és a közömbös hatóságok kénytelen-kelletlen felfigyeltek. Legnagyobb csatáinak egyike a bíróság elé hurcolt máramarosi rutén parasztlak úgynevezett skizma-pere. *Százharminc cikkben*

— köztük külföldi lapokban — és egy könyvben tárta fel a vallásos szekták, ex esetben a skizmások keletkezésének társadalmi-nemzetiségi okait, és mutatta ki a kormányzat, valamint az egész társadalmi rend feneketlen romlottságát. Tudományos előrelátására vall végső következtetése: „És így alakul ki a széles nemzetiségi tömegekben egy még homályosan vajúdo gyűlölség, amelynek nagy szerepe lesz a közeljövő Magyarországnak történetében“ (*Magyar kultúrképek*. Budapest, 1913).

Közéleti tevékenységének fő területe a nemzeti elnyomás-ellenes küzdelem. A *Huszádik Század* — ebben az időben Magyarország legszínvonalasabb társadalomtudományi folyóirata — külön rovatot biztosított számára, *Tanulmányok a román nemzetiségi kérdés köréből*, valamint *Nemzetiségi fejlemények* címmel. Az utóbbit a folyóirat az alábbi jegyzettel indítja el: „E cím alatt új rovatot nyitunk... Aradi Viktor fogja benne a nemzetiségi kérdés újabb fejleményeit kritikailag ismertetni. Ez az elhatározás alig szorul bővebb indoklásra. Az egész magyar sajtó olyan bünyösen elhanyagolja a nemzeti kérdést, avagy állandó sovíniszta heccelődésekkel mérgezi meg, hogy még az ország művelt közvéleményének is halvány fogalma sincs arról, ami e téren történik. Pedig napról napra halmozódnak fel nemzetiségi politikánk bűnei, melyek a nemzetiségi ellenállás és öntudat párhuzamos megerősödésével karöltve erősebb-erősebb lehetetlenné fogják tenni a status quo fenntartását“ (*Huszádik Század*, 1913. 528). A tanulmány-rovat 1912-ben Aradi következő három nagyobb lélegzetű történelmi tanulmányát tartalmazta: *Az 1437-iki forradalom, Horia, Cloșca és Crișan és A románok 1848—1849-ben*. Aradi történettudományi munkásságának legértékesebb eredménye 1913-ban megjelent könyve, a *Catarina Doamna Noastră*; 1928-ban román nyelven is kiadták Kolozsvárt. A *Nemzetiségi fejlemények* című rovatban Aradinak öt időszerű kérdésekkel foglalkozó tanulmánya és sok, a nemzeti kérdés köréből vett cikke jelent meg.

Aradi általános szemlélete ebben az időszakban nagyjában megegyezik a Járszi vezette radikális értelmiségiek elméleti felfogásával, tetteiben azonban meghaladta őket. Az az egyszerű, de alapvető tény, hogy élő kapcsolata volt a legelnyomottabbakkal, a nemzetiségek bányász- és paraszttömegeivel, hogy megértette múltjuk és jelenük ösztönös forradalmiságát, hogy szolidaritált velük, tovább vitte a radikálisok nagy részének végeredményben megalkuvó, szobatudós szemléleténél. Mélyen átértézt szubjektív élményei és tudományos búvárkodásának objektív következtései alapján írja a tapasztaltakról: azok „mutatták meg nekem, hogy milyen bűnös alapokon épült fel a magyar osztályuralom“ (*Hazaárulásom története*).

Aradi tulajdonképpen nem volt történész, munkáinak műfaját inkább történelmi szociológiának nevezhetnők. Az erdélyi nagy népi mozgalmak története azért érdekelte, mert ezen keresztül hatolt az uralkodó osztályok nacionalizmusának és az erdélyi románság nemzeti kérdésének a gyökeréig. Mindegyik írását időszerű vonatkozásokig vezet el. Megállapítható belőlük, hogy alaposan tanulmányozta a magyar, román és német nyelvű forrásműveket, beható levéltári kutatásokat végzett, és a rendszerint eltérő, ellentmondó nézeteket összevetette. Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy törekvéseiben tudományos objektivitás, a mindenfajta nacionalizmussal szembeni elutasító magatartás és az elnyomottak iránti cselekvő humanizmus vezette. Legmelegebb sorai Varga Katalinról és Avram Iancuról szólnak. Nagy érdeme, hogy felkutatta és felfedezte a Varga Katalin vezette mozgalom történetének levéltári anyagát és megírta a *Catarina Doamna Noastră* valóságghű hőskölteményét. Elődei, román és magyar történészek egyaránt, nacionalizmustól befolyásolva, gyanúsítgatva és gyalázkodva írtak Varga Katalinról. Aradi tudományos szemlélete megközelíti a történelmi materialista felfogást. Az elsők közé tartozik, aki az erdélyi parasztfelkeléseket és az 1848-as forradalmat a különböző nemzetiségű tömegek feudalizmus-ellenes osztályharcának tekinti, és nem választja szét a társadalmi és nemzeti tényezőket. Felfogását így körvonalazza: „Kimutattam, hogy az erdélyi románság régebbi forradalmi mozgalmi gazdasági természetűek voltak, és... a nemesekkel szemben egy táborban találjuk Erdély összes elnyomottjait. Együtt harcolnak a román parasztsággal a magyar, székely és szász parasztok is, továbbá az abban a korban még nagyon kevés jogot élvező köznemesek és a városi polgárság“ (*Huszádik Század*, 1912. 60).

A különböző időben lezajló történelmi eseményeket Aradi egymással való összefüggésükben, mint egységes folyamatot mutatja be. Mindezekben nemcsak a különböző nemzetiségű tömegek harcának közösségét hangsúlyozza, de ugyanakkor tudatosan kiemeli a román nép szerepét. Érdekes megállapítása, hogy a bábolnai fel-

keléstől kezdődően „az Unio trium nationum-ból kizárt, a lakosság többségét alkotó románság lett Erdélyben a demokratikus mozgalmak szerepvivője“ (*Huszadik Század*, 1912. 70). Aradi szóhasználatában a „demokrácia“ a haladás fogalmával azonosul, s a történelmi események lényegét és a társadalmi személyiségek jelentőségét ebből a szempontból értékeli.

A társadalomtudomány mai színvonalán álló olvasó egyes részleteiben és fogalomhasználatában túlhaladottnak találhatja Aradi munkáit, azonban szellemének egészében és lényeges megállapításaiban ma is érvényesnek fogadhatja el. A nacionalizmustól mentes történelmi materialista történelmi szemlélet kifejezésében, a román nép helyzetének, valamint küzdelmeinek magyar nyelvű feltárásában az úttörők közé sorolhatjuk.

Amikor 1914 nyarán kitört az imperialista világháború, s a felszított háborús hisztéria és nacionalizmus átmenetileg magával sodorta Európa népeinek nagy részét, Aradi azon kevesek közé tartozott, akit a háború igazolására felhozott semmilyen látványos érv vagy a „honvédelem“ hamis jelszava egy pillanatig sem szédített meg. Felfogását, írásainak hangját nem változtatta meg, így a szerkesztőségek sorra bezárultak előtte, és cikkeit visszautasították. Egyedül a *Huszadik Század* állott rendelkezésére, ahol a Szabó Ervin vezette forradalmi szocialisták és a nemzeti uszítással szemben álló radikálisok befolyása érvényesült. A háború kitörésének évében cikket ír *Kultúregyesületeink kultúr munkájáról* cím alatt, amelyben a legélesebb formában ítéli el a magyarosító tevékenységet és méltatja a román közművelődést. Folytatja cikksorozatát a *Nemzetiségi fejlemények* rovatában, közöttük orosz vonatkozású kérdésekkel foglalkozik, így *A neoszlavizmus és Európa* című írásában ismertetést ír egy könyvről, amely az orosz kultúráról szól. Tovább feszegeti a nemzeti elnyomás tényeit, és tanulmányt közöl *A világháború néhány lehető gazdasági következményeiről* címmel. A hadbírósi eljárástól nagynehezen mentették meg jóakarói, de azt már nem kerülhette el, hogy bevonultassák és kivigyék az orosz frontra. Tizenhárom napra rá századát az első, veszedelmesebb orosz támadás alkalmával parancsnokai magára hagyták. Aradinak „nem volt miért futnia“ és a teljes legénységgel együtt „tüzet szüntetve“ fogságba esett. A fogolytáborból felkutatva régi orosz baloldali barátait és levelezni kezdett velük. Egyik levelében 1916 decemberében a háború várható következményeiről fejti ki véleményét: „...a népek egy végtelenbe nyúló háborút nem bírnak el, és igyekeztük oda fog irányulni, hogy háborús kormányaik megdöntésével bújjanak ki lehetetlen helyzetükből“ (*Hazaárulásom története*). Levelezésük felfedezték, s a büntetés sem maradt el. Az orosz forradalmi mozgalmak résztvevőinek ottani szenvedéseiről hírhedt petropavlovszki várbörtönbe zárják, ahonnan tizenhét hónap után Északra internálják. Ebből a helyzetből a forradalom szabadította ki. Kezdetben bekapcsolódik a hadifoglyok internacionalista mozgalmába, de vezetőivel ellentétbe kerül. Hazaindul, és két hónapig tartó kalandos utazás után megérkezik. Beteg és meghasonlott, magára marad. Megbosszulja magát az, hogy individualista módon küzdött, és soha semmilyen szervezett mozgalomban nem vett részt. Idegenkedve, értetlenül, visszavonulva szemlélte a Magyar Tanácsköztársaság hősi élethalálharcát.

A fehér terror ébreszti fel és téríti magához. Megtagadja a Horthy-seregbe való bevonulást, és román meg szlovák barátainál talál menedéket. Felháborítja az ellenforradalom szörnyű kegyetlenkedése és sajtójának uszítása. A román hadsereg közvetlenül nem vett részt az ellenforradalom ténykedéseiben, de jelenlétével fedezte azt, és szabad kezet engedett a fehér sajtónak. Aradi szóvá teszi a román katonai hatóságok felelősségét. Ezeknek kényelmetlen a kérdés, s hogy elhárítsák maguktól, felszólították Aradit, vállaljon el egy felelős sajtóbeosztást. Feltételeit elfogadták. Aradi pedig posztja felhasználásával korlátozni igyekezett az ellenforradalom féktelen uszítását, kiszabadította a letartóztatott újságírókat, és ami a leglényegesebb, lehetővé tette az elnémított ellenzéki sajtó, köztük a *Népszava* megjelenését. Ebből állott ügyvezető „hazaárulása“ és „hütlensége“, a vád, amelyet a román hadsereg kivonulása után a bosszúszomjas magyar királyi ügyészség emelt ellene.

Aradi, mint a magyarországi forradalom résztvevői közül annyian, Romániába jött. A *Hazaárulásom történetével* zárta le előző életének korszakát, és *A nemzeti kisebbségek kérdése Nagyromániában* című munkája jelzi 1922-ben a munkásmozgalomhoz fokozatosan közeledő új életét.

Fuchs Simon

Emlékezés Aradi Viktorra

Jól ismertem. Nálam 15 évvel volt idősebb, így bátran tekinthettem atyai barátomnak, kezdő mozgalmi koromban tanítómesteremnek. A történelmi és dialektikus materializmusról adott elő, s Leninről és Trockijról tőle hallottam először lélekbe vágó történeteket, melyeknek hitelét az adta meg, hogy ő velük — mint az internacionalisták egyik vezetője — személyesen beszélt. Mi az ilyen nagy és jelentős élményektől a királyi Románia mélyén el voltunk zárva. Az 1928-as kolozsvári nagy pörben éppen ő és az őt védő román és magyar tanúk vágták a katonai bírák szemébe, hogy az egyszerű, művelődni akaró embereket mi mindentől tiltották el.

Mestere, tudós mestere volt az adatgyűjtésnek és rendszerezésnek, de a rögtönzésnek is. Romantikus, hirtelen fellobbanó lélek, robbanó energiájú, még csendes elmélázásaiban is vitára kész egyéniség. Órák hosszat tudott vitakozni. Ártatlanak látszó kék szeme mélyén viharok dúltak. Rengeteg teendő megoldásán át vezetett az ut az elnyomatástól a felszabaduláshoz, elmélete és gyakorlata nemegyszer keveredett ellentmondásba, amelyből sokszor kellett sántikálva kijutnia. Aradi sok leleményességgel nyúlt a leglényegesebb kérdésekhez. Állandó világnézeti-tisztogatási őrzőjáratot tartott; nemcsak folyóiratokban, pamfletjeiben, különböző helyen megjelenő dolgozataiban, könyveiben, hanem személyesen is elment és szópárbajra hívta ki ellenfeleit. Bizott az annyszor megtevesztett elmék felvilágosításában.

A nacionalizmus minden fajtáját mélyen megvetette, a Horthy-fasizmustól a román Vasgárdán keresztül a cionizmusig. Egy kolozsvári titkos gyűlésen (ki tudja, hogyan jutottunk be?) a cionisták vezető szónoka erős szavakkal ócsárolta a palesztinai arabokat, s arra buzdított mindenkit, mondják el nyugodtan véleményüket, mert legalább itt nincsenek arabok... Aradi utolsónak kért szót, s felkiáltott: „Itt is vannak arabok!” Beszédében arra próbálta rávenni az elfogultakat, hogy jobb lenne az arab világgal megegyezésre jutni. Ragyogó szónoki képességével egy pillanatra le is szerelte hallgatóit.

A beszéd s az írás volt a szenvedélye. Kötelessége teljesítésében fáradhatatlan lázzal dolgozott. Mérhetetlen nyomorban élt. Lakását sűrűn változtatta, a lakbért sohasem tudta kifizetni. Lakott külvárosi putrikban, s a belvárosban is olyan pincelakást vett ki magának, feleségének és kislányának, amelynek padlóját a gomba szinte megette. Ott hasalt a földön, kezében ollóval, s a világ minden részéből cserepéldányként érkező képes magazinokból vagdosott, hogy egy óriási rajzpapírra lisztből készített csirizzel montázst ragasszon a kapitalista világ romlásáról. A montázst felakasztotta a Munkássegély helyiségének egyik falára, az idegen nyelvű felírásokat magyarra fordította, s az ott naponta megforduló proletárok a kéthetenkénti váltáskor várták a tőkés világ gyors összeomlását... Gombostűvel oda-szúrt levelek gyülekeztek a montázson, amelyekre sokszor visszatűzőtt levél formájában vagy szemínarián választ.

Állandóan foglalkoztatta nagyszámú hallgatóságát: társadalmi munkát bizott rájuk, melyet azok örömmel el is végeztek. Sok ifjúnokás gyűlt köréje, szüntelenül törődött velük, és lelkesedéssel telítette őket.

A hatóságoktól nem félt. Olyan szabadságharcosnak tudta magát, aki számára

sohasem volt kétséges: keményen figyelmeztetni kell a reakciót, utána pedig cselekedni és vállalni a cselekvés következményeit.

Szerette a gyors sikereket, a tömegek mozgását. A Nemzetközi Munkássegély széles munkaterületet, sokoldalú elfoglaltságot jelentett számára. Az intézmény legalitása emberek megismerésére, nevelésére és a mozgalomba való bekapcsolására adott alkalmat. Szívós nevelőmunkáját szép eredmények jutalmazták. Az illegális mozgalom jó néhány vezetője jelent meg Aradi szemináriumain, köztük Nagy István, Józsa Béla. Nyilvános vitalehetőséget biztosított a legidősebb kérdések tisztázására. E viták látogatottak és harciasak voltak, és mindig a marxizmus javára dőltek el. A szépirodalom is foglalkoztatta. Egy-egy kritikája bevilágított az élet mélységébe, a szocialista irányzatosság szellemében.

Állandó feladatának tekintette a régi világ babonáival, misztikus, vallásos nézeteivel való szembefordulást. A legváltozatosabb módszerekhez folyamodott: az egyszerű felvilágosítástól a vitaerejű publicisztikáig, a röpcédulától a szavalókórusig.

Aradi személyében egyesítette a pillanatra sem bágyadó tevékenység, a gazdag ötletesség, mozgékonyág, szónokiasság, meggyőzés és meggyőződés szinte profétai hevületű elemeit. Mondhatni, önhipnózissal választotta el magában a közembert a magánembertől. Olykor éhezett, de erről egyszerűen nem vett tudomást. Szerették őt a móccok, s „nemzeti ajándékként“ egyszer egy fekete pokróccal lepték meg. Hosszú télikabátot varrt belőle egy másik híve. Nagykarimájú fekete kalapot kerített hozzá, és az anyókák úgy csókoltak neki kezét, mintha pápa lett volna. Mészszírói sugárzott, mint a szentek, akiket az ég madarai táplálnak. Fejlett érzékével a színház és színészet iránt belőlem színházi szakembert akart faragni. Ezért javasolta egy munkás kamaraszínház megalapítását. Miből? Abból, amiből a többi — a semmiből. Nézete szerint pénzzel, színészekkel, kész színpaddal nem lehet igazi népszínházat létrehozni, önerőből annál tisztábbat, szeplőtlen, fertőzetlent...

Nagy István, a fiatal asztalossegéd vezetésével meg is épült a színpad. A munkásmozgalom „mecénásai“ adták a pénzt a deszkára, szögekre, függönyre, spárgára, jelmezekre, díszletekre és a helyiségre. Ifjúmunkásokból állt össze az ötven tagú kórus és a színtársulat. Amíg be nem tiltották, a színház több „eredeti“ bemutatót tartott (a legkülönbözőbb színpadi műfajból). Előadásaink magukon viselték a kor izmusainak, így a nálunk akkor éppen napirenden levő expresszionizmusnak a jegyeit. Aradi éjt nappallá téve időzött köztünk. Gaál Gábor hamar felfigyelt: ő is a mozgalmi cél szempontjából vizsgálta a munkásszínházat. „*Órák a halál előtt*“ a címe annak a drámának, amellyel a kolozsvári Munkás Kamaraszínpad közönségének április első felében bemutatkozott — írta 1930-ban... — Szereplői, rendezője és szerzője ismét ugyanazok voltak, mint a Munkás Kamaraszínpad első műsoráé: Becsky Andor és munkasműkedvelői, s az előadás célja is az volt, mint az elsőé: tudatosítása annak az ideológiai vonalnak, amelynek hirdetésére eredetileg vállalkoztak. Ez a tudósítás most még érthetőbb, de egyszersmind komplikáltabb lett. Komplikált azért, mert az *Órák a halál előtt* valójában egy pirandellói farce-on alapuló polgári konfliktus, a tipikusan polgári drámának minden tipikus fordulatával, a szerző azonban ezt a polgári konfliktust végig egy állást foglaló kórusal kíséri, mely lépten-nyomon leméri és értelmezi azt a távolságot, mely a polgári konfliktusok érteime s a valóságon javítani akaró emberi szándék között van... Az előadás sikere mindenben igazolta a kolozsvári Munkás Kamaraszínpad nemcsak lelkes, de heroikus gárdáját“ (*Korunk*, 1930. 5).

A Nemzetközi Munkássegély sokoldalú tevékenységet fejtett ki, a Munkás Kamaraszínpad egyike volt megnyilvánulási formáinak. Rendezvényeire, a látszólag ártatlan multságokra a sziguranca le-lecsapott, hogy elvegye Aradi és társai kedvét. Házkutatások és letartóztatások követték egymást a színház „művészei“ között. Aradi nagyon jól tudta, hogy színháza éppen úgy, mint haboskávéja és kálácsa is, melyet a szülőkkel érkező gyerekeknek osztott szét felvilágosító munka közepette, milyen célokat szolgál, mégsem engedte, hogy törvénytelennek deklarálják. Megjelent kihallgatáson a megyefőnöknél, aki őt még a mócok érdekében kifejtett mentő tevékenységéből ismerte és tisztelte. Panaszt tett a házkutatások és letartóztatások miatt. Meggyőzte a megyefőnököt, hogy a Munkássegély keretén belül törvényes önszegélyezési akció folyik, főleg kulturális eszközök segítségével. Kijelentette, hogy Romániának is szüksége van ilyen társulásra, ami bizonyos mértékben léveszi a terhet a munkássegélyezés ügyében az államról. Hivatalos támogatásban kellene részesíteni és nem gáncsoskodással nehezíteni munkáját... A mérész lépés bizonyos időre mentesítette a Munkássegélyt a hatósági zaklatásoktól.

Az öröm nem tartott sokáig. Aradi lapja, *A Jövő Társadalm*a egyre több fehér cenzúrafolttal jelent meg, majd 1927. augusztusi száma után betiltják. Aradi új lappal, a *Huszonegyedik Századdal* kísérletezik („Aradi Victor röpiratai“, „Társadalomtudományi és szociálpolitikai röpiratok“ fölirattal). Négy szám jelenik meg belőle, és 1928. márciusban ez is megszűnik. 1928 közepén következik „a nagy pör“, a romániai kommunisták újabb meghurcoltatása. Miután itt sikerült felmentésével egerutat nyernie, újra kiadja *A Jövő Társadalmát*, bátor természetének megfelelően előbbi röpiratainál cseppet sem szelidebb hangnemben. 1930 májusáig sikerült még néhány számot megjelentetni, és ezekben ostromozza a válságba jutott tőkés társadalmi rendet, és népszerűsíti a szovjethatalom sikereiben gazdag öt éves tervét.

A Nemzetközi Munkássegély erőfeszítéseinek fokozására Aradi az országos központ Bukarestbe való áthelyezését szorgalmazta. A haladó szellemükről ismert, élenjáró román értelmiségiek, mint Parhon professzor, Lucrețiu Pătrășcanu kommunista ügyvéd és mások szívélyes fogadtatásban részesítették, és részt vállaltak a Munkássegély tevékenységében. Aradi néhányszor felkereste a Nemzetközi Munkássegély berlini központját, s ugyanott elvállalta a Malik-kiadó és a Neuer Deutscher Verlag ügyeit, a két baloldali vállalat bizományosa lett Romániában. A weimari Németország haladó kiadói könyveikkel szép erkölcsi sikereket értek el a németül tudó romániai olvasóknál, főleg Erdélyben, megélni belőlük azonban a könyvek elkobzása és a viszonylag kisszámú olvasóközönség miatt nem lehetett. Aradi röpiratai, folyóiratai sem hoztak megélhetést. A mozgalom akkori körülményei között a lap munkatársai sem kaptak tiszteletdíjat cikkeikért, sőt a deficitet is saját zsebükből pótolták.

Aradi 1929-ben Bukarestbe költözött. A belvárosban bérelt kényelmetlen, olcsó lakást. Az első napokban családjával együtt szalmán aludt, míg Kolozsvárról megjöttek szegényes bútorai. Az apostolok optimizmusa mégsem hagyta elkeseledni. Napok alatt mozgalmas életet teremtett. Megnyitotta szemináriumait, amelyekre jöttek a kíváncsiak. Olykor a lakás előtti folyosón is sorukra vártak. Elragadó előadó, kitűnő rögtönző és vitatkozó; a Capșa kávéházban másikkal is berendezett, ahol politikusokkal, közéleti személyiségekkel vette fel az érintkezést. Aradi a nyílt hadakozásnak volt a híve. Az illegális kommunista mozgalommal ő is titkos összekötő segítségével tartotta a kapcsolatot. Erre vallott, hogy nemegyszer célzott rá rejtélyes mosollyal. Lapszerkesztési stílusából, egyes cikkeik kicseréléséből, mások hirtelen megírásából, a nagy pörben alkal-

mazott védekezéséből, főleg támadásából azok ellen, akik szerinte nem Aradi Viktort, hanem a munkásosztályt és annak harcos mozgatóját, a kommunista pártot juttatták a vádlottak padjára — félreérthetetlené vált hovatartozása. Sok jel bizonyította, hogy a maga személyes bátorságával, soha szünetelni nem tudó, kicsit anarchikus tevékenységével többet is vállalt, mint amennyit egy átlagos illegalista vállalhat. 1930 őszén egy nagy kémperbe keveredtünk Aradival az élen, sok más társunkkal együtt. A vád a kellemetlenkedni akaró hatóságok fantáziájából eredt, akiket ő túlbuzgóságuk gyakorlása közben jó néhányszor meg is tréfált.

Aradit a hadbíróság 15 évi fegyházzal sújtotta, majd két fellebezés után először 12 évre ítélte, harmadszorra azonban a soron következő tárgyalás felmentette. Romániai tevékenysége ezzel a felmentéssel le is zárult, mert a Szovjetunió felajánlotta menedékjoggal élve 1933-ban családjával együtt emigrált. Az utolsó pör kapcsán lényegében három évet ült börtönben, és ott kiszabadulásáig Románia felszabadulás után megvalósítandó öt éves tervéről elmélkedett. Mint hazafi mélyesen hitt abban, hogy Románia éppen úgy felszabadul, mint a környező államok. Szabadlábban lévő barátaitól könyveket, gazdasági szakmunkákat kért, hogy javaslatát megfelelő módon előkészíthesse. Rendíthetetlenül jövőbe látó optimizmus volt ez akkor, amikor Hitler ugyanezen év januárjában került uralomra. A faszizmus rémtetteit, világnézetét, az egész világra kiterjedő erőszakos hódítási vágyát és elszántságát Aradi jól ismerte, magyar, olasz és német változatát röpirataiban és más publikációiban meggyőző érvekkel leplezte le.

Az utolsó hadbírószági tárgyaláson a baloldal világnézeti hittel teli, némileg fantáziáztatta Aradi felmentését egy vallásos, Erdélyben jól ismert topánfalvi öreg ügyvéd segítette elő. Vasile Chirtop volt a neve. A hadbírószág meghatottsággal hallgatta az önként jelentkező tanú vallomását. Amikor megkérdezték, mit tud Aradiról, sok mindent elmondott róla. Egész életútját figyelte, a kárpátaljai nemzetiségi pertől Varga Katalinról írt könyvéig.

Becsky Andor

A központi hatalmak katonai vereségének előestéje

A „Michael-hadművelet” és a fegyverszünet

La Grande Guerre! A franciák ma is így hívják: a Nagy Háború, és történelemkönyveikben, lexikonjaikban így jelenik meg az elnevezés, utána az odabiggyesztett meghatározással: „...vagy az első világháború”. (Pontosabb és tudományosabb e megjelölés: az 1914—1918-as imperialista világháború, amelyben, mint ismeretes, mind a két katonai tömörülés — az antant és a központi hatalmak — a világ befolyási övezeteinek felosztásáért, gyarmatok és idegen területek megszerzéséért harcolt.) Az 1939—1945 közötti viláégés nálunk rövidebb nevet visel. Egyszerűen: „a második világháború”, kisbetűkkel írva és minden minősítés nélkül. Pedig jóval hosszabb és sokkal véresebb, mint az első, a Nagy Háború. Igen ám, de az 1914—1918-as háború döntő ütközetei majdnem kizárólag francia területen folytak, a francia „poilu”-k vére öntözte bőségesen a Verduntól fel a belga határig terjedő csatamezőket. A Nagy Háború okozta sebhelyek még évtizedekkel a békekötés után is ott éktelenkedtek Franciaország testén, sok helységnek csupán a neve szerepelt a földabroszon, mert csak romhalmaz maradt belőlük. Emlékszem, amikor húsz évvel a háború után Verdunban jártam, egy helyütt három, egymásra helyezett téglát láttam, rajtuk a felírást: „Ici fût Fleury”. — Itt volt Fleury...

Ha a haditérképeket nézzük, láthatjuk, hogy az 1914-es frontvonal, amely a németek akkori legmélyebb előnyomulási vonalát jelzi, a Marne folyónál alig 20

kilométere volt Párizstól. Az 1918. évi arcvonal megközelítette, sőt egy-egy ponton túl is haladta az 1914-es, maximális előnyomulás vonalát. Az 1918. évi tavaszi offenzíva, a Reich utolsó katonai erőfeszítése Erich Ludendorff tábornok nevéhez fűződik, aki évekig tartó állóháború után a nyugati fronton odahagyta a lövészárkokat, drótsövényeket, és ismét mozgóháborúba vezette a német császári hadsereget.

Az első világháború eme szakaszáról szóló tanulmányok szerzői majdnem kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy a német támadás időpontját jól választották meg. 1917 nehéz esztendőnek bizonyult az antant államaiban. A sikertelenül véres offenzívák után zendülések törtek ki a francia hadseregben, az angolok flandriai offenzívája összeomlott, az olaszok isonzói támadását visszaverték, hasonló sorsra jutott Bruszilov orosz tábornok keleti offenzívája is. A központi hatalmak ellenségeinek táborában elégedetlenség, kiábrándulás és egyenetlenkedés ütötte fel a fejét. Gerhard Ritter, aki 1967-ben hunyt el 79 éves korában, és aki a Ludendorff-offenzíva idején aktív frontszolgálatot teljesített, *Staatskunst und Kriegshandwerk* című munkájának negyedik, posztumusz kötetében (*Die Herrschaft des deutschen Militarismus und die Katastrophe von 1918*, nemrégiben jelent meg Münchenben) az offenzíva szükségszerűségéről szólva elhanyagolja Németország gazdasági és szociális nehézségeinek vizsgálatát, és úgy tekint erre a végső katonai erőfeszítésre, mintha csak azért lett volna szükség rá, hogy még az amerikai csapatoknak a nyugati fronton történő tömeges bevetése előtt fegyveres döntést csikarjon ki, és „ezzel a nép, a nemzet óhaját, sőt akaratát teljesítse”. Ritter úgy véli, hogy mivel Oroszország kiválásával a kétfrontos háború megszűnt, a német nép az immár mítoszi alakokká vált Hindenburgtól és Ludendorfftól várta a végső győzelmet. Gerhard Ritter úgy tekinti a breszt-litovszki békekötést (1918. március 3), mint ideiglenes „kenyérbékét”, amelyre a német hadvezetőségnek átmenetileg volt szüksége. Ritter egyik kritikusa, Fritz Fischer erre vonatkozólag azt írja, hogy ez a béke a nagynémet hatalmi célokat szolgálta, „a német érdekeknek sok évtizedre való biztosítását, annál is inkább, mivel felkészültek arra, hogy a nyugati hatalmakkal vívott gazdasági háború folytatódni fog még a háború győzelmes befejezése után is” (*Der Spiegel*, 1968. 20).

Liddell Hart, az ismert angol történetíró már 1933-ban leszögezte, hogy a németek korlátlan tengeralattjáró-háborúja — „mindent fenékre löri, ami úszik” — valójában Németország ellen fordult, mert az Egyesült Államok hadbalépésével egyidejűleg (1917. április) a Vilmos birodalma ellen bevezetett tengerzárlatot is megszigorították. „Az USA nem volt tekintettel a semlegesek érdekeire — írja Liddell Hart —, az amerikaiak jóvoltából a blokádnak lassanként felmorzsolta a német gazdaság erejét, márpedig a katonai hatalom a nemzetgazdaság ellenállására épül — ez olyan igazság, amely előtt túl sokszor szemet hunynak az emberek... 1918-ban Németország a csőd szélén állt, ellenálló képessége gyors ütemben gyengült, és az eltiport Romániától és Ukrajnától elvett gazdasági javakkal már nem lehetett helyreállítani az egyensúlyt” (B. H. Liddell Hart: *Les guerres décisives de l'histoire*, Paris, 1933).

Az ezer sebből vérző, éhező német nép megelégette a háborút. Az oroszországi Októberi Szocialista Forradalom új reményeket keltett, és úgy tűnt, a béke közel van, nem lesz még egy, a negyedik, szenvedéssel, nyomorúsággal teli háborús tél. Németországban sztrájkmozgalom indult, és 1918 januárjában érte el a csúcspontját. Berlinben félmillió sztrájkoló tüntetett, Kiel, Hamburg, Lipcse, Köln, München és más városok is csatlakoztak, összesen egymillió sztrájkoló munkás egyesült a mozgalmon belül, melynek már hangsúlyozottan politikai céljai voltak. Ezek között is első helyen állt az azonnali béke követelése. Hindenburg és Ludendorff jóvoltából a hadsereg ugyan hamarosan elnyomta a sztrájkot, de a német nagyvezérkar arra a következtetésre jutott: a belső összeomlást megelőzendő, gyors katonai győzelemre van szükség. Erre még reményt nyújtott az, hogy 1918 tavaszán „a hadseregben uralkodó fegyelem, bár nem volt olyan merev, mint 1914-ben, mégis »Feldgrau« fegyelem volt, kevés szökevény akadt, a nyugati német hadsereg mit sem veszített harckészségéből... A tisztikar — mintegy 176 000 katonatiszt — majdnem egészében konzervatív beállítottságú, Hindenburg és Ludendorff hatalmuk teljében vannak, mögöttük felsorakozik az ipari burzsoázia, a junkerek, a konzervatívok, a pángermanizmus hívei, a kispolgárok széles rétegei... Közöttük és

a nép között áthatolhatatlan szakadék tátong...” (Gilbert Badia: *Histoire de l'Allemagne contemporaine* 1917—1933. I. Paris, 1962).

1918. március 21-én hajnali 4 óra 40 perckor a „becsület jegyében“, azaz „katonai győzelem árán kivívott béke“ jelszava alatt elindult a németek nagy tavaszi offenzívája, amely a „Michael“ fedőnevet viselte. 6600 ágyú, 3534 aknavető pergőtűze borította el Barisis és Arras között a franciák és angolok állásait. Ludendorff haditerve általában a katonai lerohanás, a teljes taktikai meglepetés elemeire támaszkodott. A nehéztüzérséget az éjszaka folyamán vonlatta fel. Ez tüzet nyitott anélkül, hogy behűtne volna magát. A nagyerejű pergőtűz keretében a német tüzérség nagy számú gázgránátot is kilőtt, a halál szürke fellegei gomolyogtak a megtámadott, ellenséges frontszakasz fölött, összekeveredve a sűrű hajnali köddel, amely jól álcázta a támadást. Ludendorff arra számított, hogy elszakíthatja egymástól a francia és a brit csapattesteket és felgöngyölítheti az angol frontot.

Öt órás pergőtűz után a 2., 17. és 18. német hadsereg 68 hadosztálya, összesen 800 000 ember, indult rohamra a 76 kilométer hosszúságú frontszakaszon. Minden méterre fél tucat, egymás mögött rohamozó katona jutott. Ezen a véres tavaszon a világháború folyamán első ízben volt számbeli fölényben a német fél — 192 hadosztály — a francia—angol haderővel — 173 divízió — szemben. Ludendorff erre a számbeli fölényre támaszkodva dolgozta ki taktikáját, amelyet Foch marsall később „Bivaly-stratégiának“ nevezett el. „Először rést vágunk, a többi magától jön“ — mondotta Ludendorff. És a nagyoffenzíva első napjának eredményei, mintha a „bivaly-stratégiának“ adtak volna igazat. Az ágyútűz szétzúzta az angol tábori telefonhálózatot, ennek következtében a brit tüzérség megbénult, a német gyalogosok áttörték a frontot. A pergőtűzet ezután már a front mögé összpontosították, — s a „Michael“-offenzíva a totális háború jegyében folyt tovább

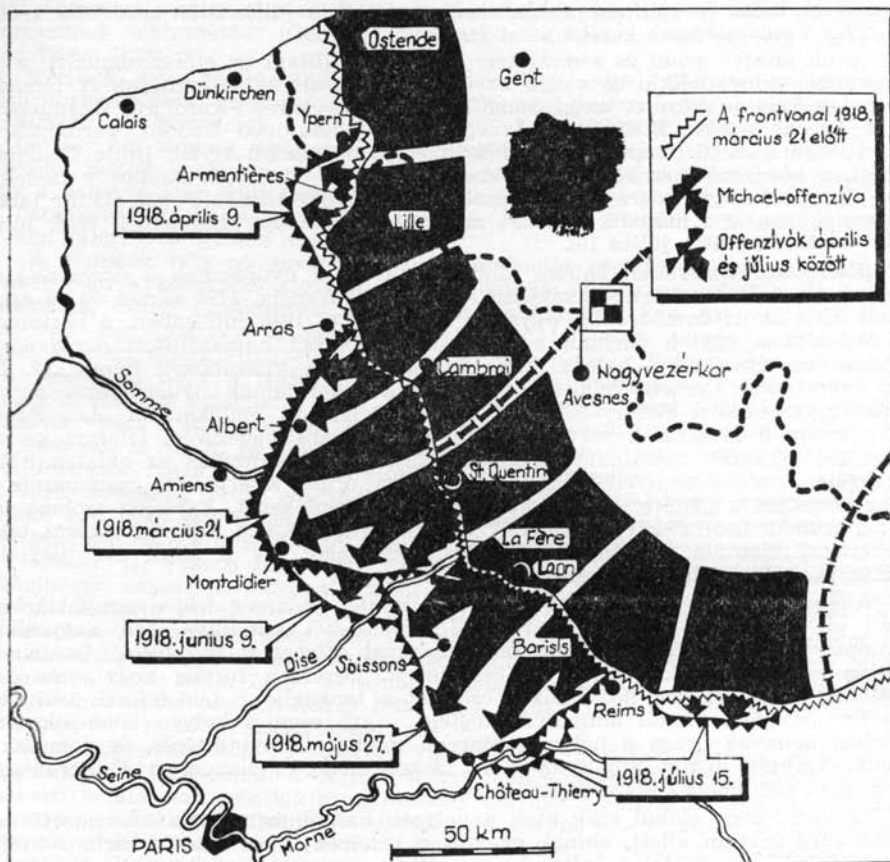
II. Vilmos német császár, amikor március 23-án, a támadás harmadik napján visszatért főhadiszállására, kijelentette: „Az ütközetet megnyertük, az angolokat ripityára vertük, hozzanak pezsztöt.“ Március 25-én, az ötödik napon a Monchy—Cambrai—St. Quentin frontszakasz áttörése után a császár elrendelte, Németország öltözzék zászlódíszbe, dörögjenek az ágyúk a győzelem örömeire. Március 26-án — írja a *Der Spiegel* — II. Vilmos már úgy beszélt, mint Nagy Frigyes: „Ha most angol küldött érkezik, hogy békét kérjen, először le kell térdelnie a császári zászló előtt.“

A „Michael“-offenzíva felépítésének és kibontakozásának körülményei különös módon hasonlítanak az ardennes-i támadás előkészítéséhez és lefolyásához, amelyet 27 évvel később 1945-ben Hitler rendelt el. Mindkét esetben mindent felülmúló, végcs katonai erőfeszítésről volt szó, a rendelkezésre álló legjobb egységek részvételével, a ludendorffi „immer feste druff“ jelmondat szellemében. Nagy erőket összpontosítani bizonyos frontszakaszra, szétrombolni a szövetségesek frontkapcsolatait, „gyors, villámgyors támadás okozta pánik, ez lesz a mi fő fegyverünk“ — mondta Hitler. Amit őelőtte csak az abszolút hatalommal rendelkező uralkodók engedhettek meg maguknak, és őután csak Hitler, a káplár tette, — Ludendorff a teljhatalmú tábornok maga nyomkodta a hadigépezet gombjait, a parancsnokló tábornokokat sorra kikapcsolta a haditervezésből, s a hadseregparancsnokokkal szemben lenéz, hideg, fitymáló hangot használt: „Miért engedte ön, hogy tegnap két divízióját tönkreverjék (kaputtschlagen)?“ (*Der Spiegel*, 1968. 12).

Tudjuk, hogy Ludendorff, Hitlerről szólva, 1933-ban azt mondta Hindenburgnak: „Megjósolom önnek..., hogy ez az ember birodalmunkat a szakadék szélére, nemzetünket pedig elképzelhetetlen nyomorúságba fogja taszítani.“ Ennek ellenére nincs az újkori német történelemnek két olyan alakja, akik katonai elképzeléseik szempontjából úgy hasonlítanak egymásra, mint a poseni tábornok és az osztrák káplár. Mindketten a mindent elsöprő, támadó hadviselés dícsőítették, a védekezést lenézték, csak a támadásban, áttörésben, megsemmisítésben hittek. A „totális háború“ gondolata Ludendorff fejében született, s visszavonulása idején már alkalmazta a „felégetett föld“ elvét, akár később Hitler, aki azzal sem törődött, hogy a föld, amit parancsára felégettek, immár német föld volt. Nézetük abban is megegyezett, hogy: „Ha a német nép elveszti ezt a küzdelmet..., akkor megérett arra, hogy megsemmisüljön“ (Hitler). „A német birodalom pusztuljon el inkább, semhogy aláírjon egy lemondó békeszerződést“ (Ludendorff).

Térjünk vissza a Somme folyó mellé, a 17., 2., 18. német hadsereg támadásának vonalába, amelyet az offenzíva hatodik napján hagytunk el. Március 26-án, amikor Vilmos császár a brit békekövetet várta, 40 kilométeres előrenyomulás után

megtorpant a 17. hadsereg támadása, április elején megállt a 18. hadsereg is, miután elérte Montdidier-t és 60 kilométert nyomult előre. A császári haderő két hét alatt 230 000 embert veszített, a „Michael“-offenzíva megbukott. Az ellenséges frontba bevált „zseb“ azonban meghosszabbította az arcvonalat, így a 18. hadsereg, amelynek március 21-ig 38 km-es frontszakaszt kellett védenie, most 70 kilométeres front hosszában volt kénytelen széthúzódní és felsorakoztatni amúgy is megcsapant erőt. Ludendorff azonban nem rendelt el megfelelő, frontrövidítő vissza-

vonulást, makacsul ragaszkodott rögeszméjéhez, a támadáshoz, és három hónapon belül négy újabb offenzívába kergette a legyengült német hadsereget. 1918. április 9-én fent, északon Armentières-nél az angolok ellen, május 27-én Soissons és Reims között, június 9-én Montdidier és az Oise folyó mellett, végül július 15-én két ponton, Reimstől keletre, ahol hamarosan megállították, és Reimstől nyugatra, ahol előretörő egységei átkeltek a Marne folyón. Tehát a német hadsereg ismét a Marne-nál táborozott, akár 1914-ben, amikor von Kluck ulánusai már megpillantották az Eiffel-torony fekete sziluettjét. Csakhogy azok a német csapatok, amelyek 1918-ban elérték a legendás folyót, kimerült, megtizedelt alakulatok voltak, amelyeket a szövetségesek három nap múlva a második marne-i csatában megverték.

A világháború első négy esztendejében különböző elvi és egyéb szempontok miatt nem sikerült az antant-haderőket közös főparancsnokság alá rendelni. Viták folytak erről az igen fontos kérdésről, gyakorlatilag azonban a „Michael“-offenzíva kezdeti sikerei késztették a szövetségeseket arra, hogy a főparancsnokságot Ferdinand Foch, francia tábornok (később marsall) kezébe adják. Foch volt az,

aki 1918. július 18-án Soissons és Reims között támadásba vitte a neki alárendelt szövetséges haderőt. A X. francia hadsereg (16 francia és 2 amerikai divízió), valamint angol és olasz egységek indultak rohamra, és megnyerték a második marne-i csatát. Kétezer ágyú, ebből ezer nehéz löveg, támogatta az offenzívát, négy-száz harckocsi — főleg könnyű, Renault-gyártmányú tank — haladt a gyalogság előtt, felettük ötszáz repülőgépek keringtek. (A németek, elsősorban Ludendorff, lenézték a tankot mint harci eszközt, pedig az angolok az 1917. novemberi cambrai-i csatában már tömegesen dobták be őket.) Ludendorff csak utolsó tartalékainak bevetésével tudta megállítani a támadást, de ettől a pillanattól kezdve a kezdeményezés a szövetségesek kezébe ment át.

„Ettől kezdve senki és semmi sem képes megállítani az előrenyomulást, a főparancsnok szünet nélkül gyorsítja az ütemet, szélesíti a hadszínteret. A támadás átterjed a Somme folyóra, majd Saint Mihiel környékére, Picardiára, Champagne-ra, az Argonnes-okra, Flandriára. Az egész mozgásban levő fronton, Verduntól az Északi-tengerig egyik csapás a másik után éri a németeket... Itt, Butte Chalmont mellett, a környező mezőkön és erdőkben, annyi sok átvészelt, halálos veszedelem után, Franciaországra végre újra rámosolygott a hadiszerencse...” (De Gaulle tábornok emlékirata a második marne-i csata 50. évfordulója alkalmából, 1968. július 18-án. *Le Monde*, 1968. július 19).

(Ezerötszáz ismeretlen katona földi maradványai nyugosznak a dormans-i temetőben. A második marne-i csatában elesett 1680 francia, 1785 német és 10 angol katona sírja is itt domborodik. Ugyanitt helyezték el 1948 júliusában, a harmincadik évfordulón, egy, a dachau koncentrációs táborból hazaszállított hamvedret, valamint az olaszországi katonai temetőkből 1950-ben visszahozott hamvakat. Így vált a dormans-i temető mindkét világháború áldozatainak nyughelyévé. A síremlékek, valamint a Butte Chalmont oldalán felállított emlékmű, a „Les Fantomes”, amely a lövészárkok sarából, piszkából rohamra vánszorgó, lehunytt szemű, végtelenségig kimerült, holtápadt katonákat ábrázol, valamennyien az oktanak háborúk okozta emberi szenvedés kifejezői. Verdun óriási kiterjedésű csatamezőin is hiába kerestem a „gloire“-t magasztaló szavakat, emlékeket. Egyetlen szobrot láttam, a francia „poilu“-k egyenruháját viselte, nyílegyenesen állt, így akarta talán érzékeltetni alkotója az önfeláldozó elhatározottságot, de a sisak alól névtelen halálfej néz, kiszáradt szemüregével a világba...)

Augusztus 8-án, amelyet Ludendorff „a német hadsereg fekete napjának” nevezett el, francia és angol csapatok Montdidier-ből kiindulva, 546 nagybőrra „Whippet” típusú angol harckocsi támogatásával offenzívát indítottak. És főhadiszállása csendjében II. Vilmos így emlékezett: „Egészen furcsa, hogy emberek egyáltalán nem képesek hozzászokni ezekhez a tankokhoz.” Ludendorff pedig beismerte: „Mindent, amitől annyira rettegettem... itt, ezen a helyen bekövetkezett.” Azonban nemcsak „ezen a helyen”, Moreuil mellett lefolyt áttörés, és nemcsak a katonai vereség avatta augusztus 8-át „fekete nappá”, hanem a Feldgrau-hadsereg harci szellemének összeroppanása is.

Érdekes, hogy alakul ezek után a helyzet. Szeptember végén Ludendorff még Hindenburg pártján állott, akinek ez volt a véleménye: „a frontot tartani tudjuk francia földön, és ezáltal az ellenséget saját akarattunk elfogadására kényszeríthetjük”. De hirtelen nagyot fordít köpenyegén, és azonnali fegyverszünetet követel. Miért? Ismeretes, hogy Ludendorff volt az, aki a háború után a hátulról jött törődés legendáját elterjesztette. Emlékezéseiben ezt a következőképpen fejezte ki: „A politika, egyedül a politika, és nem az ellenség zúzza szét nagyvezérkarunk erejét, és innen kiindulva nemzeti erőnk, amely tisztikarunkban és hadseregünkben öltött testet...” André Fribourg 1938-ban Párizsban megjelent könyvében — amelynek már a címe is sokat mond: *A legyőzöttek győzelme* — így jellemzi Ludendorff állásfoglalását: „Ludendorff... azt követelte, a fegyverszünetet minél hamarabb alá kell írni, még a végső katonai összecsapás, tehát a Reich hadseregének anyagi és erkölcsi összeomlása előtt... Meg kellett akadályozni, hogy a haderő a nyílt harcmezőn kapituláljon, gúlákba rakva fegyverrel a front mögötti területen, ellenséges földön... az anyaországba felfegyverzett, sőt felvirágozott császári hadseregnek kell bemasíroznia.”

A háború után Georges Clemenceau francia miniszterelnöknek szemére vetették, hogy „idő előtt kötötte meg a fegyverszünetet”. Clemenceau memoárjaiban keserű szavakkal emlékezik meg ezekről a támadásokról: „Akármit is mondtam,

ez volt a válasz: »Fegyverezzék le Németországot!« — és az egész képviselőház tapsolt. . . Ami engem és Foch marsallt illet, nem volt közöttünk semmiféle ellentét, a németeknek engedélyezett katonai létszámot kivéve, amit minden különösebb nehézség nélkül sikerült lecsökkentenem... Hamarosan újabb kampány indult ellenünk azt bebizonyítandó: megbocsáthatatlan hibát követtünk el, mert elfogadtuk a fegyverszünetet, ahelyett, hogy Berlinig mentünk volna, és ott írtuk volna alá. Foch marsall nem engedte magát befolyásolni, és meg kell mondanom, becületére vált, ahogyan tiltakozott, és azt felelte... nincs jogunkban kockára tenni »egyetlen ember életét sem egy olyan kérdésben, ami katonai szempontból elintéztetnek tekinthető« (Georges Clemenceau: *Grandeurs et misères d'une victoire*. Paris, 1930).

Térjünk most vissza André Fribourghoz, aki a következőket állapítja meg: „1918 novemberében követelni lehetett és követelni kellett volna a hadsereg teljes megadását és egységeinek a helyszínen történő szétzilálását. Akkor, novemberben jól tudták, hol vannak az ütegek, a fegyverek. A fegyverszünet első feltételeként követelni kellett volna: le a fegyverekkel!... ott helyben, a frontvonal hosszában, hogy a katonák már mint leszerelt csoportok lépjenek át a Rajnát, és nem mint egy új, háborúra kész hadsereg.“ Miért nem történt így? Fribourg felteszi a kérdést, de nem válaszol rá. Lássuk most a tényeket.

A németek 1918 novemberében fegyverszünetet kértek, Clemenceau 1918. november 9-én a következő szövegű üzenetet küldte Wilson amerikai elnök bizalmi emberének, House ezredesnek: „Éppen most találkoztam Foch-sal, aki átadott nekem egy jegyzőkönyvet a német küldöttekkel folytatott tárgyalásokról. Ők (a németek) nem tettek ellenvetést sem a hídfőkre, sem a flottára vonatkozóan, de azzal érvelnek, hogy a bolsevizmus felülkerekedik nálunk, és azután majd benünket is eláraszt ugyanaz a vész. Azt kérték, engedjük meg nekik, lassan húzódnassanak vissza a Rajna baloldalára... Azt is felhozták, hogy mi túl sok gépfegyvert veszünk el tőlük, és nekik egy sem marad, amivel honfitársaikra tüzeljenek“ (*The Intimate Papers of Colonel House; idézi a Századok*, 1949. 1—4). Erzberger, aki 1918. november 11-én aláírta a fegyverszünetet, elért néhány engedményt, így például azt, hogy 30 000 gépfegyver helyett 25 000-et adtak át a győzőknek, 10 000 tehergépkocsi helyett 5000-et, 2000 repülőgépből pedig csak 1700-at.

Miután II. Vilmos lemondott, és Hollandiába, Doornba kocsizott, Ludendorff pakombartot ragasztott magának, kékszínű napszemüveget tett az orrára, és Svédországba szökött. Mindketten attól tartottak, hogy mint háborús bűnösöket perbe fogják őket. Ez természetesen nem történt meg. Hollandia megtagadta a volt császár kiadását, és a szövetségesek nem szorgalmazták az ügyet. Talán azt is Ludendorff számlájára írták, hogy Ukrajnában félmillió katonát hagyott, pedig a „Michael“-offenzívához nagy szüksége lett volna rájuk? Igaz, a rabláshoz katonai erő kellett, de a forradalom elszigeteléséhez is...

A háborús bűnösök felelősségre vonásának elintézetlen kérdése élete végéig nyugtalanította Clemenceau-t. A már idézett emlékezései egy évvel 1929-ben bekövetkezett halála után jelentek meg. Kemény szavakkal emlékezik meg II. Vilmosról a „császári alávalóság aljas hulladékáról, aki doorni mocsokjában bujkál, és akik kivontak a felelősségrevonás alól... Egyetlen hónapig tartó elmélkedés elegendő volt ahhoz, hogy a Szövetségesek elkövessék ezt a hitszegést. Ne felejtjük el a Kaiser szavait: »Az anyádat, az apádat is le kell lőnöd, ha én parancsolom.«

Ismeretes, hogy Clemenceau és Foch között számos ellentét létezett, ezek azonban nem befolyásolták a háború kimenetelét. Maga Clemenceau javasolta a doullens-i értekezleten (1918. március 26), hogy Foch vegye át a szövetséges főparancsnokságot, és mindenben segítségére volt. Tény, hogy az energikus Clemenceau mint politikus „kissé túl sokat utaztatott a frontra, minduntalan és nem mindig hasznos módon szölt bele a katonák dolgába, hiszen Foch elég erélyes és hozzáértő volt ahhoz, hogy ösztönző, lelkesítő hatással legyen vezérkarára...“ (Henri Isselin: *La rue allemande, printemps 1918*).

Azódó János

Bárd Oszkár és Tompa László a versírás műhelyproblémáiról

Írók, művészek vallomásai mindig széles körű érdeklődésre tarthatnak számot, hiszen a „laikusokat” és a „beavatottakat” egyaránt izgató alkotáslélektani kérdésekben ők a legilletékesebbek. Az alábbi két nyilatkozat pedig nemcsak műhelytitkokat fölfedő vallomás, hanem immár irodalomtörténeti dokumentum is. Újra-közlésük tehát, úgy hisszük, indokolt, annál inkább, mert szövegük nálunk gyakorlatilag hozzáférhetetlen.

Első ízben Hegedűs Lajosnak *A magyar nemzeti versritmus kérdése* című munkájában láttak napvilágot, Pécsen, 1934-ben. Hegedűs kilenc pontban foglalta össze a vers „születésével” — az alkotás legbensőbb indítkaival és a megformálás mozzanataival kapcsolatos kérdéseit. Választ — betűrendbe szedve — Bárd Oszkár, Erdélyi József, Falu Tamás, Illyés Gyula, Kosztolányi Dezső, Reményik Sándor, Szabó Lőrinc, Tompa László és Weöres Sándor adott.

A válaszok — több-kevesebb fogalmazásbeli eltérés ellenére — lényegében egybehangzók. Különösen örvendetes számunkra, hogy a szóban forgó két romániai költő: Bárd Oszkár és Tompa László (az előbbi életműve kiadásra vár, mindkettőjüké pedig elmélyült irodalomtörténeti fölmérésre) közlései mai szemmel nézve is helytállóak. Sőt: a tartalom és a forma viszonyát illetően véleményük a legtermékenyebbek közé tartozik.

De beszéljenek a nyilatkozatok önmagukért. (Itt még csak annyit jegyeznénk meg, hogy a névsorban szereplő harmadik romániai magyar költő, Reményik Sándor, pontonkénti válaszadás helyett, *Alchimia* című versének keletkezéstörténetét írja le.)

Mózes Huba

KÉRDÉSEK:

VÁLASZOK:

BÁRD OSZKÁR:

TOMPA LÁSZLÓ:

1. *Le tudná Ön írni a versírás közben érzett hangulatát?*

2. *Hogyan jön rá Ön az alkalmazott versformára?*

3. *Versírás előtt gondol Ön bizonyos versformára?*

Nem hangulat az, amit versírás közben érzek, hanem egy mély és sűrű feszültség, mely sürgetőleg feloldást — szinte így mondhatnám: megváltódást — keres. Olyan súlyos ez a feszültség, hogy — ezt többször megfigyeltem — 100–120-as pulzust idéz elő.

Érzésem szerint nem létezik „alkalmazott” és „bizonyos” versforma: úgy kell lennie, hogy minden igazi

Ha verset írhatok, a versírás közben érzett hangulatomat lényegében a versnek kell kifejeznie, s az is fejezi ki.

Az „alkalmazott” versformára nem én szoktam „rájönni”, inkább

vers csak egyetlen alakban lehet tökéletes. Hogy ez az alak szabályos vagy nem, rímes vagy rímtelen, azt csak maga a vers tudja, mi magunk nem. A poéta csak tudomásul veheti, hogy a vers milyen formában kíván létrejönni, de azt befolyásolni vagy erőszakolni nemigen lehet.

azt mondhatnám: a forma jön rám, ugyanakkor, amikor a megnyilatkozásig érett mondanivaló. Így versírás előtt éppen nem gondolhatok bizonyos versformára. Az egyszerre csendül meg a belső tartalommal.

4. Egyáltalán gondol Ön versformára vagy tartalomra?

Versformára tehát csak a vers gondol, én nem. S hogy tartalomra gondolok-e? Annál nehezebb válaszolnom, mert verseim nagyrészt gondolati líra, tehát kétségtelen, hogy a tudat küszöbe alatt a tartalomnak (éppen úgy, mint a formának) készen kell állnia. És mégis azt kell mondanom, hogy — eltekintve néhány kivételtől (ilyen például a *Mi lesz velünk* című kötetemben közölt *A két fiammal, Úristen, mi lesz?*) — még a vers tartalma sincs a legtöbbször készen, legfeljebb egy homályos mag kínozza a lelket. Rengeteg alkalommal azt figyelhettem meg, hogy a vers meghozza olyan problémák megoldását, miknek végigvezetésére higgadt okfejtéssel képtelen volnék.

5. Szükségesnek érzi Ön a taktusok bizonyos meghatározott számát egy sorban?

Minden ez: a ritmus. Voltaképpen csupa ritmus vagyok írás előtt és írás közben. (Ez — aminthogy mindaz, amit a kérdéseire felelhetek — onnan ered, hogy hosszú időn keresztül előbb zenész — hegedűs — voltam, s csak ezután író. Konzervatóriumot akadémiát végeztem, sok hangversenyt adtam, sőt sokat komponáltam is. Bizonytalán ez az oka annak is, hogy én, aki élvezni tudok minden szép rímtelen írást, egy rossz vagy félrímet megbocsátani nem tudok.)

Nem érzem feltétlenül szükségesnek a taktusok bizonyos meghatározott számát egy sorban.

6. Gondol Ön versírás közben ritmusra?

A vers parancsol.

Ritmusra mindig gondolok, helyesebben: ritmust mindig érzek, még prózai írás közben is.

7. Hogyan osztja fel a sorokat, illetve szakaszokat?

A verssorokat, illetve szakaszokat nem „osztom fel” sehogy, ezek maguk végzik el ezt a felosztódást.

8. Le tudná Ön írni valamelyik költeményének keletkezéstörténetét?

Alig. (De azt mindig tudom — illetve vizuális képem van róla —, hogy melyik versem hol, milyen milióban és milyen körülmények között íródott.)

Verseim keletkezésének külső történetét többnyire le tudnám írni.

9. Miért ír Ön költeményeket?

Minden bizonnyal azért, hogy attól a bizonyos sürgető feszültségtől, mely egész valómat valami — és nem mindig kellemes —: gőzburokba veszi, megszabaduljak.

Verset „muszáj”-ból írok, hogy egy-egy erre vonatkozó, nyugtalanító, belső követelést lecsendesítsek.

(Galgó, 1933. november 20.)

(Székelyudvarhely, 1934. január 9.)

TUDOMÁNYOS SZEMLE

Szilveszteri párbeszéd

Az új esztendő nem csupán a lapszerkesztés bonyolultabb összefüggéseiben ösztönöz mérlegkészítésre és tervezésre. Szilveszter előtt a rovatvezető is meditatálni kezd változó feladatairól. E nagyobb gond különben sem választható el a kisebbtől. A *Korunk* és rovatai együtt alakulnak az idők sodrában. Azonos tényezők munkálnak tartalmi és formai fejlődésükben, ez azonban természetesen senkit sem mentesít a sajátos tennivalók kijelölésétől. A dialógus egyébként is kötelez: időről időre önmagunkkal is vitáznunk kell, hogy céljainkat egybevevessük a teljesítményekkel, és hozzáidomítsuk őket egy szüntelenül alakuló világ igényeihez.

Egyik múlt évi számunkban (3) a filozófia hasznáról írtam, több és jobb eredeti bölcséleti tanulmányt sürgettem. Nem vállalkozom most arra, hogy érdemben elemezzem, mi valósult meg mindebből. A mérleg kedvezőbb is lehetne. Persze, a lelkes felhívások sohasem pótolták egyének és kutatócsoportok kitartó munkáját. Az élet pedig nem vár, nem áll meg, amíg egy-egy feladatot maradéktalanul teljesítünk. Új szükségletek jelentkeznek, igen gyakran kapcsolatban a még nem hiánytalanul kielégítettekkel, hogy újabb erőfeszítésekre sarkalljanak.

A *Korunk* s e rovat programját mindig a funkcionalitás jegyében, a romániai magyarság korszerű művelődésének követelményei szerint próbáltuk megfogalmazni. Arra törekedtünk például, hogy a kitekintést a világba, a különböző irányzatokkal és nézetekkel folytatott párbeszédet is lehetőleg a honi sajátosságoknak megfelelően, az *itt és most* felismert tennivalókkal összhangban biztosítsuk. Ezek a szempontok vezetnek most is.

A *Korunk* arculatát és szerepét — említett cikkemben — a mennyiségileg és minőségileg örvendetesen gyarapodó lapkultúránk keretei között vizsgáltam. A jelzett biztató folyamat azóta sem torpant meg. A fejlődés azonban új problémákat szül, és megfelelő megoldásokat követel. Most egy intézményekben, kifejezési lehetőségekben gazdagodó nemzetiségi kultúra összképét, benső tagolódását és arányait kell újragondolnunk. Az ösztönösség, a *laissez faire, laissez passer* kényelmes magatartása összeegyeztethetetlen a népi elkötelezettséggel. A társadalmi-erkölcsi felelősség arra int, hogy választ keressünk művelődésünk mai és holnapi útjának, irányának kérdésére.

Például.

Belenyugodhatunk-e az eddig túlnyomó részben irodalomközpontú művelődés és közvélemény egyoldalú tájékozódásába? Megfelel-e a korszerűség követelményeinek az az önismerés és az az öneszmélés, amelyet eddig főként íróink és költőink nyújtottak?

Nem azt kívánom kétségbe vonni, hogy Kalliópé és Polüühümnia anyanyelvünkön megszólaló kegyeltjei szolgálták, illetve szolgálhatják-e a romániai magyarság önkifejezését. Vitaikozni legfeljebb azon lehet, hogy miként töltik be ezt a szerepet, nem feledkezve meg természetesen arról sem, hogy az irodalom, a művészet értéke nem redukálható (holmi durva és túlhaladott egyszerűsítéssel) pusztán közvetlen társadalmi hasznosságára.

Másról van itt szó. Másfajta „önrevizióra“ van ma szükség. Tudjuk, a magyar művelődés egyik sajátossága nyilvánult meg abban az igen jelentős — gyakran más tudatformákat is pótló — funkcióban, amelyet az irodalom, különösen pedig a költészet töltött be a társadalmi-nemzeti aspirációk tudatosításában. Ez a vonás nyilván bonyolult, de meghatározható történelmi adottságok vetülete, terméke. Persze, az irodalomnak, a költészetnek e rangos, sőt kiváltságos helye nem azonosítható valamilyen kizárólagos monopóliummal. Hogy csak a két világháború közötti romániai magyar szellemi életre utaljak, kétségtelen, hogy Kós Károly, Tamási Áron, Kunz Aladár, Kacsó Sándor, Kemény János, Bartalis János, Nagy István, Tompa László, Salamon Ernő, Szabédi László, Méliusz József, Horváth Imre, Szemlér Ferenc, Dsida Jenő, Karácsony Benő, Berde Mária, Kovács György, Szentimrei Jenő, Reményik Sándor és sok más kortárs — különböző eszmei alapállásból és más-más művészi szinten — „vallotta és vállalta“ a történelmi sors, a kisebbségi lét követelményeit. És nem hiányoztak azok sem, akik e létnek bölcséleti, etikai, politikai és szociológiai elemzésére vállalkoztak. Ideológiai jellegű irányzatokról, felfogásokról lévén szó, persze szigorú kritikai értelmezésre van szükség, amikor számba vesszük ezt a hagyatékot. Márpedig ezzel nem késlekedhetünk tovább!

A *Korunk* tett egyet-mást a közelmúltban mellőzött vagy szűkkeblően értékelt írók és költők örökségének újrafelfedezéséért. Adósságunk a két világháború közötti Erdély bölcséleti-társadalomtudományi gondolkodásának modern marxista elemzésében azonban egyre nyomasztóbbá válik. A transzvilvanizmusnak, Tavasz Sándor „kisebbségi etikájának“, a bizonyos „kisebbségi szociológiának“, az *Erdélyi Fialatok*, az *Erdélyi Múzeum*, a *Magyar Kisebbség* és a *Hitel* társadalomfeltáró tevékenységének objektív számbavétele nem várthat sokáig magára. És éppen így válik sürgetőbbé e korszak marxista vagy a marxizmushoz közel álló kutatóinak monografikus feldolgozása.

E terület különben sem terra incognita számunkra. Tóth Sándor számba vette a *Korunk* szociológiai munkásságának bizonyos vonatkozásait. Imreh István felelevenítette már a bálványosváraljai szociográfia érdemeit. Elkészült egy-két államvizsga-dolgozat is az *Erdélyi Fialatok*-ról, Tavasz etikájáról. De hány fehér folt van még szellemi életünk térképén, hány méltatlanul elhallgatott, érdemes tudóst kell megismernünk és megismertetnünk.

Most, hogy a romániai tudományosság készülő történelmi áttekintése napirendre tűzte a hazai magyar szociológia történetének megírását, az intellektuális felfedezés izalmában olvasom újra Somló Bódog, Aradi Viktor, Ágoston Péter és Braun Róbert könyveit és tanulmányait. A társadalomtudományi gondolkodásnak, a szociográfiai úttörésnek, a haladó irodalmi és szociológiai törekvések egységének (gondolok például Ady

és a galileisták vagy Somló Bódog kapcsolataira) milyen gazdag tárháza vár évtizedek óta kibányászásra. Olyan örökség ez, amely a román—magyar tudományos kölcsönhatások szempontjából is rendkívül tanulságos. Hogy csak egy talán kevésbé ismert példát említsék: Braun Róbert közel állt Dimitrie Gusti iskolájához. És itt nem csupán egy, a feledés homályába vesző múlt feltámasztásáról van szó. E tradíció közvetlenül a mához szól, mai tennivalóink elvégzésére kínál hasznosítható tapasztalatokat.

E mulasztások s e feladatok nyilván nemcsak engem nyugtalanítanak, hanem sürgetően jelentkeznek számos kutató tudatában. A beérett szükségletek kikövetelik a maguk jussát. A figyelem mindinkább e problémakörre irányul. Talán nem véletlen, hogy e számunkban közölhetjük Dankanits Adám okos megjegyzéseit az egyoldalú irodalomcentrizmus veszélyéről, Fuchs Simon és Bescsky Andor cikkét Aradi Viktorról.

A tennivalók tudatosulása csupán bizonyos szellemi előfeltételeket biztosít, még e sokoldalúbb, összetettebb kultúrpolitikai koncepció sem hozza meg magától a várt eredményeket. Gyakorlati intézkedésekre van szükség. Gondolom, a magyar nemzetiségű dolgozók tanácsai — helyi és országos viszonylatban — foglalkozhatnak e kérdésekkel is. Bátoríthatnák, támogathatnák a kutatást és a közlést. A kiadói keret megteremtése pedig parancsoló szükségességű. Am a maga helyén és a maga eszközeivel mindenki megteheti (tegye is meg) a magáét. A történelmi, filozófiai és szociológiai tanszékek munkatársai vegyék ki részüket a munkából. Ha meg is kell küzdeniük azzal a handicappal, hogy ifjúságunk legtehetségesebbjei eddig inkább a műszaki és orvosi főiskolák, illetve magyar nyelv- és irodalomtudományi tanszékek felé orientálódtak, akad még jóképességű, lelkes hallgató, aki szívesen vállalkozna arra, hogy szemináriumi vagy államvizsga-dolgozatának témáját e tárgykörből válassza. Ha csak könyvészeti előmunkákat végeznek, az is nagy segítség. De nyilván többre telik majd erejükből.

Ami a *Korunkat* illeti, az új évben megkülönböztetett figyelmet akarunk fordítani népünk tudományos önismeretére. Tematikai tervünk tengelyébe bölcséleti, erkölcsstani és társadalomtudományi örökségünk újrafelmérését kívánjuk helyezni annak érdekében, hogy ezek az értékek is művelődésünk differenciálódását, a jelzett egyoldalúság felszámolását segítsék elő — a kor igényeinek megfelelően. Ha annak idején Braun Róbert, Ágoston Péter, Aradi Viktor és társaik előbb Spencer, Durkheim és Steinmetz elméleteit és módszereit alkalmazták, majd később a történelmi materializmus erősödő vonzásában közeledtek a honi valósághoz, ha a két világháború között folyóiratunk köré csoportosult szociológusok és publicisták az adott színvonalon és szűkre szabott lehetőségek között tették ugyanezt a tudományos szocializmus eszmei vértetében, most rajtunk a sor. Ne csak ismerlessük és méltassuk a megújuló marxizmus nemzetközi eredményeit; gyümölcsöztessük is őket szocialista nemzetiségünk öntudatának szolgálatában.

Szilágyi Emília

A szociológiáról és történetéről krónika

Raymond Aron *Les étapes de la pensée sociologique* című munkájának olvasása közben

Raymond Aron közel négy évtizedes munkásságában központi helyet foglal el a társadalomtudomány lehetőseinek kérdése, különösen a szociológiai és történelmi ismeretek tudományos koefficienseinek, objektivitásuk és értékük határainak a problematikája. Aron, aki az újkantianus filozófia és a marxista gondolkodás oldaláról közelítette meg a szociológiát, a társadalomtudományok metodológiájának és logikájának átható, lényegretörő elemzője volt és marad. Tevékenységét hiperkritikus szellem hatja át, anélkül, hogy a nihilista szkepticizmus túlzásainak hibájába esnék. Nem szociológus a szó szűk értelmében, de nem is elvont metodológus, aki kívül állna a való élet idő- és térkoordinátaiban. Éppen azért, mert — akárcsak általa nagyrabecsült mestere, Max Weber — a maga drámai valóságában éli át a jelenkort, folytonosan felveti a kérdést: milyen úton lehet adekvát módon megismerni a problémákat, s mögöttük a társadalom (és az ember) természetét, amely végeredményben kitermelőjük.

A hagyományos filozófia, jelen esetben a társadalom- és történelemfilozófia megoldásai nem elégítik ki, mint ahogy — érzése szerint — egyetlen kritikai szellemet sem elégíthetnek ki. De egyáltalán a humán tudományok és elsősorban a szociológia megadhatja-e a várt megoldásokat? Mi valójában a szociológia? Vajon olyan ellenőrzött és egyetemesen elfogadott ismereteket tartalmaz-e, mint amelyeket a természettudományok szolgáltatnak? A különböző eszmei rendszerek, amelyek szociológia címen forgalomban vannak — így a *szintetikus* (általános, globális) *szociológia* a maga erőteljes filozófiai irányulással (amilyen a marxista szociológia), vagy az *analitikus-empirikus* szociológia (amilyen az amerikai szociológia) —, a társadalmi valóság megismerésének egymáshoz közeledő szintjeit képviselik-e, és milyen mértékben vezetnek ezek a szociológiák a valóság teljes vagy részleges, tudományosan autentikus megismeréséhez?

Az ilyen kérdésekre adott minden feleletnél szükségképpen a forrásokhoz, a modern szociológia eredetéhez kell visszanyúlni — állítja Aron. Azzal érvel, hogy a szociológiai kutatás és elmélkedés mai fejlődési szakaszát nem lehet megérteni másként — s úgy gondoljuk, ebben teljesen igaza van —, csakis a napjainkig megtett történelmi fejlődés ismeretének prizmáján keresztül. A jelenkori szociológusok — írja — „bizonyos értelemben nyilvánvalóan örökösei és folytatói” Marxnak, Comte-nak, Durkheimnak, Webernek és így tovább, vagyis lényegében a múlt századi és az e század eleji társadalmi gondolkodásnak.

De miért helyeznők a szociológia kezdeteit a XIX. századba — miként azt Aron teszi —, amikor köztudomású, hogy már Arisztotelész is végzett értékes

◆ *Kétnapos tudományos értekezlettel, széles körű részvétel és országos érdeklődés jegyében indult útjára egy új intézmény: az ifjúság kérdéseivel foglalkozó kutatási központ.*

A fővárosban november végén megtartott értekezleten 8 általános előadás és 93 szakbeszámoló hangzott el, ez utóbbiak 8 különböző osztályba szakosítva-csoportosítva. Ezek a számok önmagukban is arról tanúskodnak, hogy az új intézetnek kezdettől fogva sikerült nagy érdeklődést kiváltania. Az értekezlet jellege megfelelt az intézmény szervezési koncepciójának: kis számú státusbeli saját kutatóval, de nagyszámú külső munkatárssal kíván dolgozni. Az intézet szervezeti és működési elve a pluridiszciplináris kutatás. Szociológusok, pedagógusok, pszichológusok, jogászok, orvosok vettek részt a munkálatokon; tudományos kutatók, egyetemi és középiskolai tanárok, ifjúsági vezetők, az ifjúság egyes kérdéseivel érintkezésbe kerülő hatóságok képviselői jelentkeztek közvetlen tárgyismeretre épült dolgozatokkal, hozzászólásokkal.

Íme a szekciók témakörei: A városi és falusi dolgozó fiatalok; Az iskolások; Az egyetemi ifjúság; Az ifjúság sorainban végzett politikai-nevelő tevékenység; A mass-media, az esztétikai nevelés és az ifjúság; Az ifjúság kérdései vizsgálatának módszertana; Az ifjú család és az ifjúság pszichofiziológiai fejlődésének kérdései; A fiatalok bűnözés kérdései.

◆ A múlt év decemberében tartották meg Bukarestben az Akadémia és a Nemzeti Filmarchívum közös rendezésében az 1968-as évi filmtudományi értekezletet. A megbeszélések

krónika

középpontjában a romániai néma film történetének problematikája állott. Megvitatták a romániai filmográfia elkészítésének elvi és gyakorlati kérdéseit. Bevezetésül *Ion Cantacuzino és B. T. Ripeanu a nemzeti filmográfia, a film-történetírás kutatásának alap-problémáiról és eredményeiről* értekezett. A kérdésnek az erdélyi filmgyártásra vonatkozó részét Jordáky Lajos terjesztette elő; felhívta a figyelmet arra, hogy a kolozsvári Janovics-féle filmgyártás (1908—1930) eredményeként 68 film készült.

A filmográfia módszertani megoldásával foglalkozott S. Matei, aki a bibliográfiák elkészítésében kialakult gyakorlatot ajánlotta. Több mint tiz tanulmány hangzott el a romániai film- és mozitörténet részeredményeiről. Ezek közül négy közlés erdélyi vonatkozásokat taglalt. D. Andrițoiu a Hunyad megyei tájakon készült filmekről olvasott fel tanulmányt; Kádár Bogárka a francia operatőrök közreműködésével készült első kolozsvári film (Sárga csikó) jelentőségét és a Janovics és Patkó-filmgyár közötti együttműködést méltatta; Gheorghe Bodea az Erdélyben 1918 előtt játszott román filmek sajtóvisszhangjával foglalkozott; I. Sirbuș az Aradon meghirdetett, de be nem mutatott Aurel Vlaicu-film (Végzetes repülés) kulisszatitkainak ismeretében a filmtérjesztők és mozitulajdonosok üzleti fogásairól számolt be.

Az értekezlet napirendjén a filmesztétika is szerepelt. Az előadók az általános esztétikai kérdések mellett felmérték a filmnek mint művészeti műfajnak esztétikai fejlődését, és a művészi-kritikai szempontok szükségességét hangsúlyozták a néma filmek értékelésében.

politikai, jogi jelenségekre vonatkozó szociológiai elemzést? Aron nagy elővigyázattal megfogalmazott válasza erre a kérdésre lényegében helyesnek tűnik: a XIX. század jelenti azt a momentumot, amikor „a társadalmi mint olyan tematizálódik“, kialakul fogalomrendszere. A szociológia mint a társadalomban élő ember évszázados önreflexiójának és önelemzésének láncszeme kifejez „egy nem radikálisan új, de radikalizmusában eredeti szándékot: a tulajdonképeni tudományos megismerést, a természettudományok mintájára“, abból indulva ki, hogy az ember uralkodik a társadalmon és saját történelmén. A szociológia Aron professzor szemében olyan vizsgálódás, „amely a társadalmat mint olyant tudományosan akarja felfogni, a személyközi kapcsolatok elementáris szintjén ugyanúgy, mint a nagy egységek — osztályok, nemzetek, civilizációk — makroszkopikus szintjén...“

Raymond Aron a könyv bevezetőjében és a későbbi elemzésekben feleletet kíván adni az említett kérdésekre. Vizsgálódását a felé a megállapítás felé tereli, amely szerint a szintetizáló és történelmi szociológia — a marxista és a comte-i —, valamint az annyira elterjedt analitikus-empirikus szociológia között a kontinuitás elemei mutatkoznak. Ebben a könyvében implicite, de más alkalommal nagyon is explicite fogalmazza meg azt, hogy hisz a társadalmi valóság objektív megismerésében, az olyan rész tudományban, amely ideológiai, erkölcsi jellegű értéktételeket tartalmaz.

*

A társadalminak mint olyannak a vizsgálata és tudományos megismerésének bevallott szándéka Aron szerint a modern szociológia megalapítói — Montesquieu, Comte, Marx, Torqueville —, továbbá munkásságuk folytatói — Durkheim, Pareto, Weber — műveiben ölt testet, e hét gondolkodó munkáiban, akik „szellemi portréját“ megrajzolja a Gallimard kiadásában 1967-ben megjelent nagyméretű, de tömör stílusú könyvének két részében. A szerző figyelmeztet arra, hogy ez nem a szociológia történetének átfogó bemutatása, csak azoknak az előtérben levő alakoknak a rajza, akik megteremtették a modern szociológiát, illetve azoké, akik követték őket.

Nincs itt helye annak, hogy megvitassuk, mennyire teljes vagy sem az Aron összeállította névsor, mennyire helyes a válogatás. Azt viszont le kell szögeznünk, hogy a Sorbonne professzora kizárólag csak a történelmi, általános szociológiai rendszerekre utal, s szándékosan megkerüli az empirikus szociológia kezdeteit, egy Le Playt például, akiről egyébként maga Aron is megállapítja, hogy a jelenkori szociológia egyik jelentős forrása. A bemutatott alakok egyébként a legismertebb kézikönyvekben, compendiumokban is rendszerint úgy jelentkeznek, mint a szociológiatörténet egyes irányzatainak élén álló egyéniségek. Az Aron-féle válogatás indokoltabbnak tűnik, mint a Parsons-é, de kevésbé teljesnek, mint a Gurvitché. Csak sajnálhatjuk például (a szerző minden magyarázata ellenére), hogy Saint-Simon vagy Spencer hiányzik ebből az arcképcsarnokból, pontosab-

ban: hiányzik a róluk alkotott *aroni kép*. Hiszen az egész kötet — banális megállapítás — valójában nem más, mint a szociológiai eszmék történetének tükröződése a francia gondolkodó személyiségének, tehát létszémleletének, ideológiájának látószögén keresztül.

Ezt a megállapítást a legmagasabb akadémiai szinten kell érteni, abban az értelemben, hogy mindegyik fejezet objektív információt ad az elemzett szerző életéről, művéről, a művei körül kialakult vitákról, olyan ismertetéseket, amelyek — talán mondanunk sem kellene — a szövegek alapos elemzésére épülnek. Éppen ezért hasznos a könyv a tájékozódás szempontjából mindenki számára, aki meg akar ismerkedni a szociológia történetével. De a „személyiség-képletet”, amelynek megformázására a művek leírása és elemzése irányul, végső fokon az határozza meg, hogy ki is Aron, az ember, a gondolkodó, a tudós, és az, hogy mi az, amit hisz.

Éppen ezért a Sorbonne szociológusa, ez a józan elme (aki mellel még mélyes szomorúsággal van tele) nem lép fel azzal az álprofesszori, felületeskedő és hiábavaló igényrel, hogy teljes objektivitással, maradéktalanul rekonstruálja a múlt eszméit. Jól tudja (s ezt be is vallja), hogy saját személyiségünk átszűri, megrostálja és átcsoportosítja mások eszméit (akárcsak a múlt tényeit) bizonyos értéktételeknek — vagyis bizonyos ideológiának — megfelelően.

Bár számos lényegbevágó kérdésben kialakított meggyőződése elvlasztja Max Weberrel, mégiscsak az ő szellemi rokona, s így természetes, hogy a kötetben felvázolt arcképek közül — legalábbis első olvasásra úgy tűnik — a „burzsoázia Marxának” nevezett gondolkodó szellemi portréja a legsikerültebb. „Webernél — írja — a harcnak és a hatalomnak marxi és nietzschei inspirációjú filozófiája összefonódik az egyetemes történelem szemléletével, amely egy bővületlenül megfosztott világhoz és egy leigázott, legfőbb erényeitől megfosztott emberiséghez vezet... Max Weber nem annyira a sikert és a hatalmat helyezte minden dolog fölé, mint inkább a bátorságot ahhoz, hogy dacolni lehessen az olyan emberi állapottal, amelybe azok kerülnek, akik elutasítják a vallásból vagy a politikai ideológiákból táplálkozó illúziókat..., akik dogmatikus jellegű tulajdonítanak a dogmatizmus elutasításának..., akik az értékek ellentmondásos jellegét végleges igazságnak tartják, akik, végül, nem ismernek semmit a résztudományokon és a szigorúan önkényes választáson kívül” (az értékek közötti választásról van szó). A Weber-féle relativizmus elvetette dogmatikus szemlélet — folytatja Aron — áthatotta századunk diktatúráit, „de el kell ismernünk, hogy Max Weber a maga elkötelezett filozófiájával szükségképpen nem nyújt biztosabb védelmet a barbarizmus visszatérésének veszélye ellen. A charizmatikus vezér, úgy, ahogy azt Max Weber értette, védelmi pajzs kell hogy legyen a névtelen bürokrácia egyre szélesebb körű uralma ellen“. Ugyanakkor Aron kiemeli: „Megtanultuk, hogy jobban féljünk a demagógok ígérteitől, mint a racionális megszervezés banalításától.“

Hiszünk, hogy ezek a sorok nemcsak portré-jellegek, hanem ugyanakkor erőteljes vonalakkal dom-

◆ *Korunk-találkozó — hirdették Nagyváradon decemberben a plakátok, ez a 300 ember részvételével lezajlott összejövetel azonban sokkal többet jelentett, mint olvasók és szerkesztők szokványos találkozását, véleménycseréjét. Jobban illet volna rá a Korunk-matiné megnevezés, hiszen a vers és próza közvetítésével megszólaló negyvenkét éves történelem nemcsak tanulságos volt mindnyájunk számára, hanem maradandó művészi élményt is nyújtott. A szép sikert egyrészt a helyi Művészeti és Művelődésügyi Bizottságnak, az Ady Endre Irodalmi Körnek, másrészt a lokes-önzetlen, az előadóművészetben szép hagyományokkal rendelkező nagyváradi színészeknek köszönhetjük. Alljon itt, elismerésül, egész olvasóközönségünk előtt, a szervezők és közreműködők teljes névsora: Bathó Ida, Czike László, Dankó János, Fekete Attila, Halasi Erzsébet, Halasi Gyula, Kakuts Ágnes, Lavotta Károly, Miske László, Nagy Sándor, Oláh Ferenc, Oss Enikő, Rácz Mária, Szele Péter, Vándor András, Varga Vilmos, Vásárhelyi Katalin.*

téka

Benkő Samu

Bolyai János vallomása

Bolyai János hagyatéka matematikai munkáin és Údvtánán kívül rengeteg apróbb-nagyobb feljegyzést, gondolatörredéket tartalmaz. A szerzőt, a korszak szellemi képének avatott kutatóját ez az összefüggően mindmáig feldolgozatlan anyag vonzza, s egyben ennek az anyagnak a jellege, töredékessége szabja meg feldolgozásmódját is. Benkő Samu a Bolyai-életmű problémakörei szerint csoportosítva dolgozza fel anyagát, s elemző vizsgálódásai nyomán így bővülnek ki eddigi — sok lényeges kérdésben hézagos — ismereteink Bolyai János tragikus életéről, társadalmi és bölcséleti nézeteiről. A szerző jó érzékkel választja el egymástól a lényeges mondanivalót tartalmazó szövegrészeket a fedezet nélküli, amorf gondolat-szikráktól, s hatol egyre mélyebbre. Az így kiegészülő Bolyai-életműből a fegyelmezett pontossághoz szoktatott matematikai lángelme képe egy lírai hevülettel áradó egyéniség képével teljesül ki. (Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1968.)

Kis magyar stilisztika

Négy szerző: Bartha János, Horváth Tibor, Józsa Nagy Mária és Szabó Zoltán közös munkája, amely valóságos beдекkerül kínálkozik az irodalomkedvelő s szépségeit nemcsak élvezni, hanem érteni is kívánó olvasó számára. „Célünk és szándékunk — mondja a szerkesztés és összehangolás munkáját végző Szabó Zoltán —, hogy a stilisztikai ismeretekkel bővítsük az irodalmi műveltség körét.” E célt szolgálja a két részből álló kötet, amely először tömör és

borítja ki a szerző önarcképét is, annak az embernek az arcvonásait, aki magát úgy jellemzi, mint „késői ivadéka”-t a liberalizmusnak és egy olyan szociológiai iskolának, amelyet egy se nem optimista, se nem pesszimista, hanem „tartózkodó, a szkepticizmus árnyékát magán viselő” össz-szemlélet jellemez. Olyan szkepticizmus ez, amely többek között abból a — nyilván metafizikus — hiből táplálkozik, hogy létezik a struktúra, az emberiség természetének és viselkedésének stabil szerkezete, amely a racionalizálható alkotóelemek mellett irracionális konstánsokat is magába zár, olyanokat, amelyek az előre nem látható jönnek vagy rossznak a forrásai a történelemben.

Ezek után érthető, hogy a francia szociológus miért nevezi utópikusnak a marxista szociológiát, amely szerinte afelé hajlik, hogy „elismerje az óhajtott vagy mindenesetre elkerülhetetlen katasztrófákat”. Ez a megfogalmazás jól kifejezi Aron globális álláspontját a jelenkori marxizmussal szemben, de nem általában Marxszal szemben, éppen ezért egyoldalú, fogyatékos. Figyelembe kell vennünk ugyanis, hogy a marxizmus — az aroni szöveg igazolja ezt — állandóan kísértette a francia szociológust, aki a harmincas években csaknem eljutott annak elismeréséig — mint írja —, hogy „A tőke egyszer s mindenkorra elítélte a kapitalizmust”. „És én — folytatja Aron — szinte anélkül, hogy akarnám, állandóan nagyobb érdeklődést tanúsítok A tőke rejtelmei, mint Alexis de Torqueville prózája iránt” (ez utóbbit egyébként legközelebbi ideológiai rokonának érezte). Aron elfogadja egyes marxista tételek kétségbevonhatatlan tudományos, metodológiai szerepét — ilyen például a műszaki-gazdasági szerkezet szerepe a társadalom fejlődésében —, és hangsúlyozza, hogy a modern szociológiát megalapító három iskola — a liberális, a pozitívista és a marxista — közül az utóbbinak „volt a legnagyobb sikere, ha nem is az előadótermekben (megjegyezhetjük: a tőkés országokban), de a történelem színpadán”.

Raymond Aron, amikor analitikusan áttekinti a szociológia fejlődési szakaszait, nem ad végleges választ a cikkünk elején jelzett kérdésekre, s különösen nem arra, hogy a szocialista országokban uralkodó szintetikus és történelmi szociológiának vannak-e közös elemei a Nyugaton elterjedt empirikus szociológiával. *Ideiglenes*, de nem önkényes választ azonban mégis találunk könyvében. Hisz a társadalmi valóság objektív, kritikai megismerésének lehetőségében, tehát abban, hogy az egyéni és kollektív tevékenységet és különösen a politikai akciókat ilyen vagy olyan mértékben racionális alapokra lehet helyezni. Hisz egy objektív szociológia lehetőségében és részleges valóságában még akkor is, ha az „értékítéletekkel van tele”, mivel a szociológusnak meg kell tudnia különböztetni a sarlatánt a becsületes embertől, a konzervatívát a forradalmártól. De a szociológia csak akkor tud válaszolni az emberi tevékenység alapvető problémáira, ha felveti az emberi létezés kérdéseit, és tudományos eszközökkel próbálja megoldani azokat. Egyébként a társadalmi kutatás-

ban a technikai-metodológiai oldal jelentőségének és a vele kapcsolatos aggályoknak az eltűlése az egzisztenciális problémák rováására természetlenné teszi a tudományt, s oda vezet, hogy „egyre több pénz és időt fordítanak mind kevésbé érdekes állítások egy-egy pontosabb igazolására“ (*Dix-huit leçons sur la société industrielle*. Paris, 1962. 17).

Befejezésül meg kell jegyeznünk, hogy Raymond Aron történelem- és társadalomszemléletét végső fokon a pesszimizmus hatja át, olyan pesszimizmus, amely hasznosan érvényesíthető a dogmatizmus elensúlyozására, de nem alkalmas arra, hogy egy építő jellegű elképzelés alapjává váljék. Kénytelen elismerni, hogy az összes társadalmi tanok közül a marxizmus érte el a legnagyobb sikereket „a történelem színpadán“, s ez — úgy gondoljuk — annak köszönhető, hogy a marxizmusban a pozitív, a konstruktív oldal van túlsúlyban. A marxizmus olyan társadalmi elmélet volt és marad, amely a maga eszményeivel széles körű, a haladást előmozdító, alkotó tevékenységre tudja mozgósítani a tömegeket.

Ion Aluás

Bibliotheca Corviniana

Az UNESCO támogatásával jelent meg az a tudományos és műszaki jellegű kiadvány, a *Bibliotheca Corviniana* (Magyar Helikon, 1967), mely a Mátyás király híres könyvtárára vonatkozó tudományos kutatás összefoglaló eredményeit és a fennmaradt hiteles corvinák ismertetését tartalmazza. Klaniczay Tibor a reneszánsz jellemzésével felvázolja a történeti hátteret, amelyben az akkori Európa egyik legnagyobb könyvtára létrejött. Csapodi Csaba a könyvgyűjtemény történetét, valamint a ma is létező, azonosított corvinák leírását adja, Csapodiné Gárdonyi Klára pedig a corvinák írásformáját, művészi díszítését és a kötetekből reprodukált 143 színes táblát elemzi. A pompás kivitelezésű munka elkészítéséhez segítséget nyújtottak mindazok az európai és amerikai múzeumok, gyűjtemények és könyvtárak, amelyekben ma corvinák találhatóak.

Annak érzékeltetésére, hogy az eredeti Bibliotheca Corviniana milyen értéket képviselt, hadd idézzük Brassicanus német humanista megjegyzését, aki 1525-ben Budát meglátogatva, a könyvtárról a következőket írja: „Megnéztem valamennyi könyvet. De mit mondjak, könyveket? Ahány könyv, annyi kincset láttam ott... Annyi volt itt a görög, valamint a héber kötet, amelyeket Mátyás király Konstantinápoly eleste és sok más görög város pusztulása után vásárolt össze mérhetetlen pénzen... Annyi volt itt a régi és az újabb latin könyv, .. mint tudásom szerint sehol.“

E szép kiadvány készített arra, hogy a legújabb kutatások tükrében felidézzük a könyvtár történetét, és megvizsgáljuk, mit is tartalmazott a reneszánszkori Európa egyik leggazdagabb és legszebb könyvgyűjteménye.

pontos összefoglalást nyújt a stilsztika történetéről, főirányairól, vizsgálja a művészi stílus tényezőit (a nyelv zeneiségét, a szóhasználatot, a szóképeket, mondatszerkezeteket), második részében pedig sikerült stilsztikai elemzéseket nyújt Balassi, Gyöngyösi, Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady, Tóth Árpád, József Attila, Illyés Gyula, Méliusz József, Horváth Imre és Szemlér Ferenc egy-egy verséről, végül néhány műfordításról is. A könyv hasznos segédeszköz, s reméljük, sikerül majd felhívnia a figyelmet a stilsztikai vizsgálódás fontosságára. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

David Riesman

A magányos tömeg

Jobb későn, mint soha! Az eredeti 1950-es megjelenésétől elég sokat várattott magára a fordítás, holott az utóbbi évtizedek egyik legnépszerűbb szociológiai műve ez a „kivülről irányított életforma“ oly időszerű problematikáját hasznosan elemző nagy esszé, amelyből kiolvasható, hogy „a félelem a reménységet csak rövid időre és csak statikus társadalmakban képes visszazsírítani“. A manapság elég sokat emlegetett „félműveltek szórakozásaival“ összefüggésben is szokimondó: a televízió előtti időszak „időtöltési alternatíváit“ sem tartja kevésbé riasztónak. A tömegkommunikáció időszakában jó lesz alaposabban betekinteni azokba a mechanizmusokba, amelyek kialakulnak, mihelyt az emberek hajlamossá válnak arra, hogy egymással és a környező világgal csak a hírközlés intézményesített csatornáin keresztül tartásuk fenn kapcsolataikat. „A kényszerű izolálódást“ az „előre gyártott

társas életben“ is érdemes átgondolni Riesenman gondolatfalkasztó fejtegetései fényében. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.)

Leonardo Castellani —
Luciano Gigante

6 August Istoria bombei atomice

Mennyit írtak már az atombomba történetéről! S milyen keveset tudunk még mindig róla... Az olasz szerzők tényközlései nem sokkal gyarapítják a világraszóló esemény tudomány- és politika-történeti irodalmában jártasabb olvasó ismereteit. De érdekesen csoportosítanak. S könyvük nagy erénye a kivételesen gazdag fénykép-dokumentáció (210 lap csupa foto, jó magyarázó szöveggel!); csak azt fájlatjuk, hogy oly gyengén sikerült a képek reprodukálása. (Editura politică, 1968.)

Kériné Sós Júlia

Diákévek, diáksorsok

A fiatalon elhunyt kitűnő szerző egyetlen könyvében tanári tapasztalatait és megfigyeléseit rendszerezte, hogy az ifjúság- és iskola-szociológia szempontjából közhasznúvá váljanak. Anyaggyűjtése indítékáról ő maga mondja: „Sok tanár gyűjti növendékei életének dokumentumait — leveleket, önéletrajzokat, dolgozatokat, s megőrzi saját feljegyzéseit is. Ezt tettem én is, eleinte minden cél és terv nélkül, de megőrizve mindazt, amit egy-egy diák egyéniségére vagy sorsára nézve fontosnak találtam. Már kötetnyi iratot rakosgattam, amikor megtudtam, hogy amit én feljegyzésnek nevezek, azt a társadalomtudomány esettanulmányként tartja nyilván... A kérdőívek

A korai középkorban a könyvkultúra hordozói, a könyvek másolóhelyei elsősorban a kolostorok voltak. Hosszú évszázadokon át a könyv a kolostor, a templom felszereléséhez tartozott, csak a XI. század után, az egyetemek megalakulásától kezdve, bővült ki a könyvtárakkal rendelkező intézmények száma, és azokban az államokban, amelyekben az egyetemek működése fellendült (Olaszország, Franciaország, Anglia, Németország), gyarapodott, bővült, laicizálódott a könyvkultúra is. Az Anjouk korában a hűbéri

Marlianus, Volterra Biblioteca Guarnaci

Magyarországon is felvirágozott, és a XV. század elején a Kárpát-medence és Nyugat-Európa között e téren a különbség fokozatosan csökkent, majd teljesen megszűnt.

A reneszánsz új divatot vezetett be: a fejedelmek, királyok, kormányzók udvari díszéhez most már hozzátartozott a remekbe készült kódexekkel berendezett könyvtár, valamint az udvari tudósok jelenléte. Ebben a korszakban Európa-szerte felmérhetetlen értékű könyvgyűjtemények keletkeztek, mint például a Mediciek, Sforzák, Estek, az aragóniai ház, Vencel német és cseh király, valamint az Anjouk bibliotékái, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Zsigmond német császár és magyar király Budán is létesített könyvtárat, könyvei azonban utódai alatt

Ausztriába kerültek. A budai könyvtárakra a dalmát partvidék és Szlavónia közvetítésével érvényesülő olaszországi minta hatott. A könyvkultúra itteni fejlesztői között elévülhetetlen érdemeket szerzett Vergerio, az itáliai humanizmus egyik legjelesebb képviselője, továbbá a dalmát partokról származó Vitéz János váradi püspök, akinek könyvtáráról kortársai azt jegyezték fel, hogy „kevés olyan latin nyelvű könyv létezett, ami neki meg ne lett volna“. De unokaöccse, a költő Janus Pannonius hasonlóképpen értékes könyvtárat szervezett Pécsen, amely különösen latin és görög könyvekben volt gazdag.

Mátyás uralkodásának elején a trón két támaszpillére, a király tanácsadói Vitéz János és Janus Pannonius voltak. Vitéz, a király tanítómestere, olyan jól megtanította Mátyást latinul, hogy a külföldi követek valószággal csodálták szép stílusát és választékos beszédmodorát. Nem kétséges hát, hogy a XV. század két nagy humanistája nagymértékben hozzájárult a király könyvtáralapító tevékenységéhez, és csaknem biztosra vehető, hogy e téren a kezdeményezés is nekik tulajdonítható.

A Bibliotheca Corviniana szervezésében három korszakot lehet megkülönböztetni. Az első 1464-től 1472-ig tartott. Az ajándékba kapott könyvek mellett megkezdődött a rendszeres könyvvásárlás. A könyvtár szervezésében a két tudós humanistán kívül nagy szerepe volt Galeotto Marziónak, az első hivatalosan is kinevezett könyvtárosnak. E szakasz az állomány hirtelen megnövekedésével ért véget, ami azzal magyarázható, hogy Vitéz János és Janus Pannonius részt vettek a királyellenes összeesküvésben, kegyvesztetté váltak, és gazdag könyvtáraikat a király lefoglalta. Janus Pannonius görög könyveinek beolvasztása vezetett el a görög kódexek számának nagymértékű gyarapodásához.

A második szakasz 1472-től 1485-ig, Mátyásnak Bécsbe való bevonulásáig számítható. Ennek kezdetén érkezik Budára a Hess nyomda, de csak rövid ideig működik. Az első években a gyarapítás lelassult, de Mátyásnak aragóniai Beatrixszal kötött házassága lényeges fordulatot jelent a könyvtár fejlesztésében. Most az olasz befolyás még jobban megerősödött, a vonzás forrása azonban nem Nápoly, amint várni lehetne, hanem Firenze volt. E város szellemi életének egyik jeles képviselője Ficinus, a neoplatonista akadémia megalapítója, állandó kapcsolatot tartott fenn Budával. A könyvtár tulajdonképpen gondozója, átszervezője, hírnevének megalapozója e szakaszban Corvin János nevelője, Taddeo Ugoletto. Ugoletto a király megbízásából Firenzébe utazott, és ott éveken át könyveket másoltatott. Mint a görög nyelv és műveltség jó ismerője, sok görög auctor művét beszerezte, és így az ő tevékenysége a görög állomány gyarapodásának második szakaszát jelentette.

A könyvtár fejlesztésének utolsó szakasza Mátyás bécsi bevonulásától (1485. június 1.) haláláig tart. A cél most már az, hogy a budai könyvtár felülmúlja a legnagyobb európai könyvtárakat. Ezért a korábbi szerényebb díszítésű kódexeket, kéziratokat felváltják a legismertebb firenzei mesterek (Attavante dei Atta-

tültengése és túlértékelése idején gondoltam arra, hogy a közösségek tanulmányozásában az interjúmódszer mellett nagyobb teret lehetne adni a pontos megfigyelésnek, a gyűjtött és rendszerezett közvetlen tapasztalatoknak. (Tankönyvkiadó, 1968.)

Szilágyi Júlia

Jonathan Swift és a húszadik század

Az Iffjúsági Könyvkiadó kismonográfia-sorozatának második kötetét a már címében is jelzett célkitűzés jellemzi: feltárni és közvetíteni a Gulliver utazásai szerzőjének az időszerűségét, sőt maiságát. A szerző a Swift-irodalom egyes kérdéseiben tájékozottan, egyéni álláspontot foglalva el, rajzolja meg a dublini esperes életútját és pályaképét. A közismert Gulliver utazásai mellett a Hordómesét, A rőfös leveleit, az Írországi röpiratokat is bemutatva hozza közel az olvasóhoz azt a Swiftet, aki pályája csúcán azonosulni tud az elnyomott ír nép harcával, aki a polgári haladásért fizetendő árat már akkor észreveszi, amikor az emberiség még csak az első részleteket törleszti, akit egyszerre fűt a kíméletlen igazmondás vágya és a fájdalom az emberért, s aki szemléletében is modern, osztva a mai irodalom legjavának az emberiségért vallott felelősségét és aggodalmát. (Iffjúsági Könyvkiadó, 1968.)

I. D. Suctu

Revoluția de la 1848—1849 in Banat

A bánsági 48-as mozgalmak történetének korábbi részleges feldolgozásaira (magyar, román és német irodalomra) támaszkodva és azokat saját önálló

téka

kutatásaival is kibővítve, a szerző átfogó képet rajzol a bánsági forradalmi események e fontos fejezetéről. Könyve egyes fejezeteiben, bőségesen felhasználva Vukovics Sebő mind ez ideig feldolgozatlan levéltárának anyagát, lépésről lépésre haladva rajzolja meg a bánsági románság megmozdulásait, amelyeknek központjában a demokratikus forradalmár Eftimie Murgu áll. Akárcsak a szerző korábbi munkái (így a bánsági irodalmat áttekintő Literatura bănăţeană de la început pînă la unire, melyet annak idején I. Tóth Zoltán méltatott), ez is számot tarthat a román-magyar történelmi és művelődési kapcsolatok kutatóinak beható érdeklődésére. (Editura Academiei R.S.R. 1968.)

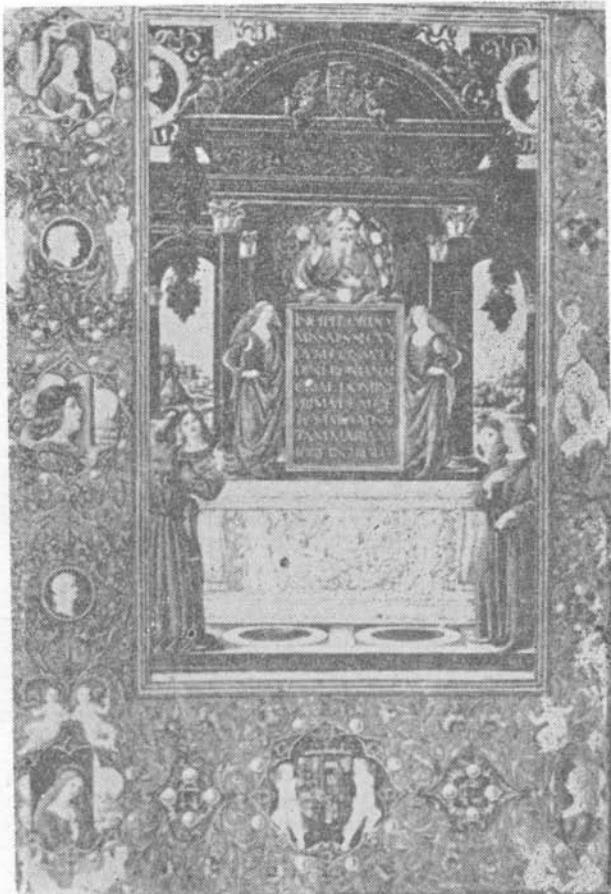
Zilahy Lajos

A Dukay-család

Memoár-irodalmi témát regényalakban dolgozni fel hálás és kifizetődő vállalkozás. Ennek tudatában írta meg Zilahy Lajos nagyigényű családregényét, mely a Bécsi Kongresszustól (1814) a népi demokratikus rendszer kibontakozásáig (1948) három kötetben követi egy európai jelentőségű mammutbirtokos arisztokrata család (tulajdonképpen a Károlyiak!) történetét. A „zilahyas”-an könnyű olvasmány szűrőjén sok jó gondolat is átszivárgott. Így — noha társadalomkritikája legtöbbször vásári petárdák pukkanására emlékeztet csupán, és legfeljebb sivalkodó, nevetésre készítő riadalmat okoz — a két világháború lélektanát apró epizódok felvillantásával sok helyütt nagyon találóan rajzolja meg. Bár a főúri vagy éppen uralkodói hálószerobatitkok áporodott levegőjéből kissé túl mélyen lélegzett be, pozitív hő-

vanti, Baccardi, a Giovanniak és mások) kezéből származó reneszánsz mesterművek. A lapszéli díszek között megjelentek Mátyás király szimbolikus jelvényei: a homokóra, méhkas, hordó, gyűrű, sárkány, kút, csillagászati éggömb, továbbá Mátyás és Beatrix arcképe.

A könyvtár berendezését, Naldo Naldi dicsőítő hangvételi munkájából, az Ugoletto könyvtárosságának idején fennálló állapotokra vonatkozóan ismerjük. A könyvtár Mátyás budai palotájának a Dunára

Missale Romanum. Bruxelles, Bibliothèque Royale

néző keleti oldalán, az első emeleten, magas boltozatú helyiségben, a királyi kápolna szomszédságában volt elhelyezve. Később egy másik helyiséggel bővült. A teremben két üvegmozaikos ablak között állt a király aranszövésű takaróval letakart heverője. A falak mentén körös-körül három sorban futó aranyozott polcokon voltak kiállítva, első táblájukra helyezve, a kódexek, mégpedig szak-kérdések szerint csoportosítva „csillogó, ragyogó aranyozott címeres bőrkötés-

ben vagy piros, zöld, kék, lila selyem-bársony kötésben aranyozott, ezüst, zománcdíszes veretekkel, csatokkal“.

Címerrel a corvinákat Ugoletta látta el, az akkori kor divatja szerint mintegy a tulajdonos *ex libris*-eként azokra is címert festetett, melyeken eredetileg nem volt. A corvinák mintegy negyedének címerfestőjét és díszítőjét a szakirodalom „Mátyás király első címerfestő“-jének nevezte el. További 25 fennmaradt corvinában egy másik címerfestő stílusa is felismerhető.

A polcokon a könyveket a por ellen színes-aranyos szövésű függönyök védték. A polcokra ki nem állított kódexeket a polcok alatt álló, zárt szekrényekbe helyezték el. A teremben az olvasók háromlábú székeken ülve tanulmányozhatták a műveket.

A legtöbb könyv vásárlási helye Olaszország volt. A szakkutatás azonban joggal állítja, hogy a könyvtár részére Budán is másoltak és festettek könyveket. Noha erről egyetlen kolofon sem tanúskodik, mégis a humanista Oláh Miklós megemlékezése e tekintetben minden kétséget kizár: „Hallottam elődeimtől — írja az érsek —, hogy Mátyás király, amíg élt, mindig mintegy 30 írnokat foglalkoztatott, akik közül én az ő halála után többet ismertem... Vezetőjük volt a dalmát Felix Ragusanus, akit mint öreg embert magam is ismertem...“

A corvinák eredetileg selyem-, bársony- vagy bőrkötésben készültek, és közülük a bőr bizonyult a legidőtállóbbnak. A kötéstáblákba először vaknyomással a budai könyvkötő műhely matricáinak sorozatát nyomták be, majd az így nyert mintázat egy részét aranyozással díszítették. A táblákon gyakori Mátyás címere. A selyem- és bársonykötésű könyvek lapjainak élet aranyozással és színes virágokkal ékesítették, de gyakran az aranyozásnak saját mintája is van (poncolás).

A kézzel írott kódexek esetében a *scriptor*, a másoló először finom vonalakkal kijelölte a pergamenen a szövegtükör határát, majd hasonló módon megvonalmazta a sorokat, és mindezt bizonyos hagyományos előírások, esztétikai követelmények, a szöveg hosszúsága és a könyv nagysága szerint végezte. A betű formája, amellyel az így előkészített lapokat teleírták, korok szerint változott. A corvinák betűtípusa rendszerint az Olaszországban kialakított ún. „humanista antiqua“ és a „humanista gotico-antiqua“, de megtalálhatók bennük az összes jellegzetes írástípusok.

A corvinák másolóinak — legalább részben — a nevét is tudjuk. Ugoletta Firenzében, a már említett költői ihletettségű Naldo Naldit bízta meg a könyvtár számára dolgozó négy *scriptor* ellenőrzésével. Az ismertebbek között szerepel Petrus Cennius, Antonio Sinibaldi, Ioannes Marcus Cynicus és mások.

A könyvek díszítését gyakran maguk a másolók végezték el, de ez a feladat inkább az ún. *illuminátorok*ra hárult. Mivel fő törekvésük a változatosság volt, hiszen a reneszánsz művészetnek ez az egyik alapvonása, azért nincsen két díszített lap, amely teljesen egyforma volna. A motívumok fő forrása rész-

téka

seit olyan rokonszenvesen emberinek ábrázolja, hogy mindvégig fenn tudja tartani érdeklődésünket a cselekmény iránt. A Nagyszalontán született s New Yorkban élő ősz író hű maradt hajdani önmagához; már-már best-seller igényű regénytrilógiát tett olvasói részalárára. (Fórum, 1967—1968.)

Autóbusz és iguána Mai amerikai elbeszélők

23 mai amerikai író 23 novelláját kapja kézhez az olvasó. Köztük néhány már nálunk is ismert, megszeretett író: John Updike, Truman Capote, Jack Kerouac, Tennessee Williams. 23 novella, ugyanannyi színfolt a mai amerikai világból; különös világ, szorongással, feszültséggel, féktelenséggel, de nélkül költészettel teljes is. A hétköznapiabb történetektől a nosztalgikus tájakig, a már-már romantikus meséig, az együttüyek világtól a féktelen, de tisztalelkű beatekig és széltozó fiatalokig terjed a témák és hősök skálája. A novellák művészi értékét rangjelzi, hogy — amint az életrajzi jegyzetektől meg tudhatjuk — az amerikai irodalom leghaladóbb, legjobb, világsikereket aratott és díjakat nyert íróinak műveiből állt össze ez a válogatás. (Európa, 1968.)

Petru Maior

Scrisori și documente inedite

Nicolae Albu gyűjtötte össze, rendezte sajtó alá és látta el bevezetéssel az Erdélyi Iskola egyik jeles képviselője, Petru Maior kiadatlan leveleit és a rá vonatkozó történeti okmányokat 1785-től 1809-ig. A bevezetésben a kiadó helyesbít több Petru Maior életével kapcsolatos hibás adatot. Kimutat-

téka

ja például, hogy — az eddigi felfogással ellentétben — Marosvásárhelyen tanulmányait nem az egykori református kollégiumban, hanem a piaristáknál végezte, a kolozsvári líceumnak pedig sohasem volt tanulója. A román, latin és magyar nyelvű dokumentumok és levelek főként régeni és görögnyeli papságának korát ölelik fel, részben rávilágítanak a közte és az akkori balázsfalvi püspök, Ioan Bob közötti ellentétek okaira is. A latin nyelvű okmányokat Floarea Fugariu, a magyar nyelvűeket Demény Lajos fordította románra. (Editura pentru literatură, 1968.)

Radu Florescu

Arta dacilor

A dák nép művészetének jellege, általános vonásai a hazai ókori történelem egyik legizgatóbb problémája. E művészet tiszta képletének meghatározása azért nehéz, mert benne nagymértékben érvényesülnek a déli, a görög-trák hatások, de azért is, mert beleolvad a korszak általános, ún. Latène-kultúrájába. A szerző a leletanyag alapján először a dák művészet ősi elemeit igyekszik megállapítani, s azt a neolitikus- és bronzkorba visszanyúló geometrikus formákban, a Nap-motívumokban, a megalitikus szobrokban találja meg. Ezután az agighioli, poianai, krajovai, poroinai kincsleletek nagyszerű művészetét, a városépítés helyi formáit, az ötvösművesség (fibulák, csikszentkirályi kelyhek), pénz- és agyagművesség alkotásait tárgyalja. A második rész a leletek katalógusát, a harmadik a legszebb darabok illusztrációit nyújtja. Első kísérlet ez a dák művészet rendszerbe foglalására és egységes bemutatására. (Editura Meridiane, 1968.)

ben az előző századok, főként azonban a klasszikus ókor művészete volt, melyet különösen a lapdíszítésben az ötvösművesség hatására különböző ékszer- és gyöngymotívumokkal egészítettek ki. A mindegyre visszatérő díszítőelemek közé tartoznak a stilizált növények, indafonatok, arabeszkek és a meztelen gyermekalakok, ezek az ókori eroszokra emlékeztető ún. puttók.

A mű kezdőbetűjének, iniciáléjának díszítése, szinté kötelezően, a könyv szerzőjének képzeletbeli vagy hiteles portréját ábrázolta. A kódexek dekoratív művészetéhez tartoztak ugyancsak a reneszánsz szellemének jegyében a görög-római és keresztény hagyományból ihletődő szimbolikus elemek, mint például Marsyas és Apolló alakja, mely az új platonizmus eszméjének megfelelően, a szellem mindenhatósága győzelmének a jelképe volt; a virágos mezőn pihenő őz, mely az isten után vágyó lelket jelentette. A legszebb corvinák a kor híres művészeinek, Attavante és tanítványának Boccardino Vecchiónek tehetségét dicsérik.

„A fény és a pompa, a kódexek gazdag köntösben való megjelenése csak az értékes tartalom méltó kerete volt” — állapítja meg tanulmányában Csapodi. A Bibliotheca Corviniana nem volt könyvmúzeum, hanem „a szellem nagy alkotásainak tárháza, a tartalmi értékek kedvéért összehozott könyvtár”. E célkitűzéshez igazodott a gyűjtési, a beszerzési elv is. Mátyásnak és tanácsadóinak szándéka szerint benne nem annyira a korabeli művek kaptak helyet, mint inkább azok a munkák, amelyek a reneszánszkor felfogása szerint az emberiség közkinccseit, legnagyobb, legméltóbb alkotásait képviselték. Következésképpen az alkalmi iratok, vallási és szertartási könyvek, a kor tudományosságát képviselő munkák mellett első helyen a görög és latin auctorok, az ókori világban élt egyházatyák és a keresztény irodalom első századai alkotásainak összegyűjtése volt a fő cél. A humanista eszmény megkívánta a görög műveknek latin fordításban való beszerzését is. Ezért különös jelentőségük volt a translatoroknak, emandatoroknak és magyarázóknak.

Mennyi lehetett a Bibliotheca Corviniana állománya? Pontos adataink a könyvek számáról nincsenek, a becslések pedig korok szerint változtak és gyakran túloztak. Míg a XVII. században a kötetek számát 50 000-re tették, később egyesek csupán 4—500 darabról beszéltek. Az összes eddigi ismereteinket mérlegelve Csapodi a könyvállományt 2000—2500 kötetre becsüli, de ez a szám nem foglalja magában Beatrix királynő külön 50—100 könyvet tartalmazó, valamint a királyi kápolna és a káptalan 6—800 kötetet számláló könyvanyagát. Ezekkel együtt a budai palota könyvgyűjteményei 3000 kötetre becsülhetők. A kötetek száma azonban nem azonos a művek számával, hiszen egy-egy kötet több munkát is tartalmazhatott. A fennmaradt vagy hitelesen ismert művek száma 650-re tehető. Ezen az alapon Csapodi a királyi könyvtár (a Corvina és a Beatrix-gyűjtemény) állományát az 1490 körüli időszakban 4—5000 műre

becsüli, ami azt jelenti, hogy valóban megközelítette a humanista értelemben vett „teljesség“ fogalmát. Az itáliai könyvtárak kivételével, a Corvinával egyetlen akkori európai könyvgyűjtemény sem versenyezhetett.

A fennmaradt hiteles corvinák

Mátyás halála után a gyarapítás lényegében megszűnt vagy egészen jelentéktelen volt, mégis a könyv-

téka

Mihai Marinescu—Ștefan
Fătulescu

Constantin Miculescu

E könyvben egy nagy román fizikus élete és munkássága tárul elénk, azé az emberé, akinek céljai közé tartozott a fiatal fizikus-nemzedék tanítása, de szülőfalujának felemelése is. Az olvasónak alkalma nyílik megismereni Miculescu nemzetközi visszhangot kiváltó tudományos sikereit. A könyv írói számos információt gyűjtöttek össze a nagy tudós életéről és munkásságáról, hazánk tudományos életének egyik előfutáról. (Editura științifică, 1967.)

Lászlóffy Csaba

Boszorkánykör

A költő harmadik verseskötete nem témáiban, de a verseket összekapcsoló sajátos gondolatiségében és művészi hangvételében egy ciklus egységével áll előttünk. Ezekben a versekben a fogamzást elindító köznapi élmény észrevétlenül telitődik, s az olvasó egyszerre csak azon veszi észre magát, hogy a gondolatilag tárguló kör mindannyiunk életét egybeöleli. Az előző kötetek sokféle hangja (s éppen ebből magyarázható bizonytalankodása) után a költő ezekben a versekben már nyugodt biztonsággal szól saját hangján. Frappáns verseiben térben és időben kifejeződő szimultán életérzéssel sorakoznak egymás mellé a múlt és jelen, öröm és bánat, boldogság és boldogtalanság érzései, amelyeket a felelősséget érző és felelősen élő ember jövőben bizakodó derüje fog egységbe. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Regiomontanus: Epitome Almagesti, Bécs, Nationalbibliothek

tár 1526-ig a helyén maradt, sőt országos határozat is született, mely kimondotta, hogy a könyvtár az ország dicsőségére készült, és ezért semmit sem szabad elidegeníteni, de Corvin János az országnagyok ellenőrzésével elvihet a maga számára belőle könyveket. Corvin élt is ezzel az engedménnyel.

Szoliman török szultán, miután 1526-ban győzelmet aratott Mohács mellett, Budát és Pestet is elfoglalta

téka

Tokunaga Naoshi

A sötét sikátor

A tíz éve elhunyt nagy japán proletárirónak a 20-as évek végén írott regénye a munkásmozgalom emberformáló hatalmát érzékeltető irodalomban odasorakozik Gorkij és Nexő művei mögé. Az 1926-os nagy tokiói nyomdásztrájk eseményei csak a keretet adják, amelyben súlyos, áldozatokkal követelő harc folyik a japán nagytőke és a szolgálatában álló államhatalmi szervek ellen. A munkáosztály egységét megbontó erők átmenetileg diadalmaskodtak. De az áldozatok ellenére a legjobbak kitartása egy eljövendő győzelem reményességét hordozta magában. A Horizont-sorozatban megjelent könyvet Kemény István fordította. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Molter Károly

Szellemi beháború

Több ezer cikkből kötetnyi válogatás. Az ember arra gondol: mi lett a többivel? A közíró sorsa, hogy cikkeit egy-két napig, legjobb esetben hétfő vitatják, s aztán a könyvtárak névtelenségébe süllyednek. Molter Károly most megérte, hogy régi írásainak újrafelfedezője lehetett. Kevés volna mai hatásukban vizsgálni őket. A Molter-publicisztika valamikor közvéleményt irányított, s hozzájárult ahhoz, hogy közéletünk olyan legyen, amilyen ma. Az író Molter Károlyban ötven éven át nem nyugodott a közíró, s irodalomtörténetünkbe úgy fog átmenni, mint a szó művésze, aki több hangszerezen játszott. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

és a városokat felgyújtotta, de a királyi palotát megkímélte. Ugyanakkor, amint a török történeti források állítják „a nyomorult király kincseit“ lefoglalta, amiből nyilvánvaló, hogy ekkor kerülhettek az első corvinák Konstantinápolyba. A kortársak azonban gyakran beszélnék a könyvtár pusztulásáról, és Oláh Miklós azt írja, hogy „a török részint szétszaggatta (a könyveket), részint az ezüstről (ti. a láncokróll) leszaggatva más célokra szétszórta“. Ennek ellenére a XVI. és XVII. században az volt az általános vélemény, hogy a könyvtár nagyrészt a helyén maradt. Több idegen és magyar tudós vagy fejedelem (Alvinci Péter, Bethlen Gábor, Pázmány Péter) kísérletet tett a könyvtár megtekintésére és megszerzésére, de mindig sikertelenül. A valóság az, hogy a budai palotában a török hódoltság idején is voltak könyvek, de azok nem a Bibliotheca Corvinianából, hanem a káptalani könyvtárból maradtak ott.

A corvinák nem pusztultak el nyomtalanul és háttalanul. A könyvtár dicsősége, a rá való emlékezés ébren tartotta Európa-szerte az érdeklődést iránta és a legértékesebb darabokat Európa fejedelmei igyekeztek megszerezni. Ezért a könyvtár szétszóródott formájában is a közép-európai humanizmus egyik legfontosabb csatornája maradt. Több görög és latin szerzőt a corvinák alapján adtak ki, így például Héliodorosz, Polübiosz, Diodorus, Siculus és mások munkáit.

Ami kevés mű megmaradt, az több mint tíz ország 41 városának 44 könyvtárába került.

Csapodi Csaba idézett tanulmányában részletesen leírja a fennmaradt hiteles corvinákat, és azt is megállapítja, hogy mely kódexek, az eddigi kutatástól eltérően, nem tekinthetők corvináknak. Csapodi szám szerint 180 corvinát ír le. Ezek közül az utolsó a második világháború idején Varsóban pusztult el. Jelenleg a legtöbb Magyarországon (47), Olaszországban (43), Ausztriában (42), a két Németországban (19), Franciaországban (11), Angliában (6), Lengyelországban (5), az Egyesült Államokban (4) van, s ezeken kívül egy-egy példány található Belgiumban, Cseh-szlovákiában és Jugoszláviában.

A fennmaradt corvinák mintegy 650 művet tartalmaznak, ezek egyharmada főként ókori görög szerző, köztük Aiszkhülosz, Arisztotelész, Athenaios, Hésziodosz, Homérosz, Hérodotosz, Platon, Polübiosz, Plutarkhosz, Sztrabon, Szappho, Szophoklész, Tuküdidész, Xenophon és Zonorosz munkái. A latin auctorok közül fennmaradtak Augustinus, Ammianus Marcellinus, Caesar, Cicero, Eusebius, Frontinus, Aulus Gellius, Lucretius, Livius, Plautus, Plinius Maior, Quintilianus, Seneca, Sallustius, Statius, Silius Italicus, Tacitus, Tertullianus művei, hogy a latin klasszicitásnak csak a legnevezetesebb képviselőit említsük.

E néhány adatszerű felsorolás is elegendő annak illusztrálására, hogy a Bibliotheca Corviniana valóban a reneszánszkorban Európa kiapadhatatlan szellemi kincsesbányája, a humanista műveltség egyik leg szebb alkotása volt.

Bodor András

Történelmi tudat - „sorsproblémás“ irodalom

— Hiánycikk a történelmi regény, a történelmi dráma, a történelmi tárgyú vers — hallhattuk nemrég országos fórum emelvényéről a romániai magyar irodalom egyik szónokát, amint egyetlen megoldandó feladatként e hiány pótlását sürgette. A kérdés kétségtelenül időszerű, ha a kérdésfelvetés módjával, a kizárólagossággal és a kampány-jelleggel nem is értünk egyet, s ha emlékeztetnünk is kell, hogy az ott megnevezett három példa bármennyire is jelentős, némi feledékenységre vall. Persze, nemcsak feledékenységről lehet szó, hanem talán inkább nézetkülönbségről; hiszen lehetetlen észre nem venni Kányádi Sándor érzelmgazdag lírájában a tudatos hagyományörzést, Lászlóffy Aladár maiankozmikus költészetében a történetfilozófiai alapozást vagy — mások szerint — a történelmi nosztalgiát; Páskándi Géza, különösen pedig Szilágyi Domokos, ha nem is emlegeti oly gyakran a történelmet, soraiban ott épít hagyomány és tapasztalat, abból születik az izig-vérig modern és egyben funkcionális, „népszolgálati“ költői vízió — igaz, már nem pusztán a Petőfítől használt kellékekkel (bár poétáink nyilván örökre tisztelik őt!), hanem a bartoki—József Attila-i korszak, sőt az ő áldozatuk-szolgálatuk után kibontakozó fenyegetések-távlatok meghatározta igények szerint. A prózában valóban kevesebb az ilyen jel — én mindenesetre ilyennek érzem a fiatal Kocsis István egy-két újabb, igen tehetséges kísérletét (hogy éppen ebből az „elrugaszzkodott“ nemzedékből vegyem a példát).

No de hagyjuk a közvetlen polémiát, nézzük inkább a kérdést magát.

A közép- és kelet-európai népek irodalma az elmúlt évszázadok, de különösen a XIX. és XX. század folyamán szűkszerűen alakult történelmi tudatú irodalommá, hiszen közismerten mostoha körülmények között lényeges szerepet kellett vállalnia a nemzeté-válásban, az ország, a nép létproblémáinak kifejezésében. Tudjuk, milyen súlya volt a népköltészetre és a dicsőséges nevű elődökre figyelő Vasile Alecsandri verseinek-prózájának-drámáinak az Egyesülés előkészítésében, a román nemzeti öntudat ébresztésében. De az európai szellemi áramlatokhoz közvetlenebbül kapcsolódó, nemegyszer „dekadens“-nek nevezett Eminescu is a török ellen harcoló vajdát olvassa a képmutató, pénzsóvár urak fejére, kiábrándultságát így váltva mozgósító erőre. Hogy a XX. századi magyar közgondolkodásnak mit jelent Ady, azt éppen ma, halálának ötvenedik fordulóján tudjuk igazán; publiicisztikája, bármennyire is jelentős, szá-

munkra főképpen előkészítése „Dévénynél betörő“ új dalainak. És íme, ahogy ez a Mindent-hozást bejelentő előszó is jelzi, halhatatlan-időszerű költői szimbólumrendszerébe szervesen beépül a magyar múlt, vagy inkább úgy mondhatnánk: jórészt arra, Esze Tamás, Dózsa György, Mohács, Táncsics Mihály emlékére épül. Vagy Móricz Zsigmond — aki Ady szerint „egyedül fölér egy forradalmi szabadesapattal“ (itt is egy történelmi fogantatású hasonlat!) — talán nem nagyon is világos célzattal írta meg két hatalmas trilógiáját, s nem politikus célzattal veselkedett-e neki többször is a Dózsa-témának? Ha semmi más, egyedül Dózsa György alakváltásai négy évszázad magyar irodalmában bizonyíthatnák a történelmi tudat elevenségét, karakterisztikus voltát. Illyés Gyula is őt látja a ceglédi piacon, ez azonban nem zárja ki, hogy a költő a reformáció genfi emlékműve előtt az eszmék, az emberiség sorsán ne töprengjen. József Attila nagysága ebben, a nemzeti és az egyetemes szintézisében ragadható meg.

Szakítsuk meg a példák sorát, próbáljuk meg elvontabban értelmezni őket.

Mire is jó a történelem az író kezében? Szép számmal vannak — az ő nevüket nem említettük —, akiknek a letűnt évszázadok és ezredévek ipari méretben „szállítják“ a témát. Számításuk (különösen ha egy átlagos írásszintet elérnek) kitűnően beválik: az emberek kíváncsiak a tárgyaló- és hátország titkaira, a háborúk „romantikus“ izgalmaira, nagy emberek körüli intimításokra. Ám ne legyünk igazságtalanok, nemcsak busás jövedelmet (olykor a detektívregény-írókéval vetekedőt) hozhat a történelmi téma, becsületesen művelve kultúrát is terjeszt — hasznossága tehát nem vonható kétségbe.

Az anekdota-színvet persze messze meghaladja a programszerű, céltudatos múltbresztés, a nemzeti öntudat egyik lényeges emeltyűje. Az előbb Alecsandrit említettem, de ma lépten-nyomon tapasztalhatjuk a nemzeti dráma reneszánszát a hazai színházakban, egyrészt irodalom-történeti jelentőségű darabok műsorratuzésében, másrészt a történelmi dráma-írás fellendülésében. A nemes célt világosan megfogalmazza az egyik szerző, aki történetesen a romániai magyar irodalomban vállalkozott, napjainkban, ilyen úttörésre: „A történelmi drámát a nemzeti és nemzetiségi önismeret eszközeként tekintem. A nemzetek emlékezete irodalmuk. Ez tehát öntudatuk egyik pillére is.“

Veress Dánielnek ezek a szavai előjelzésül szolgáltak a sepsiszentgyörgyi magyar színház fennállásának 20. évfordulójára írt *Négy tél* című színművének bemutatójához. (A darab pontos műfaji megjelölése: történelmi dráma két részben, utójátékkal.) A vállalkozás szépségét nem lehet eléggé hangsúlyozni: Sepsiszentgyörgyön a közeli Zágón születtének, Mikes Kelemennek életéről írt művel ünnepelni a romániai magyarság kulturális életének egyik jelentős eseményét — erről valóban csak fennkölt szavakkal illik szólni. A kritika persze, amely már nem az ünnepi estről, hanem a drámáról és előadásáról köteles nyilatkozni, hivatásának tesz eleget, amikor esztétikai elemzésre vállalkozik; ezt tette Láng Gusztáv az *Utunkban*, s értékelésével nem óhajtok vitába szállni. Annál kevésbé, mert elemzése jórészt összhangzik a műsorfüzetben olvasható szerzői vallomással; Veress Dániel „nagy idők szemfüles tanú“-ját idézte meg Mikesben, aki világokat jár meg, történelmi személyiségek közelé-

ben él, de aki — Lévy József patinásan-szép verséből mindenki tudja (ha a Mikes-leveleket nem is olvasta volna) — mindvégig hűséges marad szülőföldjéhez. „Hazafiságának gyökere is tulajdonképpen ez: a szülőföldhöz való olthatatlan szomszúságú kötöttség, mely egész érzésvilágát a kimoshatatlan gyermekkori emlékek melegével fűti át.“ Ebben Veress Dánielnek éppúgy igaza van, mint a műfaji megjegyzésben: „a színpadra emelt és szűkített történetnek nincs egy olyan valóságosan adott gyújtópontja«, mely köré, mint determináns drámái alapszituációhoz, erőszakoltság nélkül göcölni lehetne a történés egészét.“ Az epikusság, az „epikaibb megoldás“ önmagában nem értékmeghatározó. Sajnos azonban a drámaíró Veressnek nem sikerült, a választott műfajon belül, az eszszéíró Veress-től megszokott gondolati szintet, formai egységet elérnie, műve így lényegében történelmi illusztráció maradt.

Pedig, a dráma izes-irodalmi nyelvének érzékelésén túl is, voltak az előadásnak olyan pillanatai, amikor felszisszentünk: íme, a lehetőség, az igazi Mikes-dráma magva. Itt-ott felcsillant a cselekvésképtelenség drámája; el tudtuk volna képzelni a már-már értelmetlenné vagy legalábbis kilátástalanná váló hűség tragédiáját (modernebb — bár szentségtörésnek tűnő — változatban: tragikomédiáját, keserű groteszkjét); jelenetnyiből talán egész estét betöltővé lehetett volna növeszteni annak az embernek a drámáját, aki az alkotásban találja meg a szolgálatot, visszhangra azonban életében nem számíthat. Megannyi elszalasztott lehetőség — ehelyett megjelent a színen I. Péter cár, XIV. Lajos, II. Rákóczi Ferenc, Sieniawski nagyhetmán, Saint-Simon herceg, Mavrocordat vajda, Kaplangiráj kán és még sokan mások. (Holott maga Veress Dániel így jellemezi Mikest: „Nem volt harcos, és nem volt hős, nem volt politikus, s nem vált kimagasló történelmi alakká“...)

Anélkül, hogy Veress Dánieltől az Illyés Gyula-i művészi szintet akarnok számon kérni, nem állhatunk ellent a csábításnak, hogy történelmi dráma-konceptióját ne szembesítsük a *Kegyencével*, amelyet néhány hét különbséggel a kolozsvári magyar színház színpadán láthattunk. Persze, ha a *Fáklyalángot*, ezt a nemesveretű nemzeti drámát kellene összevetnünk a *Négy téllal*, lehet. következtetéseink elsősorban a szerkesztéstechnikát (vagyis a drámaírói hozzáértést), a művészi eredmény eltérő színvonalát érintenék, s így kevesebb tanulással járnának. A *Kegyenc* azonban nem az ilyenfajta történelmi művek közé tartozik. Már az ihletadó ős, Teleki László *Kegyence* sem az egyszerű revokáció szándékával készült, Illyés Gyula pedig még kevésbé érezte a kötöttséget — akár a római kor, akár a reformkor felől közeledünk művéhez. Nem arról van szó, mintha Illyés számára az adott (és itt-ott módosított) történet csupán fikció-értékkel bírna, vagyis nem kötelez a történelmi atmoszféra megteremtésére. A *Kegyencet* ne tévesszük össze Dürrenmatt egyébként kiváló parabolájával, *A nagy Romulusszal!* Illyés drámája azonban legalább olyan mértékben gondolati, illetve magatartás-dráma, mint amennyire történelmi mű.

Több jó elemzés — legutóbb a Rác Győzőé, ugyancsak az *Utunkban* — kimutatta, hogyan kapcsolódik Maximus és Valentinianus (meg Júlia) drámája a XX. századi problematikához, hatalom és erkölcs kérdéséhez. Rác elemzése különösen a zsarnoki hatalomra konkretizálva

tápnit rá a mű lényegére, egy ponton azonban, úgy érzem, vitába kell szállnunk vele. A kritikus azt írja: „Bármennyire hitelesen hat a *Kegyenc*ben a történelmi anyag, egészen mai, modern sorstragédiának akkor éreznők a drámát, ha annak a folyamatnak a csomópontjait is érzékelhetnők, amely Illyés Valentinianusról alkotott summázó következtetéseit motíválja.“ RácZ tehát a hatalom fejlődésének, túrheterlen zsarnokságba-fordulásának rajzát hiányolja, jóllehet így is elismeri a *Kegyenc* rendkívüli eszmei és csak Katona József, Madách, Németh László teljesítményével mérhető művészi jelentőségét.

Nem a mindenáron való vita kedvéért, hanem a dráma teljesebb megértése érdekében polemizálok e véleménnyel. Való igaz, csupán utalásokat találunk Illyés drámájában Maximus, a „kegyenc“ és Valentinianus császár kapcsolatára, arra, hogyan „táplálta be“ Maximus a gyenge császárba saját hitét, politikai elképzeléseit, akaratát; minthogy azonban ez a drámai expozíció előtt történt, többet itt nem várhatunk. Illyés *Kegyence* ugyanis egy már zsarnokivá lett hatalom pusztítását kívánja elénk állítani, s ezt teljes sikerrel *meg is teszi*. Ez a mű — bármit is nyilatkozzék akár a szerző — Maximusról szól (Júlia alakja Maximus tragédiáját, bukását emeli ki, s lényegében ő a pozitív, a madáchi „megtartó“ erő), aki tiszta szándékkal ugyan, de részben maga építette Valentinianus hatalmát; azért nem kérdőjelezhető meg a *Kegyenc* modern sorstragédia volta, mert igenis érzékeljük a műben (a kolozsvári színpadon valamivel kevésbé, de mégis igen) a folyamat csomópontjait, azokat a fokozatokat, melyek során Maximus kénytelen rádöbbsenni, hogy ez a hatalom már őt is fenyegeti. nem csupán a császár politikusaként, hanem emberi létében, sőt ami ennél is több: emberségében. Júlia mondja ki ezt az ítéletet („az ember megcsúfolásával istent sem lehet szolgálni“), de a szerző Maximusban is tudatosítja azt, levonhatja vele a következtetést.

Más dráma az, amelyet RácZ Győző cikkében számon kér, és más az, amit Illyés megírt — de ez utóbbi, a kolozsvári színpadon is lejártszódo, nem kevésbé izgalmas modern sorstragédia: nemcsak a túlélés, hanem elsősorban a szembenezés és a döntés drámája. És éppen, mert így van, érthetjük meg Illyés viszonyát Maximushoz: Maximus erkölcsi nagysága mellett szól szinte minden szava, tettei azonban — hovatovább kiderül — lealjasítják, s a tiszta szándék ellenére (hiszen nyoma sincs benne karrierizmusnak) Valentinianus mellé állítják felelősségben. A szerző részben azonosul hőseivel, mert szándékai felől nézi, s ezért láttatja Róma „utolsó tiszta lángjá“-nak, másrészt racionális ítélete alól nem vonhatja ki a számára mégoly kedves Maximust. Ez az ellentmondás gyökere és magyarázata.

Illyés *Kegyencét* én a harmadik, legkorszerűbb lehetőségnek érzem a történelmi múlt megidézésére. Nemzeti és egyetemes kapcsolódik össze benne, s amennyire „sorsproblémás“, annyira „modern“ mű is. Merve és fölösleges tehát minden olyan kísérlet, amely egy újabb kettéosztással kísérletezne a mai irodalomban, hiszen ebből logikusan az következne, hogy egy közösség, nemzet vagy nemzetiség történelmi sorsát, sorskérdéseit csak „klasszikus“ formában lehet megírni, a „modern“ irodalom pedig valami másra, idegenre, pontosabban az elidegenedtség kifejezésére jó. A *Kegyenc* csupán egy — noha kitűnő — példa a cáfolat-

hoz, de én ide sorolnám nemcsak Juhász Ferenc lírai eposzát, a szintén Dózsát megidéző *Tétkozló országot*, hanem a parabola felé hajló olyan kisregényeket is, mint Sánta Ferenc *Arulója*, Mészöly Miklós *Saulusa*, vagy számos lengyel kísérletet, az Andrzejewskiét (*A Paradicsom kapui*), a lengyel filmesekét. Érzésem szerint szintén ebbe az irányba mutat a Ciulei rendezte *Akasztottak erdeje*, szemben nemegy látványos történelmi freskóval.

Ezt üdvözlöttük évekkal ezelőtt Székely János költői remekében, a *Dózsában* is.

KÁNTOR LAJOS

Borsos Miklós Ady-
illusztrációja (*Kocsi-
út az éjszakában*)

Leonard Unger

Seven Modern American Poets

Leonard Unger szerkesztésében, különböző írók tollából a kötet a XX. század hét legjelentősebb amerikai költőjét, Robert Frost, Wallace Stevens, William Carlos Williams, Ezra Pound, John Crowe Ransome, T. S. Eliot és Allen Tate életét és költői útját mutatja be. Valamennyien még a múlt században születtek, de a modern amerikai lírát képviselik. Frost felfogásában konzervatív, akit a „pszichikai és a szellemi megváltás“ érdekel, és nem lázadzik a társadalmi igazságtalanságok ellen. Stevens Amerika nagy szerelme, költészete a francia szimbolisták hatása alatt áll. Williams a kötetlen, mérték és ritmus nélküli líra képviselője, Keats és Whitman nagy követője. Pound líráját az intellektuális, a könyvműveltség és a bonyolultság jellemzi, Ransome viszont a szavak szójátékok művésze, akit a költészet elméleti és esztétikai kérdései foglalkoztatnak. T. S. Eliot a meditáló filozófus, vallásos költő; ő csak részben számíthat amerikainak, mert az angolok poeta laureatusuknak választották meg. Tate, a hét közül a legfiatalabb, gazdag képzelőerejű, eredeti költő, s egyben elismert irodalomkritikus. A kötet a hét költő munkásságának tükrében bevezet az amerikai költészet és irodalom egész problematikájába. (University of Minnesota Press, Minneapolis, 1968.)

Farkas Árpád

Másnapos ének

Elkésztett Forrás-kiadvány: szerzője már befutott, ismerjük. Jókora jött Forrás-kiadvány: egyben kapjuk most a

Az utóbbi években a román irodalomtudomány számára létfontosságú kérdéssé vált a kor szívonalan tisztázni a művészi alkotás megközelítésének és értékelésének módozatait, az általános és irodalomesztétika sajátos feladatait, illetve alkalmazni a leszűrt tapasztalatokat a gyakorlati munkában. A viták során két, egymással merőben ellentétes szemlélet és magatartás alakult ki; az egyiket „alkotó“, a másikat „elemző“ szemléletnek nevezhetnők. Hogy miben rejlik egyik vagy másik irányzat lényege, arra itt nem szükséges kitérnünk, a kérdés nagyjából ismert. Csak azért említettük őket, hogy szembeállíthassuk velük a „harmadik“ — véleményünk szerint az egyetlen helyes — utat követő esztétik és irodalomtörténészek álláspontját. E harmadik tábornak egyik legrepresentatívabb román képviselője Tertulian.

Tertulian a nagy elődei és tanítómesterei, Tudor Vianu és George Călinescu képviselte, úgynevezett „tradicionális“ szintézisre törekvő irodalomesztétika hívének vallja magát. Nemrég megjelent *Eseuri** (Esszék) című kötete alapján ismerkedjünk meg esztétikai elveinek lényegével.

A szakember figyelmét mindenekelőtt a kötetben megjelent írások széles skálája, tematikai gazdagsága ragadja meg. Elegendő néhány címet idézni: *Eminescu és Schopenhauer pesszimizmusa*; *I. L. Caragiale esztétikai nézetei*; *Lucian Blaga költészete és filozófiája*; *Beszélgetés Martin Heideggerrel*; *A marxista esztétika és az irodalmi avantgard*; *A Lukács-ügy*; *A jelenkori nyugati dráma*; *Marxizmus és Teilhard de Chardin filozófiája*. Persze, a tematikai gazdagság egymagában még keveset árul el a Tertulian képviselte irodalomesztétika lényegéről, érdeklődési köréről mégis jellemző. Tertulian az esetek túlnyomó részében korunk művészeti és irodalmi életének azokat a lényeges problémáit veti fel, amelyek megértéséhez, helyes értelmezéséhez és a marxista esztétika szellemében való megoldásához elengedhetetlen feltétel a széles látókör, a kifinomult művészi ízlés, a valódi értékekre ráérző képesség, a kor bonyolult társadalmi és szellemi életének alapos ismerete.

A Tertulian könyvében tárgyalt problémák sok esetben másoknál, az említett „alkotó“ vagy „elemző“ irányzat híveinek tanulmányjaiban már jelentkeztek — nemegyszer egyoldalúan, tévesen, sőt gyakran tudatosan eltorzított megvilágításban. Tévedéseik rendszerint a tények, a művészi alkotások egyoldalú szemléletéből, bizonyos szempontok fetisizálásából következtek. Velük ellentétben Tertulian különös érdeme éppen abban rejlik, hogy legújabb kötetében — de régebben megjelent írásaiban is — a tárgyalt problémák minden oldalról való, történeti szempontú megvilágítására törekszik. Így sikerül biztonságosan eligazodnia olyan bonyolult kérdések útvesztőiben, mint

* N. Tertulian: *Eseuri. Editura pentru literatură. București, 1968.*

például Lucian Blaga, Martin Heidegger vagy Teilhard de Chardin filozófiája, Lukács György esztétikája vagy az avantgard művészete. Ennek a körültekintésnek tulajdonítható az is, hogy új megvilágításban és teljesebb értelmezésben jelennek meg nála olyan lezártak és megoldottnak vélt problémák is, mint Eminescu költészetének és Schopenhauer filozófiájának viszonya vagy Camil Petrescu esztétikája. E problémák elemzésével Tertulian arra hívja fel a figyelmet, hogy a látszat és a lényeg dialektikus viszonyának a meg nem értéséből vagy e viszony tudatos elferdítéséből törvényszerűen következnek a hibás következtetések; neki sikerül egyaránt elkerülnie a különböző polgári esztétikai irányzatok káros egyoldalúsításait és a vulgáris szociologizálást képviselő kritikuskok és esztéták tévedéseit. Példaként említhetjük Eminescu és Schopenhauer filozófiájának viszonyát vizsgáló tanulmányát; Tertulian rámutat itt a sokáig érvényesnek hitt álláspontok elhibázottságára: vagy egyenlőségi jelet tettek e két életmű filozófiai lényege közé, vagy teljesen alárendelték Eminescu költészetét Schopenhauer filozófiájának (ez főképp a polgári irodalomtörténetben volt szokás), vagy pedig mesterségesen szétválasztották őket (ez utóbbi a vulgárisan szociologizáló kritikára volt jellemző). A valóság viszont az, hogy a két életmű bonyolult viszonyban áll egymással, formális hasonlóságai mögött olyan lényeges, funkcionális különbségek vannak, amelyek meghatározzák sajátos vonásaikat, sajátos értéküket.

Heideggert és más polgári filozófiai és esztétikai irányzatokat illetően hasonló Tertulian álláspontja: kritikátlan dicséretüket vagy teljes tagadásukat egyaránt helyteleníti; a különféle nézetek „racionális magvát”, megjelenésük vagy eltűnésük szükségszerű voltát kutatja. Így olyan lényeges problémákat old meg, amelyekkel kapcsolatban a román irodalomtudományban mindeddig tájékozatlanság és zavar uralkodott.

Tertulian az esszé sajátos változatát műveli. Programszerűen a lukácsi értelemben vett esszének a híve, melynek lényegét, szerinte, a „la totalité” kifejezés tükrözi. Ez Lukácsnál és az ő nyomdokain haladó Tertuliannál a marxista filozófia következetes érvényesítését, az ok-okozati viszonyok felderítését, a látszat és lényeg dialektikájának kidomborítását, a felvetett probléma minden oldalról való megvilágítását jelenti — egyszóval lényeges hozzájárulást a korunk művészetét és esztétikáját mélyrehatóan foglalkoztató kérdések marxista megválaszolásához.

Máté Gábor

Riedl Frigyes Ady-értékelése

Ady értékelésében az 1920-as években a legnagyobb ellentétek csaptak össze. Az egyetem konzervatív tekintélyeinek — a népi-nemzeti irodalom megcsontosodott híveinek — szemében Ady neve még mindig

költő versekbe szórt egész világot. Költői világ ez: képekbe villan az élő élet, a valós valóság mámorából. „Rezdüljön minden — mihez hozzáérek!” — s reng is, színben gomolyog, érzelemben szirmosodik a kisváros, a szülőföld, az ősök emléke, a kamaszi szerelem s az érdemes rendet sürgető ifjú-férfiúság. „Szél, ó, szél, ne hagyd, hogy puha kóca — a nyugalomnak befonjon mindent, ami él” — hirdeti a huszoneves költő, aki nem külső hangzatosságokban, hanem immár mély-magából figyeli a forradalmat. Világnézete: alkotó boldogság-adás mindenkinnek. Szerelme: kereső, termő tisztaság. Őszinte pőreségéből „szigorú józanság sűt”, s fűti „a föld kihülő-szép arcát”... Lászlóffy Aladár — „a költő szavába vágva” (remek előszó-cím!) — így állítja ki a lírai káderlapot: „ez a könyv, a maga repülő-tér-pedantériával elrendezett indulataival és hangulataival maga a szabadjára engedett robbanó fiatalság mégis.” (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Balla Zsófia

A dolgok emlékezete

A mindennapjainkat körülvevő, nélkülözhetetlen dolgok gyakran kihullnak látószögünkéből, mint az a műemlék, amely mellett naponta elhaladunk, s amelyet csak egy idegen figyelmeztetésére veszünk ismét észre. A tizenkilenc éves tehetséges költő kötete ilyen figyelmeztetés. Verseit olvasva érzékeljük a kávéillatot, a boggyó csettintését a bokron, s ahogy este felvisít a kályha, és nyújtva felejtí a nyelvét, vagy ahogy a sötét, meleg szobában a forgó lemezekről por-szerűen kihull néhány sugár. A dolgok lényegét rendkívül egyénien ragadja meg, s tö-

téka

mören, pársoros versben vetíti vissza. A szerző éveinek számát ismerve, ez az első kötet további szép sikereket ígér. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Szabó Zoltán

Enekelj csak, Simon testvér

A kötet írásainak líraiságát nem a monológ, hanem az írói látásmód adja. Az elbeszélések tematikája széles skálájú: legtöbbjük a munkások világába vezet, napi problémáikat egyetemes emberi szintre emelve jeleníti meg az író. A gondolkodó ember nyugtalan-ságának, az egyéniségüket a közösség problémáival összhangban kiélő egyéneknek a világa ez, de találkoznak itt félrecsúszott, önmagukat meddő tettekben kereső hősökkel is. Mindez a műfaj követelte keretek között, az ellentétek és az események dinamikájával valósul meg. Szabó Zoltán közösség-eszményéről már eddig megjelent könyveiből is meggyőződhattünk, s most ugyanerről vallanak ötödik kötetének novellái, elbeszélései, karcolatai. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

M. I. Finley

Lumea lui Odiseu

A cambridge-i egyetem professzorának már több nyelvre lefordított műve most *Liliana* és *D. M. Pippidi* fordításában, és az utóbbi előszárával román nyelven is megjelent. Finley, a klasszikus ókor lelkes kutatója elsősorban a társadalmi kérdések iránt mutat érdeklődést. Műve a legújabb kutatások és a B-vonalas írás megfigyélése alapján feltárt szövegek tükrében, az annyi vitára alkalmat adó nevek, utalások, földrajzi vonatkozások

a hazafiatlanságot, az erkölcstelenséget és az érthetlenséget jelentette. Ebben a korszakban Riedl Frigyes volt az első budapesti egyetemi professzor, aki Ady költészetének újságát és nagy jelentőségét felismerte, és értékelését is elkezdte. Riedl már az 1910-es években több munkájával és számos előadásával szembeszegült a hazafiaszkodó irányzattal. Elég itt csupán a kuruc balladák kérdéséről írt munkájára, valamint a századvégi „kozmpolitikáról“, Reviczkyről, Komjáthyról és Vajda Jánosról szóló előadásaira utalnunk. Riedl szívesen és szeretettel beszélt Ady elődeiről, és ezzel tulajdonképpen már Ady értékelését is előkészítette.

Beöthy Zsolt után Riedl modernebb, hajlékonyabb irodalmi felfogást alakított ki, tanítványainban felébresztette az érdeklődést a költészetben megnyilatkozó finomabb, bonyolultabb érzelmek és az ezekkel összefonódó újabb irodalmi törekvések iránt. Egyetemi előadásainak azonban csak egy kis része jelent meg utólag nyomtatásban, legnagyobb részük csak sokszorosított jegyzetben terjedt. Egy ilyen *gyorsírói jegyzetben* maradt meg számunkra Ady Endréről szóló, ma már nagyon kevésbé ismert előadása. Szövegét Fülöp Károly állította össze budapesti egyetemi hallgató korában, és 1919 augusztusában, a Tanácsköztársaság bukása után hozta el Nagyenyedre. Eszerint Riedl az Adyról szóló előadásokat 1919 március-áprilisában tartotta a pesti egyetemen, tekintélyével megalapozva egy nyugtalan, átalakuló korszakban Ady költészetének alaposabb, tudományos vizsgálatát.

Riedl előadásainak van minket közelebből érdeklő története is. Fülöp Károly ugyanis mint fiatal enyedi tanár az előadás jegyzetét odaadta Áprily Lajosnak, aki akkoriban a Bethlen-kollégiumban a magyar irodalmat tanította. Ismeretes, hogy az első Ady-kötetek Enyeden Áprily Lajostól kerültek más fiatal tanárok és tanítványok kezébe, és hogy Áprily irodalmi előadásaiban már a világháború éveiben is szóhoz jutott a modern magyar irodalom. A világháború után a Beöthy-féle irodalomtörténet már teljesen elavult, de még mindig használatban volt. Áprily az 1921–22-es tanévben (ekkor tanította a VIII. osztályt) minden tankönyvtől függetlenül tért át a modern magyar irodalom előadására, és a *Nyugat* jelentősebb költőiről is beszélt. Adyról szóló magyarázataiban felhasználta Riedl Frigyes említett egyetemi előadásait, és Ady költészte ebben az évben Enyeden már az érettségi-tételek között szerepelt (az érettségi-tételeket ekkor a vizsgáztató tanár állította össze, és ő irányította a tételek kiosztását is). Az Ady-tétel 1922-ben az osztály irodalmilag legképzettebb tagjára, Szász Árpádra esett (ma Kolozsvárt főiskolai tanár).

A Riedl-féle előadás szövege ezután Kolozsvárt megjelent az *Ellenzék* 1925. 3. számában. A napilap mellékletét Kuncz Aladár szerkesztette Áprilyval, így ók kétségkívül Riedl Frigyes nálunk is jól ismert tekintélyével akartak hozzájárulni Ady erdélyi értékelésének megerősítéséhez. A Riedl-féle előadásnak

az erdélyi értelmiség elég jelentős részére lehetett izlésformáló hatása, számolnunk kell különösképpen azzal, hogy hozzájárult az ifjúság és a haladó szellemű erdélyi írók Ady-képének kialakításához. Amikor Riedl Ady-portróját kiemeljük a feledésből, együttal a romániai magyar írók Ady-értékelését is megközelítjük.

Adyt mint korunk nagy újító költőjét jellemezte Riedl, de ezt az újítást elsősorban kifejezésformáiban látta meg. Költészetének első fő sajátossága, Riedl szerint, szimbolizmusa. Ady az egész költői világ legszimbolikusabb költője volt, mondta. Kifejezésformáját az jellemezte, hogy szimbólumai távoli vonatkozásúak. Ady nem tartotta szükségesnek, hogy a hasonlított és a hasonló szoros kapcsolatban legyenek, inkább a jellemzőt kereste. Ezzel a költészet újabb irányzatát indította meg, tehetjük hozzá, hiszen Adynak éppen ezt a sajátosságát fejleszti tovább József Attila.

Ady másik jellemző vonása Riedl szerint a „lírai félhomály”. Költészeete eszerint: „szimbolikus hangulathelyzetek félig megvilágítva.” Csak ezután tért át Riedl Ady költészetének új tartalmára. Ő az „elégedetlenség költője”, mondotta. Elégedetlensége a magyar közállapotok, a kulturális és gazdasági elmaradottság ellen nyilvánult meg. „Nincs magyar költő — folytatta —, aki a magyar nemzeti érzést az övé-nél szuggesztívebb erővel tudta volna megszólaltatni.” Riedlnek ez a megállapítása, mint a bomba, csapott le az Adyt meg nem értők és elátkozók szájas seregébe, Ady híveinél és megértőinél viszont teljes megértésre talált.

Új és lényegbevágó volt Riedl következő megállapítása is Ady szerelmi költészetéről: „Ady a tragikus Erost fejezte ki.” Nála a szerelem „démonikus lelki kényszer, amely letiporja”. A szerelemmel gyakran társul a halál gondolata is, és sokszor bizarr, különös vagy naturalista formában jelenik meg.

Riedl előadásaiban végül összehasonlította Tompa Mihály és Ady szimbolizmusát. Rámutatott a köztük levő lényeges különbségekre, és jellemzését így foglalta össze: „Ady képzelete lényegében szimbolikus”. Költészetét éppen ebből a szempontból kiindulva osztotta fel három korszakra: 1. a hagyományos költészet korára, 2. a szimbolizmus és 3. a homályos szimbolizmus korára.

Riedl felismerte azt, hogy Ady új utakon jár, új érzélemvilágot fejezett ki, és lelki alkata is gyökeresen különbözött az előző, nyugalmasabb kor költőitől. Ady társadalomszemlélete, forradalmi érzés- és gondolatvilága azonban teljesen idegen volt számára. Lényegében a múltat védelmező politikai beállítottsága akadályozta meg abban, hogy Ady költészetének mozgatórugóit meglássa, és annak társadalmi összefüggéseibe is behatoljon. Riedl ezeket gondosan elkerülte, de Ady nagyságát, költészetének újságát teljes együttérzéssel méltatta, és igyekezett azt átélni. Az addigi, hivatalos felfogás számára meghökentető és megbotránkozató lehetett az a megjegyzése,

figyelman kívül hagyásával, a hősi eposz elbeszéléseire támaszkodva mutatja be Odüsszeusz világát. Arra a forradalmi megállapításra jut, hogy az Odüsszeiában megrajzolt társadalom jóval későbbi, mint a másik hősi eposzban, az Iliászban feltáruló társadalom. Ugyanis benne a törzs, a nemzetiség már alig szerepel, viszont annál fontosabb a családközösség (oikia) gazdasági és társadalmi jelentősége. Következésképpen a két eposz szerzője nem lehet azonos, mert az Odüsszeia a törzsi társadalom bukása, a görög városállam, a polisz kialakulása közötti időszakot, a „hősi ének” korát ábrázolja. (Editura științifică, 1968.)

Gúzs Imre

A furulyás

Úgy tűnik, a Forrás-sorozat szerzőinek legutóbbi dömpingszerű jelentkezésében közös sajátosság: a minél hamarabb kötettel való rendelkezés vágya. A nagybányai Gúzs Imre novelláinak legtöbb hőse a hétköznapi élet morális problémáival vívódik. Miniatűr remeke. A furulyás, sikerültebb írásainak (A játék vége, A mélyből a csillagokig) lírai hangvétele, valamint a szereplők tetteinek hiteles lélektani motivációja azt bizonyítja, hogy kár volt annyira sietnie a szerzőnek kötetével, többi novellája kiérlelésével egyértelműbbé tehetné volna indulását. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Mandics György

Gyönyörű gyökerek

A szürke mezők szerelmese, zúgó esermelyek, rakoncátlan vizek énekese Mandics György. Ott az ő világa, ahol a sza-

téka

mócák illatával, parázsló levegőben búvós pacsirták és piros bogarak röpködnek: a keserű füvek, homokos saláták, meszes héjú csigák szerelmének titkos bizalmasai. A világ minden útjára induló költő az eperfák tűnődő madarai közt, füves síkságokon „elfulladva porban és elfulladva hóban” kiált emberi segítségért. Forrás-kötetében a balladisztikus hangvételt szeretné megütni, csak hogy témáiban még elég szegényes, és stílusán sem fénylik még át az egyéniség jele. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Vita Zsigmond

Tudománnyal és cselekedettel

Vita Zsigmondnak szinte egész élete az enyedi Bethlen-kollégiumhoz és annak könyvtárához fűződik. Ebből az egészséges szimbiozusból hajtott ki most megjelent tanulmánykötete. A könyv címe is szimbólum: Bethlen Gábornak, és a kollégium hírneves professzorának, Pápai Páriznak jelszavait egyesíti, mert „az erdélyi tudósok és írástudók az évszázadok folyamán életükkel és küzdelmükkel” ezt valósították meg. A Bethlen Gáborról szóló tanulmányok élesebbé teszik a nagy fejedelem szellemi arcképét. Megismerkedünk a kollégium irodalmi és tudományos törekvéseivel, Apáczai Csere János, Bethlen Miklós, Pápai Páriz munkásságával, az iskola színjátásának történetével, a keleti nyelvek művelőivel. Élvezettel olvassuk az Enyedhez kevésbé kapcsolódó — az első kolozsvári lapszerkesztőről, Bolyai Farkas Schiller-fordításáról, Szász Károly politikai munkájáról, a hazai könyvkereskedelem múltjáról és az első hazai magyar lapokban tükröződő román irodalomról szóló — szép írásokat. Vitéra

hogy sokan Adyt már Arany fölé helyezik. Ha a korabeli, konzervatív Arany-képre gondolunk, akkor megérthetjük ennek a gondolatnak merészségét és erősítő hatását.

Az Adyval foglalkozó korabeli irodalom egyes gondolatait csírájában már Riedlnél is megtaláljuk. Ady nemzeti és szerelmi költészetét valószínűleg éppen Riedlből kiindulva magyarázták utána (Makkai Sándor). Nem lehet véletlen az sem, hogy Ady költészetének Riedl jellemezte vonásai hatottak különösképpen az egykorú romániai magyar költőkre (Áprily Lajos: *A zarándok*; Tompa László szerelmi költeményei). Riedl egyetemi előadásait ezért be kell illesztenünk Ady hazai értékelésének jellemzésébe.

Vita Zsigmond

Anton Straka idézése

Gaál Gábor írta a régi *Korunk* 1938-as évfolyamában a kiváló cseh szocialista költő, Frantisek Halas *Anyóák* című, magyarul megjelent verseskötényéről: „Hogy a vers így átelevenedik, az a költőn kívül a fordító bravúrja, s ez a bravúr annál szebb, mert Anton Straka, a fordító, anyanyelvéről hozta át magyarrá. Anton Straka nevét különben nemcsak költői képessége miatt kell újból megemlítenünk oldalainkon, hanem mert a csehszlovák—magyar kultúrközeledés jó ügyét... a többségi oldalról szolgálja...“ Az idézetből kitűnik Gaál Gábor őszinte tisztelete, s az is, hogy Straka neve, munkássága nem először kerül szóba a folyóiratban. Ma csak a szakemberek tudnak róla. Őszinte örömmel olvastuk hát Kemény G. Gábor emlékező tanulmányát: *Anton Straka budapesti évei* (*Az MTA II. Osztályának Közleményei*, 17. 1968) a jeles kultúrdiplomata születésének 75. évfordulója alkalmából.

Kemény G. Gábornak, az ismert történésznek — aki a román—magyar kulturális kapcsolatok feltárása terén is elévülhetetlen érdemeket szerzett — ez az alapos tanulmánya előljáróban Straka vallomását idézi József Attiláról. „Legjobb barátaim közé tartozott” — írta Straka 1940-ben az egyik prágai irodalmi folyóiratban. 1941-ben a Gestapo feldúlta otthonát, elhurcolta az író, a kulturális kapcsolatok ihletett tudósát, megsemmisítette egy termő élet gondosan ápolt irodalmi hagyatékát. A József Attiláról megjelent emlékezés ezért több baráti megnyilatkozásnál. Kordokumentum, mint Fábry Zoltán mondaná. Utolsó tisztelegés József Attila és a szomszédos népek közötti kapcsolatok nagy ügye előtt, amelyet elhurcolásáig híven, agya és szíve minden rezdülésével szolgált.

Straka 1925-ben került Budapestre, mint a cseh-

szlovák követség sajtóattaséja, és 1936-ig maradt állomáshelyén. Kemény G. Gábor tanulmánya röviden áttekinti Straka egész pályafutását, bővebben pedig ezt az időszakot mutatja be. Anton Straka az első időben a magyar irodalmi és művészeti viszonyokat tanulmányozta, majd 1932-től megkezdte nagy népszerűsítő munkáját. Ezekben az években a budapesti csehszlovák követség sajtóattaséja valósággal mozgósította a magyar kulturális életet, és eddig nem tapasztalt írói tömegérdeklődést keltett a cseh és szlovák líra, kivált a cseh szocialista költészet rangelsői, Wolker, Hora, Halas, Biebl és mások versei iránt.

Tudatos munkása volt a népek, irodalmak közeledésének. 1931-ben így nyilatkozott: „Hogy a nemzetek egymást megérthessék, előbb meg kell egymást ismerniök... Mindig nagyon boldog vagyok, ha kölcsönös kulturális akciók szerény munkása lehetek, s bizton remélem, hogy a jövő mindinkább meg fogja ezeket a törekvéseket könnyíteni.“ Ő is igyekezett segíteni ebben a jövőnek. Fáradhatatlan munkát végzett azért, hogy a legjobb magyar költők és írók megismerjék a cseh és szlovák irodalmat. Németh László is visszaemlékezik *Az én cseh utam* című tanulmányában arra, hogy Straka azonnal személyesen elhozta neki a kért cseh irodalmi műveket. Az attasé rendszeresen eljárt az irodalmi kávéházakba, és később saját lakásán rendszeresített minden péntek este irodalmi összejövetelt. A péntek esték gyakori vendége volt Kosztolányi Dezső, Földessy Gyula, Kasák Lajos, Lesznai Anna, Komlós Aladár és Nádass József, akinek társaságában két cseh regényt fordított magyarra. Eljárt a Straka-lakásra József Attila, Ilyés Gyula, Féja Géza, Ignóty Pál, Németh Andor, Remenyik Zsigmond. Ezekben a „péntek esteken“ formálódott ki a szomszédos irodalmak megismerésének igénye. Itt beszéltek meg az 1936 tavaszán a pesti Renaissance és a pozsonyi Prager kiadónál azonos tartalommal megjelent *Cseh és szlovák költők magyar antológiája* műfaji, műfordítási problémáit.

Straka maga is kiváló műfordító volt, mégpedig cseh és szlovák nyelvről magyarra és magyarról cseh nyelvre is kitűnően fordított. Gaál Gábor magyar nyelvű fordítását dicsérte. Straka tolmácsolásában jelent meg cseh nyelven 1936-ban Prágában Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regénye. Őt éven át dolgozott a magyar lírát bemutató cseh irodalmi antológián. Ennek eredménye az 1940. február 8-án Prágában tartott Ady-est. Több mint száz magyar vers csehre való átültetését végezte el, de a Gestapo meggátolta a lírai antológia megjelenését.

Külön kell szólni József Attila és Straka őszinte barátságáról. Straka, a szerkesztő, kiváló megérzéssel József Attila műfordítói művészetére építette fel cseh lírai antológiájának legnehezebb részét. Szerkesztő és műfordító egyaránt remekelt, az antológia József Attila-fordításai késő nemzedékek számára is példát adnak mind a mesteri tolmácsolásra, mind arra, hogyan hitt ez a két, korát megelőző alkotó szellem a népek közötti megértés realitásában.

jól ráillenek azok a szavak, melyeket maga mond az erdélyi tudósról: „Visszavonultan, magányosan dolgozott... de ezt a magányt magaslattá, kilátóhellyé építette ki.“ (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

André Gide

Anthologie de la poésie française

A XX. század kiváló írójának André Gidének igényes válogatásában jelent meg nemrégiben a francia költészet antológiája, melynek tulajdonképpen célja megcáfolni A. E. Housman angol költő azon bírálatát, miszerint Franciaország képtelen Villontól Baudelaire-ig egyetlen eredeti költői tehetséget is felmutatni. A kötet nyolcszáz év 78 alkotójának mondhatni legjobb verstermését nyújtja, a XIII. században élt Rutebeuftól a XX. századi Raymond Radiguet-ig. Ezt a hatalmas korszakot olyan híres nevek fémjelzik, mint Villon, Ronsard, Hugo, Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, Valéry. Természetesen a költemények kiválasztásában Gide egyéni ízlését követte, igyekezett számítani a túlságosan ékesszóló, érzélgős vagy pátosszal telített verseket. A kötetből tisztán rajzolódik ki a francia költői gondolkodás sajátos világa, emberi-művészeti profilja. (Gallimard, 1968.)

John Roach

A Bibliography of Modern History

Részint a második világháború után megjelent 12 kötetes New Cambridge Modern History könyvészeti anyagból, részint a szaktudós általános tájékoztatására szolgáló értékes munka. Három nagy részre oszlik, és mindegyik a cam-

téka

bridge-i újkori történet négy-négy kötetének felel meg. Mindegyik korszakon belül különböző — gazdasági, társadalmi, szellemi élet, nevelés, tudomány, alkotmánytörténet, politikai elmélet és nemzetközi jog, hadművészet, vallás, a nagy európai és tengerentúli államok története — címek alatt rendszerezi az anyagot. Állandó bibliográfiai utalásokkal biztosítja a kutató alapos tájékoztatását. Amilyen gazdag és sokszínű az összegyűjtött anyag a nagy, főleg a nyugati államok vonatkozásában, olyan szegényes a kis, elsősorban a kelet-európai államok történetének bemutatásában. A román történelemre vonatkozóan Seaton-Watsonnak 1934-ben kiadott munkáját és Nicolae Iorga Geschichte des Rumänisches Volkes című művét idézi. (University Press, Cambridge, 1968.)

Virgil Vătăşianu

Istoria artei europene. I. Epoca medie

Az eredetileg egyetemi tankönyvnek készült, nagyszabású művészettörténet az előszó és a bevezető után négy nagy részben és számos fejezetben az európai középkori művészetet tárgyalja a III. századtól a XVI. század első feléig. Az első rész a középkori művészet feltételeivel, a rabszolgatartó társadalom válságával, a korai keresztény és bizánci művészet kezdeteivel foglalkozik. A második a feudalizmusra való átmenet korának (VII—IX. sz.) keretében bemutatja Közép- és Nyugat-Európa, valamint Bizánc meg az arab országok művészetét. Ezt a feudalizmus korai szakaszának bizánci, orosz, arab és román művészete követi, majd az utolsó rész a XIII. századtól a XVI. század első feléig ter-

Kemény G. Gábor tanulmányához — amelyből bőven idéztünk — egyetlen dolgot fűznénk hozzá. Állítólag Anton Straka, mikor visszaköltözött hazájába, több Eminescu-vers fordítását is magával vitte, József Attila tolmácsolásában. Tudunk József Attila román műfordításairól, az Eminescu-versekről azonban nem. Úgy tetszik, hogy Straka, aki nem tudott románul, e fordításokat segédanyagként akarta felhasználni tervezett Eminescu-fordításaihoz. Talán József Attila halála, talán a második világháború vihara megakadályozta e fordítások visszaküldését. Érdeemes volna ilyen szempontból is átnézni Anton Straka irodalmi hagyatékát. Hátha József Attila Eminescu-fordításait rejtegeti?

Beke György

Hét bemutatkozás

Egy év leforgása alatt hét prózai Forrás-kötet.* Sok érdekességet, felfedezni valót ígérnek egyenként is, de főleg egymás mellé állítva. Fiatal, jórészt a huszonevesek nemzedékéhez tartozó írók akarják közölni bennük a világról, az emberről vallott hol tudatos, hol inkább ösztönös véleményüket. Van-e bennük közös az egy nemzedékhez való tartozás tényén kívül? Nehéz erre a kérdésre egyértelműen felelni.

Mindannyian a máról akarnak érdemlegeset mondani, adott köznapi témához azonban többféleképpen is lehet nyúlni; valamilyen személyes reflexió, érzelem, hangulat megörökítésére törekedni a történet kapcsán, vagy — s ez már nehezebb — a jelenségen felülemelkedve általános emberit, a mában gyökerező örökérvényűt kutatni s meglegelni. Magam is e nemzedékhez tartozom, azt keresem hát, hogy mi az, amit az engem is körülvevő valóságból csak ők, vagy ők jobban, alaposabban ismernek, közlésre alkalmasnak látnak.

Ami legelőször tűnik szemünkbe: mindannyiukat foglalkoztatja a kisemberek világa, életformája. Igaz, az olvasók nagy része kedveli a kis, a mindennapok világából táplálkozó — olykor színes, máskor laposabbra sikerült — „életizű” jeleneteket. A kényelmes olvasó szereti viszontlátni mindennapjait, ha lehet, rózsaszín körítéssel, kedveli az emésztését és az álmát egyáltalán nem befolyásoló írásokat. Az igényesebbek viszont jobban szeretik, ha egy-egy „rázósabb” írás is akad a kezükbe, ha napokig, hetekig eltöprenghetnek egy-egy hősön vagy helyzeten. Ha végig-

* Bagdi Sándor: *Fura intermezzo*; G. Balogh Attila: *Gesztenyék és ecetfák*; Domokos Eszter: *Szárnyas bokával*; Gúzs Imre: *A furulyás*; Kocsis István: *Egyenletek*; Szenyei Sándor: *Adjatok jelvényt Katznak!*; Vári Attila: *Vérés nap*; Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest. 1967—1968.

olvassuk ebből a szempontból a köteteket, máris szembetűnnek az egyes szerzők és írásaik közti különbségek. Vári Attila és Szenyei Sándor idevágó írásainak összehasonlításával jelezhetjük ezt a legjobban.

Szenyei közvetlen közelről ismeri a külvárost, az üzemetek, a kisemberek életét, olyannyira közelről, hogy nem is tudja magától kellő mértékben elidegeníteni hőseit, bizonyos objektivitással láttatni őket. Talán két karcolat emelkedik ki kötete kissé szürke átlagából. Egyrészt *Az áruló*, amelyben biztos érzékel eleveníti meg a háború utáni idők szenvedéseire visszaemlékező fiút, akit az évek óta nem látott apa megjelenése saját gyilkos voltára döbbsent rá. Másrészt *A folyosón* című, amelyben egy elzüllött lány apjának tragédiáját rajzolja meg. Úgy tűnik, hogy ezekben nem annyira közvetlen élményeit dolgozta föl, jobban is rostál, ésszerűbben csoportosít. Mert karcolatai, novellái többnyire kerek, jól megfogalmazott leírások, enyhébb vagy erősebb moralizáló jelleggel, itt-ott bizony szentimentális kifutással. A szereplők, bármennyire is köznapiak, mint irodalmi hősök életképtelenek. Ez főleg a novellák csattanóiban válik nyilvánvalóvá. Jó részük mintha most lépett volna elő az ötvenes évek eleji tankönyvekből. Nem meggyőző például a *Reszli* becstelen úton mesterré lett főhősének pohár fröccs melletti hirtelen bűnbánata és megtérése, vagy a *Logarlec* üzemi szarkájának meglepetésszerű fölmagasztosulása a szerelemben, akárcsak a *Facsemetek* sofőrjének rohamszerűen feltörő növény- és törvénytisztelete.

Ezzel szemben Vári Attila *Pletyka negyven platán körül* című hosszabb lélegzetű írásában hiába is keresnők a köznapi értelemben vett valóságérteket. Mégis sokkal tömörebben, lényegretörőbben tudja megfogalmazni mondanivalóját, mint Szenyei. Az elbeszélés hordapuzsztai fiatal tanítója nagyanyjától hallottak alapján elmond egyet s mást a kisvárosból a falujába vándorolt negyven platánról s az egykor azok alatt meghúzódó házak lakóiról. Nyilvánvaló, hogy a történetnek már itt említett váza is jelképes funkciójú. Vári egyéni szimbólumrendszert dolgozott ki. Persze, mint minden szimbólumrendszer, ez is sokféleképpen értelmezhető. Három lehetséges értelmezésre hívnám föl a figyelmet:

1. A platánokban testesül meg a kispolgárok mehekívsvágya. A platánok ki tudják magukat szakítani környezetükből, a kisemberek erejéből viszont csak egyfajta szellemi emigrációra futja. A sok rög-eszme, a furcsaságok mind-mind amolyan senkiföldjei, ahol vágyaik teljesülhetnek, vélt vagy valóságos képességeiket gyümölcsozttetni tudják. Olyan jól megformált típusokkal találkozunk itt, mint a mozdonyvezetőből cipésszé vedlett Kázmenc, aki szívesen mesél a Kanári-szigetéről, az utcaseprő, aki művészi értékű szobrokkal és képekkel tölti meg szobájá falát, vagy Zugai Nándor, a katolikus színjátszókör önkéntes díszlettervezője, aki „forradalmasítani” akarja a színházelméletet.

2. A platánokkal jelképezett városi civilizációval a kispolgári életforma betör a városról a falura. Egyszerre mindenki hűtőszekrényt, televíziót, motor-

jedő korszak gótikus, bizánci, olasz, orosz és arab művészetét öleli fel. A legtöbb művészettörténeti monográfiától eltérően az értékes munka nem tájközpontú, vagyis nemcsak Nyugat vagy Dél, hanem egész Európa művészi fejlődését tárgyalja, kellő helyet biztosítva benne a hazai művészettörténetnek is. A 680 lapra terjedő kötetet megfelelő könyvészeti anyag, technikai és ikonográfiai szakkifejezések jegyzéke egészíti ki. Értékét nagyban emeli a jól megválasztott, több mint 800 illusztráció. (Editura didactică și pedagogică, 1968.)

Camil Mureșan

Iancu de Hunedoara

Javított és bővített kiadásban jelent meg a kolozsvári egyetemi tanár Hunyadi Jánosról írott monográfiája. Amint a szerző az idegen nyelvű összefoglalásokban megvallja, műve, amellelt, hogy tudományos fokon tájékoztatja az olvasót Hunyadi János koráról, életéről, hadvezéri és magyar kormányzói tevékenységéről, „előgim arról a XVI. század előtt élt legnagyobb román származású történelmi személyiségről, aki jelentős szerepet játszott a világtörténelemben”. A bevezetőben a Hunyadi Jánosra vonatkozó fontosabb történeti forrásokat és feldolgozásokat elemzi, majd az első fejezetekben a török birodalom felemelkedését, „a félhold támasztotta vihart” és Hunyadi János származását mutatja be. Ezután tíz fejezetben át a nagy hadvezér és politikus fényes pályafutását, hősi harcait, a dunai népek egységes törökellenes megmozdulásait, közös küzdelmét tárgyalja. Az utolsó fejezet Hunyadi személyiségét és történeti jelentőségét méltatja. Az idegen nyelvű — angol, orosz, német —

téka

összefoglalásokat könyvészeti anyag követi. A szép és jól megválasztott illusztrációk csak növelik a tartalmat, a szerző önálló gondolkodását és felfogását tükröző munka értékét. (Editura științifică, 1968.)

Political Theory and the Rights of Man

Tíz angol, kanadai, amerikai, francia és nyugatnémet társadalomtudós tanulmányainak közös témája: a politikai elméletek és az emberi jogok. A szerzők egyik csoportját a természeti és emberi jogoknak Hobbes és Locke filozófiájában, s az igazság eszméjének a liberalizmusban jelentkező problematikája foglalkoztatja. Mások a téma gyakorlati megkülönböztetésére vállalkoznak: a reális és feltételezett emberi jogokat, az emberi és állampolgári jogok egymáshoz való viszonyát, az emberi jogok nemzetközi védelmének problémáit tárgyalják. Különösen érdekesek azok a fejtegetések, amelyek azt latolgatják, vajon az egyetlen emberi jogok közé besorolható-e a gazdasági és szociális jogok. A szerzők a mai haladóbb polgári világ szemlélet álláspontját képviselik. (Indiana University Press. Bloomington, 1968.)

D. Tudor

Orașe, țirguri și sate in Dacia Romană

A bukaresti egyetem professzora óriási tényanyagot gyűjtött össze, és ennek tükrében, inkább leíró, mint elemző módszerrel, három nagy fejtegetésben mutatja be a római kori Dácia városait, vásárhelyeit és falvait. Az első rész Délnyugat-Dáciát, lényegében a későbbi Bánság területén fekvő városokat, gazdasági és kulturális központokat, tárgyalja. A második Észak-Dácia cí-

kerékpárt vesz kis pénzéből, elkényelmesednek, de főleg elanyagiasodnak az emberek. Egyetlen kivétel Racsó, a faluszelei cigány, aki fűtőül a világra, és nem adja fel emberségét a „civilizációért“.

3. Kissé filozofikusabb értelmezés, hogy az emberek nem képesek reális kapcsolatokat fenntartani a világgal, s a természet, jelen esetben a nagyon plátán, megunva e fölszínes kapcsolatot, föllázad, s önálló, az embertől független életbe kezd.

Valahol a Szenyei és Vári idézett elbeszéléseivel érzékeltetett két véglet között a felelőn állanak kötetekkel G. Balogh Attila és Gúzs Imre. Jobban el tudják idegeníteni hőseiket maguktól, s jobban ábrázolnak, mint Szenyei. G. Balogh legjobban sikerült novelláiban szemléletesen írja le a környezete miatt akarategyengévé vált, helyét nem találó fiatalembert (Csend), a szüleinek látszólagos harmóniába, egyetértésbe burkolt becstelenségére ráébredő katonafiút (Töprengés), a társtalan magányában emberségét féltő agglagelynt (Törött ág). Írásainak fő veszélye, hogy túlbeszéli őket, kevesebbel talán többet mondana. Király László kritikája (Utunk, 1025.) elsősorban a művészi sűrítés vonatkozásában megszívlelendő.

Gúzs Imre címadó karcolatával, az ars poetica-számba menő A furulyással ígér a legtöbbet. A művészember és közönsége örökös szembenállását kezdő írónál szokatlanul tiszta, árnyalt, szemléletes formába önti. Remélhetőleg ő maga sem lesz hajlandó „olyan nótát húzni, ami nincs meg az ő furulyájában“. Hasonló témához közeledik, noha a humor oldaláról, Bagdi Sándor is. Különösen a mindenfajta emberi hitványtságot keserű ironiával kifigurázó Majom a ketrecben című szatírájában. Szomorú, de vannak pillanatok az ember életében, amikor szeretne inkább torzonborz majomná válni, s emberi értelemmel, de egy fa tejéről szemlélni az emberinek mondott majom-valóságot. Ebben az írásában Bagdinak sikerült leküzdenie az ötlethalmozás humoristákat — s őt különösen gyakran — fenyegető veszélyét; megteremtett egy jól kiaknázzható, szerencés szatirikus alaphelyzetet, amelyre aztán fölfűzhetette a máskor egymás rovására ékeskedő, egymást agyonverő leleményeit.

Természetszerűleg fontos helyet foglal el a vizsgált kötetekben az érzelmi és szellemi érés problematikája. Úgy tünik azonban, hogy túl friss még legtöbb induló írónkban ez az élmény, semhogy kiemelkedő írás születhetne belőle. A mai kamaszokat legelemzőbben Vári mutatja be a Felmentés és a Véges nap című írásaiban, de ide sorolhatjuk Gúzs Imrénék a két szülő közt a „pad alatt“ maradó gyermekek társatlanságát megrajzoló sikerültebb írásait is (A játék vége, Tartozni valakihez).

Különösen sokat foglalkozik kötetében a fiatalokkal Domokos Eszter. Kár viszont, hogy mint a „gyöngébbik nem“ képviselője, nem használja ki eléggé helyzeti előnyét. Épp azt hiányolom, amit kötetének előszóírója kiemel, azt az egyfajta nemes bosszúállást, amellyel végre kellő színvonalon ábrázolná a mai nőt. Pedig jó néhány elbeszéléseben foglalkozik a fiatal lányok világával, és rendkívül olvasmányosan, már-már veszélyes könnyedséggel tud megeleveníteni

téka

helyzeteket, történeteket. A kötet címadó novellája, amely fiatal, most végzett értelmiségieket állít élénk, a legjobbak közé tartozik e tárgykörből a hazai termében. Mégis, legsikerültebb írásának a *Csend, hó, flekken* című tartom, amely tömör, lényegretörő szerkezetével is kiemelkedik írásai közül.

Noha Kocsis István sok novellája ugyancsak helyüket kereső fiatalokat idéz meg, ezek legtöbbje nem marad meg a közvetlen közlés szintjén, hanem tovább megy az általánosításban, az emberi helytállás lehetőségét és parancsoló szükségességét példázza. Legjobb novellái (*Ha már ilyesmire vetemedtél, Megrebbent szemeket kereselek*) és a kötetben közölt drámája (*Megszámláltatott fák*) alapján ezt tartom rá leginkább jellemzőnek. A dráma, amely már az *Utunkban* való megjelenésekor élénk visszhangot és vitát váltott ki, sok-sok fekete-fehér háborús témájú művel szemben óriási előnnyel rendelkezik: nem próbálja leegyszerűsíteni a konfliktust a gaz ellenség és a hős honvédó szembenállására. A darab főhőse, a lehető határokon belül manőverezni próbáló Hans Ranke őrnagy, maga is vívódó, tépelődő ember, mindenképpen tragikus jellem, a szó klasszikus értelmében. Egyfajta erkölcsi relativizmus képviselője ő, aki — mint a drámából kiderül — akarata ellenére vált egy falu gyilkosává. A vele szemben álló Komárk tanár szintén tragikus döntés elé kerül: vagy teljesíti Rankének azt a követelését, hogy rábeszélje a bányászokat a munka főlvételére, és ezzel megkímélje Rankét és a várost is a tömeggyilkosságtól, vagy pedig az antifasiszta küzdelem átfogóbb érdekeit szem előtt tartva, vállalva az emberáldozatot, visszautasítja az ajánlatot. Komárk végül is az utóbbi megoldást választja — s ezzel egyfajta maximalizmus megtestesítőjévé válik. A darab éppen attól nyeri tragédiai feszültségét, konfliktusa éppen azért válik lenyűgözővé, hogy Kocsis ugyan szembeállítja ezt a két magatartásformát, amely az adott helyzetben lehetséges, de nem marasztalja el szimplista módon egyiket a másik rovására, mint szerző nem lép föl az erkölcsi ítélet végrehajtójaként.

Bár a szóban forgó fiatalok már első kötetekkel más-más írói rangot vívtak ki maguknak — Vári Attilát és Kocsis Istvánt azok közé soroljuk, akiktől hazai prózairodalmunk további megújulását várjuk, ezzel szemben Bagdi Sándor, Domokos Eszter, G. Balogh Attila, Gúzs Imre és Szenyei Sándor első kötetét még csak szárnypробálgatásnak tekinthetjük —, mégsem csak az előbbieket állítjuk egyik vagy másik vonatkozásban példaképpen az ezután indulók elé. Nemcsak Váritól és Kocsistól lehet tanulni, mondjuk: a mai modern irodalmi irányzatok iránti érzékenységét, illetve rendkívüli drámaiságú emberi felelősségérzetet, de Domokos Esztertől is például könnyed íráskészséget, Bagditól az ötletek irodalmi értékesítésére való törekvést, Gúzstól a stilisztikai igényt, G. Baloghtól lélekelemző készséget, Szenyeitől következetességet és érdeklődést az egyszerű emberek mindennapjai iránt.

men Erdélynek a római uralom alá tartozó részeit, főként Ulpia Traianát, a Maros menti településeket, továbbá az Erchegység római kori bányavidékét, majd Napoca (Kolozsvár) és Porolissum (Moigrad) városait és ezek környékén fekvő falvakat mutatja be. A harmadik Dél-Dáciát, a római-kori Olténiát és az Olt védelmi vonalát, a Limes Transalutanust taglalja. (Editura științifică, 1968.)

Hamvas H. Sándor
Budapest, VII.,
Szövetség utca 17/b

Három és fél évtizeddel előtt a *Korunk* is közölte e szociográfiái regény egy részletét. Az idén megjelent posztumusz II. kiadást már inkább történelmi regénynek nevezhetnők. Egy „roppant bérház” élete, a ház mesterné és a borbélyné perpatvara, utcalány-tragédia, kocsmái barátokozások, munkanélküliség és letartóztatás, mégis Katalin nap meg lakodalmi muri, üzemi baleset és sofőrhalál olyan svejki-naiv pletykaszinten verődik élénk, hogy nemcsak „az életutálat, a dac és keserőség furcsa keverékét” izleljük, mint az éjszakai kimaradásáért megvert Joli, hanem a rideg tényeket elkapjuk az 1920-as évek válságban vergődő tömegeinek bánat s remény kőzét hányódó teljes atmoszféráját is, az 1919-es „százharminchárom nap” lelkekben bujkáló visszfényét... A műfaj? Zolai örökségre gondolunk, de a könyv előrejelzi a Fejes-féle Rozsdatemető mai sikerét is. Különös, hogy e nagy művészi képet a maga bonyolult család-történeteivel és a munkásrétegekre is kiterjedő társadalombírálatával irodalomtörténetileg még fel nem fedezték. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Szabó Zsolt

TALLOZÁS

Diplomácia — 2000-ben

(*Contemporanul*, 1968. 48.)

Mircea Malița külügyminiszter-helyettes folytatja figyelemre méltó futurologiai sorozatát (*A 2000. év krónikája*). A diplomácia tárgyköre persze kivételesen közel áll hozzá, s érdekes fejtegetései is tanúsítják, hogy — más sikeres prognosztikai kísérletekhez hasonlóan — korszerű, azaz manapság érvényes eszmék előrevetítésével igyekszik megfejteni a kifürkészhetetlen jövő titkait.

Malița szerint a diplomácia egyike azon intézményeknek, amelyeket meg kell menteni a megsemmisítésére törő elharmadított prognózisok rombolásától. A diplomácia kimúlására számítók gondolatmenete szimplista: a — szerintük — kötelező integrálódásból, vagyis az állam-kategória hanyatlásából indulnak ki; s ha felszívódik a nemzetközi relációk alánya, az állam, oda az államközi érintkezést rendszeresen biztosítani hivatott diplomácia is; helyébe a belső adminisztráció lépne, bürokraták váltanák fel a diplomatákat.

De hogyan indulhatna romlásnak „az állam“, amely épp most teljes kivirágzása szakaszába lép? — kérdi Malița. Ellenkezőleg: a független állam képlete tovább erősödik, az államiság erősödése viszont megköveteli a diplomácia szilárdságát.

A diplomácia ellenzői minden fronton hevesen támadnak. Sokat gúnyolódnak például a — szerintük — nevelésügyi protokolláris formaságokon is. Kopottak már a frakkok, hangoztatják, 1815 óta karikatúrákká degenerálódtak a szokások. Hát a mérnökök vagy közgazdászok, az egyetemi tanárok képtelenek lennének egymással közvetlen nemzetközi tárgyalásokat folytatni? Felnöttek, képzettek, okosak, nyelveket tudnak. Mi szükség a diplomaták közvetítésére?

Malița szerint ha a diplomácia semmi egyéb, csupán szimbólum lenne, akkor

is fenn kellene maradnia. Maga a diplomáciai protokoll is csak a nemzeti önbecsüléssel egyidejűleg adható fel. A megbízólevelek átnyújtásának ceremóniája valószínűleg 2000-ben sem különbözik majd a maitól. Hiszen mi is történne, ha egy-egy államfő kötetlenül kinyilváníthatná érzelmeit a bemutatkozó nagykövetet országával szemben... Megölelné a rokonszenvest, s hátat fordítana az ellenszenvesnek, miközben beszédét mondaná?!

A szerző nem zárkózik el a tárgyalások mechanikai segédeszközeinek igénybevétele gondolatától, a diplomácia kibernetizálásának és matematizálásának lehetőségétől, sőt, komoly reményeket fűz mindehhez. De nem hiszi, hogy a fejlettebb műszakiség kiküszöbölne a diplomáciát, vagy hogy lehetővé tenné a külügyminisztériumok közvetlen — a diplomaták szolgálatát mellőző — kapcsolatát. Már csak azért sem, mert az elektronikus diplomácia visszatérést jelentene a titkos diplomáciához, ami manapság nagyon népszerűtlen.

Lejegyezzük néhány szép mondatát a diplomácia etikájáról is, amelyben rendíthetetlenül bízük: „Akárcsak a tudomány, a diplomácia is mindenkor bivalens volt. A tudomány eszközeit mind a rombolás, mind pedig a haladás rendelkezésére bocsátotta. A diplomácia is néha arra kényszerült, hogy az erőszak győzelmét igazolja; máskor viszont tartós, békés és méltányos egyeztetéseken fáradozhatott. A diplomatának szabadulnia kell attól a tisztességtelen rendeltetéstől, hogy a nemzetközi visszaélés jogi igazolója legyen, miként a tudós sem lehet tovább laboráns a tömegpusztító fegyvereket gyártó üzemben. A diplomácia etikai tartalma az ésszerűség gyors fejlődésével halad.“

Hol van az irodalmi alkotás strukturalista vizsgálatának határa?

(*Viața românească*, 1968. 10.)

Az irodalomkutatásban a módszerek megújításának, mondhatnók irodalommalosításának korát éljük, s az irodalmi alkotás megközelítésének számos új módszere immár nemcsak az elméleti megindokolás, hanem az elemzés gyakorlati példáival való illusztrálás fokán áll. Elmondható ez az újabban oly gyakran szóba kerülő strukturalista módszerrel is, viszont épp ezek a gyakorlati alkalmazások adnak lehetőséget arra, hogy kitalálhatóvá váljanak problematikus olda-

lai, amelyek e módszer alkalmazásának — sok eredmény elismerése mellett — határait is megvonják.

Paul Cornea egy nemrég megjelent román nyelvű elemzésgyűjtemény (Sorin Alexandrescu—Ion Rotaru: *Analize literare și stilistice*. București, 1967.) kapcsán teszi fel a címünkben megfogalmazott kérdést, s a kötet egyetlen verselemzésével kapcsolatos tanulmányában (*Controlul versei în jurul aplicării structuralismului în analiza literară*) próbál reá választ adni. Cornea hozzáállása lényegében pozitív, maga is hangsúlyozza, milyen fontos szerepe van az ilyenfajta elemzéseknek az olvasó művészi ízlésének tudatosításában s az irodalomtörténet eddigi hagyományosan dogmatikus és merev tanmódszereinek modernizálásában. Bíráló megjegyzései éppen ebből a helyesítő igényből fakadnak, s éppen ezért kívánja e módszer alkalmazásának határait megvonni, szembeszállva azokkal, akik egyetemességét vallják. Cornea érvelése szerint ugyanis a nyelvi alapelemekről a legbonyolultabb alkotóelemekig haladó strukturalista elemzés azzal, hogy minden tényezőnek esztétikai súlyt és funkciót juttat, valójában csak a harmonikus felépítésű klasszikus művekre érvényesíthető következtetésre jut, s zavarba jönne — mondjuk — egy szürrealista alkotás elemzése esetén, vagy minden más esetben, amikor a mű alkatelemeiben eltér a harmóniától, vagy amikor egy nem mindenben klasszikus értékű művel áll szemben.

Másik kifogása abból származik, hogy a strukturalista vizsgálati módszer csupán leíró eredményeket mutat fel, holott a mű maga nem az alkotóelemek leltári összege, hanem a közöttük lévő viszony. E viszony mértékegységei pedig hiányoznak a strukturalista elemzés készletéből, s a leírásnál tovább a mű esztétikai értékelésére vonatkozólag nem képes kielégítő feleletet adni.

Harmadik kifogása a történetiség elhanyagolása a strukturalista vizsgálatban. Elismeri ugyan jogosultságát — bizonyos elemzés mód belső célja végett —, bizonyos összefüggések kiiktatásának, s a nemrég még oly túlzó, egyoldalú szociológizálással szemben fontosnak is tartja azt, hogy az elemzésben a műalkotás formai tényezői megkapják az őket megillető figyelmet. A műalkotást — még formális szempontból is — rengeteg szál kapcsolja ahhoz a korhoz, amelyben az alkotó él, ahhoz az irányzathoz, amelyhez tartozik, vagy amellyel kapcsolatban van, sőt magának az íróknak a többi műveivel is, s

czeket az összefüggéseket kiiktatni semmiképpen nem szabad.

Végül figyelmeztet arra, hogy a műalkotás (az ő esetében Arghezinek Sorin Alexandrescu elemzte egyik verse) magában hordja a többértelműség lehetőségét, s ennek magyarázata magának a költői képnek a közvetlen fogalmi valószínűségein túlmutató tartalmi gazdagságában van. Az elemzés formalizálása e többértelműség elveszésének veszélyével jár, ha a kutató nincs tudatában ennek a veszélynek.

A strukturalista módszerű vizsgálat nem tette feleslegessé a hagyományos módszereket, s Cornea szerint használhatósága a főbb megközelítési módokkal való összehangolódásától, egy komplex elemzés-rendszerbe való beépülésétől függ.

Az emberiség múltja és jelene — antropológus szemmel

(*Studii și cercetări de antropologie*.
1968. V. 1.)

Ritkán sikerül egy kialakulóban lévő új tudományágat úgy olvasmányosan bemutatni a nagyközönségnek, mint ahogy azt Th. Enăchescu teszi az orvosi antropológiával kapcsolatban. A bukaresti Antropológiai Kutatóközpont folyóiratában megjelent tanulmány rámutat, hogy az orvostudomány és az antropológia érintkezési pontján új tudományág van kibontakozóban. Mindaddig az antropológia csupán az ember világmindenségben elfoglalt helyére összpontosította figyelmét, míg az orvostudomány csak a betegségek megismerésére és kezelésére törekedett. Az új tudományágra, az orvosi antropológiára — mint erre a tanulmány szerzője rámutat — számos megoldatlan kérdés megválaszolása vár.

Első lépés az emberiség fejlődésével kapcsolatos problémák sajátos szempontú tisztázása lenne. A négy lábú életmódról az ember áttért ugyan a két lábú életmódra, mind a mai napig azonban az alkalmazkodás tökéletlen, és a tanulmányíró szerint számos bonyodalmat, sőt betegséget okoz. Az agyállomány például már mintegy 100 000 évvel ezelőtt elérte mai méreteit. A további növekedésnek azonban útját állta, hogy — világra jövetelekor — az újszülött koponyája csak egy bizonyos maximális nagyságot érhet el. A vérrellátás lehetősége is korlátozott mértékű az agyban, s a neuronkapcsolatok mennyisége is meghatározott. Az élet hosszabbá vált, s a fogazat ritkán tart

már az emberi lét végéig. A fogazat tartósságát az is csökkentti, hogy a hajdani ételekről a modern ember rátért a lágy és szénhidrátokban gazdag táplálékra. Az emberiség átlagos testmagasságának növekedésével kapcsolatban Th. Enăchescu úgy véli, hogy a mai ifjúság gyorsabb növekedésének, végtagjaik nagyobb hosszúságának nem csupán a jobb táplálkozás és a járványok kiküszöbölése az oka; mindez valószínűleg a fokozott genetikai keveredésre is visszavezethető.

Jelentős teret szentel a szerző az orvosi antropológia őstörténeti és földrajzi vonatkozásainak. Az egyes betegségek és fejlődési rendellenességek történetével kapcsolatban meggyőző bizonyító anyag alapján azt a következtetést vonja le, hogy a néhány évtizeddel ezelőtt még viszonylag „új“-nak tekintett betegségek nemcsak az ősebernél, hanem még a majmoknál is megtalálhatók. Több olyan esetet idéz, amikor vad állapotban élő majmoknak maláriájuk, sárgalázuk és homloküreggyulladásuk volt. A mai betegségek legnagyobb része a történelem előtti időkben, vagy az írott történelem kezdetén is létezett. Csonttuberkulózis már időszámításunk előtt 5000-ben élő embernél is előfordult. Az egyiptomi múmiáknál pedig többek között érlelmeszedést és vakbélgyulladást állapítottak meg az utólagos vizsgálatok. A mai betegségek már régen előfordulnak, ma azonban mások az arányok, a betegségeknek is megvan a dinamikájuk: a lepra eltűnőfélben van, míg a rákos megbetegedések száma növekszik. Meggyőzően bizonyítja Th. Enăchescu azt is, hogy az életmód meghatározó jellegű. Az avar férficsontvázak vizsgálatakor derült ki, hogy a lovas életmód sűrűn idézett elő hátgerinc sérvet.

Befejezésül a tanulmányíró kifejezi azt a meggyőződését, hogy az emberiség a jelenben és a jövőben nem annyira egyes szervek szerkezeti változása révén, hanem inkább az agytevékenység módosulásával, tökéletesedésével alkalmazkodik.

Nevelésszociológia

(*Társadalmi Szemle* 1968. 11.)

A konkrét szociológiai és szociálpszichológiai kutatások újjászületése nyomán valamennyi szocialista országban felseprkent az érdeklődés a nevelésügy szociológiai összefüggései iránt — állapítja meg tanulmányában Pataki Ferenc. Majd rámutat, hogy a nevelésszociológia a „pe-

dagógiai valóság“ tényeinek objektív feltárásával, a nevelési folyamatban ható társadalmi erővonalak dinamikájának részletes megvilágításával járulhat hozzá a pedagógiai tevékenység hatásfokának növeléséhez.

A szerző véleménye szerint a pedagógiai szociológia tárgya és kutatási területe általánosságban a következőképpen körvonalazható: a nevelés-szociológia a célszerűen szervezett és irányított pedagógiai folyamat kimenetelére és eredményére ható társadalmi tényezők hatásmechanizmusát, valamint az intézményes nevelésügynek a társadalmi folyamatokra gyakorolt visszahatását vizsgálja. Bírálva a pedagógiai illuzionizmust és a vulgáris „szociologizmust“, leszögezi, hogy az emberek személyiségének fejlődését, gyakorlati tevékenységük rendszere és módja, külső társadalmi létfeltételeikhez való tevékeny-alkotó viszonyuk szabja meg, nem pedig passzív, fatális és kényszerű alkalmazkodásuk e feltételekhez. Csak ez a felfogás teremthet alapot a nevelés hatékony társadalomformáló szerepének felismeréséhez, s ennek nyomán olyan nevelési gyakorlat kiépítéséhez, amely az ifjúság egyre nagyobb részében valóban képes meghaladni a társadalmi erkölcs és magatartás éppen adott, átlagos színvonalát. A nevelés helyes szociológiai szemlélete így a pedagógiai realizmus serkentője lehet mind a pedagógiai illuzionizmussal, mind a vulgáris „szociologizmus“-sal szemben.

E vetületben különösképpen fontos és időszerű nevelésszociológiai vizsgálódási terület a társadalmi rétegződés hatása az iskolaügyre és a nevelési intézményekben lezajló folyamatokra. Ma már nem vitás, hogy a szocialista társadalom is struktúrált, nem pedig homogén és azonos társadalmi pozíciókból álló alakulat. Ezért a társadalmi rétegződés és a nevelésügy belső viszonyai közötti kölcsönhatás felfedése fontos és időszerű feladat. A vizsgált adatok egybehangzóan tanúsítják, hogy például az iskolai teljesítmények, a lemorzsolódás, a pályaválasztási orientáció olyan jelenségek, amelyeknek jellegét és lezajlását nem érthetjük meg, ha csupán az iskola falain belül maradunk. Ismeretes ugyanis, hogy az iskolai teljesítmények színvonala rendkívül szoros összefüggést mutat a szülők iskolázottságának fokával. A tanulók pályairányulásának nevelésszociológiai vizsgálata hasonlóképpen szükségszerű összefüggést mutat a szülők iskolázottságának foka, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt he-

lye és a tanulók pályaválasztási orientációja között.

Idevágóan méltán hangsúlyozza a szerző: ha a tanulmányi teljesítményeket, a lemorzsolódást és a pályaválasztást nemcsak szociológiai, hanem egyben lélektani és pedagógiai jelenségnek is tekintjük, akkor nyilvánvaló lesz, hogy a pedagógiai tevékenység és az intézményes nevelésügy révén befolyásolhatók az iskolai teljesítmények és a pályaválasztási döntések mögött meghúzódó motívumok és aspirációk. Főként akkor, ha e tevékenységgel egyszerre vesszük célba a tanulót és szüleit. Ez a szubjektív szféra ugyanis bizonyos mértékben hozzáférhető a céltudatos befolyásolás számára.

A zárófejezetben a tanulmány kitér a pedagógusi pálya „elnőiesedés”-ének jelenségére. Kisebb-nagyobb mértékben világszerte megfigyelhető ez a tendencia. A szerző úgy véli semmiféle lappangó antifeminizmus nem rejtezik abban, ha megállapítjuk: a pedagógus-pálya „nőiesedés”-ének mértéke egy ponton túl egészségtelenné válhat, s némiképpen egyoldalúvá teszi, korlátozza a pedagógiai hatás lehetőségét és az iskola nevelőerejét. Így volna ez egyébként az ellenkező előjelű egyoldalúság esetében is. Ha az ifjúságot szinte a felnőttkor küszöbéig némiképp egyoldalú személyes hatások érik, nem kívánatos jelenségek, szükségtelen konfliktusok keletkezhetnek, s ez kétségtelenül csökkenti a személyiségre gyakorolt sokoldalú hatás lehetőségét. Éppen a nevelésszociológiai vizsgálatoktól remélhető az optimális arányok kidolgozása és ennek nyomán a megfelelő gyakorlati lépések megtétele.

Jelentés az öngyilkosságokról

(*The Times*, 57 393.)

Az Egészségügyi Világszervezet jelentése megállapítja, hogy világviszonylatban mindennap 1000 ember vet önkéntes véget életének, és legalább nyolcszor annyi tesz erre kísérletet. Hosszú éveken át az európai államokban és Észak-Amerikában az öngyilkosság a tíz legtöbb áldozatot követelő halál-ok között szerepelt. A jelentés, amely több év adatgyűjtésére támaszkodik, úgy véli, hogy sok öngyilkosság megakadályozható lenne, ha az orvosok, az egészségügyi szervek és általában a nagy nyilvánosság többet foglalkoznának e kérdéssel. Ugyanis az öngyilkosságok latolgató egyének valami-

lyen formában, szóban vagy tettben ezt a szándékukat a legtöbbször elárulják. A manchesteri egyetem professzora, Kessel, kimutatta, hogy 511 páciense közül 34 százalék célzott öngyilkossági szándékára, s ezek kétharmadára fel is figyeltek, de tettük megakadályozására semmit sem tettek. A felmérések azt is bizonyítják, hogy az öngyilkosok a haláluk előtti hónapokban felkeresik orvosukat.

Az öngyilkossági kísérletek oka a jelentés szerint nem annyira a halál óhajítása, mint inkább a reményvesztettség és a kétségbeesett segítségkérés. Akik egyszer öngyilkossági kísérletet tettek, azok rendszerint másodszor is elkövetik, és az esetek 10 százaléka valóban öngyilkosként végzi életét. Vannak öngyilkosságra különösen hajlamos csoportok: ilyenek az idősebbek és a fogyatékos elméjűek. A rossz egészségi állapot, magányosság, a nyugdíjazással elvesztett társadalmi szerep, a közelálló halála az idősebbek között gyakran vezet öngyilkossághoz. A depressziós betegek 15 százaléka általában így végzi életét. Angliában és Walesben minden 50 orvos közül 1 öngyilkoságot követ el. A Föld bizonyos részein viszont a fiatalabb korúak öngyilkossága nagyobb, mint az öregeké. Oxfordban és Cambridge-ben ez az arány a diákok között ötszöröse a város lakosságának öngyilkosaiéhoz viszonyítva. A felmérések szerint az egyetemi hallgatók közül több férfi, mint nő követ el öngyilkoságot.

Kessel professzor kimutatta, hogy 500 — 15 és 19 év közötti — edinburg-i lány közül évenként egy meg akarta mérgezni magát. Ennek főoka a szerelem vagy a szakítás. Nagy az öngyilkossági kísérletek száma a svéd fiatalok között is. Négyötöd részük lány, ezeknek egyharmada szerelmi okokból, egyharmada pedig zilált családi helyzete miatt próbálkozik öngyilkossággal. A gazdasági depressziók, társadalmi zavarok és a korai nyarak idején az öngyilkosságok epidemikus méreteket öltenek. A háborúk alatt viszont számuk csökken.

Az egyes országok viszonylatában — a rendelkezésre álló adatok szerint — az arányszám a legalacsonyabb Olaszországban, ahol százezer lakos közül csak hét lett öngyilkos, Angliában ugyanabban az időszakban a százezerből az öngyilkosok aránya 15,1, Skóciában 11,4, Svédországban 21,7.

Az öngyilkosság formája szinte országonként változik. Afrikában és Hong-

kongban a leggyakoribb az akasztás, Braziliában a mérgezés, Angliában a gázmérgezés, az Egyesült Államokban a főbelövéés vagy a robbanószerek használata.

A jelentés feladatul jelöli meg az orvosoknak a preventív intézkedéseket.

Az ősi eposztól — Asturiasig

(*Europe*, 1968. 9.)

Guatemalát idézi az *Europe* szeptemberi száma; ismerteti földrajzi és gazdasági helyzetét, történelmi szerepét, több cikkben foglalkozik irodalmával a kezdetektől napjainkig, szemelvényeket közöl, s külön cikkben foglalkozik a maya művészetel.

Az őslakó mayák korából a szájhagyomány útján fennmaradt szövegek a legjobban elterjedt *kisé* nyelven íródtak. Legnevezetesebb a *Popol-Vuh* (A Tanács könyve), amely a Kalevalához hasonló eposz. Kb. 1555-ből keltezik, szerzője ismeretlen. Fray Francisco Ximénez spanyol szerzetes fedezte fel a XVIII. század elején, lefordította, és krónikájában közölte. Több fordítást ért meg, köztük Miguel Angel Asturias is átültette spanyol nyelvre. A *Popol-Vuh* szent és profán szövegek gyűjteménye, amelyben istenek, emberek, állatok mágikus atmoszférában kavarognak. A világ teremtéséről, az ős mayák eredetéről szólnak a mondák, melyek szerint az ember a kukoricakalászból származik. A mayák a „kukorica gyermekei” — ez a címe Miguel Angel Asturias egyik regényének is.

Amerika meghódításával, a spanyol konkviztádorok megjelenésével kezdődik a spanyol nyelvű irodalom. A politikai változások kíséreként Guatemalában gyökeret vert minden olyan irodalmi áramlat, amellyel Európában találkozunk. A latin-amerikai államok közül ma irodalmi vonatkozásban Guatemala a legfigyelemreméltóbb.

Először a klasszicizmus jelentkezik a krónikások és költők műveiben. A spanyol és portugál iga alól való felszabadulás után a francia és angol nép felé fordul Latin-Amerika figyelme. A romantikával megelőzi spanyolországi testvérét. Jelentős képviselői ennek az iránynak José Bates Montufar költő és José Mille regényíró.

A liberalizmus korában a romantikát felváltja a realizmus, majd a naturalizmuson át eljutunk a modernizmusig — ez Guatemala irodalmának aranykorszaka, az 1880-tól 1919-ig terjedő periódus. A modernizmus irodalmi megnyilvánu-

lása annak a nagy társadalmi átalakulásnak, amely a spanyol kolonializmus utolsó bástyájának ledöntésével bekövetkezett.

A modernizmus vezére Ruben Dario költő. Költészetének filozófiai mélységével, szuggesztív erejével, a versformák csodálatos gazdagságával (12 strofatípust 136 különböző formában alkalmazott) elismerést szerzett a latin-amerikai költészetnek a világirodalomban. Guatemala mai irodalmának kiemelkedő alakja Miguel Angel Asturias, költő, regényíró és drámaíró egyszemélyben, az 1967-es Nobel-díj nyertese. Álom és valóság tükröződik regényeiben (*A kukorica gyermekei*, *A zöld pápa*, *Elnök úr*, *Egy mulatt nő*), az őserdő szépségeivel, nyelvi gazdagságával egyaránt elkápráztat.

Ez az irodalom szorosan kapcsolódik az ország ősi művészetéhez, hiszen a mayák a trópusi szépségtől körülveve a mítoszok világában éltek. Igaz, a mítoszok világát szétfoszlatja a kapitalizmus, de az ősi hagyomány nem tűnik el nyomtalanul.

A magyar Roland-ének nyomában

(*Irodalomtörténeti Közlemények*, 1968. 3.)

Az irodalomtörténeti kutatásban az utóbbi évtizedekben nem egy esetben meglepő eredményeket mutattak fel azok a kutatások, amelyek azóta elpusztult középkori magyar szövegek nyomainak felfedezésével módosították a magyar nyelvű irodalom kezdeteiről eddig kialakult képünket.

Hadrovics László filológiai módszerekkel mutatta ki a középkori magyar Trója- és Nagy Sándor-regény létezését, Eckhardt Sándor összehasonlító módszert alkalmazva akadt udvari énekek és siratódalok nyomára, Balázs János szókincs-vizsgálat eredményeként állapította meg, hogy a vaskosabb népi irodalom középkori előképeként már ismert volt az ún. *goliárd-ének*. Most pedig Vajay Szabolcs párizsi kutató a genealógiát és helynévvizsgálatot hívja segítségül, hogy a korábbi kutatások alapján nem is olyan alaptalan tételét alátámassza: „...léteznie kellett vagy legalábbis létezhetett a középkor más nagy irodalmi alkotásainak nemzeti változata is: Artus király, Trisztán és Izolda, Roland-ének.”

Kiindulópontja, hogy mivel az utóbbiban szereplő névpár (Rollandus-Oliuerius) közül az Oliuerius az eposzban szereplő költött alak nevéként ment át a köztudatba, „ahol a XI. századtól kezdődleg a Roland és Olivér nevek névpári

formában előfordulnak, ott a Roland-éneket ismerni kellett. A középkori magyar családok genealógiájának vizsgálata arra a meglepő eredményre vezet, hogy ez a névpár az Árpád-kor egyik legnevezetesebb nemzetségén, a Rátót-nemen belül 13 ízben fordul elő, mégpedig 8 esetben négyszeres névpárként. Még érdekebb, hogy ez a Rátót-nemzetség Kálmán király feleségével érkezett Magyarországra a dél-olaszországi Caserta városából, s a Roland-ének akkori itáliai elterjedtsége alapján jogosnak látszik a feltételezése, hogy magával hozta a Roland-ének hagyományát is. Ami pedig e hagyomány megmagyarosodását illeti, ugyancsak a középkori oklevelek névanyagából kimutatja, hogy e nevek nem sok idő múlva már magyaros formában: Loránd és Olivér alakban bukkannak fel, s feltételezi, hogy „alkalmasint a magyar versritmus eufóniája szerint formálódtak”. Kálmán korára visszavezethető helynévvel mutatja ki a Roland-énekben szereplő csodálatos kürt, az olifant ismert voltát is, mégpedig egy olyan főnemesei család birtokán, amelynek egyik tagja a Könyves Kálmán feleségét Magyarországra hozó küldöttség tagjaként járt Nyugaton.

„Következésképp — mondja Vajay — bizonyosan feltételezhető, hogy a Roland-ének magyar változata már Könyves Kálmán korában elkészülhetett, a királyné személyéhez közelálló Rátótok valamely magyar dalnoka által.” Bizonyos motívum-rokonságok alapján felveti azt a kérdést is, vajon nem ez volt-e az alapja, forrása a *Gesta Ladislai regis* néven említett Szent László mondakört összefoglaló műnek, hiszen a kettőt összevetve szembevetendő a békés Géza és a harcos László, illetve Olivér és Roland-párhuzam, az intrikus Vid ispán és a Nagy Károly udvarában hasonló szerepet játszó Ganelon rokonsága, vagy a Tordaihasadék Lászlóhoz kapcsolt legendája, amelyhez hasonlóan Roland vitéz a Pireneusokon át nyit hegyszorost a kardjával.

A középkori magyar irodalomra és annak az európai irodalommal való korai kapcsolataira vonatkozó, elgondolkoztató feltételezései mellett különös értéke a tanulmányának a módszerében rejlő tanulság; s a szerző megállapítása („Régi irodalmunk elveszett kincseinek kutatásában semmiképpen sem hanyagolható el tehát a névtudomány és főként a genealógia eredményeinek figyelembevétele”) talán kiegészíthető és kitágítható, figyelemzvetve arra, milyen fontossága lehet az irodalomkutatás számára sok, eddig elha-

nyagot vagy kellő figyelemre nem méltatott történeti segédtudomány (nyugodtan idesorolhatnók az oklevéltant, a címer- és még sok más) bekapcsolásának.

Szendrey Júlia póre

(*Magyar Nemzet*, 1968. 241.)

Dernői Kocsis László, Petőfi özvegyének életrajz-kutatója vitába száll mindazokkal, akik kritikátlanul átveszik Szendrey Júlia múlt századbeli megbélyegzését, s a mai nemzedék előtt is torzképet festenek a nagy költő hitesséről. A méltó feltűnést keltő újságcikk nem tagadja, hogy az egykorú közvélemény milyen megbotránkozással fogadta Petőfi özvegyének új házasságkötését a gyászév letelte előtt, s felidéri többek között Herczeg Ferenc és Krúdy Gyula vádjait is a férje eltűnése után Kolozsvárt állítólag cári tisztekkel szórakozó, majd az új házasságban Zoltán fiát elhanyagoló Szendrey Júlia ellen (legújabbban Szaltnai Rezső is ilyen értelemben foglalkozott az özvegy emlékével). A hűtlenség látszata valóban népszerűtlenné tette a közvélemény előtt az özvegyet, az 1925-ben előkerült „levelesláda” anyagának feldolgozása azonban elegendő bizonyító anyagot szolgáltat annak megállapítására, hogy a gyanúsítások és vádaskodások alaptalanok, és a szerencsétlen Szendrey Júlia valójában félreértések áldozata volt.

A valóság az, hogy Petőfiné elkeseredetten kereste férjét a segesvári csatavesztés után, félőrületen bebolyongta Erdélyt, s a pletykák ellene akkor kezdődtek amikor a kolozsvári Vadádi-család lakásán kereső útjainak sikertelensége miatt... leitta magát. Fény derült a nagykultúrájú, jómódú, a tudomány világban tisztelt, de torz növesű, gnómszerű Horvát Ádámmal való házasság titkaira is. A kora egyik legszebb asszonyának ismert Petőfinét a hírhedt Haynau helyettese, Lichtenstein Ferenc herceg szerelmi ajánlataival üldözte s előle menekült a fiatal özvegy a púpos, apró Horvát professzor oltalmába: sértettségében ment férjhez a 48-as politikai magatartása miatt egyetemi állásából felfüggesztett tanárhoz, akivel azonban végül is nem tudott békésen együttélni. A „Horvát-titok” az asszony méhrákos megbetegedéséből eredt. A házastársi életre képtelenné vált Szendrey Júlia — amint ez a levelesláda tartalmából félreérthetetlenül kiderül — felháborodottan utasította visz-

sza perverzításokra hajlamos férjének egészségtelen ajánlatait, s külön lakásba költözött. Ezt a különélést is felrótták bírálói s a pletyka azóta is újra meg újra feltámad.

„A Horvát-titok magyarozatát — közli a *Magyar Nemzet* cikkírója — 1925-ben kapta a kezébe Mikes Lajos. *Miután kutatni kezdtünk, meglepetéssel láttuk, hogy a Júlia-irodalom tele van felszínességgel, tévedésekkel és rosszindulattal.* Mikes a világirodalom egyik legnagyobb alakját tisztelte Petőfiben. Mérheterlenül boldog volt, hogy új, ismeretlen dokumentumok kerültek kezébe, s ezek Júlia alakját is tisztábban megvilágítják. *Elmélyült kutatómunkába fogott, amelynek sugarai eljutottak Bécsig, Grácig, apró erdélyi falvakig, sok-sok családi és hivatali hétépcsétet törtek fel a kérésünkre. A felkutatott anyag nem a rágalmazókat, hanem Júlia levelesládájának halálos ágán apjához intézett, de már el nem küldött keserű gyónásának és »az utolsó üzenetnek« igazságát bizonyította.»*

(Dernői Kocsis László 1930-ban Mikes Lajossal együtt dolgozta fel Szendrey Júlia igazi életrajzát, amely azonban mind a mai napig nem látott napvilágot. Megjelentetése nyilvánvalóan megakadályozná a régi előítéletek ismétlődő felburjánzását.)

Bécs lakosságának eredete és összetétele

(*Der Donauraum*, 1968. 1—2.)

Az osztrák főváros lakossága a századok folyamán a legkülönbözőbb kelet- és nyugat-európai nemzetekből gyarodott. Ez a lakosságnövekedés azonban nemcsak egyéni óhajokat, az embereknek a „centrum” felé törekedését mutatja. Gustav Otruba alaposan dokumentált tanulmányában azt bizonyítja, hogy az idők folyamán egyes foglalkozási ágak munkaerőszükségüket bizonyos földrajzi területekből fedezték, ahol az illető szakmá-

nak hagyományai voltak. Bécsben az elmúlt századokban az építőmunkások jelentős része olasz, a cipészek nagy hányada cseh, a disznókereskedők többsége szerb volt.

Történeti áttekintésében a szerző két korszakra osztja Bécs múltját: az időszámításunk utáni első évezredet „bizánci”, a második évezredet „germán” periódusnak tekinti. Túlmenően e kissé merev felosztáson, az igazság kedvéért megjegyzi, hogy a krónikások szerint még a XIV. században is tartottak szlovén nyelvű istentiszteleteket Bécsben. A mai Bécsot Otruba a kereszténység felvételétől keltezi, s ekkorra vezeti vissza a dél-németországi, elsősorban bajor telepek megjelenését a városban. Az idők folyamán a Habsburgok hívására spanyol és olasz papok, katonák, orvosok, zenészek lépik el a várost, különösen a reformációt követő korszakban. Ugyanakkor a gazdasági helyzet rendbetételére számos külföldi, elsősorban holland pénzügyi szakértőt hívnak meg az uralkodók. Már ebben az időszakban a kézművesek egyharmadát külföldiek alkotják.

Fokozódik a bevándorlás a XVIII. században, amikor angol és rajnavidéki szakértők hozzák létre a bécsi acélpipart, dél-franciaországi hugenották teremtik meg a selyempipart, olaszok az üveg- és tükörcsiszolást, svájciak az órapipart. Külön kitért Otruba a legnagyobb bevándorlócsoportha: a csehekre. Megállapítja, hogy a legtöbb bevándorló nő mint szolgáltató és napszámosnő, a letelepedő csehek többsége pedig mint napszámos, szabó, asztalos, cipész, lakatos helyezkedett el s ily módon alárendelt szerepet játszott a társadalmi életben.

A macedoromán kereskedők, a szlovén bőrösök, az olasz jég- és cukorkaárusok, a Pázmáneum papneveldejében járó magyar diákok, a török uralom alól elmenekült görögök, bosnyákok, hercegovinaiak, a több hullámban érkező franciák (hugenotta menekültek, majd a forradalom elől menekülő nemeseik) mind külön színtestet jelentettek Bécs életében.

HELYREIGAZÍTÁS. Bleyer György cikkében (Gyulafehérvár építészettörténeti mozaikja, *Korunk*, 1968. 11.) sajtóhiba folytán szerepel „a középkori külső várfalra” kifejezés (az 1621. lapon) a *középkori várfalra helyett*; az *Egyesülés Termére vonatkozó „1921—1922-ben... építették” kitétel (az 1626. lapon) helyesen: átépítették*; az *Egyesülés Múzeumával kapcsolatban „a leromlott struktúrát...” helyett (az 1626. lapon) helyesen a leromlott stukatúrát olvasandó.*

Sumar

<i>Balogh Edgár</i> : Ady, politicianul	3	<i>Fábián Ernő</i> : Acumulare de cunoștințe sau gândire independentă?	90
<i>Pavel Apostol</i> : Alegere, deciziune, singurătate și reconstruirea comunității	11	ISTORIE VIE	
<i>Bódi Sándor</i> : Semnale din spațiul cosmic	18	<i>Fuchs Simon</i> : Voiam să cunosc acel popor...	96
<i>Dan Culcer</i> : Problemele existenței umane și literatura științifico-fantastică	23	<i>Becsky Andor</i> : Elogiu lui Aradi Viktor	101
<i>Hervay Gizella</i> : Cercurile vremii (versuri)	29	<i>Aszódy János</i> : Preziua înfringerii militare a puterilor centrale	104
<i>Steinmetz József</i> : Ecologie umană și sănătate publică	33	DOCUMENTE	
<i>Bodor Pál</i> : Che Guevara: Meditație profană (versuri)	38	<i>Mózes Huba</i> : Bárd Oszkár și Tompa László, despre problemele de atelier ale versificării	110
<i>Ernesto Che Guevara</i> : Jurnal	41	RECENZII ȘTIINȚIFICE	
OGLINDA		<i>Gáll Ernő</i> : Convorbire de anul nou (Sub semnul dialogului)	112
<i>Génád Henrik</i> : Din însemnările unui inovator	60	<i>Ion Aluș</i> : Despre sociologie și istoria ei	115
VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ		<i>Bodor András</i> : Bibliotheca Corvini-ana	119
<i>Farkas László</i> : Patru ani pentru pragmatişti?	69	LITERATURĂ — ARTĂ	
<i>Edmund R. Leach</i> : Când savanții sînt atotputernici	73	<i>Kántor Lajos</i> : Conștiință istorică — literatura „destinului“	127
NOTE		<i>Máté Gábor</i> : Eseurile lui Tertulian	132
* * * Salut lui Méliusz József	80	<i>Vita Zsigmond</i> : Riedl Frigyes — judecăți de valoare asupra lui Ady	133
<i>Dankanits Adám</i> : Muze favorite și muze vitrege	80	<i>Beke György</i> : Evocarea lui Anton Straka	136
TINERET — EDUCAȚIE		<i>Szabó Zsolt</i> : Șapte prezentări	138
<i>Demény Dezső</i> : Dinamica învățării	83		

Che Guevara naplójával kezdjük a kor eseményeire és embereire jellemző emléksorozatok közlését ♦ E számhoz mellékeljük 133 állandó belföldi és külföldi munkatársunk névjegyzékét ♦ Felhívjuk az iskolai folyóirattárok kezelőit, hogy minden félév lezártaival helyezték át az évfolyamok 6–6 számát a megfelelő tartalomjegyzékkel együtt az iskolai könyvtárba ♦ Köszönjük olvasóink hűségét, 1969-re újabb 200 előfizetőnk jelentkezett ♦ Márciusi számunkban a modern orvostudomány társadalmi, lélektani és szakmai problémáival foglalkozunk ♦ Áprilisi számunk kibontja a helytörténet tartalmait, különös tekintettel a romániai magyarság önismeretére